

2021 Nr. 20

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIAI

**XXIV mokslinė konferencija
ARCHEOLOGINIS PAVELDAS
LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIUOSE**

**VALSTYBINIO
KERNAVĖS
KULTŪRINIO
REZERVATO
DIREKCIJA**

LIETUVOS MUZIEJŲ ASOCIACIJA
RINKINIŲ MOKSLINIO TYRIMO SEKCIJA
ASSOCIATION OF LITHUANIAN MUSEUMS
SECTION OF SCIENTIFIC RESEARCH OF COLLECTIONS

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIAI

XXIV mokslinė konferencija

**ARCHEOLOGINIS PAVELDAS
LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIUOSE**

* * *

COLLECTIONS OF LITHUANIAN MUSEUMS

The 24th Scientific Conference

**ARCHAEOLOGICAL HERITAGE
IN LITHUANIAN MUSEUM COLLECTIONS**

VALSTYBINIS KERNAVĖS
KULTŪRINIS REZERVATAS
2021 M. BALANDŽIO 22–23 D.
STATE CULTURAL RESERVE OF KERNAVĖ
APRIL 22–23, 2021

ISSN 1822-0657

**Konferencijos organizacinis komitetas,
leidinio redakcinė kolegija**

Dr. Jolanta Skurdauskienė, Žemaičių dailės muziejus
Dr. Sigita Bagužaitė-Talačkienė, Lietuvos nacionalinis dailės muziejaus
Palangos gintaro muziejus
Regina Urbonienė, Lietuvos nacionalinis dailės muziejus
Dr. Gabrielė Jasiūnienė, Šiaulių „Aušros“ muziejus
Dr. Kęstutis Bartkevičius, Kauno IX forto muziejus

Sudarytoja

Dr. Sigita Bagužaitė-Talačkienė

Recenzentas

Prof. dr. Rimvydas Laužikas

Konferencijos rengėjai ir partneriai

Konferenciją ir leidinį finansuoja

Viršeliuose:

Pirmajame – Valstybinis Kernavės kultūrinis rezervatas. Fotografė Dalia Vaičiūnienė.
Ketvirtajame – Organinės kilmės archeologinių radinių „vaivorykštė”.
Foto kompozicija iš Vytauto Abramausko ir Irutės Kaminskaitės nuotraukų.

TURINYS / CONTENTS

PRATARMĖ	6
PREFACE	
MOKSLINĖS KONFERENCIJOS „ARCHEOLOGINIS PAVELDAS LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIUOSE“ STRAIPSNIAI	9
ARTICLES OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE “ARCHAEOLOGICAL HERITAGE IN LITHUANIAN MUSEUM COLLECTIONS“	
Dr. Gediminas Petrauskas, Gytis Grižas. Lietuvos nacionalinis muziejus / National Museum of Lithuania Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologinės ekspedicijos: istorija, dabartis ir didžiausi atradimai	10
Archaeological Expeditions of National Museum of Lithuania: History, Present and the Greatest Discoveries	
Dr. Irutė Kaminskaitė. Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai / National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania Neišnykusi vaivorykštė: organinės kilmės radiniai Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai	28
The Rainbow That Has Not Disappeared: The Finds of Organic Origin at National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania	
Marytė Glemžienė, Valdas Steponaitis. Lietuvos nacionalinis muziejus / National Museum of Lithuania Nuo archeologinio radinio iki eksponato: XVI–XVII a. I pusės moterų galvos apdangalai Lietuvos nacionalinio muziejaus rinkiniuose	40
From the Archaeological Find to the Exhibit: Women’s Headgear of the 1st Half of the 16th–17th c. in the Collections of National Museum of Lithuania	
Dr. Gabrielė Jasiūnienė. Šiaulių „Aušros“ muziejus, Lietuvos genealogijos ir heraldikos draugija / Šiauliai “Aušros” museum, Lithuanian Society of Genealogy and Heraldry Heraldiniai ženklai Lietuvos muziejuose saugomuose archeologijos radiniuose	48
Heraldic Insignia in Archaeological Finds Preserved in Lithuanian Museums	
Laima Lapėnaitė, Milda Samulionytė-Zikarienė. Lietuvos nacionalinis muziejus, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai / National Museum of Lithuania, National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania Kodas EM 1888: archeologijos ir etnologijos jungtis	55
Code EM 1888: The Link Between Archaeology and Ethnology	
Asta Vasiliauskaitė. Vytauto Didžiojo karo muziejus, Klaipėdos Universitetas / Vytautas Magnus War Museum, Klaipėda University Aplinkos parametrų stebėjimo analizės galimybės: Vytauto Didžiojo karo muziejaus archeologijos rinkinio saugyklos atvejis	63
Possibilities of Environmental Parameters Monitoring Analysis: The Case of the Archaeological Collection of Vytautas the Great War Museum	
Dr. Rūtilė Pukienė, Deimantė Baubaitė. Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai / National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania Nebylūs relikvai ar iškalingi istorijos liudytojai? Archeologinių medinių struktūrų tyrimai ir išsaugojimo iššūkiai Valdovų rūmų muziejuje	68
Silent Relicts or Eloquent Witnesses to History? Research on Archaeological Wooden Structures and Challenges of Conservation in the Museum of Palace of the Grand Dukes of Lithuania	

Roma Songailaitė. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus / The History Museum of Lithuania Minor Archeologinių radinių priėmimas, apskaita ir tvarkymas Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje	75
Reception, Accounting, Management of Archaeological Finds at the History Museum of Lithuania Minor	
Dr. Povilas Blaževičius, Egidijus Ožalas, Dovilė Urbonavičiūtė-Jankauskienė, Rasa Valatkevičienė, dr. Rūtilė Pukienė, dr. Medeina Steponavičiūtė, Gintautas Striška. Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai / National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania Nuo archeologinių kasinėjimų iki parodos ir nuolatinės ekspozicijos: 2019–2020 m. Valdovų rūmų archeologinio paveldo pristatymas	81
From Archaeological Excavations to an Exhibition and a Permanent Exposition: Presentation of the Archaeological Heritage of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania Of 2019–2020	
Povilas Variakojis. Biržų krašto muziejus „Sėla“ / Biržai Region Museum “Sėla” Archeologija: iš praeities į dabartį	87
Archaeology: From the Past to the Present	
Dr. Edvinas Ubis. Lietuvos jūrų muziejus / Lithuanian Sea Museum Lietuvos jūrų muziejaus archeologijos rinkinio formavimas, tyrimas ir ateitis	93
Development, Research and Future of the Archaeological Collection of the Lithuanian Sea Museum	
Jūratė Meilūnienė, Rasa Bieliauskaitė-Mikolaitienė. Lietuvos nacionalinio dailės muziejus / Lithuanian National Museum of Art Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus archeologinės keramikos rinkinio susiformavimas, archyvinių dokumentų apžvalga, restauravimas	99
Formation of the Collection of Archaeological Ceramics, Review of Archival Documents, Restoration at Lithuanian National Museum of Art	
Virginija Ostašenkovienė. Šiaulių „Aušros“ muziejus / Šiauliai “Aušros” museum Archeologija Šiaulių „Aušros“ muziejuje: rinkinys, edukacijos, parodos ir ekspozicijos	108
Archaeology at Šiauliai “Aušros” Museum: Collection, Educations, Exhibitions And Expositions	
Ingrida Čičiurkaitė, Mantas Užgalis, Rokas Kraniauskas, Darius Balsas, Marius Petkus. VšĮ Kultūros vertybių globos tarnyba; Šilutės Hugo Šojaus muziejus; MB Arksaika / Public Institution Cultural Heritage Care Service; Šilutė Hugo Scheu Museum; MB Arksaika Kokie artefaktai papildys Macikų lagerių ekspoziciją? Archeologinių detaliųjų tyrimų 2020 m. Armalėnų kaime (Šilutės raj.) Nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų teritorijoje atvejis	117
What Artifacts Will Complement Macikai Camp Display? The Case of Archaeological Detailed Research of the Burial Place and Graves of Prisoners of War in the Nazi German Camp in 2020 in Armalėnai Village (Šilutė District)	
Dr. Ignas Narbutas. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus / M. K. Čiurlionis National Museum of Art Pinigų lobių eksponavimas Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, atkūrus Nepriklausomybę	125
Exhibition of Monetary Treasures at M. K. Čiurlionis National Museum of Art after the Restoration of Independence	
Eglė Misevičienė. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus / M. K. Čiurlionis National Museum of Art Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archeologijos rinkinio istorija	133
History of the Archaeology Collection of M. K. Čiurlionis National Museum of Art	
Povilas Gadliauskas. Kauno miesto muziejus / Kaunas City Museum Archeologinių radinių kelias į Kauno miesto muziejų	136
The Road of Archaeological Finds to Kaunas City Museum	

Loreta Kordušienė. Raseinių krašto istorijos muziejus / Raseiniai Regional History Museum Naujausių laikų konfliktų archeologija: radiniai ir jų pasakojimas Raseinių muziejaus ekspozicijoje	140
Modern Conflict Archaeology: Finds and their Story in the Exposition of Raseiniai Museum	
Artūras Balčiūnas. Alytaus kraštotyros muziejus / Alytus Regional Museum Originalas ir rekonstrukcija Alytaus kraštotyros muziejuje. Praktika, galimybės ir perspektyva	145
The Original and its Reconstruction in Alytus Regional Museum. Practice, Possibilities and Perspective	
Sandė Trubilaitė. Vytauto Didžiojo karo muziejus / Vytautas Magnus War Museum Marija Gimbutienė – Reketės kapinyno tyrinėtoja	150
Marija Gimbutienė – A Researcher of Reketė Cemetery	
LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIŲ MOKSLINIAI TYRIMAI	154
SCIENTIFIC RESEARCH OF LITHUANIAN MUSEUMS' COLLECTIONS	
Giedrius Kujelis. Rokiškio krašto muziejus / Rokiškis Regional Museum Kario prestižas. Varpinių taurių kultūros bronzinis durklas	156
Warrior's Prestige. The Bronze Dagger of Bell Beaker Culture	
Rima Binkienė. Biržų krašto muziejus „Sėla“ / Biržai Region Museum “Sėla” „Lito tėvo“ Vytauto Petrulio paltas – nepaprastos gyvenimo istorijos liudininkas	161
The Coat of “The Father of the Litas” Vytautas Petrulis is a Remarkable Witness to the History of Life	

PRATARMĖ

Daugelis Lietuvos muziejų rinkiniuose kaupia archeologinę medžiagą, ją tiria, konservuoja, yra įrengę arba planuoja įrengti ekspozicijų, kurioms šiandien keliami ypač aukšti estetikos, technologijų, edukacijos ir kt. reikalavimai. Pastaruosius keliolika metų pagausėjęs archeologinių tyrimų, archeologinių radinių priėmimas į muziejus, jų tvarkymas, saugojimas, pristatymas visuomenei tapo ne tik muziejinės veiklos priederme, bet ir rimtu iššūkiu muziejininkystei, kurio vien muziejininkų bendruomenė nepajėgi išspręsti.

Atsižvelgiant į šias veiklos sritis ir problemas, šių metų Lietuvos muziejų asociacijos Rinkinių mokslinio tyrimo sekcijos nariai nutarė pakviesti į XXIV mokslinę konferenciją „Archeologinis paveldas Lietuvos muziejų rinkiniuose“ muziejuose ir su paveldu susijusiose institucijose dirbančius kolegas aptarti ir pasigilinti į tokias temas: archeologinių kolekcijų formavimą; archeologinių radinių kelių iki muziejinio eksponato; naujausių laikų istoriją archeologinių tyrimų ir muziejininkystės kontekste; archeologinių eksponatų saugojimo problemas, iššūkius; naujausias archeologines ekspozicijas ir parodas (moksliniu, vizualiuoju ir kt. aspektais); originalo ir rekonstrukcijos santykį muziejaus ekspozicijose, parodose, meno kūriniuose; archeologijos edukaciją (leidybą, užsiėmimus, šventes ir kt. sklaidos veiklas).

Konferencijos organizatoriai džiaugėsi ypatingu archeologų ir kolegų muziejininkų aktyvumu – dėl pranešimų gausos konferencija nuotoliniu būdu truko dvi dienas, surengti 5 posėdžiai. Pranešimus skaitė įvairių Lietuvos muziejų archeologai, kitoms institucijoms atstovaujantys mokslininkai ir tyrėjai, pritraukta daugiau nei 400 klausytojų per abi dienas.

Džiugu, kad, kaip parodė konferencija, susidariusias problemas supranta su muziejininkais tiesiogiai dirbančios institucijos, profesinės organizacijos – Kultūros ministerijos Kultūros paveldo departamentas ir Lietuvos archeologijos draugijos atstovai. Baigiamojoje konferencijos diskusijoje vieningai išsakyta nuomonė, kad Lietuvos muziejų asociacija turėtų imtis lyderystės ir aktyviai dalyvauti tiek rengiant Muziejų įstatymą, Muziejuose esančių rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukciją, tiek Paveldo tvarkybos reglamentą. Konferencijos metu pristatyti pranešimai bei baigiamojoje diskusijoje išsakytos mintys pristatomos šio leidinio straipsniuose.

Šiame leidinyje archeologinio paveldo Lietuvos muziejuose tema nagrinėjama 22 recenzuotuose straipsniuose. Pirmuosiuose penkiuose straipsniuose autoriai pristato originalius tyrimo darbus (*original research paper*).

Gediminas Petrauskas ir Gytis Grižas nagrinėja Lietuvos nacionalinio muziejaus, kaip pagrindinės ir didžiausios archeologijos vertybių saugyklos Lietuvoje, istoriją. Pristatomi didžiausi atradimai bei iššūkiai, su kuriais muziejus susiduria ir šiomis dienomis. Irutė Kaminskaitė tyrime atskleidžia organinės kilmės archeologijos objektų išsaugojimo aspektus ir jų svarbą perduodant į patyrusių restauratorių rankas. Straipsnyje pristatoma Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose esanti įvairi ir gausi organinės kilmės radinių kolekcija. Ji analizuojama grupuojant radinius pagal radinių medžiagiškumą (kaulas, oda, medis, brangakmeniai, vaškas, ekofaktinė medžiaga). Darbe išryškunami pristatytų radinių grupių tyrėjai ir pagrindiniai jų atlikti tyrimai bei numatomi nauji tyrimų horizontai. Marytė Glemžienė ir Valdas Steponaitis straipsnyje konstatuoja, kad muziejininkai aiškiai skiria archeologinį radinį ir eksponatą. Ne kiekvienas radinys tampa eksponatu, o kol tokiu tampa, turi nueiti ilgą, muziejų lankytojams nematomą kelią. Viena svarbiausių šio kelio stotelių – restauratorių laboratorija, kurioje nustatoma, iš ko ir kaip radinys pagamintas bei, kiek įmanoma, atkuriama pirminė radinio išvaizda. Autoriai pristato Lietuvos nacionalinio muziejaus Viduramžių ir naujųjų laikų archeologijos rinkinių skyriuje saugomus muziejaus Restauravimo centre restauruotus du unikalius XVI–XVII a. I pusės moterų galvos apdangalus – kepurėlę ir plaukų tinklelį. Taip pat pristatomas vertybių tyrimas, rekonstravimas, istorinis kontekstas. Gabrielė Jasiūnienė atkreipia dėmesį į archeologinių tyrimų metu rastus heraldikos tyrimų šaltinius. Straipsnyje nagrinėjami pasirinkti Lietuvos muziejuose saugomi archeologinių tyrimų metu rasti herbais ir heraldiniais ženklais puošti radiniai, kurių analizė

svarbi heraldikos, sfragistikos, numizmatikos ir kitų pagalbinių istorijos mokslų tyrimuose. Autorių duetas, Laima Lapėnaitė ir Milda Samulionytė-Zikarienė, pristato dvi bendros praeities siejamas, tačiau skirtingiems muziejams priklausančias muziejines vertybes. Tyrimas skiriamas muziejinių vertybių laikmečio kontekstui pristatyti: kultūrinėms, politinėms realijomis, įtakojusioms muziejinių vertybių mobilumą, to laikotarpio apskaitos, apsaugos ypatybes.

Kitoje straipsnių grupėje pateiktos skirtingų tyrėjų atvejų analizių (*case study*) darbai. Prevencinio konservavimo muziejuose temą nagrinėja Asta Vasiliauskaitė, pristatanti vieną iš prevencinio konservavimo metodų – aplinkos parametrų stebėjimą bei sukauptų duomenų analizę. Archeologinių medinių objektų tyrimų ir konservavimo temon gilinasi Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų tyrėjos Rūtilė Pukienė ir Deimantė Baubaitė. Straipsnyje pristatomi atlikti dendrochronologiniai ir medienos rūšies tyrimai, kurie leido tiksliai nustatyti struktūrų egzistavimo laikotarpį ir susieti jas su istoriniais įvykiais. Kalbama apie didelės apimties architektūrinių medinių struktūrų išsaugojimą, kuris visada kelia iššūkių restauromatoriams. Pristatomi pasitelkti konservavimo metodai bei eksponavimo aspektai.

Romos Songailaitės straipsnyje trumpai apžvelgiama Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus archeologinio rinkinio komplektavimo istorija nuo muziejaus įsikūrimo 1924 m. iki 2020 m., supažindinama su svarbiausiomis muziejuje saugomų archeologinių eksponatų grupėmis vykdant tyrimus Vakarų Lietuvoje, Klaipėdos piliavietėje ir senamiestyje. Sykiu keliamas klausimas dėl pastarąjį dešimtmetį perduodamų gausių archeologinių radinių apskaitos, tvarkymo ir išsaugojimo. Grupė Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų tyrėjų – Povilas Blaževičius, Egidijus Ožalas, Dovilė Urbonavičiūtė-Jankauskienė, Rasa Valatkevičienė, Rūtilė Pukienė, Medeina Steponavičiūtė ir Gintautas Striška – pristato 2019–2020 m. muziejaus pietinio korpuso G rūsyje atliktus archeologinius tyrinėjimus, ten surastus per 900 radinių, papildančių unikalų G rūsio radinių kompleksą. Iš viso tyrimų metu buvo rasta per 3000 radinių, surinkta gausi gyvūnų kaulų, žuvų žvynų kolekcija, paimta daugiau nei 50 pavyzdžių dendrochronologiniams, taip pat – parazitologiniams, paleobotaniniams, mikromorfologiniams tyrimams. Povilas Variakojis aptaria Biržų krašto muziejuje „Sėla“ nuo 1928 m. kaupiamus archeologinius radinius. Straipsnyje iškeliamas pirmųjų archeologinių eksponatų identifikavimo problema, apibendrinami svarbiausių Biržų krašte atliktų archeologinių tyrimų rezultatai. Edvinas Ubis straipsnyje pristato ir analizuoja Lietuvos jūrų muziejaus archeologijos rinkinį. Rinkinys pradėtas kaupti 1976 m. ir yra viena mažesniųjų fondo dalių, sudaranti tik 1,8 % visų muziejaus eksponatų. Jūratė Meilūnienė ir Rasa Bieliauskaitė-Mikolaitienė kalba apie Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje saugomą vertingą Lietuvos XIV–XIX a. architektūrinės ir buitinės archeologinės keramikos kolekciją, jos suformavimo istoriją. Virginija Ostašenkovienė aptaria Šiaulių „Aušros“ muziejuje nuo 1923 m. kaupiamus archeologinius eksponatus. Straipsnyje nagrinėjama muziejaus archeologinio rinkinio formavimo istorija, aiškinamasi, kaip kito jo struktūra pastaraisiais dešimtmečiais, aktualizuojamos šiuo metu iškylančios eksponatų apskaitos, tvarkymo ir tyrinėjimų problemos. Pristatomos vykdomos archeologinės edukacijos, analizuojama jų statistika. Apie naujausių laikų archeologijos paveldą kalba tyrėjų grupė: Ingrida Čičiurkaitė, Mantas Užgalis, Rokas Kraniauskas, Darius Balsas ir Marius Petkus. Pristatomas 2020 m. birželio–spalio mėn. Armalėnų k., Žaliojoje g., saugomoje nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462 vnt.) teritorijoje vykdytas archeologinis tyrimas. Jo metu buvo atidengti, ekshumuoti, antropologiškai ištirti ir galiausiai deramai palaidoti visi aptikti II pasaulinio karo aukų palaikai, o radiniai papildė Šilutės Hugo Šojaus muziejaus fondus bei planuojamą praplėsti Macikų lagerių ekspoziciją.

Trečiojoje straipsnių grupėje – nuomonės pristatantys darbai (*position paper*), kuriuose pateikiama vertinga informacija apie muziejuose saugomus archeologinius rinkinius, datuojamus skirtingais laikotarpiais, bei patrauklios jų viešinimo formos. Ignas Narbutas pasakoja, kaip per ilgą sovietinės okupacijos laikotarpį Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejuje surinkti pinigų lobiai buvo saugomi saugyklose ir žinomi tik

siauram archeologų ir numizmatų ratui bei kaip situacija pasikeitė XX a. pabaigoje. Eglė Misevičienė tęsia N. M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archeologijos rinkinio formavimosi temą. Aptariami pirmieji eksponatai, jų patekimo į muziejų istoriją, rinkinio sandarą. Povilas Gadliauskas trumpai pristato Kauno miesto muziejaus archeologijos fondą, jo formavimo istoriją bei naujausius radinius, aptaria problemas, su kuriomis susiduriama radinių priėmimo proceso metu. Loreta Kordušienė aptaria Naujausių laikų konfliktų archeologijos radinių patekimo į Raseinių krašto istorijos muziejų aplinkybės. Kalbama apie muziejaus ekspozicijoje pristatomus archeologinius radinius, kurie įprasmina pokario istoriją. Pristatomi medžiagos sklaidai pasitelkti inovatyvūs sprendimai. Artūras Balčiūnas straipsnyje kalba apie archeologinių radinių originalų ir jų rekonstrukcijų panaudojimą Alytaus kraštotyros muziejaus veikloje. Taip pat sprendžia klausimus, kokia yra originalo bei jo rekonstrukcijos vieta kuriamame produkte ir kokią žinią norima perduoti lankytojui. Naudojant rekonstrukcijas, susiduriama su eksponavimo, saugojimo, užsakymo, gamybos, kokybės ir finansinių galimybių problemomis, kurios ir aptariamos straipsnyje. Archeologinio paveldo komunikavimo tema pristatoma ir Sandės Trubilaitės. Autorė kalba apie šių metų pradžioje sukurta ir viešai prieinamą Vytauto Didžiojo karo muziejaus virtualią parodą, skirtą M. Alseikaitės-Gimbutienės metams pažymėti. Originalaus dienoraščio pagrindu aptariami mokslininkės vykdyti archeologiniai tyrimai Reketės (Kretingos r.) kapinyne ir aptikti geležies amžių menantys radiniai.

Leidinyje „Lietuvos muziejų rinkiniai“ tradiciškai išlieka skiltis „Lietuvos muziejų rinkinių moksliniai tyrimai“. Šiais metais joje darbus pristato du autoriai. Pirmame straipsnyje Giedrius Kujelis pristato unikalią Rokiškio krašto muziejaus eksponatą: ankstyviausią iki šiol žinomą Lietuvos teritorijoje rastą radinį iš metalo – varpinių taurių archeologinei kultūrai (2800–1800 m. pr. Kr.) priskiriamą bronzinį durklą. O antrame skilties straipsnyje Rima Binkienė pasirinko originalų tyrimo pristatymo būdą: per vieną eksponatą, palatą, atskleisti Vytauto Petrulio gyvenimo faktus, darbo, karjeros ypatumus, patirtus išbandymus, likusius amžininkų prisiminimus apie jį bei pasidalinti jauniausio sūnaus Mindaugo Petrulio atsiminimais apie jų šeimą, per II pasaulinį karą pasitraukusią į Jungtines Valstijas.

Konferencijos organizatoriai, leidinio sudarytoja ir rengėjai nuoširdžiai dėkoja straipsnių autoriams. Tikimės, kad pristatoma medžiaga pasitarnaus visuomenės švietimo tikslais ir paskatins tolesnius mokslinių straipsnių rinkinio temos tyrinėjimus.

Dr. Sigita Bagužaitė-Talačkienė

**MOKSLINĖS KONFERENCIJOS
„ARCHEOLOGINIS PAVELDAS
LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIUOSE“
STRAIPSNIAI**

**ARTICLES OF THE SCIENTIFIC
CONFERENCE “ARCHAEOLOGICAL
HERITAGE IN LITHUANIAN MUSEUM
COLLECTIONS“**

LIETUVOS NACIONALINIO MUZIEJAUS ARCHEOLOGINĖS EKSPEDICIJOS: ISTORIJA, DABARTIS IR DIDŽIAUSI ATRADIMAI

Dr. Gediminas Petrauskas, Gytis Grižas
Lietuvos nacionalinis muziejus
Arsenalo g. 1, Vilnius, LT-01143
gediminas.petrauskas@lnm.lt

Anotacija

Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologinės ekspedicijos yra neatsiejama Lietuvos archeologijos istorijos dalis. XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje pradėję rengti archeologines ekspedicijas, muziejaus archeologai tyrinėjo ir žvalgė apie 200 paminklų ir radaviečių visoje Lietuvoje. Archeologinių tyrimų metu aptikti radiniai svariai papildė muziejaus saugyklas ir ekspozicijas, o pačios ekspedicijos iki šiol nepraranda svarbos formuojant archeologijos rinkinį. Straipsnyje apžvelgiama ir nagrinėjama muziejaus archeologinių ekspedicijų istorija (1961–2020 m.), atskleidžiamos pagrindinės tyrimų kryptys, pristatomi svarbiausi ir didžiausią pėdsaką Lietuvos archeologijoje palikę tyrinėjimai.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos nacionalinis muziejus, archeologinė ekspedicija, archeologiniai tyrimai, archeologijos istorija.

Įvadas

Lietuvos nacionalinis muziejus, kurio ištakos išvelgiamos 1855 m. įkurtame Senienų muziejuje, yra pagrindinė ir didžiausia archeologijos vertybių saugykla Lietuvoje. Muziejaus rinkinius kasmet papildė tūkstančiai archeologinių tyrimų metu aptinkamų ir atsitiktinio pobūdžio radinių iš visos Lietuvos. Nemaža jų dalis, kaip masinė medžiaga ar smulkūs neatpažįstami dirbinių fragmentai, laukia tyrėjų dėmesio muziejaus saugyklose, o kiti, tapę eksponatais, papildė ekspozicijas ir džiugina archeologinių parodų lankytojus. Šiame kontekste muziejaus archeologų rengiami tyrinėjimai, menantys turtingą šešių dešimtmečių istoriją, iki šiol išlieka neatsiejama ir itin svarbia archeologijos rinkinio formavimo dalimi.

Sovietmečiu pradėti Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologiniai tyrinėjimai pateikė išskirtinių ir ekspozicijos vitrinas papildžiusių eksponatų, ekspedicijų metu padaryta reikšmingų mokslinių atradimų. Straipsnyje apžvelgiama ir nagrinėjama muziejaus archeologinių ekspedicijų istorija, at-

skleidžiamos pagrindinės tyrimų kryptys, pristatomi svarbiausi ir didžiausią pėdsaką Lietuvos archeologijoje palikę tyrinėjimai (1 il.). Muziejaus archeologų surengtų ekspedicijų, kurių sąrašas pateikiamas straipsnio Priede, apžvalga ir apibendrinimas – tai tarytum dar neparašytos Lietuvos nacionalinio muziejaus ir XX a. antros pusės – XXI a. pradžios Lietuvos archeologijos istorijos puslapis.

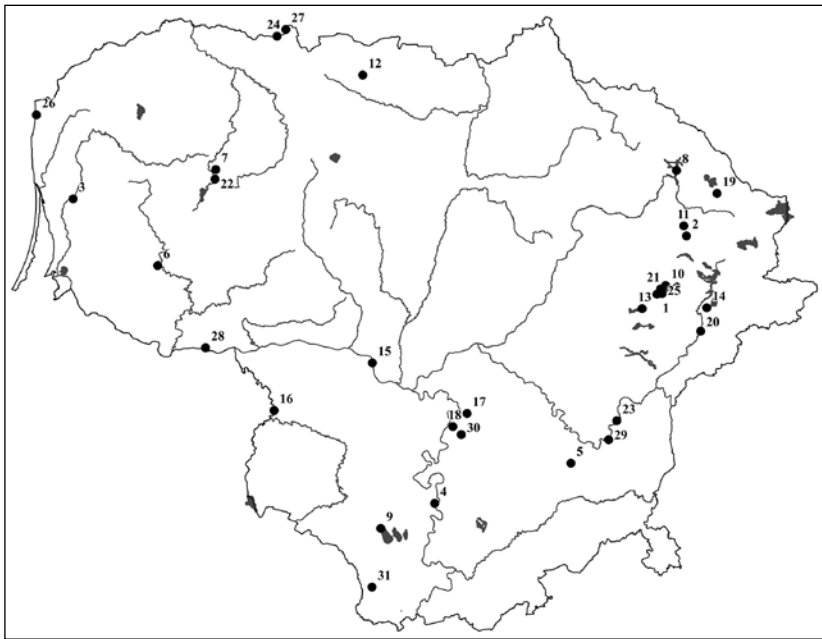
Pirmieji archeologiniai tyrimai (XX a. septintasis–devintasis dešimtmečiai)

Lietuvos nacionalinio muziejaus, sovietmečiu vadinto Istorijos ir etnografijos muziejumi, archeologinių ekspedicijų ištakos siekia XX a. septintojo dešimtmečio pradžią. Pirmaisiais muziejaus archeologiniais tyrimais tapo 1961 m. vasarą tuometės vyr. mokslinės bendradarbės Bronės Tautavičienės ir restauracinės dirbtuvės vedėjo Vytauto Urbanavičiaus surengti tyrinėjimai Kriemaloje (Kauno r.). Siekdami nustatyti Valstybės archeologijos komisijos byloje Milžinkapiu vadinamo kapinyno¹ vietą, tyrėjai per daugiau nei du mėnesius ištyrė 1355 m² plotą, aptiko 28 griautinius ir 8 degintinius žmonių bei 23 nedegintų žirgų kapus (iš viso surasti 25 žirgų palaikai)². Tai buvo pirmieji Vidurio Lietuvos kapinynų su žirgų aukomis ir apskritai vieni pirmųjų muziejų surengtų archeologinių tyrimų po Antrojo pasaulinio karo (plačius Kauno apylinkių kapinynų tyrinėjimus tarpukariu rengė Vytauto Didžiojo karo muziejus).

XX a. aštuntajame–devintajame dešimtyje archeologinės ekspedicijos tapo įprasta Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologų darbo kryptimi. Vadovaujant B. Tautavičienei ir Eugenijai Butėnienei, tyrinėta beveik 40 skirtingų laikotarpių archeologijos paminklų visoje Lietuvoje, kurių absoliučią daugumą

1 *Valstybės archeologijos komisijos archyvas*, f. 1, b. 3, l. 205–206. Byla saugoma Kultūros paveldo centro Paveldosaugos bibliotekoje.

2 Tautavičienė, Bronė. Kriemala, Vilkijos raj. 1961 m. tyrinėjimų ataskaita. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas* (toliau *LIIR*), f. 1, b. 109.

1. Straipsnyje minimos Lietuvos nacionalinio muziejaus tyrinėtoms vietovėms:
 1 – Aiseto ež., 2 – Antilgė,
 3 – Baitai (Baičiai), 4 – Bakšiai,
 5 – Bedugnė, 6 – Bikavėnai,
 7 – Donkalis, 8 – Dumblynė (Sartų ež. sala), 9 – Dusia, 10 – Galuonio ež.,
 11 – Garniai, 12 – Jauneikiai,
 13 – Kašelinė, 14 – Kretuonys,
 15 – Kriemala, 16 – Kubilėliai,
 17 – Maisiejūnai, 18 – Meškučiai,
 19 – Mineikiškės, 20 – Paduobė (Šaltaliūnė), 21 – Pašėkščiai, 22 – Spiginas,
 23 – Staviškės, 24 – Suginčiai,
 25 – Šnieriškės, 26 – Šventoji,
 27 – Vegeriai, 28 – Viešvilė, 29 – Vilnius,
 30 – Vilūnai, 31 – Zapsė.
 Visas muziejaus archeologinių ekspedicijų sąrašas pateikiamas straipsnio Priede.
 G. Petrausko brėž.

sudarė laidojimo paminklai – pilkapynai ir plokštiniai kapinynai. Vis dėlto, priešingai nei gali atrodyti, tuo metu daugiausiai buvo tyrinėjami žalojami archeologijos paminklai, kurių tyrimai buvo vienintelis būdas išsaugoti žemėje slypinčias archeologijos vertybėms ir mokslinę informaciją. Lietuvos nacionalinio muziejaus, kaip ir daugelio kitų to meto institucijų, archeologinės ekspedicijos pirmiausia „gelbėjo“ žvyruobių, kolūkių, melioracijos, užtvankų ir kelių ardumus, kiek rečiau – savavališkai vietos gyventojų kasinėjamus archeologijos paminklus. Šie tyrimai ne tik leido bent iš dalies išsaugoti žemėje slypėjusius radinius, bet ir svariai papildė anuomet dar labai fragmentiškus muziejaus archeologinius rinkinius.

Sovietmečiu Lietuvos nacionalinio muziejaus tyrinėjamų archeologijos paminklų sąrašą daugiausiai sudarė tuometės Kultūros ministerijos Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos pasiūlyti ar tiesiog paskirti paminklai. Tarp surengtų ekspedicijų nemažą dalį sudarė nerezultatyvūs ir neinformatyvūs tyrimai, o žymiausiais laikytini Kretuonių (Švenčionių r.) ir Maisiejūnų (Kaišiadorių r.) pilkapių tyrinėjimai. Pirmajame nuo 1976 iki 1980 m. ištirti net 54 miško kelio ir kvartalinės linijos žalojami pilkapiai³, antrajame –

1971 ir 1986–1989 m. – 22 pilkapiai⁴. Kretuonių pilkapiai iki šiol išlieka trečiu plačiausiai tyrinētu pilkapynu Rytų Lietuvoje⁵.

Pažymėtina, kad, Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos nurodymu, Lietuvos nacionalinis muziejus bent jau XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje buvo atsakingas už atskirų regionų spėjimų ir neaiškintų archeologijos paminklų vertės ir ribų nustatymą bei labiausiai žalojamų ištyrimą. Laikantis šio nurodymo, vien Molėtų rajone 1983–1986 m. tyrinėta 15 žinomų ir menamų archeologijos paminklų⁶.

Nemaža Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologinių ekspedicijų dalis sovietmečiu surengta bendradarbiaujant su tuometinio Mokslų akademijos Istorijos instituto (dabar – Lietuvos istorijos institutas) archeologais. Platų tarpinstitucinį bendradarbia-

3 Butėnienė, Eugenija. Kretuonių (Švenčionių raj.) pilkapių tyrinėjimai 1976 ir 1977 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976 ir 1977 metais*, 1978, p. 132–136; Butėnienė, Eugenija. Kretuonių (Švenčionių raj.) pilkapių tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 metais*, 1980, p. 56–59; Butėnienė, Eugenija. Kretuonių pilkapių tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 ir 1981 metais*, 1982, p. 65–67.

4 Butėnas, Eugenijus. Maisiejūnų pilkapyno tyrinėjimai. *Lietuvos archeologija*, 1998, t. 15, p. 163–184.

5 Plačiau žr.: Kurila, Laurynas. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 199–207.

6 Butėnienė, Eugenija. 1983 m. bandomojo pobūdžio archeologinių tyrinėjimų Molėtų raj., Čiulėnų apylinkėje dienoraštis. Vilnius, 1983. *LIIR*, f. 1, b. 1092; Tautavičienė, Bronė; Butėnienė, Eugenija. 1984 m. bandomojo pobūdžio archeologinių tyrinėjimų Molėtų raj., Čiulėnų ir Suginčių apylinkėse dienoraštis. Vilnius, 1984. *LIIR*, f. 1, b. 1183; Butėnienė, Eugenija. 1985 m. bandomojo pobūdžio archeologinių tyrinėjimų Molėtų rj., Mindūnų, Videniškių ir Suginčių apylinkėse dienoraštis. Vilnius, 1985. *LIIR*, f. 1, b. 1295; Butėnienė, Eugenija. Molėtų rajono vietinės reikšmės archeologinių paminklų tyrinėjimų 1986 m., nustatant paminkliškumą ir ribas: Mindūnų, Luokesos ir Inturkės apylinkėse dienoraštis. Vilnius, 1986. *LIIR*, f. 1, b. 2787.

vimą didžiaja dalimi nulėmė šeimyniniai B. Tautavičienės ir žymaus Istorijos instituto archeologo Adolfo Tautavičiaus ryšiai, taip pat kolegiški santykiai su buvusiu muziejaus bendradarbiu V. Urbanavičiumi. Sujungus dviejų institucijų pajėgas, tapo lengviau organizuoti plataus masto gelbėjamuosius kasinėjimus. Antai vien Jauneikiuose (Joniškio r.) 1975–1976 m. iš-tirti 467⁷, Bikavėnuose (Šilutės r.) 1967–1968 m. – 272 geležies amžiaus laikotarpio kapai⁸, surinkta tūkstančiai archeologinių radinių. Visgi dėl laiko, lėšų ir darbo jėgos trūkumo (ekspedicijose daugiausiai dalyvauda-vo vietos moksleiviai) tokie tyrimai neretai būdavo atliekami skubotai, kai kada netgi pasitelkiant mecha-nizuotą techniką⁹.

Kryptingi akmens amžiaus paminklų tyrinėjimai (XX a. aštuntojo dešimtmečio pabaiga – dešim-tasis dešimtmečiai)

1978 m. Lietuvos nacionaliniame muziejuje pradėjus dirbti Adomui Butrimui ir 1987 m. – Vy-gandui Juodagalviui, susiformavo atskiros Biržulio-Lūksto apyežerės ir Užnemunės akmens amžiaus tyrinėjimų mokyklos. Gimtuosiuose kraštuose kryp-tingai ieškodami akmens amžiaus palikimo ir vėliau čia rengdami plačius tyrinėjimus, tyrėjai atrado de-šimtis iki tol nežinomų stovyklaviečių ir gyvenviečių, o atlikti tyrimai visapusiškai pakeitė šių regionų prie-šistorės suvokimą. Per kone dešimt darbo muziejuje metų A. Butrimas aptiko, žvalgė ir tyrinėjo apie 40 akmens amžiaus paminklų, o dešimties metų trukmės V. Juodagalvio tyrinėjimų sąrašė – 15 akmens am-žiaus radaviečių, stovyklaviečių ir gyvenviečių. Jau vėliau, tyrėjams perėjus dirbti į kitas institucijas, dau-gelis muziejaus archeologinių ekspedicijų atradimų buvo publikuoti¹⁰.

Bene žymiausiu A. Butrimo vadovaujamų archeologinių ekspedicijų atradimu Biržulio-Lūksto apyežerėje laikomi Donkalnyje ir Spigine (abu – Tel-šių r.) surasti mezolito ir neolito laikotarpio kapinynai. Dalyje šių kapinynų kapų mirusieji buvo gausiai api-berti ochra, o Donkalnio kape 2 palaidotas 20–25 metų amžiaus „žynys“, papuoštas 57 dantų amuletu, su dan-timis uždengtomis akiduobėmis ir užkimštomis nosies landomis¹¹, tarp visų kapų kelia ypatingą susidomėji-mą. Nors šis kapas, jame palaidoto mirusiojo ir šalia surastų 25–30 metų amžiaus moters griaučių (kapas 3) santykis iki šiol kelia įvairiausių interpretacijų, žinia apie A. Butrimo atrastus akmens amžiaus kapinynus plačiai pasklido už Lietuvos ribų. Donkalnio „žynio“ kapo rekonstrukcija yra viena svarbiausių dabartinės ir kuriamos naujos Lietuvos nacionalinio muziejaus ar-cheologijos ekspozicijos detalių (2 il.).

V. Juodagalvio tyrimų erdvė apėmė Alytaus, Lazdijų, Šakių ir Varenos rajonus, o tarp plačiausiai tyrinėtų paminklų minėtinos Dusios 8-oji (Lazdijų r.)¹², Kubilėlių 1-oji (Šakių r.)¹³ ir Zapsės 5-oji (Lazdijų r.)¹⁴ gyvenvietės. Tyrinėjant šias gyvenvietes buvo siekia-ma pažinti seniausias Užnemunės priešistorės detales, be to, nuo 1992 m. V. Juodagalvio vadovaujamose archeologinėse ekspedicijose plačiai buvo dirbama eksperimentinės archeologijos linkme – laisvu nuo kasinėjimų laiku eksperimentuota su titnago apdirbi-mu, skaldymu ir retušavimu, mokytasi lipdyti ir degti puodus¹⁵.

Pasinaudojęs atkūrus Nepriklausomybę at-sivėrusiomis tarptautinio bendradarbiavimo galimy-bėmis ir įgijęs patirties kasinėjimuose Norvegijoje¹⁶,

7 Vaškevičiūtė, Pona. Jauneikių (Joniškio raj.) V–XI a. kapinynas. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, 1985, t. 2 (91), p. 48–57; 1986, t. 2 (95), p. 43–51; 1987, t. 1 (98), p. 20–30; t. 2 (99), p. 25–38; t. 4 (101), p. 71–81.

8 Таутавичюс, Адольфас. Раскопки в дер. Бикавенай (Шилутский р-н). In *20 лет. Археологические и этнографические экспедиции Института истории АН Литовской ССР (1948–1967)*. Отв. ред. Адольфас Таутавичюс, Ангеле Вишняускайте, Антанас Даниляускас. Вильнюс, 1968, с. 68–69; Tautavičienė, Bronė. Bikavėnų kapinyno, Šilutės raj., kasinėjimai 1968 metais. *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 metais*, 1970, p. 77–82.

9 Pavyzdžiui, siekiant paspartinti archeologinius tyrimus, buldozeriu buvo nuskustas apie 2000 m² dydžio Jauneikių kapinyno paviršiaus plotas. Plačiau žr.: Tautavičius, Adolfas. Jauneikių, Joniškio raj., senkapio 1976 m. kasinėjimų ataskaita. Vilnius, 1976, p. 130. *LIIR*, f. 1, b. 522.

10 Tarp pasirodžiusių publikacijų didžiausio atgarsio sulaukė monografijos: Juodagalvis, Vygandas. *Užnemu-*

nės priešistorė. Vilnius, 2010; Butrimas, Adomas. *Donkalnio ir Spigino mezolito–neolito kapinynai: seniausi laidojimo paminklai Lietuvoje*. Vilnius, 2012; Butrimas, Adomas. *Biržulis. Medžiotojai, žvejai ir senieji žemdirbiai X–II tūkstantmetyje pr. Kr.*, t. I. *Paminklų tyrinėjimai*. Vilnius, 2019; t. II. *Gintaras*. Vilnius, 2016.

11 Butrimas, A. Donkalnio..., p. 47–55.

12 Juodagalvis, Vygandas. Senovės gyvenvietė prie Dusios ežero. *Lietuvos archeologija*, 1999, t. 16, p. 239–279; Juodagalvis, Vygandas. Dusios ežero apylinkės. In *Akmens amžius Pietų Lietuvoje (geologijos, paleogeografijos ir archeologijos duomenimis)*. Sud. Valentinas Baltrūnas. Vilnius, 2001, p. 199–204.

13 Juodagalvis, Vygandas. Kubilėlių vėlyvojo neolito gyvenvietė. *Lietuvos archeologija*, 1992, t. 8, p. 34–56.

14 Juodagalvis, Vygandas. Zapsės upės ir Veisiejų ežero apylinkės. In *Akmens amžius Pietų Lietuvoje (geologijos, paleogeografijos ir archeologijos duomenimis)*. Sud. Valentinas Baltrūnas. Vilnius, 2001, p. 190–196.

15 Juodagalvis, Vygandas. The “Stone Age in South Lithuania” Project. *Archaeologia Baltica*, 1998, vol. 3, p. 64.

16 Ibid.

2. Donkalnio „žynio“ kapo rekonstrukcija Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologijos ekspozicijoje. K. Stoškaus nuotr.

1995 m. V. Juodagalvis Dusios 8-osios gyvenvietės tyrimuose pritaikė archeologinių sluoksnių plovimo metodą¹⁷. Tai buvo pirmas šio metodo bandymas Lietuvoje tyrinėjant akmens ir bronzos amžiaus paminklus¹⁸. Naujų tyrimų metodų taikymas bylojo apie pasikeitusį tyrėjų požiūrį į smulkius, anksčiau nevertingais laikytus radinius, atskleidė naują – mokslinę – archeologinių tyrimų prieigą.

1997 m. surengti bendri Lietuvos nacionalinio muziejaus, Lietuvos istorijos instituto ir Bergeno universiteto Archeologijos instituto (Norvegija) tyrimai Šventojoje (Palangos m.) – tai vienos pirmųjų tarptautinių archeologinių ekspedicijų Lietuvoje (tyrimai 1998 m. buvo pratęsti, tačiau šioje ekspedicijoje Lietuvos nacionalinis muziejus nebedalyvavo)¹⁹. Nors mokslinis projektas buvo nukreiptas į Šventosios gyvenviečių gamtinės aplinkos ir apgyvenimo raidos atkūrimą, atlikti tyrimai leido palyginti lietuvių ir norvegų archeologijos mokyklas, atskleisti jų privalumus ir trūkumus, išryškinti tarpusavio panašumus ir skirtumus. Tyrinėjant Šventosios 4-ąją ir 6-ąją gyvenvietes, lauko tyrimuose ir laboratorijose be archeologų (vadovas V. Juodagalvis) dirbo paleobotanikai, paleozoologai ir geologai, o patys tyrimai tapo kompleksinių tyrinėjimų pavyzdžiu.

Archeologiniai tyrimai XX–XXI a. sandūroje

XX–XXI a. sandūra laikytina Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologinių ekspedicijų aukso amžiumi. Tuo metu vienus archeologinius tyrimus keitė kiti, ir muziejaus archeologai, tyrinėdami skirtingų laikotarpių paminklus visoje Lietuvoje, bendrai ekspedicijose kasmet praleisdavo po tris keturis mėnesius. Šio laikmečio archeologinės ekspedicijos aprėpė platų Lietuvos priešistorės lauką ir, priešingai nei sovietmečiu, archeologų dėmesio sulaukė tiek pilkapynei ir plokštiniai kapinynai, tiek piliakalniai ir senovės gyvenvietės. Dalis archeologijos paminklų buvo tyrinėjama pagal Kultūros paveldo departamento (iki 2005 m. – Kultūros vertybių apsaugos departamento) finansuojamą ardomų archeologijos vertybių tyrimų programą, tačiau nemaža tyrimų dalis buvo vedama vien tyrėjų asmeninė iniciatyvos ir entuziazmo.

Nuo 1990 iki 2009 m. Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologai tyrinėjo apie 25 skirtingus archeologijos paminklus (įskaitant V. Juodagalvio tyrinėtą akmens amžiaus gyvenvietes). Tarp pastarųjų plačiausiai minėtini Valdui Steponaičiui vadovaujant atlikti Bakšių senovės gyvenvietės (Alytaus r.)²⁰ ir Paduobės (Šaltaliūnės) pilkapyno III grupės (Šven-

17 Juodagalvis, V. Senovės..., p. 241; Juodagalvis, V. Dusios..., p. 198; Juodagalvis, V. Užnemunės..., p. 35.

18 Plačiau žr.: Petrauskas, Gediminas; Vaitkevičius, Vyktintas. Archeologinių sluoksnių plovimas Lietuvoje ir Bajorų archeologinės ekspedicijos patirtis. *Lietuvos archeologija*, 2013, t. 39, p. 235–254.

19 Juodagalvis, Vygandas; Simpson, David Neil. Šventoji Revisited – the Joint Lithuanian-Norwegian Project. *Lietuvos archeologija*, 2000, t. 19, pp. 139–152.

20 Steponaitis, Valdas. Bakšių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1994 ir 1995 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, 1996, p. 53–56; Steponaitis, Valdas. Bakšių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1996 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, 1998, p. 103–106; Steponaitis, Valdas. Bakšių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1998 m. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, 2000, p. 115–116.

čionių r.)²¹, Gyčiui Grižui – Dumblynės (Sartų ež. salos) senovės gyvenvietės (Rokiškio r.)²², Pašekščių pilkapių (Molėtų r.)²³, Viešvilės lobio radavietės (Jurbarko r.)²⁴ ir Zapsės kapinyno (Lazdijų r.)²⁵ tyrinėjimai. Be to, 2001–2003 m. Rasos Banytės-Rowell vadovaujama Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologinė ekspedicija tyrinėjo Baitų (Baičių) kapinyną – vieną žymiausių Vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais (kapinyno tyrimai su pertraukomis buvo rengiami jau nuo 1989 m.)²⁶.

Daugelis nagrinėjamu laikotarpiu surengtų muziejaus archeologinių ekspedicijų buvo plataus pobūdžio, truko kelerius ir daugiau metų. Antai

- 21 Steponaitis, Valdas. Paduobė – Šaltaliūnė Barrow Cemetery III. In *Archaeological Investigations in Independent Lithuania, 1990–2010*. Eds. Gintautas Zabiela, Zenonas Baubonis, Eglė Marcinkevičiūtė. Vilnius, 2012, pp. 114–121.
- 22 Grižas, Gytis. Sartų ežero salos žvalgomieji tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, 1998, p. 194–195; Grižas, Gytis. Sartų ežero salos Dumblynės gyvenvietė. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, 2000, p. 29–30; Gričiuvienė, Eglė; Grižas, Gytis. Dumblynės gyvenvietė Sartų ežero saloje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*, 2002, p. 10.
- 23 Gričiuvienė, Eglė; Grižas, Gytis. Pašekščių pilkapyne tyrinėjimai 1999 m. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, 2000, p. 166–168; Grižas, Gytis; Steponaitis, Valdas. Pašekščių pilkapyne. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, 2005, p. 61; Grižas, Gytis. Pašekščių pilkapyne. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*, 2006, p. 73–76; Grižas, Gytis. Pašekščių pilkapyne. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*, 2006, p. 88–89; Grižas, Gytis. Pašekščių pilkapyne. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, 2007, p. 117–119.
- 24 Grižas, Gytis; Remecas, Eduardas. Viešvilės XVI amžiaus monetų lobis. In *Viešvilė* (Lietuvos valsčiai, t. 40), d. 1. Sud. Algirdas Sinkevičius. Vilnius, 2020, p. 329–344.
- 25 Juodagalvis, Vygandas. Nauji geležies amžiaus paminklai Užnemunėje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais*, 1994, p. 152–153; Grižas, Gytis; Juodagalvis, Vygandas. Kapinynas ir gyvenvietė prie Zapsės upės. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, 1996, p. 109–110; Grižas, Gytis. Zapsės kapinyno tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, 1998, p. 195–198; Grižas, Gytis. Zapsės kapinyno tyrinėjimai 1998 m. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, 2000, p. 256–257.
- 26 Banytė-Rowell, Rasa. The Excavations at Baitai Cemetery. In *Archaeological Investigations in Independent Lithuania, 1990–2010*. Eds. Gintautas Zabiela, Zenonas Baubonis, Eglė Marcinkevičiūtė. Vilnius, 2012, pp. 122–126.

3. Paduobės (Šaltaliūnės) pilkapyne III grupės pilkapis 2 tyrimų metu, 2005 m. G. Grižo nuotr.

Bakšių senovės gyvenvietė ir Staviškių pilkapiai (Vilniaus m.)²⁷ tyrinėti penkerius metus, Pašekščių pilkapių tyrimai su pertraukomis truko septynis, o Paduobės (Šaltaliūnės) pilkapyne III grupės – net 16 tyrimų sezonų. Bakšių senovės gyvenvietės tyrinėjimai pasižymėjo itin didelėmis tyrimų apimtimis – čia ištirtas 2151 m² dydžio plotas, surasti keturių III–V a. datuojamų pastatų pėdsakai²⁸. Pašekščių pilkapyne iš viso buvo ištirti 9 pilkapiai, o su pertraukomis nuo 1987 iki 2008 m. tyrinėjant Paduobės (Šaltaliūnės) pilkapyne III grupę – 18 pilkapių sampilų (3 il.).

2006 m. Paduobės (Šaltaliūnės) pilkapyne III grupės pilkapyje Nr. 17 aptiktas V a. antros pusės kapas neabejotinai yra vienas išpūdingiausių XX–XXI a. sandūros Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologinių ekspedicijų atradimų²⁹. Kape buvo palaidotas nedegintas 25–30 m. amžiaus vyras ir 7–8 m. amžiaus žirgas, tačiau mirusiojo griaučių vieta nepraėjus daug laiko po laidojimo buvo išplėsta. Kape išlikęs sulaužytas kovos peilis, geležinė grandis, grandinėlės fragmentas ir masyvus orna-

- 27 Grižas, Gytis. Staviškių pilkapyne ir senojo geležies amžiaus gyvenvietės tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, 2000, p. 168–170; Grižas, Gytis; Steponaitis, Valdas. Staviškių pilkapyne. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, 2005, p. 62; Grižas, Gytis. Staviškių pilkapyne. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*, 2006, p. 76–77.
- 28 Steponaitis, V. Bakšių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1994 ir 1995 metais..., p. 53–56; Steponaitis, V. Bakšių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1996 metais..., p. 103–106; Steponaitis, V. Bakšių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1998 m..., p. 115–116.
- 29 Steponaitis, V. Paduobė – Šaltaliūnė..., p. 119–120.

4. Vilūnų kapinyno tyrimai, žvelgiant iš paukščio skrydžio, 2020 m. G. Grižo nuotr.

mentuotas importuotas sidabrinis paaukuotas sagties liežuvėlis byloja apie išskirtinį šio kapo, kuris, kaip ir daugelis kitų neramių Tautų kraustymosi laikų kapų, buvo apiplėštas, turtingumą.

Pabaigoje minėtinas 2006 m. Viešvilėje surastas apie 1568–1570 m. paslėptas monetų lobis – apskritai pirmas žinomas XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės monetų lobis Rytų Prūsijoje³⁰. Lobi sudarė 96 sidabrinės monetos, jame be Aleksandro, Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto pusgrašių taip pat būta Bohemijos Ferdinando I ir Tirolio Ferdinando talerių.

Naujausi archeologiniai tyrinėjimai (XXI a. antrasis dešimtmetis)

XXI a. antrojo dešimtmečio pradžioje prasidėjo naujas Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologinių ekspedicijų etapas. Vienas ryškiausių šį etapą išskiriančių bruožų yra kryptingų archeologinių tyrimų, kurių svarbiausias tikslas – mokslinių duomenų rinkimas ir hipotezių tikrinimas, pradžia.

Nuo 2012 m. Gedimino Petrausko vadovaujamos archeologinės ekspedicijos, ieškodamos atsakymų apie mirusiųjų deginimo paprotį viduramžių Lietuvoje, tyrinėjo degintinius kapinykus

Bedugnėje (Trakų r.)³¹, Meškučiuose³² ir Vilūnuose³³ (abu – Kaišiadorių r.) (4 il.). Tarp šių tyrinėjimų didžiausio dėmesio nusipelnė Bedugnės kapinyne surasti šarvuotės ir ginkluotės radiniai, išskirtiniai sidabruoti kario raitelio ir žirgo ekipuotės reikmenys. Radiniai liudija, kad kapinyne XIV a. buvo laidojami elitiniai kariai, o nedidelis atstumas tarp laidojimo paminklo ir Senųjų Trakų piliavietės – senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės – šiame kontekste kelia ypatingą susidomėjimą. Bedugnėje aptiktas išskirtinis, analogijų neturintis keturiolikos dirbinių kario raitelio dirbinių kompleksas³⁴ šiandien

31 Petrauskas, Gediminas. Bedugnės kapinykas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*, 2013, p. 170–177; Petrauskas, Gediminas. Bedugnės kapinykas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2018 metais*, 2019, p. 128–138; Petrauskas, Gediminas. Bedugnės kapinykas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2019 metais*, 2020, p. 88–95.

32 Petrauskas, Gediminas. Meškučių kapinykas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2014 metais*, 2015, p. 151–158; Petrauskas, Gediminas. Meškučių kapinykas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*, 2016, p. 168–172.

33 Petrauskas, Gediminas; Piličiauskas, Gytis. Vilūnų degintinis kapinykas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2020 metais* (spaudoje).

34 Žr. Petrauskas, G. Bedugnės kapinykas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais...*, pav. 4.

30 Grižas, G; Remecas, E. Viešvilės..., p. 329–344.

5. Vilniaus Pilies kalno aikštelėje aptikti 1863–1864 m. sukilėlių Juozapo Jablonskio ir Karolio Sipavičiaus palaikai, 2017 m. K. Stoškaus nuotr.

yra viena reikšmingiausių atnaujintos Gedimino pilies bokšto ekspozicijos detalių.

2015–2017 m. Vytenio Podėno iniciatyva Lietuvos nacionalinis muziejus Rytų ir Šiaurės Rytų Lietuvoje tyrinėjo ankstyvuosius piliakalnius ir gyvenvietes. Ieškodamas apgyvenimo pėdsakų priešistorėje, V. Podėnas Aiseto ir Galuonio ežerų salose (Molėtų ir Utenos r.) surado 7 naujas akmens ir bronzos amžiaus gyvenvietes³⁵, iš kurių vienoje – Šnieriškių senovės gyvenvietėje Aiseto ežero saloje (Molėtų r.) – aptikti gausūs šlako, rudnelės sienelių fragmentai ir rūdosi gabalėliai leidžia pagrįstai manyti, kad saloje iš balų rūdosi buvo gaivinama geležis³⁶. O išsamūs Antilgės³⁷, Garnių I³⁸ (abu – Utenos r.) ir Mineikiškių (Zarasų r.)³⁹ piliakalnių tyrinėjimai ne tik leidžia pagrįstai kalbėti apie ankstyvuosius Šiaurės Rytų Lietu-

vos piliakalnius ir įtvirtintas gyvenvietes, bet ir naujai interpretuoti jų paskirtį, šių gyvenviečių bendruomenių elgseną ir ekonomiką.

Nuo 2017 m. Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologinės ekspedicijos (vadovas G. Petrauskas) didelį dėmesį skyrė naujų archeologijos paminklų paieškoms ir žvalgymams. Per ketverius tyrimų metus, bendradarbiaujant su Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutu ir VŠĮ Akmenės istorijos muziejumi, Akmenės, Anykščių, Kaišiadorių, Kelmės, Mažeikių, Molėtų, Radviliškio, Raseinių, Šiaulių ir Ukmergės rajonuose žvalgytos ir tyrinėtos 62 kultūros vertybių požymių turinčios vietovės⁴⁰. Žvalgymai daugiausiai telkėsi Akmenės, Raseinių ir Mažeikių rajonuose (atitinkamai – 19, 13 ir 9 vietovės), o šių žvalgomųjų ekspedicijų rezultatas – surastas 21 nežinomas laidojimo paminklas, užfiksuotos 27 bronzos ir geležies amžiaus bei naujųjų laikų radavietės.

35 Podėnas, Vytenis. Alnio, Aiseto ir Galuonio ežerų salų žvalgomieji tyrimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*, 2016, p. 65–71.

36 Simniškytė, Andra; Podėnas, Vytenis. Aiseto ežero salos žvalgomieji tyrimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*, 2016, p. 411–415.

37 Čivilytė, Agnė; Podėnas, Vytenis; Vengalis, Rokas. Antilgės piliakalnis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 metais*, 2017, p. 65–69; Poškienė, Justina; Podėnas, Vytenis; Luchtanas, Aleksiejus. Antilgės piliakalnis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*, 2018, p. 91–95.

38 Troskosky, C. B.; Podėnas, Vytenis; Dubinin, Nathan. Quaternary Geomorphology and Viewshed Analysis of the Garniai I. *Chronika*, 2018, vol. VIII, pp. 64–77.

39 Podėnas, Vytenis. Mineikiškių piliakalnis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*, 2018, p. 89–91.

40 Petrauskas, Gediminas. Naujų paminklų paieškos Akmenės rajone. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*, 2018, p. 541–549; Petrauskas, Gediminas; Vaitkevičius, Vyktintas. Žvalgymai Kelmės, Molėtų, Radviliškio ir Raseinių rajonuose. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*, 2018, p. 549–560; Petrauskas, Gediminas; Vaitkevičius, Vyktintas; Montvydas, Žilvinas. Žvalgymai Akmenės, Anykščių, Mažeikių, Molėtų, Radviliškio ir Ukmergės rajonuose. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2018 metais*, 2019, p. 499–514; Petrauskas, Gediminas; Piličiauskas, Gytis. Žvalgymai Akmenės, Anykščių, Radviliškio, Šiaulių ir Ukmergės rajonuose. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2019 metais*, 2020, p. 396–404.

Daugelis naujų archeologijos paminklų surasta tikrinant vietos gyventojų duomenis ir žvalgant atsitiktinių radinių radavietes, dviejuose laidojimo paminkluose – Suginčių ir Vegerių III kapinyuose (abu – Akmenės r.) – atlikti platesni archeologiniai tyrimai⁴¹. Tarp naujausių atradimų atskiro dėmesio nusipelno Kašelinės pilkapių vietoje (Molėtų r.) aptikta X a. kario auka (?) su Lietuvoje didžiausiu skandinaviškų juostinių, skliautiniu raštu puoštų ietigalių kompleksu⁴² ir Didžiojo tautų kraustymosi laikus menančios retos, Lietuvoje analogijų neturinčios sidabruotos bei auksuotos segės iš Vegerių⁴³. Šis ir daugelis kitų atradimų atveria naujus, iki tol archeologiniu požiūriu „tuščiu“ laikyto Akmenės krašto priešistorės puslapius.

Pabaigoje minėtini muziejaus archeologų grupės atlikti tyrinėjimai Vilniaus senamiestyje. Antai ruošiantis tvarkyti, restauruoti, lankytojams ir kitoms reikmės pritaikyti atskirus muziejaus padalinius, buvo tyrinėjama Vilniaus gynybinės sienos bastėjos teritorija⁴⁴ ir T. Kosciuškos g. 3 pastatų kompleksas⁴⁵. Tačiau bene žymiausiu pastarųjų metų ir apskritai visų laikų Lietuvos nacionalinio muziejaus atradimu tapo 2017–2019 m. Pilies kalno aikštelėje surasta 1863–1864 m. sukilimo vadų ir dalyvių kapavietė (5 il.). Atlikus archeologinius, archyvinis ir antropologinius tyrimus, DNR analizę, nustatytos 20-ies sukilėlių, tarp kurių buvo sukilimo vadai Zigmantas Sierakauskas, Konstantinas Kalinauskas ir Boleslavas Kolyška, palaikai⁴⁶. 2019 m. lapkritį

Vilniuje surengtos valstybinės sukilėlių laidotuvių, kuriose dalyvavo Lietuvos ir Lenkijos prezidentai, Baltarusijos vicepremjeras, Ukrainos ir Latvijos vyriausybės atstovai, byloja apie išskirtinę šio atradimo reikšmę.

Išvados

Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologinės ekspedicijos yra neatsiejama Lietuvos archeologijos istorijos dalis. XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje pradėję rengti archeologines ekspedicijas, muziejaus archeologai per šešis dešimtmečius tyrinėjo ir žvalgė apie 200 akmens ir geležies amžiaus, naujųjų laikų paminklų visoje Lietuvoje (žr. Priedą). Nors nemaža archeologinių ekspedicijų dalis buvo gelbėjamojo paveldosauginio pobūdžio, kryptingi Biržulio-Lūksto apyežerės ir Užnemunės akmens amžiaus gyvenviečių, taip pat viduramžių degintinių kapinynų Vidurio ir Pietų Lietuvoje tyrinėjimai leido susiformuoti atskiroms tyrinėjimų mokykloms.

Archeologinių tyrimų metu aptikti radiniai reikšmingai papildė muziejaus saugyklas ir ekspozicijos vitrinas, dalis tapo tolesnių mokslinių tyrimų objektu, sulaukė publikacijų. Pačiais didžiausiais Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologinių ekspedicijų atradimais laikytini Donkalnio ir Spigino mezolito ir neolito laikotarpio kapai, Vilniaus Pilies kalno aikštelėje surasta 1863–1864 m. sukilimo vadų ir dalyvių kapavietė. Šie tyrinėjimai ne tik paliko ryškų pėdsaką Lietuvos archeologijoje, bet ir plačiai nuskambėjo tarptautiniu mastu.

- 41 Petrauskas, G. Naujų..., p. 542–548; Petrauskas, Gediminas. Vegerių kapinynas III. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2020 metais* (spaudoje).
- 42 Petrauskas, G.; Vaitkevičius, V. Žvalgymai..., p. 551–552.
- 43 Petrauskas, G. Vegerių...
- 44 Steponaitis, Valdas; Vailionis, Evaldas. Vilniaus gynybinės sienos bastėja. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, 2009, p. 201–202; Martišauskytė, Inga; Steponaitis, Valdas; Vailionis, Evaldas. Vilniaus gynybinės sienos bastėja. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*, 2010, p. 162–163; Martišauskytė, Inga; Steponaitis, Valdas; Vailionis, Evaldas. Vilniaus gynybinės sienos bastėja. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*, 2013, p. 233–258.
- 45 Steponaitis, Valdas. Žvalgomieji tyrinėjimai pastatų komplekse T. Kosciuškos g. 3. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, 2007, p. 385–386; Steponaitis, Valdas; Vailionis, Evaldas. Žvalgomieji tyrinėjimai T. Kosciuškos g. 3. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais*, 2008, p. 429–431; Sipavičienė, Birutė; Steponaitis, Valdas; Vailionis, Evaldas. Žvalgomieji tyrinėjimai T. Kosciuškos gatvėje 3. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*, 2010, p. 411–421.
- 46 Grižas, Gytis; Kalėjus, Arūnas; Podėnas, Vytenis; Steponaitis, Valdas. Gedimino kalno atodangos: archeologiniai tyrinėjimai. In *1863–1864 metų sukilėlių kelias į mirtį ir atgimimą*. Sud. Tamara Bairašauskaitė. Vilnius, 2019, p. 142–167.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

- Banytė-Rowell, Rasa. The Excavations at Baitai Cemetery. In *Archaeological Investigations in Independent Lithuania, 1990–2010*. Eds. Gintautas Zabiela, Zenonas Baubonis, Eglė Marcinkevičiūtė. Vilnius, 2012, pp. 122–126.
- Butėnas, Eugenijus. Maisiejūnų pilkapyno tyrinėjimai. *Lietuvos archeologija*, 1998, t. 15, p. 163–184.
- Butėnienė, Eugenija. 1983 m. bandomojo pobūdžio archeologinių tyrinėjimų Molėtų raj., Čiulėnų apylinkėje dienoraštis. Vilnius, 1983. *LIIR*, f. 1, b. 1092.
- Butėnienė, Eugenija. 1985 m. bandomojo pobūdžio archeologinių tyrinėjimų Molėtų rj., Mindūnų, Videniškių ir Suginčių apylinkėse dienoraštis. Vilnius, 1985. *LIIR*, f. 1, b. 1295.
- Butėnienė, Eugenija. Kretuonių pilkapių tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 ir 1981 metais*, 1982, p. 65–67.
- Butėnienė, Eugenija. Kretuonių (Švenčionių raj.) pilkapių tyrinėjimai 1976 ir 1977 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976 ir 1977 metais*, 1978, p. 132–136.
- Butėnienė, Eugenija. Kretuonių (Švenčionių raj.) pilkapių tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 metais*, 1980, p. 56–59.
- Butėnienė, Eugenija. Molėtų rajono vietinės reikšmės archeologinių paminklų tyrinėjimų 1986 m., nustatant paminkliškumą ir ribas: Mindūnų, Luokesos ir Inturkės apylinkėse dienoraštis. Vilnius, 1986. *LIIR*, f. 1, b. 2787.
- Butrimas, Adomas. *Biržulis. Medžiotojai, žvejai ir senieji žemdirbiai X–II tūkstantmetyje pr. Kr.*, t. I. Paminklų tyrinėjimai. Vilnius, 2019.
- Butrimas, Adomas. *Biržulis. Medžiotojai, žvejai ir senieji žemdirbiai X–II tūkstantmetyje pr. Kr.*, t. II. *Gintaras*. Vilnius, 2016.
- Butrimas, Adomas. *Donkarnio ir Spigino mezolito–neolito kapinynai: seniausi laidojimo paminklai Lietuvoje*. Vilnius, 2012.
- Čivilytė, Agnė; Podėnas, Vytenis; Vengalis, Rokas. Antilgės piliakalnis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 metais*, 2017, p. 65–69.
- Griciuvienė, Eglė; Grižas, Gytis. Dumblynės gyvenvietė Sartų ežero saloje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*, 2002, p. 10.
- Griciuvienė, Eglė; Grižas, Gytis. Pašekščių pilkapyno tyrinėjimai 1999 m. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, 2000, p. 166–168.
- Grižas, Gytis. Pašekščių pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*, 2006, p. 73–76.
- Grižas, Gytis. Pašekščių pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*, 2006, p. 88–89.
- Grižas, Gytis. Pašekščių pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, 2007, p. 117–119.
- Grižas, Gytis. Sartų ežero salos Dumblynės gyvenvietė. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, 2000, p. 29–30.
- Grižas, Gytis. Sartų ežero salos žvalgomieji tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, 1998, p. 194–195.
- Grižas, Gytis. Staviškių pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*, 2006, p. 76–77.
- Grižas, Gytis. Staviškių pilkapyno ir senojo geležies amžiaus gyvenvietės tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, 2000, p. 168–170.
- Grižas, Gytis. Zapsės kapinyno tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, 1998, p. 195–198.
- Grižas, Gytis. Zapsės kapinyno tyrinėjimai 1998 m. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, 2000, p. 256–257.
- Grižas, Gytis; Juodagalvis, Vygandas. Kapinynas ir gyvenvietė prie Zapsės upės. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, 1996, p. 109–110.
- Grižas, Gytis; Kalėjus, Arūnas; Podėnas, Vytenis; Steponaitis, Valdas. Gedimino kalno atodangos: archeologiniai tyrinėjimai. In *1863–1864 metų sukilėlių kelias į mirtį ir atgimimą*. Sud. Tamara Bairašauskaitė. Vilnius, 2019, p. 142–167.
- Grižas, Gytis; Remecas, Eduardas. Viešvilės XVI amžiaus monetų lobis. In *Viešvilė* (Lietuvos valsčiai, t. 40), d. 1. Sud. Algirdas Sinkevičius. Vilnius, 2020, p. 329–344.
- Grižas, Gytis; Steponaitis, Valdas. Pašekščių pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, 2005, p. 61.
- Grižas, Gytis; Steponaitis, Valdas. Staviškių pilkapynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, 2005, p. 62.
- Juodagalvis, Vygandas. Dusios ežero apylinkės. In *Akmens amžius Pietų Lietuvoje (geologijos, paleogeografijos ir archeologijos duomenimis)*. Sud. Valentinas Baltrūnas. Vilnius, 2001, p. 196–204.
- Juodagalvis, Vygandas. Kubilėlių vėlyvojo neolito gyvenvietė. *Lietuvos archeologija*, 1992, t. 8, p. 34–56.
- Juodagalvis, Vygandas. Nauji geležies amžiaus paminklai Užnemunėje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais*, 1994, p. 152–153.
- Juodagalvis, Vygandas. Senovės gyvenvietė prie Dusios ežero. *Lietuvos archeologija*, 1999, t. 16, p. 239–279.
- Juodagalvis, Vygandas. The “Stone Age in South Lithuania” Project. *Archaeologia Baltica*, 1998, vol. 3, pp. 55–66.
- Juodagalvis, Vygandas. *Užnemunės priešistorė*. Vilnius, 2010.
- Juodagalvis, Vygandas. Zapsės upės ir Veisiejų ežero apylinkės. In *Akmens amžius Pietų Lietuvoje (geologijos, paleogeografijos ir archeologijos duomenimis)*. Sud. Valentinas Baltrūnas. Vilnius, 2001, p. 188–196.
- Juodagalvis, Vygandas; Simpson, David Neil. Šventoji Revisited – the Joint Lithuanian-Norwegian Project. *Lietuvos archeologija*, 2000, t. 19, pp. 139–152.
- Kurila, Laurynas. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2009.
- Martišauskytė, Inga; Steponaitis, Valdas; Vailionis, Evaldas. Vilniaus gynybinės sienos bastėja. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*, 2010, p. 162–163.
- Martišauskytė, Inga; Steponaitis, Valdas; Vailionis, Evaldas. Vilniaus gynybinės sienos bastėja. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*, 2013, p. 233–258.
- Petrauskas, Gediminas. Bedugnės kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*, 2013, p. 170–177.
- Petrauskas, Gediminas. Bedugnės kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2018 metais*, 2019, p. 128–138.
- Petrauskas, Gediminas. Bedugnės kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2019 metais*, 2020, p. 88–95.
- Petrauskas, Gediminas. Meškučių kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2014 metais*, 2015, p. 151–158.
- Petrauskas, Gediminas. Meškučių kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*, 2016, p. 168–172.
- Petrauskas, Gediminas. Naujų paminklų paieškos Akmenės rajone. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*, 2018, p. 541–549.
- Petrauskas, Gediminas. Vegerių kapinynas III. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2020 metais* (spaudoje).
- Petrauskas, Gediminas; Piličiauskas, Gytis. Vilūnų degintinis kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2020 metais* (spaudoje).

- Petrauskas, Gediminas; Piličiauskas, Gytis. Žvalgymai Akmenės, Anykščių, Radviliškio, Šiaulių ir Ukmergės rajonuose. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2019 metais*, 2020, p. 396–404.
- Petrauskas, Gediminas; Vaitkevičius, Vyktas. Archeologinių sluoksnių plovimas Lietuvoje ir Bajorų archeologinės ekspedicijos patirtis. *Lietuvos archeologija*, 2013, t. 39, p. 235–254.
- Petrauskas, Gediminas; Vaitkevičius, Vyktas. Žvalgymai Kelmės, Molėtų, Radviliškio ir Raseinių rajonuose. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*, 2018, p. 549–560.
- Petrauskas, Gediminas; Vaitkevičius, Vyktas; Montvydas, Žilvinas. Žvalgymai Akmenės, Anykščių, Mažeikių, Molėtų, Radviliškio ir Ukmergės rajonuose. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2018 metais*, 2019, p. 499–514.
- Podėnas, Vytenis. Alnio, Aiseto ir Galuonio ežerų salų žvalgomieji tyrimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*, 2016, p. 65–71.
- Podėnas, Vytenis. Mineikiškių piliakalnis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*, 2018, p. 89–91.
- Poškienė, Justina; Podėnas, Vytenis; Luchtanas, Aleksiejus. Antilgės piliakalnis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*, 2018, p. 91–95.
- Simniškytė, Andra; Podėnas, Vytenis. Aiseto ežero salos žvalgomieji tyrimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*, 2016, p. 411–415.
- Sipavičienė, Birutė; Steponaitis, Valdas; Vailionis, Evaldas. Žvalgomieji tyrinėjimai T. Kosciuškos gatvėje 3. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*, 2010, p. 411–421.
- Steponaitis, Valdas. Bakšių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1994 ir 1995 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, 1996, p. 53–56.
- Steponaitis, Valdas. Bakšių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1996 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, 1998, p. 103–106.
- Steponaitis, Valdas. Bakšių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1998 m. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, 2000, p. 115–116.
- Steponaitis, Valdas. Paduobė – Šaltaliūnė Barrow Cemetery III. In *Archaeological Investigations in Independent Lithuania, 1990–2010*. Eds. Gintautas Zabiela, Zenonas Baubonis, Eglė Marcinkevičiūtė. Vilnius, 2012, pp. 114–121.
- Steponaitis, Valdas. Žvalgomieji tyrinėjimai pastatų komplekse T. Kosciuškos g. 3. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, 2007, p. 385–386.
- Steponaitis, Valdas; Vailionis, Evaldas. Vilniaus gynybinės sienos bastėja. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, 2009, p. 201–202.
- Steponaitis, Valdas; Vailionis, Evaldas. Žvalgomieji tyrinėjimai T. Kosciuškos g. 3. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais*, 2008, p. 429–431.
- Tautavičienė, Bronė. Bikavėnų kapinyno, Šilutės raj., kasinėjimai 1968 metais. *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 metais*, 1970, p. 77–82.
- Tautavičienė, Bronė. Kriemala, Vilkijos raj. 1961 m. tyrinėjimų ataskaita. *LIIR*, f. 1, b. 109.
- Tautavičienė, Bronė; Butėnienė, Eugenija. 1984 m. bandomojo pobūdžio archeologinių tyrinėjimų Molėtų raj., Čiulėnų ir Suginčių apylinkėse dienoraštis. Vilnius, 1984. *LIIR*, f. 1, b. 1183.
- Tautavičius, Adolfas. Jauneikių, Joniškio raj., senkapio 1976 m. kasinėjimų ataskaita. Vilnius, 1976. *LIIR*, f. 1, b. 522.
- Troskosky, C. B.; Podėnas, Vytenis; Dubinin, Nathan. Quaternary Geomorphology and Viewshed Analysis of the Garniai I. *Chronika*, 2018, vol. VIII, pp. 64–77.
- Vaškevičiūtė, Ilona. Jauneikių (Joniškio raj.) V–XI a. kapinynas. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, 1985, t. 2 (91), p. 48–57; 1986, t. 2 (95), p. 43–51; 1987, t. 1 (98), p. 20–30; t. 2 (99), p. 25–38; t. 4 (101), p. 71–81.
- Таутавичюс, Адольфас. Раскопки в дер. Бикавенай (Шилутский р-н). In *20 лет. Археологические и этнографические экспедиции Института истории АН Литовской ССР (1948–1967)*. Отв. ред. Адольфас Таутавичюс, Ангеле Вишняускайте, Антанас Даниляускас. Вильнюс, 1968, с. 68–69.

Priedas

Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologinės ekspedicijos (1961–2020 m.). Priede naudojamos santrumpos: KPA – VŠĮ Kultūros paveldo akademija; KPC – Kultūros paveldo centras; KPD – Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos; LII – Lietuvos istorijos institutas; LLTI – Lietuvių

literatūros ir tautosakos institutas; LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus; MLIM – Mažosios Lietuvos istorijos muziejus; MMT – Lietuvos TSR Kultūros ministerijos Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba; VDA – Vilniaus dailės akademija; VU – Vilniaus universitetas; ŽMA – Žemaičių muziejus „Alka“.

Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologinės ekspedicijos (1961–2020 m.)

Tyrėjas	Tyrimų vieta	Administracinė priklausomybė	Paminklo tipas	Tyrimų metai	Tyrimų rezultatai / ištirtas plotas	Pastabos
B. Tautavičienė	Kriemala	Kauno r.	kapinynas	1961 m.	28 griautiniai ir 8 degintiniai kapai, 23 žirgų kapai	
B. Tautavičienė	Bikavėnai	Šilutės r.	kapinynas	1967–1968 m.	267 griautiniai ir 5 degintiniai kapai	Jungtinė LII ir LNM archeologinė ekspedicija (vad. A. Tautavičius)
B. Tautavičienė	Judinys	Anykščių r.	pilkapynas	1969 m.	8 pilkapiai	
B. Tautavičienė	Šarkai	Šilalės r.	kapinynas	1972 m.	35 griautiniai ir 1 degintinis kapas	
B. Tautavičienė	Pamiškiai	Pasvalio r.	kapinynas	1973 m.	65 griautiniai kapai	
B. Tautavičienė	Jakštaičiai (Meškiai)	Šiaulių r.	kapinynas	1973–1974 m.	78 griautiniai ir degintiniai žmonių kapai, 1 žirgo kapas	Jungtinė LII ir LNM archeologinė ekspedicija (vad. V. Urbanavičius)
B. Tautavičienė	Jauneikiai	Joniškio r.	kapinynas	1975–1976 m.	467 griautiniai kapai	Jungtinė LII ir LNM archeologinė ekspedicija (vad. A. Tautavičius)
B. Tautavičienė	Arglaičiai	Raseinių r.	senkapis	1979 m.	56 griautiniai kapai	Jungtinė LII ir LNM archeologinė ekspedicija (vad. A. Tautavičius)
B. Tautavičienė	Vyžiai	Utenos r.	pilkapynas	1980, 1982–1983 m.	11 pilkapių	
B. Tautavičienė	Mincia	Utenos r.	pilkapynas	1985 m.	5 pilkapiai	
E. Butėnienė	Katkuškės	Šalčininkų r.	pilkapynas	1969 m.	5 pilkapiai	
E. Butėnienė	Nemaitonys	Kaišiadorių r.	pilkapynas	1970 m.	5 pilkapiai	
E. Butėnienė	Bradeliškės	Vilniaus r.	piliakalnio papėdės gyvenvietė	1971 m.	133 kv. m	
E. Butėnienė	Maisiejūnai	Kaišiadorių r.	pilkapynas	1971 m.	5 pilkapiai	1986–1989 m. pilkapyną tyrinėjo E. Butėnas
E. Butėnienė	Zabieliškės	Šalčininkų r.	pilkapynas	1972–1973 m.	2 pilkapiai	
E. Butėnienė	Paežeriai	Šiaulių r.	spėjamas piliakalnis	1973 m.	113 kv. m	
E. Butėnienė	Meldiniai	Pakruojo r.	kapinynas	1974 m.	12 griautinių kapų	
E. Butėnienė	Laičiai	Pakruojo r.	senkapis	1975 m.	17 griautinių kapų	
E. Butėnienė	Mincia	Utenos r.	pilkapynas	1975 m.	2 pilkapiai	
E. Butėnienė	Paežeriai	Pakruojo r.	šventvietė (alkakalnis)	1975 m.	61 kv. m	
E. Butėnienė	Kretuonys	Švenčionių r.	pilkapynas	1976–1980 m.	54 pilkapiai	1978 m. tyrimai atlikti kartu su LII (vad. O. Kuncienė), 1980 m. – kartu su B. Tautavičiene
E. Butėnienė	Palūšė	Ignalinos r.	pilkapynas	1981 m.	4 pilkapiai	
E. Butėnienė	Želmenišké	Ignalinos r.	pilkapynas	1982 m.	9 pilkapiai	
E. Butėnienė	Aigėlai	Molėtų r.	spėjamas kapinynas	1983 m.	5 kv. m	
E. Butėnienė	Gaidžiai	Molėtų r.	senkapis	1983 m.	2 griautiniai kapai	
E. Butėnienė	Kulionys	Molėtų r.	piliakalnis ir piliakalnio papėdės gyvenvietė	1983 m.	3 kv. m	
E. Butėnienė	Kulionys	Molėtų r.	spėjamas archeologijos paminklas	1983 m.	102 kv. m	
E. Butėnienė	Pakubėtiškiai	Molėtų r.	senkapis	1983 m.	1 griautinis kapas	
E. Butėnienė	Garneliškės	Molėtų r.	spėjamas kapinynas	1984 m.	100 kv. m	Tyrimai atlikti kartu su B. Tautavičiene
E. Butėnienė	Gudeliai	Molėtų r.	pilkapynas	1984 m.	4 pilkapiai	Tyrimai atlikti kartu su B. Tautavičiene

E. Butėnienė	Spiečiūnai	Molėtų r.	kapinynas	1984 m.	64 kv. m	Tyrimai atlikti kartu su B. Tautavičiene
E. Butėnienė	Juodiškiai (Misiūniškis)	Molėtų r.	senkapis	1985 m.	3 griautiniai kapai	
E. Butėnienė	Mitkėnai	Molėtų r.	senkapis	1985 m.	72 kv. m	
E. Butėnienė	Petrauskai	Molėtų r.	spėjamas kapinynas	1985 m.	60 kv. m	
E. Butėnienė	Antalakaja	Molėtų r.	spėjamas kapinynas	1986 m.	60 kv. m	
E. Butėnienė	Kazėlaukis	Molėtų r.	spėjamas kapinynas	1986 m.	40 kv. m	
E. Butėnienė	Kijėliai	Molėtų r.	pilkapynas	1986 m.	1 pilkapis	
E. Butėnienė	Lėliai	Molėtų r.	spėjamas kapinynas	1986 m.	20 kv. m	
E. Butėnienė	Pelyšėlės	Anykščių r.	kapinynas	1986 m.	3 griautiniai kapai	
A. Butrimas	Širmės kalnas 1	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1978–1979 m.	544 kv. m	1978 m. tyrimai atlikti kartu su LII (vad. R. Rimantienė), 1979 m. – R. Rimantiene (LII) ir O. Bagušiene
A. Butrimas	Širmės kalnas 3	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1978–1979 m.	692 kv. m	1979 m. tyrimai atlikti kartu su LII (vad. R. Rimantienė), 1979 m. – R. Rimantiene (LII) ir O. Bagušiene
A. Butrimas	Širmės kalnas 4	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1978–1979 m.	daugiau nei 128 kv. m	1980 m. tyrimai atlikti kartu su LII (vad. R. Rimantienė), 1979 m. – R. Rimantiene (LII) ir O. Bagušiene
A. Butrimas	Upetos 1 (Pareškėtis)	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1979 m.	paviršiaus žvalgymai	1993 m. gyvenvietę tyrinėjo jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas)
A. Butrimas	Žvejeliškė 1	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1979 m.	40 kv. m	
A. Butrimas	Daktariškė 1	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1979–1980 m.	532 kv. m	1979 m. tyrimai atlikti kartu su R. Rimantiene (LII) ir O. Bagušiene; 1993 m. gyvenvietę tyrinėjo jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas)
A. Butrimas	Širmės kalnas 2	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1979, 1981 m.	50 kv. m	
A. Butrimas	Daktariškė 2 (Pravaro kalnas 1)	Telšių r.	radavietė	1980 m.	paviršiaus žvalgymai	
A. Butrimas	Daktariškė 3 (Pravaro kalnas 2)	Telšių r.	radavietė	1980 m.	paviršiaus žvalgymai	
A. Butrimas	Drankalnis (Karkliškiai)	Telšių r.	radavietė	1980 m.	paviršiaus žvalgymai	
A. Butrimas	Dreniai (Karkliškiai 3)	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1980 m.	paviršiaus žvalgymai	1993 m. gyvenvietę tyrinėjo jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas)
A. Butrimas	Lingėnai	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1980 m.	nenurodyta	1993 m. gyvenvietę tyrinėjo jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas)
A. Butrimas	Pabiržulis 1 (Klienai 1)	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1980 m.	16 kv. m	1993 m. gyvenvietę tyrinėjo jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas)
A. Butrimas	Pabiržulis 2 (Klienai 2)	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1980 m.	paviršiaus žvalgymai	1993 m. gyvenvietę tyrinėjo jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas)
A. Butrimas	Žvejeliškė 2	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1980 m.	5 kv. m	
A. Butrimas	Žvejeliškė 3	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1980, 1984 m.	nenurodyta	
A. Butrimas	Kalniškiai 1	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1981 m.	382 kv. m	
A. Butrimas	Donkalnis	Telšių r.	kapinynas	1981–1982 m.	7 griautiniai kapai	
A. Butrimas	Šarnelė	Plungės r.	senovės gyvenvietė	1981–1982 m.	568 kv. m	
A. Butrimas	Donkalnis	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1981–1983 m.	1024 kv. m	

A. Butrimas	Druja 1 (Kalniškiai)	Telšių r.	radavietė	1982 m.	paviršiaus žvalgymai	
A. Butrimas	Druja 2 (Kalniškiai)	Telšių r.	radavietė	1982 m.	paviršiaus žvalgymai	
A. Butrimas	Spigino ragas (Karkliškiai)	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1982 m.	paviršiaus žvalgymai	
A. Butrimas	Gaigalinė 1	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1983 m.	212 kv. m	
A. Butrimas	Gaigalinė 2	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1983 m.	172 kv. m	
A. Butrimas	Molijos kalnas (Milvydiškiai)	Telšių r.	radavietė	1983 m.	paviršiaus žvalgymai	
A. Butrimas	Skirmantinė 2	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1983 m.	228 kv. m	
A. Butrimas	Vaidys 1	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1983 m.	52 kv. m	
A. Butrimas	Barzdžiai	Telšių r.	radavietė	1984 m.	paviršiaus žvalgymai	1993 m. radavietę tyrinėjo jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas)
A. Butrimas	Karkliškiai 8 (Ožnugaris 3)	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1984 m.	paviršiaus žvalgymai	1993 m. gyvenvietę žvalgė jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas)
A. Butrimas	Mažasis Palūkstis 1	Telšių r.	radavietė	1984 m.	paviršiaus žvalgymai	Žvalgymai atlikti kartu su L. Valatkienė (ŽMA)
A. Butrimas	Skirmantinė 1	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1984 m.	116 kv. m	
A. Butrimas	Biržulio sąsmauka	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1984–1985 m.	365 kv. m	
A. Butrimas	Spiginas	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1985 m.	112 kv. m	
A. Butrimas	Kulnikas	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1985–1986 m.	112 kv. m	1986 m. tyrimai atlikti kartu su MMT (vad. G. Zabiela)
A. Butrimas	Spiginas	Telšių r.	kapinynas	1985–1986 m.	4 griautiniai kapai	
A. Butrimas	Ožnugaris 1	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1985–1986 m.	356 kv. m	Tyrimai atlikti kartu su E. Gričiuviene
A. Butrimas	Mažasis Palūkstis 2	Telšių r.	radavietė	1986 m.	paviršiaus žvalgymai	Žvalgymai atlikti kartu su MMT (vad. G. Zabiela)
A. Butrimas	Ožnugaris 2	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1986 m.	nenurodyta	1993 m. gyvenvietę jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas)
A. Butrimas	Daktariškė 5	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1987–1990 m.	648 kv. m	1988–1990 m. gyvenvietę tyrinėjo jungtinė VDA ir LNM ekspedicija (vad. A. Butrimas)
E. Butėnas	Maisiejūnai	Kaišiadorių r.	pilkapynas	1986–1989 m.	17 pilkapių	1971 m. pilkapyną tyrinėjo E. Butėnienė
V. Steponaitis	Paduobė (Šaltaliūnė) III	Švenčionių r.	pilkapynas	1987–1988, 1990–1991, 1993, 1995, 1999–2008 m.	18 pilkapių	
V. Steponaitis	Dovainonys	Kaišiadorių r.	piliakalnis	1992 m.	15 kv. m	
V. Steponaitis	Bakšiai	Alytaus m.	senovės gyvenvietė	1994–1996, 1998 m.	2151 kv. m	
V. Steponaitis	Šaltaliūnė	Švenčionių r.	senovės gyvenvietė	1995 m.	284 kv. m	Jungtinė KPC ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas)
V. Steponaitis	Bakšiai II	Alytaus m.	senovės gyvenvietė	1998 m.	60 kv. m	
V. Steponaitis	Užubaliai	Alytaus r.	senovės gyvenvietė	1999 m.	40 kv. m	
V. Steponaitis	Vilnius, T. Kosciuškos g. 3	Vilniaus m.	pastatų kompleksas	2006–2007, 2009 m.	apie 670 kv. m	2007 m. tyrimai atlikti kartu su E. Vailioniu, 2009 m. – B. Sipavičiene ir E. Vailioniu; 2020 m. tyrinėjo D. Ostrauskienė, A. Kalėjus ir E. Vailionis
V. Steponaitis	Vilnius, Pilies kalnas	Vilniaus m.	pilis	2010–2011 m.	141,4 kv. m	2010 m. tyrimai atlikti kartu su KPA (vad. A. Kuncevičius), 2011 m. – I. Martišauskyte ir E. Vailioniu
V. Juodagalvis	Gedupis	Šakių r.	senovės gyvenvietė	1988 m.	44 kv. m	1987 m. gyvenvietę tyrinėjo V. Juodagalvio vadovaujama LII archeologinė ekspedicija

V. Juodagalvis	Kubilėliai 1	Šakių r.	senovės gyvenvietė	1988–1989 m.	599 kv. m	1984–1987 m. gyvenvietę tyrinėjo V. Juodagalvio vadovaujama LII archeologinė ekspedicija
V. Juodagalvis	Dusia 9	Alytaus r.	radavietė	1989 m.	paviršiaus žvalgymai	
V. Juodagalvis	Dusia 10	Alytaus r.	radavietė	1989 m.	nenurodyta	
V. Juodagalvis	Dusia 11	Alytaus r.	radavietė	1989 m.	paviršiaus žvalgymai	
V. Juodagalvis	Dusia 8	Lazdijų r.	senovės gyvenvietė	1989–1995 m.	501 kv. m	
V. Juodagalvis	Gluobiai 3	Šakių r.	senovės gyvenvietė	1990 m.	32 kv. m	1987 m. gyvenvietę žvalgė V. Juodagalvio vadovaujama nepriklausoma archeologinė ekspedicija
V. Juodagalvis	Gluobiai 1	Šakių r.	senovės gyvenvietė	1990–1991 m.	68 kv. m	1984 m. gyvenvietę tyrinėjo V. Juodagalvio vadovaujama nepriklausoma archeologinė ekspedicija
V. Juodagalvis	Paveisininkai 4	Šakių r.	senovės gyvenvietė	1992 m.	4 kv. m	
V. Juodagalvis	Zapsė 1	Lazdijų r.	senovės gyvenvietė	1992–1993, 1995, 1997 m.	154 kv. m	1993 ir 1995 m. tyrimai atlikti kartu su G. Grižu
V. Juodagalvis	Zapsė 5	Lazdijų r.	senovės gyvenvietė	1992–1998 m.	666 kv. m	1993–1997 m. tyrimai atlikti kartu su G. Grižu; 1998 m. tyrimus atliko G. Grižas ir S. Žegunis
V. Juodagalvis	Radžiūnai	Alytaus r.	piliakalnio papėdės gyvenvietė	1994 m.	17,5 kv. m, 1 griautinis kapas	
V. Juodagalvis	Varėnės upė 5 (Glūkas 10)	Varėnos r.	senovės gyvenvietė	1996–1997 m.	176 kv. m	
V. Juodagalvis	Šventoji 4	Palangos m.	radavietė	1997 m.	16 kv. m	Jungtinė LII, LNM ir Bergeno universiteto Archeologijos instituto ekspedicija; radavietės tyrimus 1998 m. tęsė V. Juodagalvio vadovaujama LII ir Bergeno universiteto Archeologijos instituto, o 2002–2003 m. – LII ekspedicija
V. Juodagalvis	Šventoji 6	Palangos m.	senovės gyvenvietė	1997 m.	21 kv. m	Jungtinė LII, LNM ir Bergeno universiteto Archeologijos instituto ekspedicija
D. Butrimaitė-Ostrauskienė	Barzdžiai	Telšių r.	radavietė	1993 m.	7 kv. m	Jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas); 1984 m. radavietę žvalgė A. Butrimas
D. Butrimaitė-Ostrauskienė	Biržulio sąsmauka	Telšių r.	radavietė	1993 m.	paviršiaus žvalgymai	Jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas)
D. Butrimaitė-Ostrauskienė	Daktariškė 1	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1993 m.	3 kv. m	Jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas); 1978 m. gyvenvietę tyrinėjo A. Butrimas, 1979 m. – A. Butrimas, R. Rimantiene (LII) ir O. Bagušienė
D. Butrimaitė-Ostrauskienė	Dreniai (Karkliškiai 3)	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1993 m.	39 kv. m	Jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas); 1980 m. gyvenvietę žvalgė A. Butrimas
D. Butrimaitė-Ostrauskienė	Karkliškiai 7 (Ožnugaris 2)	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1993 m.	8 kv. m	Jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas); 1986 m. gyvenvietę tyrinėjo A. Butrimas
D. Butrimaitė-Ostrauskienė	Karkliškiai 8 (Ožnugaris 3)	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1993 m.	6 kv. m	Jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas); 1984 m. gyvenvietę žvalgė A. Butrimas
D. Butrimaitė-Ostrauskienė	Lingėnai	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1993 m.	6 kv. m	Jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas); 1980 m. gyvenvietę tyrinėjo A. Butrimas
D. Butrimaitė-Ostrauskienė	Pabiržulis 1 (Klienai 1)	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1993 m.	4 kv. m	Jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas); 1980 m. gyvenvietę žvalgė A. Butrimas
D. Butrimaitė-Ostrauskienė	Pabiržulis 2 (Klienai 2)	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1993 m.	3 kv. m	Jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas); 1980 m. radavietę tyrinėjo A. Butrimas
D. Butrimaitė-Ostrauskienė	Upetos 1 (Pareškėtis)	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1993 m.	37 kv. m	Jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas); 1979 m. gyvenvietę žvalgė A. Butrimas

D. Butrimaitė-Ostrauskienė	Upetos 2 (Pareškėtis)	Telšių r.	senovės gyvenvietė	1993 m.	17 kv. m	Jungtinė VU, VDA ir LNM ekspedicija (vad. T. Ostrauskas)
D. Butrimaitė-Ostrauskienė	Vilnius, T. Kosciuškos g. 3	Vilniaus m.	senamiestis	2020 m.	8,37 kv. m, 2 griautiniai kapai	Tyrimai atlikti kartu su A. Kalėjumi ir E. Vailioniu; 2006–2007 ir 2009 m. tyrinėjo V. Steponaitis, E. Vailionis ir B. Sipavičienė
G. Grižas	Zapsė	Lazdijų r.	kapinynas	1992, 1995–1998 m.	11 griautinių ir 2 degintiniai kapai	1992 m. tyrimams vadovavo V. Juodagalvis, 1995 ir 1996 m. – G. Grižas ir V. Juodagalvis
G. Grižas	Dumblynė (Sartų ež. sala)	Rokiškio r.	senovės gyvenvietė	1996–2000 m.	408 kv. m	2000 m. tyrimai atlikti kartu su E. Gričiuviene
G. Grižas	Staviškės	Vilniaus m.	pilkapynas	1998–1999, 2002–2004 m.	3 pilkapiai	2002 m. tyrimai atlikti kartu su V. Steponaičiu
G. Grižas	Pašėkščiai	Molėtų r.	pilkapynas	1999, 2002–2007 m.	9 pilkapiai	1999 m. tyrimai atlikti kartu su E. Gričiuviene, 2002 m. – V. Steponaičiu
G. Grižas	Viešvilė	Jurbarko r.	lobio radavietė	2006 m.	20 kv. m	
G. Grižas	Mankiščiai	Radviliškio r.	kapinynas	2009 m.	8 griautiniai kapai	Tyrimai atlikti kartu su V. Steponaičiu
G. Grižas	Negarba	Kretingos r.	spėjamas kapinynas	2009 m.	paviršiaus žvalgymai	
R. Banytė-Rowell	Baitai (Baičiai)	Klaipėdos r.	kapinynas	2001–2003 m.	11 griautinių kapų	Kapinyną 1989–1991 ir 1993 m. tyrinėjo R. Banytės-Rowell vadovaujama MLIM, 1995 m. – MLIM ir KPC, 1997 m. – KPD archeologinė ekspedicija
E. Vailionis	Vilnius, Gynybinės sienos bastėja	Vilniaus m.	gynybinis įrenginys	2007–2009, 2012 m.	apie 1950 kv. m	2008 m. tyrimai atlikti kartu su V. Steponaičiu, 2009 ir 2012 m. – V. Steponaičiu ir I. Martišauskyte
G. Petrauskas	Alytaus šilas	Alytaus r.	spėjama laidojimo vieta	2012 m.	25 kv. m	
G. Petrauskas	Bedugnė	Trakų r.	kapinynas	2012, 2018–2019 m.	43 kv. m	
G. Petrauskas	Meškučiai	Kaišiadorių r.	kapinynas	2014–2015 m.	1 degintinis kapas	
G. Petrauskas	Dabintos miškas	Kaišiadorių r.	spėjamas pilkapynas	2015 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Skiečiai	Radviliškio r.	kapinynas	2015, 2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Akmėnė (Sandrausiskė)	Raseinių r.	pilkapynas	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Anulynas	Raseinių r.	kapinynas	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Aukštiškiai	Kelmės r.	radavietė	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Dauškiai	Radviliškio r.	radavietė	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Florencija	Raseinių r.	dvarvietė	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Kašelinė	Molėtų r.	pilkapių vieta	2017 m.	1 degintinis kapas (auka?)	
G. Petrauskas	Kivyliai II	Akmenės r.	senkapis	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Kušeliškė	Raseinių r.	kapinynas	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Klykoliai	Akmenės r.	spėjamas piliakalnis	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Liepiškiai	Radviliškio r.	kapinynas	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Pabariukai (Eimančiai)	Kelmės r.	pilkapynas	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Palapišių miškas	Raseinių r.	radavietė	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Pažobris	Raseinių r.	pilkapių vieta	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Poškaičiai	Raseinių r.	kapinynas	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Riogliščiai	Raseinių r.	radavietė	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	

G. Petrauskas	Šiauleliai	Raseinių r.	radavietė	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Tautušiai	Raseinių r.	pilkapių vieta	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Ugioniai	Raseinių r.	kapinynas	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Vėžlaukis	Raseinių r.	kapinynas	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Vilkiškiai	Raseinių r.	kapinynas	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Skogalis	Kelmės r.	kapinynas	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Vaiguva	Kelmės r.	kapinynas	2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Suginčiai	Akmenės r.	kapinynas	2017 m.	2 griautiniai kapai	
G. Petrauskas	Biliūnai	Radviliškio r.	radavietės	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Čiuiniai	Akmenės r.	senųjų kapelių vieta	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Daubariai II	Mažeikių r.	kapinynas	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Gailaičiai	Akmenės r.	akmenų kompleksas	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Gėpaičiai	Akmenės r.	senkapis	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Griežė	Mažeikių r.	radavietė	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Griežė II	Mažeikių r.	piliakalnio papėdės gyvenvietė	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Gružai (Užulėnis)	Ukmergės r.	radavietė	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	Tyrimai atlikti kartu su Ž. Montvydu (LLTI)
G. Petrauskas	Jautakiai	Mažeikių r.	radavietė	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Kabaldikai	Mažeikių r.	senkapis	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Kampai	Anykščių r.	senkapis	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Kesiai	Akmenės r.	senkapis	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Kiškeliai	Anykščių r.	kapinynas	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Klykoliai	Akmenės r.	senojo miesto vieta	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Krakiai	Mažeikių r.	radavietė	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Kriokliai	Akmenės r.	kapinynas	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Kukiai (Petreliai) II	Mažeikių r.	kapinynas	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Kurkleliai	Anykščių r.	radavietė	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Mančeliai	Akmenės r.	radavietė	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Miliai II	Mažeikių r.	kapinynas	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Palnosai	Mažeikių r.	senkapis	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Suginčiai	Akmenės r.	radavietės	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Šapnagai	Akmenės r.	kaimavietė	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Vegeriai	Akmenės r.	senojo miesto vieta	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Vegeriai II	Akmenės r.	kapinynas	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	

G. Petrauskas	Viešučiai	Akmenės r.	radavietė	2018 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Baraučizna	Ukmergės r.	radavietė	2019 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Biliūnai	Radviliškio r.	kapinynas	2019 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Gendviliškės	Akmenės r.	radavietė	2019 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Jurgėnai	Anykščių r.	kapinynas	2019 m.	paviršiaus žvalgymai	Tyrimai atlikti kartu su G. Piličiausku (LII)
G. Petrauskas	Kriokliai	Akmenės r.	radavietė	2019 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Raganiai	Šiaulių r.	kapinynas	2019 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Raščiagalys	Anykščių r.	radavietės	2019 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Raščiagalys	Anykščių r.	senkapis	2019 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Šemetaičiai	Akmenės r.	radavietės	2019 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Žiliai	Šiaulių r.	radavietė	2019 m.	paviršiaus žvalgymai	
G. Petrauskas	Vegeriai III	Akmenės r.	kapinynas	2020 m.	7 griautiniai kapai	
G. Petrauskas	Vilūnai	Kaišiadorių r.	kapinynas	2020 m.	2 degintiniai kapai	Tyrimai atlikti kartu su LII (vad. G. Piličiauskas)
V. Podėnas	Aiseto ež. sala	Molėtų r.	spėjama senovės gyvenvietė	2015 m.	1 kv. m	
V. Podėnas	Alnė	Molėtų r.	senovės gyvenvietė	2015 m.	2 kv. m	
V. Podėnas	Alnio ež. sala	Molėtų r.	spėjama senovės gyvenvietė	2015 m.	1 kv. m	
V. Podėnas	Antakalnis	Utenos r.	senovės gyvenvietė	2015 m.	paviršiaus žvalgymai	
V. Podėnas	Galuonio ež. sala	Molėtų r.	spėjama senovės gyvenvietė	2015 m.	2 kv. m	
V. Podėnas	Pagaluonė 1	Molėtų r.	senovės gyvenvietė	2015 m.	3 kv. m	
V. Podėnas	Pagaluonė 2	Molėtų r.	senovės gyvenvietė	2015 m.	1 kv. m	
V. Podėnas	Pagraužė 1	Molėtų r.	senovės gyvenvietė	2015 m.	1 kv. m	
V. Podėnas	Pagraužė 2	Molėtų r.	senovės gyvenvietė	2015 m.	1 kv. m	
V. Podėnas	Šnieriškės	Molėtų r.	senovės gyvenvietė	2015 m.	10 kv. m	Detalieji tyrimai atlikti kartu su LII (vad. A. Simniškytė)
V. Podėnas	Antilgė	Utenos r.	piliakalnis	2016–2017 m.	71,5 kv. m	2016 m. tyrimai atlikti kartu su LII (vad. A. Čivilytė) ir R. Vengaliu, 2017 m. – VU (vad. J. Poškiene ir A. Luchtanas)
V. Podėnas	Garniai I	Utenos r.	piliakalnis	2016–2017 m.	72 kv. m	2016 m. tyrimai atlikti kartu su LII (vad. A. Čivilytė) ir R. Vengaliu, 2017 m. – C. Troskosky, A. Kimontaite ir A. Čivilyte
V. Podėnas	Mineikiškės	Zarasų r.	piliakalnis	2017 m.	10 kv. m	2020 m. piliakalnį tyrinėjo LII archeologinė ekspedicija (vad. A. Čivilytė)
A. Kalėjus	Vilnius, Pilies kalnas	Vilniaus m.	piliakalnis	2016–2017 m.	paviršiaus žvalgymai	
A. Kalėjus	Vilnius, Pilies kalnas	Vilniaus m.	masinė kapavietė	2017–2019 m.	20 griautinių kapų	Tyrimai atlikti kartu su V. Podėnu, G. Grižu, V. Steponaičiu, E. Vailioniu, E. Remecu, G. Petrausku ir S. Žeguniu

ARCHAEOLOGICAL EXPEDITIONS OF NATIONAL MUSEUM OF LITHUANIA: HISTORY, PRESENT AND THE GREATEST DISCOVERIES

Dr. Gediminas Petrauskas, Gytis Grižas
National Museum of Lithuania

National Museum of Lithuania is the main and largest repository of archaeological values in Lithuania. Every year, the museum's collections are supplemented with thousands of archaeological finds from all over Lithuania. Many of them, like mass material or small unrecognizable fragments of artifacts, await researchers' attention in the museum's repositories, while others, which have become exhibits, complement the expositions and delight visitors of archaeological exhibitions. In this context, the research carried out by the museum's archaeologists, reminiscent of the rich history of six decades, remains an integral and crucial part of the formation of the archaeological collection.

Archaeological excavations of National Museum of Lithuania, which began at the beginning of the 7th decade of the 20th century, provided exceptional exhibits that complemented the display cases, and significant scientific discoveries were made during the expeditions. Part of the research received detailed publications, and the discovered finds became the

object of further research. In total, between 1961 and 2020, the archaeologists of the museum researched and excavated about 200 monuments and sites of Stone and Iron Age as well as Modern Times throughout Lithuania. Although a large part of the archaeological expeditions was of a salvage heritage nature, purposeful research of the Stone Age settlements of Biržulis–Lūkstas lakes and Užnemunė, as well as medieval tombs in Central and Southern Lithuania allowed for the formation of separate research schools.

Mesolithic and Neolithic cemeteries discovered in Donkalnis and Spiginas (both in Telšiai district), the grave of the leaders and participants of the uprising 1863–1864 found on the site of Vilnius Castle Hill is undoubtedly the most famous discoveries of the archaeological expeditions of National Museum of Lithuania. These explorations not only have left a clear mark on Lithuanian archaeology but also resonated widely at the international level.

NEIŠNYKUSI VAIVORYKŠTĖ: ORGANINĖS KILMĖS RADINIAI NACIONALINIAME MUZIEJUJE LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS VALDOVŲ RŪMUOSE

Irutė Kaminskaitė

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai

Katedros a. 4, Vilnius, LT-01143

i.kaminskaite@valdovurumai.lt

Anotacija

Straipsnyje pristatoma Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose (toliau – Valdovų rūmų muziejus) esanti įvairi ir gausi organinės kilmės radinių kolekcija. Ji analizuojama grupuojant radinius pagal jų medžiagiškumą (kaulas, oda, medis, brangakmeniai, vaškas, ekofaktinė medžiaga).

Darbe išryškinami pristatytų radinių grupių tyrėjai ir pagrindiniai jų atlikti tyrimai bei numatomi nauji tyrimų horizontai. Parodoma, kad archeologų, restauratorių ir kitų sričių specialistų bendras darbas gali net „nuobodžias“ radinių grupes prakalbinti apie Vilniaus Žemutinėje pilyje veikusių žmonių kasdienybę, šalia gyvenusių gyvūnus, pilį supusią gamtą. Archeologinių tyrimų metu rinkta medžiaga be atliktų tyrimų galėjo likti tik nebylia masine medžiaga, o šiuo metu ji yra tapusi ne tik daugelio mokslinių tyrimų ir publikacijų objektu, bet ir ekspozicijų puošmena.

Publikacijoje atskleidžiamos ir organinės kilmės radinių saugojimo bei eksponavimo ypatybės. Gamtinės ir gyvūninės kilmės radiniai yra unikalūs, retas muziejus gali pasidžiaugti panašiomis kolekcijomis, tačiau šių radinių saugojimas kelia nemažai iššūkių. Kolekcijos yra prižiūrimos ne tik fondų saugotojų, bet ir restauratorių komandos, kurie kartu atlieka prevencinį konservavimą, ieško įdomių bei saugių eksponavimo galimybių.

Reikšminiai žodžiai: Vilniaus Žemutinė pilis, viduramžiai, šlapynių archeologija, prevencinis konservavimas.

Įvadas

Dauguma organinės kilmės radinių, pavyzdžiui, pagamintų iš odos, rago, kaulo, ar ypač – medžio, jei po archeologinių tyrimų nebūtų perduodami restauratoriams, o vėliau tinkamai prižiūrimi, pranyktų tarsi vaivorykštė ar mirazas. Vilniaus Žemutinės pilies teritorija, kur dabar stovi Valdovų rūmų mu-

ziejus, yra vienas iš nedaugelio archeologinių kompleksų, kuriame gana gerai išlieka jautrūs aplinkos poveikiui ir senėjimo procesams radiniai. Teritorija pasižymi išskirtine geografine padėtimi – slūgso ant trečiosios Neries terasos pelkėtoje dviejų upių santakoje¹, o aukštas gruntinių vandenų lygis bei storas durpingas sluoksnis užtikrina anaerobinę (beorę) terpę, kuri lemia organinės kilmės radinių išlikimą.

Organinės kilmės radiniais vadiname tokius artefaktus, kurių prigimtis yra gyvosios gamtos sudėtinė dalis ar jų atsiradimas, paveiktas įtakotas jos procesų. Kitaip tariant, tai dirbiniai, kurių kilmė yra augalinė arba gyvūninė. Per šiek tiek daugiau nei trisdešimt Valdovų rūmų aplinkos tyrinėjimų metų sukaupta tūkstančiais skaičiuojama archeologinių organinės kilmės radinių kolekcija, gausi ne tik kiekiu, bet ir radinių pobūdžiu. Šios kolekcijos spektras apima ne tik tokias gerai žinomas medžiagas kaip oda, medis, ragas, kaulas, bet ir tekstilę, grūdus, sėklas, riešutų kevalus, plaukus, šerius ar net brangakmenius. (1 il.)

Šis straipsnis yra informacinio pobūdžio, jo pagrindinis tikslas – pristatyti Valdovų rūmų muziejuje saugomas augalinės ir gyvūninės kilmės radinių kolekcijas bei jų tyrinėjimų rezultatus, išryškinti jautrių aplinkos poveikiui archeologinių radinių priežiūros bei eksponavimo ypatybes.

Osteologinė medžiaga / kaulo, rago dirbiniai

Gausiausią straipsnyje pristatomos kolekcijos dalį sudaro zoologinės kilmės radiniai. Didžiausia jos dalis – osteologinė medžiaga. Iki 2015 m., kai visi gyvūnų kaulai iš Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Veterinarijos akademijos ir Klaipėdos universiteto sugrįžo į Valdovų rūmų muziejų, nebuvo tiksliai aišku, kiek gi iš viso per tris dešimtmečius yra sukaupta kaulinės medžiagos. Paaikškėjo, kad jos kiekis ir tūris yra įspūdingi. Vien žinduolių ir žuvų kaulų ar jų fragmentų sure-

1 Kisielienė, Dalia; Stančikaitė, Miglė; Mažeika, Jonas; Blaževičius, Povilas. Natūralūs ir žmogaus sąlygoti aplinkos pokyčiai Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje VI ir XIV–XV a. *Geologijos akiračiai*, 2008, Nr. 2, p. 20.

1. Organinės kilmės radinių „vaivorykštė“, kurią sudaro gyvūnų / paukščių / žuvų osteologinė medžiaga, kaulo, rago, ilčių bei kiauto, odiniai, mediniai dirbiniai, tekstilės fragmentai, brangakmeniai, vaško liejiniai, ekofaktiniai radiniai. Foto kompozicija sukonstruota iš Vytauto Abramausko ir Irutės Kaminskaitės nuotraukų.

gistruota apie 70 000 vnt., paukščių kaulų – 3 600 vnt. Mažiausiąją kaulinės medžiagos dalį – apie 1 300 vnt. – sudaro iš gyvūnų kaulo, rago, ilčių ar kiauto pagaminti dirbiniai, gamybos žaliava, ruošiniai ir atliekos.

Kaulinės medžiagos radinių tyrimus išjudino 2016 m. pradėtas vykdyti zooarcheologinės medžiagos tyrimo projektas², kurio metu sukaupta medžiaga buvo analizuojama keliais pjūviais. Giedrė Piličiauskienė ir Saulius Rumbutis nustatinėjo gyvūno rūšį, skeleto kaulą ar jo dalį, patologijas, apdorojimo žymes. Heidi Luik tyrė kaulo, rago dirbinius, nustatydamą, iš kokios medžiagos ir iš kokios skeleto dalies pagamintas dirbinys, kokie apdirbimo įrankiai ar technologija naudoti. Valdovų rūmų muziejui atstovavo Povilas Blaževičius, kuris ne tik tarpininkavo tarp šio muziejaus ir kitų institucijų, bet ir susiejo gautus tyrimų duomenis su kultūrinio sluoksnio horizontais ir konkrečia aplinka, kitaip tariant, tyrimą papildė archeologiniais duomenimis. Istorinius šaltinius rinko ir apibendrino Neringa Dambrauskaitė ir Toma Zarankaitė-Margienė. Šio projekto išdava – tyrimų metu gautų rezultatų pagrindu išleista monografija.³

Ištyrus šią gausią medžiagą, paaiškėjo, kad Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rasta įvairių naminių gyvulių (galvijų, kiaulių, avių, ožkų, arklių, šunų, kačių) ir laukinių gyvūnų (briedžių, stumbrų ar taurų, šernų, bebrų, kiškių, stirnų, voverių, lapių, net meškų) kaulų.⁴ Taip pat suregistruota apie 3600 vnt. paukščių kaulų, tarp kurių vyrauja vištų ir žasų liekanos. Taip pat identifikuoti ančių, gandro, gervės, kovo, tetervinų, kurtinių, gulbių, vištvanagio, erelio, sakalo, povų, kalakutų, fazanų kaulai.⁵

Dalį aptariamąsios medžiagos sudaro žuvų kaulai: lydekų, starkių, eršketų, karpių, lašių, šamų ir kitų žuvų.⁶ Aptikta austrių geldelių, kiaurų kriauklių, vynuoginių sraigčių kiautų.

Mažiausiąją kaulinės medžiagos dalį sudaro iš kaulo ir rago bei kiauto pagaminti dirbiniai. Visgi jų negausą nustelbia įvairovė: nuo ruošinių dirbinių ir natūralių gyvūnų kaulų, naudotų žaidimuose, iki dramblio kaulo šukų, įvairių apkalų, rankenėlių, sagų, karoliukų, dantų šepetėlių, krapštukų, adatinių, adiklių, verpstukų, peiliukų, odininko įrankio, stilių,

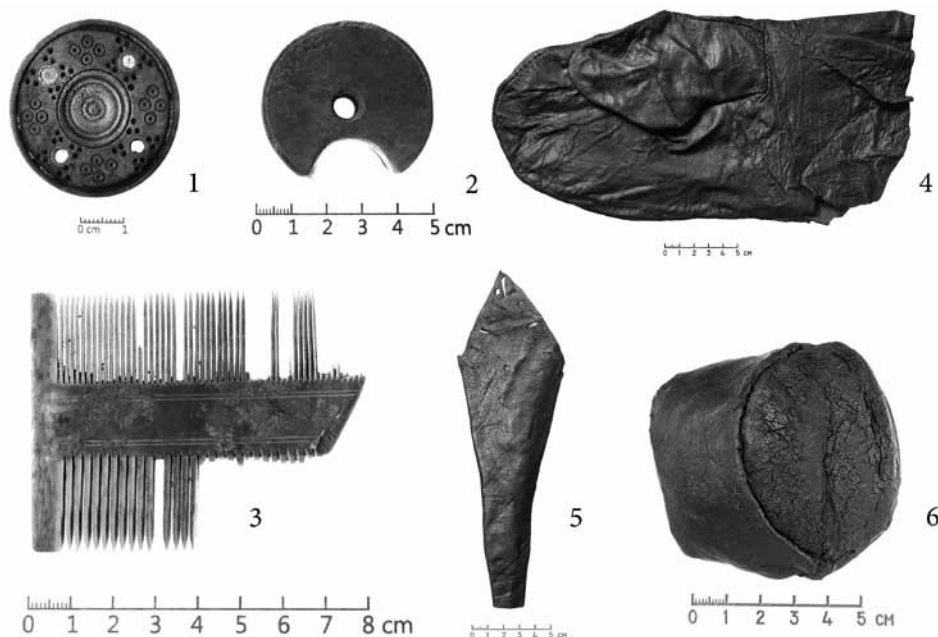
2 2016–2018 m. vykdytas projektas „Vilnius pilių gyventojai XIV–XVIII a. Socialinė struktūra ir kasdienybė zoorcheologijos, archeologijos ir istorijos duomenimis“ (Nr. LIP–015/016/LSS170000–377).

3 Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas. *Vilniaus pilių fauna: nuo kepsnio iki draugo*. Vilnius, 2018.

4 Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas. *Žinduoliai Vilniaus pilyse* (Vilniaus pilių fauna: nuo kepsnio iki draugo). Vilnius, 2018, p. 19–101.

5 Ibid.

6 Piličiauskienė, Giedrė; Blaževičius, Povilas. *Žuvis Vilniaus pilyse* (Vilniaus pilių fauna: nuo kepsnio iki draugo). Vilnius, 2018, p. 133–155.

2. Kaulo ir odos dirbinių pavyzdžiai (1 – Stalo žaidimų vaikštukas (XVIII a.), kaulinis, iš abiejų pusių puoštas keturiais apskritimais, kurie užpildyti perlamutru (arch. Striška, G. ATA 64; Rad. Nr. 2279); 2 – Arbaletu riešutas (XIV a. pab. – XV a. pr.), raginis (arch. Ožalas E., Montvilaitė E. ATA 66; Rad. Nr. Ka 6; 3 – Dvipusės šukos (XVII a.), pagamintos iš dramblio kaulo (arch. Blaževičius P., Gendrenas G., Steponavičienė D. ATA 53; Rad. Nr. Ka 22; 4 – Dešinės rankos kumštinė pirštinė (XIV a. II p.), odinė (arch. Blaževičius P., Bugys P. ATA 63; Rad. Nr. O 635; 5 – Šaukšto (?) dėklas (XV a. pr.), odinis (arch. Ožalas E., Montvilaitė E., Žvirblys A. ATA 59; Rad. Nr. O 1187; 6 – Kamuoliukas (XIV ir XV a. sandūra), odinis (arch. Ožalas E., Montvilaitė E., Žvirblys A. ATA 59; Rad. Nr. O 997). Fotografavo V. Abramauskas, I. Kaminskaitė.

rašalinės, žiedo, vėduoklės, blusgaudžio, žemo cilindro formos vaikštukų, šachmatų, žaidimo kauliukų, biliardo rutulio, raginio kiaušinio, ūžynių, švilpiančių strėlių antgalių dalių, strėlių antgalių, arbaletu strėlių laikiklių, arbaletu riešutų, lankininko žiedo, šaunamųjų parakinių ginklų dekoru elementų ir kitų nenustatytos paskirties dirbinių. (2 il.)

Atlikus tyrimus, paaiškėjo, kad dirbiniai, rasti Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje, gaminti ne tik iš dabartinės Lietuvos teritorijoje gyvenusių gyvūnų kaulo bei rago, bet ir iš dramblio, vėplio ilčių, vėžlio kiauto.⁷ Dauguma kaulinių radinių yra iš XIII–XIX a. kultūrinių sluoksnių horizontų, tik keli – iš I mūsų eros tūkstantmečio.

Nors ši kaulinės medžiagos radinių grupė ištyrinėta gan plačiai, tyrimai turėtų būti tęsiami ir toliau. Ateityje būtų pravartu sužinoti detalesnes Vilniaus Žemutinėje pilyje gyvenusių, sumedžiotų bei maistui suvartotų gyvūnų gyvenimo ir mirties ypatybes. Tikslinga tęsti ir kaulinių dirbinių tyrimus, rekonstruojant jų gamybos būdus ir tam naudotus įrankius, prekybos kelius, nustatant neaiškios paskirties dirbinių funkcijas.

7 Heidi, Luik. *Kaulo ir rago dirbiniai Vilniaus pilių komplekse* (Vilniaus pilių fauna: nuo kepsnio iki draugo). Vilnius, 2018, p. 157–213.

Oda ir jos dirbiniai

Antra pagal gausumą organinės kilmės radinių grupė – odiniai dirbiniai. Ji skaičiuojama tūkstantčiais. Masinę medžiagą sudaro apavo liekanos: nuo atraižų, pavienių detalių iki batų porų. Apavas įvairus – nuo naginių iki platforminių batų. Odinių dirbinių kolekcijoje taip pat gausu diržų, juostelių, raištelių fragmentų. Tyrinėjant Vilniaus Žemutinę pilį, rasta krepšių, kapšelių, piniginių ir jų dalių. Dalį šios grupės dirbinių sudaro peilių ir ginklų makštys, šaukštų ir kitų daiktų dėklai. Galime pasidžiaugti ir retesniais dirbiniais: pirštinėmis, sakalų gobtuvais, kamuoliukais, balno ir pobalnio detalėmis, pavalkų apvalkalais, šarvų detalėmis ir net knygų viršeliais.

Ši odinių dirbinių radinių kolekcija nebūtų tokia įskalbina ir vizuali, jei ne mūsų restauratorė bei odinių dirbinių tyrėja Jurgita Kalėdienė, kuri 2020 m. buvo išrinkta geriausia Lietuvos restauratore. Ji ne tik dirba patį sunkiausią ir svarbiausią konservavimo bei restauravimo darbą, bet ir rašo mokslinius straipsnius⁸,

8 Puškorius, Arūnas; Kalėdienė, Jurgita. *XVI a. Vilniaus žemutinės pilies rūmų dvariškių avalynė* (Lietuvos pilys, t. 1). Vilnius, 2006, p. 56–67; Kalėdienė, Jurgita. *XIV a. diržo krepšys iš Vilniaus Žemutinės pilies archeologinių tyrimų* (Chonicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae (Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų kronika), vol. II),

3. Medžio ir tekstilės dirbinių pavyzdžiai (1 – Kaušas (XVII a.), medinis (arch. Ožalas E. ATA 47; Rad. Nr. Md 64); 2 – Dvipusis veidrodžio rėmelis (XIV a. pab. – XV a. pr.), liepinis (arch. Blaževičius P. ATA 68; Rad. Nr. Md 14); 3 – Rutulinė buožė (XIV a. II p.), medinė (arch. Ožalas E., Montvilaitė E., Žvirblys A. ATA 59; Rad. Nr. Md 82); 4 – Rankogalis (XVI a.), šilkinis aksomas (arch. Steponavičienė D. ATA 18; Rad. Nr. 741); 5 – Virvelė (XIV a. pab. – XV a. pr.), susukta iš dviejų karnos kuokštelių (arch. Steponavičienė D. ATA 25; Rad. Nr. 3127); 6 – Skrybėlė (XVI a.), vilnonė (arch. Steponavičienė D. ATA 18; Rad. Nr. 739). Fotografavo V. Abramauskas, I. Kaminskaitė.

o pasinaudojusi mikroskopu, gali nustatyti, iš kokio gyvūno odos buvo pasiūtas dirbinys. Svarbu paminėti ir Arūną Puškorių, kuris taip pat yra dirbės Valdovų rūmų muziejuje bei svariai prisidėjęs prie Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje surasto apavo tyrinėjimų⁹.

Laboratoriniai tyrimai parodė, kad dauguma dirbinių buvo gaminti iš galvijų odos, bet taip pat naudota ožkų, o kartais ir avių oda. Odinių dirbinių kolekcija apima laikotarpį nuo XIII iki XIX a.

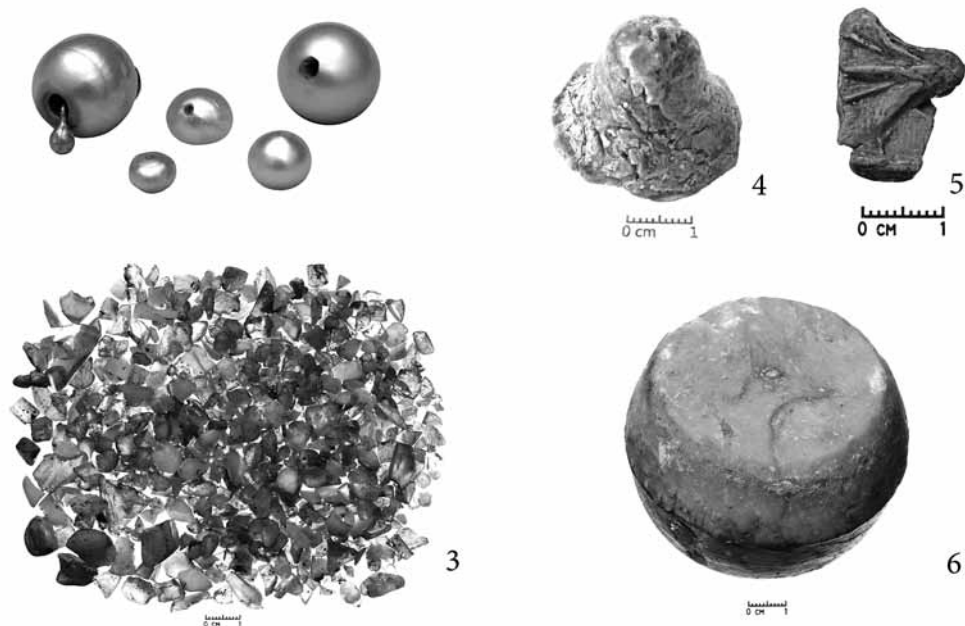
Odinių dirbinių skiaučių aptikta tiek daug, kad, kol jų fragmentai taps eksponatais, turės praeiti ne viena dešimtis metų. Kol kas daugiausiai dėmesio skirta avalynės tyrimams, tačiau būtų naudinga analizuoti ir kitas funkcines grupes ar unikalius vienetinius eksponatus.

Mediniai dirbiniai / struktūros

Trečia pagal gausumą organinės kilmės radinių grupė – mediniai dirbiniai. Iki šiol Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje yra aptikta apie 3000 vnt. šios grupės radinių. Medinių dirbinių pobūdis yra labai platus: nuo pavienių dirbinių iki komunikacijų dalių. Kolekcijoje yra su metalu, kaulu ar oda kombinuotų dirbinių, vien iš medžio pagamintų daiktų bei stambių gabaritų konstrukcijų. Ypačių dirbinių kolekciją sudaro darbo įrankiai bei priemonės: balanės, mentelės, ližės, plūdės, grūstuvės, tvoklės, maisto gaminimo priemonės, tekstilės apdirbimo priemonės, šluotos, grėbliai, baldų dalys, įvairūs tekinti, drožti, iš šulų formuoti indai, sagos, veidrodėliai, šukos, batų padai, vaikštukai, šachmatai, žaislai, susisiekimo priemonių dalys bei daugybė kitų nenustatytos paskirties dirbinių. Iš stambių gabaritų dirbinių galima paminėti šulinius, vandentiekio vamzdžius, nuotekų kolektorius, polius, tilto atramų fragmentus, architektūrinius elementus. (3 il.)

Vilnius, 2012, p. 284–291; Kalėdienė, Jurgita. *Odos sandara, savybės ir apdirbimo būdai* (Muziejinių eksponatų priežiūra. IV dalis. Archeologinių radinių konservavimas nuo lauko darbų iki saugojimo muziejuose. 1 knyga). Vilnius, p. 202–241; Kalėdienė, Jurgita; Garšvienė, Sandra. *Odos išlikimas archeologinėje aplinkoje. Dirbinių konservavimas ir restauravimas* (Muziejinių eksponatų priežiūra. IV dalis. Archeologinių radinių konservavimas nuo lauko darbų iki saugojimo muziejuose. 1 knyga). Vilnius, p. 242–277.

9 Puškorius, Arūnas. Archeologinių odinio apavo radinių tyrimų Lietuvoje apžvalga (Lituanistica, t. 59, Nr. 3). Vilnius, 2004, p. 47–56; Puškorius, Arūnas. *Archeologinis odinis apavas Lietuvoje. Odinio apavo konservavimas*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, archeologijos katedra. Vilnius, 2005; Puškorius, A.; Kalėdienė, J., Op. Cit., p. 56–67; Puškorius, Arūnas. *Avalynė Vilniaus Bernardinų bažnyčios freskose*, (Archaeologia Lituana, vol. 13). Vilnius, 2012, p. 151–161.

4. Brangakmenių ir vaškinių dirbinių pavyzdžiai (1 – Perlai (XVI a.), gėlavandeniai (arch. ATA 18; Rad. Nr. 801–804, 804a); 2 – Gamybos atliekos (XIV a. II p.), gintaras (arch. Striška G. ATA 49; Rad. Nr. 5833); 3 – Kamštis (XVI a. I p.), vaškinis (arch. Steponavičienė D. ATA 18; Rad. Nr. 806); 4 – Vaško luitas (XVII a.) (arch. Tautavičius A., Urbanavičius V. ATA 11; Rad. Nr. 1038). Fotografavo V. Abramauskas, I. Kaminskaitė.

Tai, kad Valdovų rūmų muziejuje saugoma medinių dirbinių kolekcija yra istoriją pasakojanti liudininkė, turime būti dėkingi čia dirbantiems skirtingų sričių specialistams.

Jei ne restauratorė Deimantė Baubaitė, prieš kelerius metus išrinkta geriausia Lietuvos restauratorė, medinių dirbinių kolekcija būtų labai fragmentiška. Surastus medinius artefaktus ji konservuoja, kompensuodama iš drėgnos aplinkos ištrauktų daiktų staigų vandens netekimą kitomis medžiagomis (kitu atveju surastieji dirbiniai tiesiog deformuotųsi arba net sunyktų), taip pat juos restauruoja, suteikdama jiems prarastą formą ir estetiką. Be to, D. Baubaitė moksliniuose straipsniuose nagrinėja medienos restauravimo procesus, medinių eksponatų rekonstrukciją, gilinasi į medinių struktūrų išsaugojimo problematiką¹⁰.

10 Baubaitė, Deimantė; Kaminskaitė, Irena. Vilniaus Žemutinės pilies archeologinės medienos tyrimai ir išsaugojimo perspektyvos / *Archaeological Research on Wooden Objects at Vilnius' Lower Castle and the Prospects for their Preservation* (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai ir jų atkūrimas europinės patirties kontekste / The Palace of the Grand Dukes of Lithuania and its Restoration within the Context of the European Experience). Vilnius, 2009, p. 98–113; Baubaitė, Deimantė. *Archeologinių medinių radinių konservavimas maistiniu cukrumi; XVII a. kubilio restauravimas; archeologinių medinių konstrukcijų konservavimo galimybės ir kitos išsaugojimo alternatyvos* (Tarp kasdienybės ir prabangos. Restauruoti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų archeologiniai radiniai).

Reikia tik pasidžiaugti, kad Valdovų rūmų muziejus turi didžiulę prabangą, kuria joks kitas Lietuvos muziejus negali pasigirti – čia dirba dendrochronologė ir medienos mokslų specialistė. Dr. Rūtilė Pukienė ne tik pagal metines medžių rieves datuoja surastus iš medžio pagamintus architektūros elementus, taip patikslindama Vilniaus Žemutinės pilies raidos ir užstatymo etapus, bet ir, naudodamasi mikroskopine analize, sugeba nustatyti net labiausiai suirusios archeologinės struktūros medienos rūšį. Svarbu paminėti ir tai, kad atlikti tyrimai išsamiai pristatomi įvairaus pobūdžio moksliniuose straipsniuose¹¹.

Vilnius, 2011, p. 8–13; Baubaitė, Deimantė. *Archeologinių medinių radinių konservavimas* (Muziejinių eksponatų priežiūra. IV dalis. Archeologinių radinių konservavimas nuo lauko darbų iki saugojimo muziejuose. 1 knyga). Vilnius, 2014, p. 160–201; Baubaitė, Deimantė; Blaževičius, Povilas; Pukienė, Rūtilė. *Renesansinės kanalizacijos sistemos Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje tyrimai ir išsaugojimas* (Chonicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae, vol. 3). Vilnius, 2015, p. 292–302; Baubaitė, Deimantė. *XIII a. II p. polichromuoto balno iš archeologinių tyrimų Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje tyrimai ir konservavimo problematika* (Restauravimo slėpiniai: kūrinių kelias į gyvąjį meno vertybių pasaulį: Lietuvos restauratorių konferencijos pranešimų rinkinys). Vilnius, 2016, p. 19–26.

11 Pukienė, Rūtilė. *Mediniai XIV a. kelio grindiniai Vilniaus Žemutinėje pilyje. Dendrochronologinė analizė ir datavimas* (Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai). Vilnius, 2007, p.

Medinių dirbinių tipologija, medžio apdirbimo amatų technologijas, įrankius, produkcijos realizavimo klausimus bei atrankos ir išsaugojimo problemas tyrinėja archeologai. Šių tyrimų rezultatai pasiekiami ne tik akademeinei, bet ir plačiajai visuomenei¹².

Kompleksiški medinių dirbinių ir struktūrų tyrimai parodė, kad jie gaminti iš skirtingų medžių rūšių (jų yra virš 20): nuo vietinių iki importinių. Tai buvo ne tik vietinės, bet ir tarptautinės prekybos objektas. Dirbiniai gaminti drožiant, skaptuojant, pjaustant, lenkiant, gręžiant, naudojant tekinimo bei formavimo iš šulų technologijas.

Medinių dirbinių ir struktūrų kolekcija leidžia nuosekliai atskleisti jų raidą viduramžiais ir vėlesnėse epochose, t. y. kolekcija datuojama nuo XIII a. iki XVIII a.

182–194; Pukienė, Rūtilė. *Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai / Dendrochronological investigations of Vilnius' Lower Castle site* (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai ir jų atkūrimas europinės patirties kontekste: Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga, 2006 m. spalio 11–12 d.). Vilnius, 2009, p. 89–96; Pukienė, Rūtilė. *Vilniaus Žemutinės pilies XIII–XVI a. radinių medienos rūšys* (Lietuvos pilys, nr. 4 (2008)). Vilnius, 2009, p. 95–111; Pukienė, Rūtilė. *Archeologinių radinių medienos rūšies tyrimai* (Tarp kasdienybės ir prabangos. Restauruoti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų archeologiniai radiniai). Vilnius, 2011, p. 28–29; Pukienė, Rūtilė; Ožalas, Egidijus. *Medinės konstrukcijos po Valdovų rūmų pamatais* (Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae, vol. 1 (2009–2010)). Vilnius, 2011, p. 146–160; Pukienė, Rūtilė. *Archeologinės medienos sandara ir tyrimo metodai* (Muziejinių eksponatų priežiūra. IV dalis. Archeologinių radinių konservavimas. Nuo lauko darbų iki saugojimo muziejuose. I knyga). Vilnius, 2014, p. 107–159.

- 12 Kaminskaitė, Irena. XIII–XVII a. mediniai dirbiniai Vilniaus Žemutinėje pilyje. *Vilniaus žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2005–2006 m. tyrimai*, Vilnius, 2007, p. 195–239 Baubaitė, D., Kaminskaitė, I. *op. cit.*, p. 98–113; Kaminskaitė, Irena. *XIII–XV a. medinės lazdos su buoželėmis: faktai ir hipotezės* (Lietuvos archeologija, t. 34). Vilnius, 2009, p. 151–170; Kaminskaitė, Irena. *Mediniai stalo indai ir įrankiai Vilniaus žemutinėje pilyje* (Istorija. Moksliniai darbai, t. 77). Vilnius, 2010, p. 3–26; Kaminskaitė, Irena. *Medinė architektūra Vilniaus Žemutinėje pilyje: išsaugojimas ir sunaikinimas* (Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae, vol. 1 (2009–2010)). Vilnius, 2011, p. 162–68; Kaminskaitė, Irutė. *Mediniai dirbiniai* (Muziejinių eksponatų priežiūra. IV dalis. Archeologinių radinių konservavimas. Nuo lauko darbų iki saugojimo muziejuose. I knyga). Vilnius, 2014, p. 73–106; Kaminskaitė, Irena. *Mediniai dirbiniai Vilniaus Žemutinėje pilyje archeologiniais duomenimis: Daktaro disertacija*, Vilniaus universitetas, Archeologijos katedra, Vilnius, 2017.

Brangakmeniai

Likusi organinės kilmės medžiaga yra nebe tokia gausi, bet ne mažiau įspūdinga. Vieną jos dalį sudaro gamtinės kilmės organiniai brangakmeniai: gintaras, gagatas, koralas, perlai. (4 il.) Esama dirbinių, puoštų perlamutru. Šių dirbinių tyrimus inicijuoja ir analizuoja Valdovų rūmų muziejus Mokslo skyriaus koordinatore archeologė Rasa Valatkevičienė.

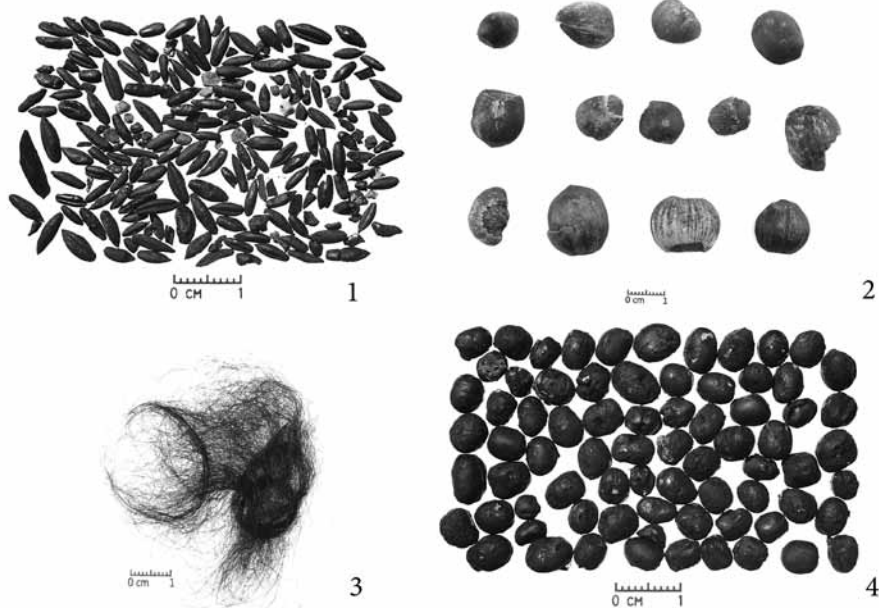
Aptiktų brangakmenių analizė buvo atlikta VĮ Lietuvos prabavimo rūmų Brangakmenių tyrimų laboratorijoje ir Lietuvos Nacionalinio dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centre. VĮ Lietuvos prabavimo rūmai tyrimams pasitelkė specialius gemologinius prietaisus, tarp jų ir aparatą „Gemmo-Raman-532“. Pastarasis leido neintervenciniu būdu, tik naudojantis programine įranga, užfiksuoti akmens spektrą ir surasti atitikmenį iš turimos mineralų, organinių bei sintetinių medžiagų duomenų bazės. LNDM Prano Gudyno restauravimo centre perlai buvo papildomai ištirti rentgenu, siekiant įsitikinti, jog nėra imitacija. Daugiau duomenų apie tyrimus ir pačius brangakmenius galima rasti Rasos Valatkevičienės moksliniuose straipsniuose¹³ ir būsimoje daktaro disertacijoje.

Tekstilė

Nedidelę organinės kilmės radinių kolekcijos dalį užima tekstiliniai radiniai. Deja, Valdovų rūmų muziejaus archeologijos rinkinyje saugomi tik tyrimų metu rasti audinių fragmentai, tačiau jų įvairovė džiuginą: turima eksponatų iš vilnos – nuo grubiai suvelto veltinio iki fetrinės skrybėlės, bei šilko – ne tik įprasto audinio skiaučių, bet ir aksominio ar veliūrinio audinio drabužių fragmentų. Į tekstilės grupę patenka ir pavieniai siūlai iš minėtų medžiagų. Be to, aptikta lino, liepos karnos, kanapių pluošto (dalis pastarųjų siūlų aptinkami odinių dirbinių siuviniuose). Fonduose saugoma virvė, pagaminta iš arkliaus ašutų, piniko fragmentai.

Tekstilės tyrimai dar tik pradedami. Šio pobūdžio eksponatų tyrimus inicijuoja minėta archeologė Rasa Valatkevičienė. Aptariamieji dirbiniai tiriami LNDM Prano Gudyno restauravimo centre, kur atliekama jų mikrocheminė ir morfologinė pluošto sudė-

- 13 Valatkevičienė, Rasa. *Vilniaus Žemutinės pilies Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų papuošalų tyrimai* (Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae, vol. IV). Vilnius, 2018, p. 345–351; Kisielienė, Violeta; Valatkevičienė, Rasa. *Brangakmeniai, rasti per Vilniaus Žemutinės pilies Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų archeologinius tyrimus. II dalis* (Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae, vol. IV). Vilnius, 2018, p. 428–437.

5. Ekofaktinės medžiagos pavyzdžiai (1 – Rugių grūdai (XIV a. pab. – XV a. pr.) (arch. Ožalas E. ATA 67; Rad. Nr. 2; 2 – Lazdyno riešutai (XIII a. pab. – XIV a. pr.) (arch. Blaževičius P. ATA 75; Rad. Nr. 1963); 3 – Plaukai (XVI a.) (arch. Steponavičienė D. ATA 18; Rad. Nr. 800a); 4 – Paprastojo lęšio sėklos (XIV a. pab. – XV a. pr.) (arch. Ožalas E. ATA 67; Rad. Nr. 1). Fotografavo V. Abramauskas, I. Kaminskaitė.

ties bei pynimo analizė (tyrėja Laima Grabauskaitė), Valdovų rūmų muziejaus Mokslinių tyrimų skyriuje.

Atlikti tyrimai parodė, kad daugiausiai surasta austų tekstilės gaminių fragmentų iš vilnos ir šilko. Jie yra drobinio, ruoželinio, atlasinio ir ripsinio pynimo. Vienas fragmentas – damasto audinio. Dalis vilnos dirbinių buvo pagaminti vėlimo technika. Keli tekstilės fragmentai kombinuoti su spalvotais metalais. Tyrimai atskleidė, kad dalis audinių ar siūlų buvo dažyti augalinės kilmės antrachinoniniu dažikliu (marena). Pavienės juostelės yra vytos, pintos, kai kurios siūtos ir kimštos vilna¹⁴. Kolekcijoje esama iš medžių žievės ir žolių pintų radinių. Vienas tokių – skrybėlė, nupinta iš gluosnio stiebo paviršinio sluoksnio, kitas – nenustatytos paskirties pintas radinys, pagamintas iš vikšrio genties augalų stiebų¹⁵.

Audinių fragmentai, juostelės ir siūlai surasti XIV–XVIII a. datuojamuose kultūrinio sluoksnio horizontuose. Kol kas aptartų dirbinių tyrimų duomenys yra analizuojami, tad išsamesnių publikacijų šia tema dar teks palaukti.

14 Prano Gudyno restauravimo centre (tyr. L. Grabauskaitė) ir Valdovų rūmų muziejuje (tyr. M. Steponavičūtė) atliktų tyrimų duomenys saugomi Nacionalinio muziejaus LDK Valdovų rūmų duomenų bazėje „Valdovas“ (Nr. Kt 23-102, 132, 134-140, 148, 195, 200, 500, KM-1, KM-25, KM-28-30, 32-37, 39,).

15 Tyrimus atliko Giedrė Kmitienė. Atliktų analizių duomenys saugomi Nacionalinio muziejaus LDK valdovų rūmų duomenų bazėje „Valdovas“ (Nr. Kt 223, 224).

Vaškas

Valdovų rūmų muziejuje esama ir eksponatų, kurie tyrinėti labai menkai. Viena tokių grupių – vaško dirbiniai. Ši nedidelė kolekcija sudaryta iš antspaudo fragmento, žvakigalių, kamščių, vaško dirbinių ruošinių ar atliekų, vaško lydinio¹⁶, skirto prekybai.

Nors vaško radinių kolekcija ir nedidelė, tačiau įvairi. Ji gali papasakoti ne tik apie bitininkystės amatą, vaško produkcijos įvairovę, bet ir apie istorinių dokumentų raštvedybą, apšvietimo istoriją. Deja, šios grupės radiniai yra beveik netyrinėti ir menkai publikuoti. Tik vienas jų buvo tirtas išsamiau. Kadangi archeologinių tyrimų metu surastas artefaktas buvo sunkiai identifikuojamas, jam atlikta FTIR spektrinė analizė. Paaiškėjo, kad jis buvo pagamintas iš bičių vaško¹⁷.

Vaškiniai radiniai, datuojami XIV–XVII a.

Ekofaktinė medžiaga

Likusią organinės kilmės radinių dalį užima smulki ekofaktinė medžiaga ir pavieniai dirbiniai,

16 Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1994–1995 m. tyrimai), Vilnius, 1999, p. 80–81, pav. 150.

17 Prano Gudyno restauravimo centre atliktų tyrimų (tyr. L. Grabauskaitė) duomenys saugomi Nacionalinio muziejaus LDK valdovų rūmų duomenų bazėje „Valdovas“ (Nr. Kt 151).

kurių negalima priskirti anksčiau minėtoms grupėms. Ekofaktinę medžiagą sudaro smulkūs gamtiniai artefaktai: sėklos, grūdai, kauliukai, kevalai, smulkių gyvūnų liekanos. Svarbu pabrėžti, kad čia minimi tik tie radiniai, kuriuos Valdovų rūmų muziejus turi fiziškai, o ne tik kaip apibendrintus duomenis po laboratorinių dirvožemio tyrimų. Dažnu atveju archeologai tokią medžiagą naudoja tik kaip papildomą informaciją kitiems moksliniams tyrimams ir jų netraktuoja kaip savarankiškų eksponatų. Reikia tik pasidžiaugti, kad Valdovų rūmų muziejaus ekspozicijoje galima pamatyti slyvų, vyšnių, vynmedžio kauliukų, žemuogių ir aviečių sėklų, lazdyno ir graikiškų riešutų kevalų, rugių grūdų. Valdovų rūmų muziejaus fonduose saugomos katauogių, bruknių, balandų, saulėgrąžų, trindažolių, lęšių sėklos, kaštono kevalas. Esama kiaušinio lukšto fragmentų ir net žmogaus plaukų kuokšto. (5 il.)

Ekofaktinės medžiagos tyrimai vis populiarėja. Tokia medžiaga pradėta vertinti, mat ji gali papasakoti apie archeologinio laikotarpio žmogaus kasdienybę ir jį supusią aplinką. Apie aptariamą medžiagą tyrimus ir jų rezultatus, ypač kalbant apie ties Valdovų rūmų rytinio korpuso šiauriniu priestatu vykdytus archeologinius tyrimus, galima sužinoti iš Giedrės Motuzaitės Matuzevičiūtės ir Erikos Buitkutės straipsnio¹⁸.

Kaip ir dauguma organinės kilmės radinių, ekofaktinė medžiaga Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje buvo rasta XIII–XVIII a. datuojamuose kultūrinio sluoksnio horizontuose.

Organinės kilmės radinių saugojimas ir eksponavimas

Pristatyta organinės kilmės radinių kolekcija ne tik džiugina, bet ir kelia nemažai iššūkių ją saugant Valdovų rūmų muziejaus saugyklose bei eksponuojant jo parodų erdvėse. Šiai kolekcijai prižiūrėti fondų saugotojai pasitelkia į pagalbą restauratorius. Jų rekomendacijos ir praktiniai įgūdžiai itin padeda taikant prevencinį konservavimą¹⁹, t. y. sudarant tinkamas sąlygas eksponatų išsaugojimui ir stebint, ar nekinta šių dirbinių būklė. Jei ji kinta į neigiamą pusę, irimo procesai nedelsiant stabdomi.

18 Buitkutė, Erika; Motuzaitė Matuzevičiūtė, Giedrė. *Medinio pastato Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje paskirtis ekofaktinių tyrimų duomenimis* (Archaeologia Litwana, vol. 19). Vilnius, 2018, p. 194–206.

19 Kalėdienė, Jurgita; Mieliauskas, Mantvidas. *Prevencinio konservavimo metodų praktinis taikymas Valdovų rūmų muziejaus archeologinio rinkinio saugyklose* (Chonicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae, vol. IV). Vilnius, 2018, p. 418–427.

Organinės kilmės dirbiniai yra ypatingai jautrūs temperatūros ir drėgmės pokyčiams. Juos reikia saugoti nuo tiesioginių saulės spindulių poveikio. O keramikos, akmens dirbiniais temperatūros ir drėgmės svyravimai, cheminių taršalų veiksniai nėra tokie pavojingi. Geležies dirbiniais būtinas mažesnis drėgmės kiekis, o štai organinės kilmės radinių grupei – drėgnesnė aplinka (tekstilei, odai, gintarui, kaului – 50% ±5, medienai – 55% ±5²⁰). Pagal šiuo metu galiojančią Muziejuose esančių rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukciją, kompleksškai saugant eksponatus iš įvairių medžiagų, oro temperatūra patalpoje turi būti 18°±2°C, o santykinis drėgnis – 55% ±5²¹. Atsižvelgdami į Valdovų rūmų muziejuje saugomo archeologinio rinkinio įvairovę, fondų saugotojai priėmė sprendimą organinės kilmės radinius saugoti atskiroje patalpoje ir šiai saugyklai skirti ypatingą dėmesį.

Kadangi didžiausias leidžiamas apšviestumo intensyvumas organinės kilmės radinių saugojimo vietoje yra 50 Lx (liuksų), saugyklos langai yra uždengti žaliuzėmis, smulkūs ir vidutinio dydžio daiktai yra laikomi popierinėse neutralaus rūgštingumo dėžėse, neturintiose papildomų klijavimo medžiagų. Dauguma jautresnių radinių (dažniausiai pagamintų iš medžio) yra supakuoti į atskirus polietileningus užspaudžiamus ar kitaip užsandinamus maišelius, į juos dedama kondicionuoto silikagelio. Pastarasis padeda palaikyti pastovų 45–50 % santykinės drėgmės lygį²². Odiniai radiniai perklojami poringa, neaustine polipropilenine medžiaga²³. Didžioji dauguma konservuotų stambių gabaritų architektūrinių struktūrų eksponuojamos Valdovų rūmų muziejaus ekspozicinėse erdvėse. Tokiu būdu išsprendžiamos objektų pakavimo, sandėliavimo, jiems reikalingo mikroklimato palaikymo bei eksponavimo problemos. Tai vieninte-

20 Vedrickienė, Laima, Janina; Mikalauskiene, Milda. *Archeologinių radinių konservavimas tyrinėjimų vietoje. Archeologinės medienos sandara ir tyrimo metodai* (Muziejinių eksponatų priežiūra. IV dalis. Archeologinių radinių konservavimas nuo lauko darbų iki saugojimo muziejuose. 1 knyga). Vilnius, 2014, p. 64.

21 Muziejuose esančių rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcija. Patvirtinta Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. gruodžio 16 d. įsakymu Nr. ĮV-716. [žiūrėta 2021 05 28]. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.268789>.

22 Baubaitė D. *Archeologinių medinių radinių konservavimas...*, p. 190–191.

23 Kalėdienė, Jurgita; Mieliauskas, Mantvidas. *Prevencinio konservavimo metodų praktinis taikymas Valdovų rūmų muziejaus archeologinio rinkinio saugyklose* (Chonicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae, vol. IV). Vilnius, 2018, p. 422.

liai organinės kilmės radiniai, kurie yra eksponuojami atvirose erdvėse.

Dėl organinių medžiagų didelio jautrumo aplinkos poveikiui, dauguma dirbinių negali būti eksponuojami atvirose erdvėse, o tik kokybiškose eksponavimo virtinose, kuriose nuolat griežtai prižiūrimas mikroklimatas. Pavyzdžiui, audinius galima eksponuoti ne ilgiau kaip 3 metus, o unikalių ir ypač jautrių tekstilės fragmentų eksponavimas neturi būti ilgesnis kaip 6 mėnesiai per 5 metus. Visų rūšių tekstilės eksponatai turi būti eksponuojami laikantis nustatytų apšvietimo normų. Šviesos srauto, krentančio ant eksponato, stiprumas neturi viršyti 50 Lx (liuksų). Brangakmenius draudžiama eksponuoti neįstiklintose spintose ar vitrinose. Jose turi būti įrengta signalizacija²⁴.

Visgi ne visuomet pavyksta principingai laikytis griežtų instrukcijų. Nepaisant to, visa Valdovų rūmų muziejaus komanda stengiasi ieškoti kompromisų: kad eksponatus pamatytų lankytojai, o sykiu jie būtų apsaugoti nuo neigiamo aplinkos poveikio.

Apibendrinimas

Šiame straipsnyje pristatyta Valdovų rūmų muziejuje saugoma organinės kilmės radinių kolekcija. Ją sudaro 7 skirtingų medžiagų artefaktų grupės: 1) gyvūnų/paukščių/žuvų osteologinė medžiaga, kaulo, rago, ilčių bei kiauto dirbiniai; 2) odos dirbi-

niai; 3) mediniai dirbiniai ir medinių struktūrų dalys; 4) tekstilės fragmentai; 5) brangakmeniai; 6) vaško dirbiniai; 7) ekofaktinė medžiaga.

Tris dešimtmečius kaupta organinės kilmės radinių kolekcija taip ir būtų likusi nebyli ar „dulkes renkanti“, jei ne nuoseklus mokslininkų dėmesys, atsispindintis moksliniuose tyrimuose ir publikacijose. Šių tyrimų duomenys yra prieinami ne tik akademinėi bendruomenei, bet ir Valdovų rūmų muziejaus lankytojams. Daug įdomios informacijos yra pateikiama stenduose, terminaluose, vedant ekskursijas ar edukacinius užsiėmimus. Tenka pripažinti, kad dar daug šios srities tyrimų neatlikta, ne visa medžiaga apibendrinta ir publikuota. Turima organinės kilmės radinių kolekcija yra įvairi savo medžiagiškumu, gausi radinių ir dirbinių, funkcinių grupių.

Kaip jau minėta, šie radiniai yra itin jautrūs aplinkos poveikiui. Todėl kolekcija ne tik džiugina, bet ir kelia nemažai rūpesčių ją saugant Valdovų rūmų muziejaus saugyklose bei eksponuojant ekspozicinėse erdvėse. Tikrai neužtenka vien akylų fondų saugotojų akių. Būtina nuolatinė kvalifikuotų restauratorių pagalba stebint, ar nekinta šių radinių būklė. Jai ėmus blogėti, neigiami procesai yra operatyviai stabdomi. Jei ne Valdovų rūmų muziejaus restauratorių komanda, daugelis radinių būtų jau seniau deformavęsi arba net visai neišlikę, kiti – traktuojami kaip masinės medžiagos dalis.

24 Muziejuose esančių rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcija. Op. cit.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

- Baubaitė, Deimantė; Kaminskaitė, Irena. *Vilniaus Žemutinės pilies archeologinės medienos tyrimai ir išsaugojimo perspektyvos / Archaeological Research on Wooden Objects at Vilnius' Lower Castle and the Prospects for their Preservation* (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai ir jų atkūrimas europinės patirties kontekste / The Palace of the Grand Dukes of Lithuania and its Restoration within the Context of the European Experience). Vilnius, 2009, p. 98–113.
- Baubaitė, Deimantė. *Archeologinių medinių radinių konservavimas* (Muziejinių eksponatų priežiūra. IV dalis. Archeologinių radinių konservavimas nuo lauko darbų iki saugojimo muziejuose. 1 knyga). Vilnius, 2014, p. 160–201.
- Baubaitė, Deimantė; Blaževičius, Povilas; Pukienė, Rūtilė. *Renesansinės kanalizacijos sistemos Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje tyrimai ir išsaugojimas* (Chonicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae, vol. 3). Vilnius, 2015, p. 292–302.
- Baubaitė, Deimantė. *XIII a. II p. polichromuoto balno iš archeologinių tyrimų Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje tyrimai ir konservavimo problematika* (Restauravimo slėpiniai: kūrinių kelias į gyvąjį meno vertybių pasaulį: Lietuvos restauratorių konferencijos pranešimų rinkinys). Vilnius, 2016, p. 19–26.
- Blaževičius, Povilas; Gendrenas, Gediminas; Steponavičienė, Daina. *Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. II ofisinio (dvariškių rūmų) 2003–2005 m. archeologinių tyrimų ataskaita*. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų archyvas. Nr. ATA 53.
- Blaževičius, Povilas, Bugys, Paulius. *Vilniaus Žemutinės pilies teritorija. Valdovų rūmų rytinio ir šiaurinio korpuso prieigų 2006–2008 m. archeologinių tyrimų ataskaita*. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų archyvas. Nr. ATA 63.
- Blaževičius, Povilas. *Vilniaus Žemutinės pilies teritorija. LDK Valdovų rūmų vakarinio korpuso išorės archeologinių žvalgymų ir ploto į šiaurę nuo M-22 archeologinių tyrimų 2010 m. ataskaita*. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų archyvas. Nr. ATA 68.
- Blaževičius, Povilas; Dambrauskaitė, Neringa; Heidi, Luik; Piličiauskienė, Giedrė; Rumbutis, Saulius; Zarankaitė-Margienė, Toma. *Vilniaus pilių fauna: nuo kepsnio iki draugo*. Vilnius, 2018.
- Blaževičius, Povilas. *Vilniaus pilių teritorijos su įtvirtinimais, pastatais ir jų liekanomis (u. k. 1791) (Vilniaus m.) detaliųjų archeologinių tyrimų 2019 m. ataskaita*. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vvaldovų rūmų archyvas. Nr. ATA 75.
- Buitkutė, Erika; Motuzaitė Matuzevičiūtė, Giedrė. *Medinio pasta-to Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje paskirtis ekofaktinių tyrimų duomenimis* (Archaeologia Lituana, vol. 19). Vilnius, 2018, p. 194–206.
- Gleiznienė, Gražina. Saugyklų mikroklimato stebėseną Lietuvos nacionaliniame muziejuje. *Muziejinių vertybių restauravimas ir saugojimas: problemos ir sprendimai: III konferencija*, 2000 10 11, Vilnius, 2000, p. 78–84.

- Kalėdienė, Jurgita. *XIV a. diržo krepšys iš Vilniaus Žemutinės pilies archeologinių tyrimų* (Chonicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae (Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų kronika), vol. II), Vilnius, 2012, p. 284–291.
- Kalėdienė, Jurgita. *Odos sandara, savybės ir apdirbimo būdai* (Muziejinių eksponatų priežiūra. IV dalis. Archeologinių radinių konservavimas nuo lauko darbų iki saugojimo muziejuose. 1 knyga). Vilnius, 2014, p. 202–241.
- Kalėdienė, Jurgita; Garšvienė, Sandra. *Odos išlikimas archeologinėje aplinkoje. Dirbinių konservavimas ir restauravimas* (Muziejinių eksponatų priežiūra. IV dalis. Archeologinių radinių konservavimas nuo lauko darbų iki saugojimo muziejuose. 1 knyga). Vilnius, 2014, p. 242–277.
- Kalėdienė, Jurgita; Mieliauskas, Mantvidas. *Prevenicinio konservavimo metodų praktinis taikymas Valdovų rūmų muziejaus archeologinio rinkinio saugyklose* (Chonicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae, vol. IV). Vilnius, 2018, p. 418–427.
- Kaminskaitė, Irena. XIII–XVII a. mediniai dirbiniai Vilniaus Žemutinėje pilyje. *Vilniaus žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2005–2006 m. tyrimai*, Vilnius, 2007, p. 195–239.
- Kaminskaitė Irena. *XIII–XV a. medinės lazdos su buoželėmis: faktai ir hipotezės* (Lietuvos archeologija, t. 34). Vilnius, 2009, p. 151–170.
- Kaminskaitė, Irena. *Mediniai stalo indai ir įrankiai Vilniaus Žemutinėje pilyje* (Istorija. Mokslo darbai, t. 77). Vilnius, 2010, p. 3–26.
- Kaminskaitė, Irena. *Medinė architektūra Vilniaus Žemutinėje pilyje: išsaugojimas ir sunaikinimas* (Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae, vol. 1 (2009–2010)). Vilnius, 2011, p. 162–68.
- Kaminskaitė, Irutė. *Mediniai dirbiniai* (Muziejinių eksponatų priežiūra. IV dalis. Archeologinių radinių konservavimas nuo lauko darbų iki saugojimo muziejuose. 1 knyga). Vilnius, 2014, p. 73–106.
- Kaminskaitė, Irena. *Mediniai dirbiniai Vilniaus Žemutinėje pilyje archeologiniais duomenimis*: Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, Archeologijos katedra. Vilnius, 2017.
- Kisieliene, Dalia; Stančikaitė, Miglė; Mažeika, Jonas; Blaževičius, Povilas. Natūralūs ir žmogaus sąlygoti aplinkos pokyčiai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje VI ir XIV–XV a. *Geologijos akiračiai*, 2008, Nr. 2, p. 20.
- Kisielienė, Violeta; Valatkevičienė, Rasa. *Brangakmeniai, rasti per Vilniaus Žemutinės pilies Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų archeologinius tyrimus. II dalis* (Chonicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae, vol. IV). Vilnius, 2018, p. 428–437.
- Ožalas, Egidijus. *Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Pietinio korpuso prieigų 2003 m. archeologinių tyrimų ataskaita*. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų archyvas. Nr. ATA 47.
- Ožalas, Egidijus, Montvilaitė, Eglė, Žvirblys, Atas. *Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Pietinio korpuso prieigų archeologiniai tyrimai į rytus nuo Valdovų rūmų (trasa III) 2004–2006 m.* Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų archyvas. Nr. ATA 59.
- Ožalas, Egidijus, Montvilaitė, Eglė. *Vilniaus Žemutinės pilies teritorija. Valdovų rūmų Šiaurinio ir Vakarinio korpusų bei šiaurinio rūmų priestato archeologiniai tyrimai 2007–2009 m.* Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų archyvas. Nr. ATA 66.
- Ožalas, Egidijus. *Vilniaus Žemutinės pilies teritorija. Vakarinio korpuso prieigų archeologiniai tyrimai 2007–2010 m.* Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų archyvas. Nr. ATA 67.
- Pukienė, Rūtilė. *Mediniai XIV a. kelio grindiniai Vilniaus Žemutinėje pilyje. Dendrochronologinė analizė ir datavimas* (Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai). Vilnius, 2007, p. 182–194.
- Pukienė, Rūtilė. *Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai / Dendrochronological investigations of Vilnius' lower castle site* (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai ir jų atkūrimas europinės patirties kontekste: Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga, 2006 m. spalio 11–12 d.). Vilnius, 2009, p. 89–96.
- Pukienė, Rūtilė. *Vilniaus Žemutinės pilies XIII–XVI a. radinių medienos rūšys* (Lietuvos pilys, nr. 4 (2008)). Vilnius, 2009, p. 95–111.
- Pukienė, Rūtilė. *Archeologinių radinių medienos rūšies tyrimai* (Tarp kasdienybės ir prabangos. Restauruoti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų archeologiniai radiniai). Vilnius, 2011, p. 28–29.
- Pukienė, Rūtilė; Ožalas, Egidijus. *Medinės konstrukcijos po Valdovų rūmų pamatais* (Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae, vol. 1 (2009–2010)). Vilnius, 2011, p. 146–160.
- Pukienė, Rūtilė. *Archeologinės medienos sandara ir tyrimo metodai* (Muziejinių eksponatų priežiūra. IV dalis. Archeologinių radinių konservavimas nuo lauko darbų iki saugojimo muziejuose. 1 knyga). Vilnius, 2014, p. 107–159.
- Puškorius, Arūnas. Archeologinių odinio apavo radinių tyrimų Lietuvoje apžvalga (Lituanistica, t. 59, Nr. 3). Vilnius, 2004, p. 47–56.
- Puškorius, Arūnas. *Archeologinis odinis apavas Lietuvoje. Odinio apavo konservavimas*: Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, Archeologijos katedra. Vilnius, 2005.
- Puškorius, Arūnas; Kalėdienė, Jurgita. *XVI a. Vilniaus Žemutinės pilies rūmų dvariškių avalinė* (Lietuvos pilys, t. 1). Vilnius, 2006, p. 56–67.
- Puškorius, Arūnas. Avalynė *Vilniaus Bernardinų bažnyčios freskose*, (Archaeologia Lituana, vol. 13). Vilnius, 2012, p. 151–161.
- Steponavičienė, Daiva. *Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Rūmų pietinių vartų bokšto tyrimai 1996 m.* Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų archyvas. Nr. ATA 18.
- Steponavičienė, Daiva. *Ploto prie rūmų pietryčio kampo 1997 m. archeologinių tyrimų ataskaita (perkasa Nr. 4 rytinio korpuso išorėje)*. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų archyvas. Nr. ATA 25.
- Striška, Gintautas. *Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Rytinio ir šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų 2003–2004 m. ataskaita*. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų archyvas. Nr. ATA 49.
- Striška, Gintautas. *Vilniaus Žemutinės pilies teritorija. Pilies vartų archeologinių tyrimų 2007–2008 m. ataskaita*. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų archyvas. Nr. ATA 64.
- Tarp kasdienybės ir prabangos. Restauruoti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų archeologiniai radiniai*. Sud. A. Puškorius. Vilnius, 2011.
- Tautavičius, Adolfas, Urbanavičius, V. *Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1995 m. archeologinių tyrimų ataskaita*. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų archyvas. Nr. ATA 11.
- Valatkevičienė, Rasa. *Vilniaus Žemutinės pilies Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų papuošalų tyrimai* (Chonicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae, vol. IV). Vilnius, 2018, p. 345–351.
- Vedrickienė, Laima, Janina; Mikalauskienė, Milda. *Archeologinių radinių konservavimas tyrinėjimų vietoje. Archeologinės medienos sandara ir tyrimo metodai* (Muziejinių eksponatų priežiūra. IV dalis. Archeologinių radinių konservavimas nuo lauko darbų iki saugojimo muziejuose. 1 knyga). Vilnius, 2014, p. 50–70.
- Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1994–1995 metų tyrimai)*, Vilnius, 1999, p. 80–81.

THE RAINBOW THAT HAS NOT DISAPPEARED: THE FINDS OF ORGANIC ORIGIN AT NATIONAL MUSEUM – PALACE OF THE GRAND DUKES OF LITHUANIA

Irutė Kaminskaitė

National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania

Most finds of organic origin, such as those made of leather, horn, bone, or especially wood, would disappear like a rainbow or mirage if they were not passed on to restorers after archaeological research and then not properly preserved.

The territory of Vilnius Lower Castle, where the museum of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania now stands, is one of the few archaeological complexes in which finds that are sensitive to environmental influences and aging processes are quite well preserved. The territory has an exceptional geographical position – it lies on the third terrace of Neris in the marshy confluence of two rivers; and the high groundwater level and the thick peat layer ensure an anaerobic (airless) environment, which determines the survival of organic finds and ecofact material.

By organic finds we call such artifacts, the nature of which is an integral part of living nature or their occurrence is influenced by its processes. In just over thirty years of environmental research of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania, a collection of thousands of archaeological finds of organic origin has been accumulated, which is numerous not only in

quantity but also in the nature of the finds. The range of this collection includes not only well-known materials such as leather, horn, bone, wood but also textiles, grains, seeds, nutshells, hair, bristles or even gemstones. It is to be welcomed that almost all groups of different substances are successfully studied both typologically and by various scientific research methods with the help of professionals in those fields. The research data and results are presented both in the scientific literature and in the most popular media, as well as in the museum during excursions or educational sessions.

The collection of organic origin is not only gratifying but also poses a number of difficulties in storing it in repositories and exhibiting it in the museum's exhibition spaces. It is not enough for fund custodians to take care of this collection, the help of qualified restorers is constantly needed to monitor the condition of these items and, if it deteriorates, to stop unwanted processes. Due to the sensitivity of materials to environmental influences, most articles cannot be exhibited in open spaces, but only in high-quality display cases with a constantly monitored microclimate.

NUO ARCHEOLOGINIO RADINIO IKI EKSPONATO: XVI–XVII A. I PUSĖS MOTERŲ GALVOS APDANGALAI LIETUVOS NACIONALINIO MUZIEJAUS RINKINIUOSE

Marytė Glemžienė, Valdas Steponaitis

Lietuvos nacionalinis muziejus

Arsenalų g. 1, Vilnius, LT-01143

maryte.glemziene@lnm.lt, valdas.steponaitis@lnm.lt

Anotacija

Lietuvos nacionalinio muziejaus (toliau LNM) Viduramžių ir naujųjų laikų archeologijos rinkinių skyriuje saugomi du unikalūs XVI–XVII a. I pusės moterų galvos apdangalai – kepurėlė ir plaukų tinklelis, rasti archeologinių tyrimų metu moterų kapuose Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (pranciškonų konventualų) (1997 m. tyrimams vadovavo Andrius Vaicekuskas) ir Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo (2008 m. tyrimams vadovavo Olegas Fediajevas) bažnyčiose. Šie eksponatai atspindi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingų moterų madas, perimtas iš Vakarų Europos. Straipsnyje aptariamos kepurėlės iškart po archeologinių tyrimų pateko į restauravimo laboratorijas. Tyrimų ir restauravimo metu buvo nustatyta, iš kokių medžiagų šie radiniai pagaminti, rekonstruota jų forma, vaizdas bei galimas nešiojimo būdas. Straipsnis trumpai supažindina su konservavimo-restauravimo metu vykdomais procesais bei potencialu naujai informacijai apie radinį atskleisti.

Reikšminiai žodžiai: archeologija, Renesansas, moteriškas galvos apdangalas, kepurėlė, plaukų tinklelis, pinikas.

Įvadas

Muziejininkai aiškiai skiria archeologinį radinį ir eksponatą. Ne kiekvienas radinys tampa eksponatu, o prieš tapdamas tokiu, turi nueiti ilgą, muziejų lankytojams (o dažnai ir daugeliui muziejų darbuotojų) nematomą kelią. Viena iš svarbiausių šio kelio stotelių – restauratorių laboratorija, kurioje nustatoma, iš ko ir kaip radinys pagamintas bei, kiek įmanoma, atkuriami pirminė radinio išvaizda. Deja, restauravimo metu aptikta informacija dažnai paskelbiama tik restauravimo specialistams skirtose literatūroje, ne visada patenka į platesnę mokslinę apyvartą ir nepasiekia platesnės auditorijos. Šie atra-

1. Kepurėlė in situ. Kapas nr. 53, Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia, 1997. A. Vaicekausko nuotr.

dimai ypatingai svarbūs, kai tyrinėjami reti objektai, apie kuriuos daugiau žinome iš ikonografinių šaltinių. Vieni tokių objektų – Renesanso laikotarpio moteriški galvos apdangalai. Galvos apdangalas Renesanso laikotarpiu buvo svarbi tiek vyrų, tiek moterų kostiumo dalis. Buvo nešiojamos įvairių tipų kepuraitės, plaukų tinkleliai, beretės, gobtuvai, skraistės, šaliai bei nuometai. Įvairūs ir puošnūs moterų galvos apdangalai buvo derinami ne tik prie drabužių, bet ir prie madingų šukuosenų. Aukščiausio luomo moterys galvos apdangalus ir jų madas neretai perimdavo iš Vakarų Europos kraštų.

Deja, originaliųjų to laikotarpio aprangos detalių iki šių dienų išliko vienetai. Galvos apdangalų archeologinių tyrimų metu randama labai retai,

2. Plaukų tinklelis in situ. Kapas nr. 54B, Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia, 2008. O. Fediajevo nuotr.

jie sunyksta gulėdami žemėje. Kartais tik nedideli galvos apdangalų fragmentai, iš kurių dažniausiai beveik neįmanoma atkurti originalaus daikto vaizdo, pasiekia muziejus ir restauratorių dirbtuves. Sąlyginai geresnės sąlygos tekstilei išlikti susidaro vietose, kuriose neigiamas aplinkos poveikis mažesnis – palaidojimuose po bažnyčių grindimis ar kriptose.

Įvairių galvos apdangalų ar jų dalių surasta 1984–1988 m. archeologams tyrinėjant Vilniaus Šv. vyskupo Stanislovo ir šv. Vladislovo arkikatedrą baziliką¹, 1997 m. – Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų², 2006 m. Klaipėdos Šv. Jono³, 2008 m. – Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčias⁴. Iš keliolikos radinių, tyrėjų įvardinamų kepurėlėmis ar galvos apdangalais, tik trys buvo

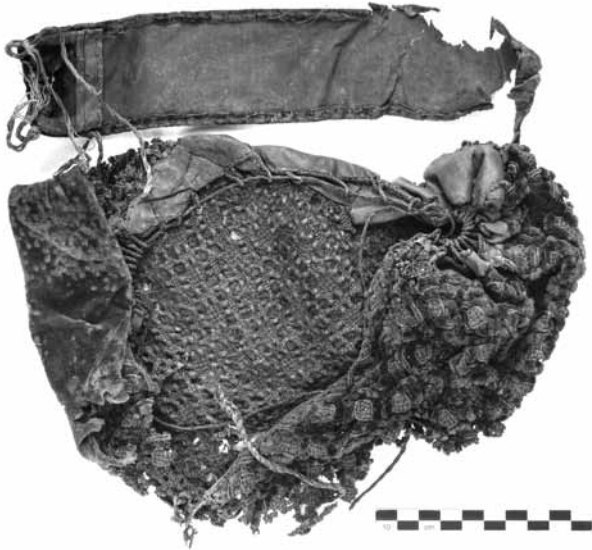
- 1 Lisanka, Albertas. 1984–1988 m. Vilniaus Katedroje vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1992. *Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas*, VINLAS ARMA nr. 756C, p. 57, 58.
- 2 Vaicekuskas, Andrius. 1997 m. archeologijos tyrinėjimų Vilniuje, Trakų gt. 9, Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų pranciškonų bažnyčios viduje (plotai Nr. I ir Nr. III) mokslinė ataskaita. Vilnius, 2000. *Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas*, VINLAS ARMA nr. 146B; Sarcevičius, Saulius; Vaicekuskas, Andrius. Tyrinėjimai Vilniuje, Pranciškonų Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčios viduje ir šventoriuje. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*. Vyr. redaktorius Gintautas Zabiela. Vilnius, 1998, p. 354.
- 3 Zabiela, Gintautas. Klaipėdos senamiesčio sklypo Turgaus g. 37 2006 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. T. 2. Vilnius, 2008. *Lietuvos istorijos instituto rankraštynas*, f. 1, b. 5499, p. 40.
- 4 Fediajevas, Olegas. Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios (1022) aplinkos, Trakų m., detaliųjų archeologinių tyrimų 2008, 2009, 2011 m. ataskaita. T. I–IV. Vilnius, rengiama, rankraštis.

pilniau išlikę ir yra restauruoti. Vilniaus arkikatedros bazilikos kriptoje nr. 2 moters kape rastos kepurėlės rekonstrukcinis piešinys ir trumpi duomenys apie ją buvo paskelbti dar 1986 metais⁵. Tačiau ji atskiro tyrėjų dėmesio vėliau nesusilaukė: skelbiant apibendrinamąją Vilniaus arkikatedros bazilikos tyrinėjimų medžiagą, informacija buvo tik pakartota⁶, kepurėlė trumpai paminėta Marijos Matušakaitės darbe „Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje“⁷.

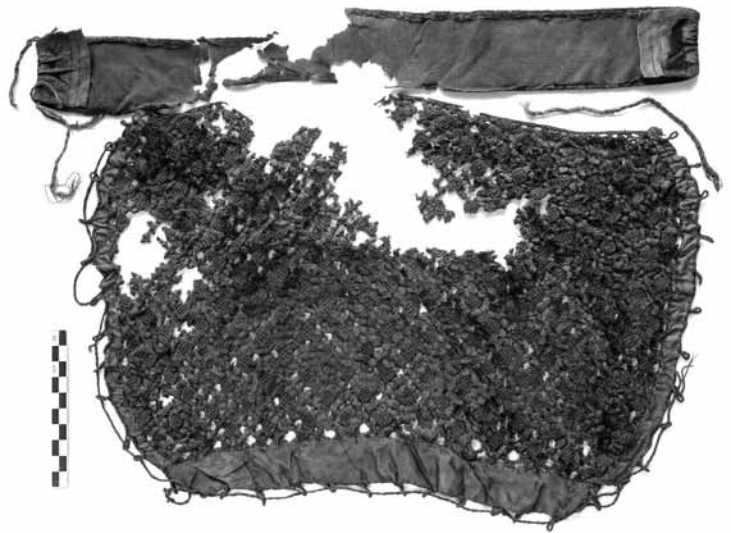
Kiti du radiniai – kepuraitė ir plaukų tinklelis – rasti archeologinių tyrimų metu Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (pranciškonų konventualų) bažnyčioje, kape nr. 53 (1 il.), bei Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčioje, kape nr. B54 (2 il.), ir saugomi LNM Viduramžių ir naujųjų laikų archeologijos rinkinių skyriuje; literatūroje nėra skelbti. Trumpi duomenys apie juos pateikiami tik tyrimų ataskaitose. Šie radiniai bažnyčias tyrusių archeologų Andriaus Vaicekausko ir Olego Fediajevo dėka buvo skubiai pristatyti restauratoriams. Po ilgo ir kruopštaus radinius tyrusių chemikų-technologijų ir restauratorių darbo buvo surinkta maksimali informacija apie kepurėlę ir plaukų tinklelį, atkurta jų forma, nešiojimo būdas.

Šiame straipsnyje aptariami restauruoti ir LNM saugomi du XVI–XVII a. I pusės moterų galvos apdangalai: kepurėlė ir plaukų tinklelis. Be to, kad bent trumpai supažindina muziejininkus su konservavimo-

- 5 Kitkauskas, Napalys; Lisanka Albertas. Nauji duomenys apie viduramžių Vilniaus katedrą. *Kultūros barai*, 1986, Nr. 7, p. 59–61.
- 6 Kitkauskas, Napalys. *Vilniaus Arkikatedros požemiai*. Vilnius, 1994, p. 27–28, nenumeruotos iliustracijos p. 27, 29.
- 7 Matušakaitė, Marija. *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*. Vilnius, 2003, p. 127, pav. 119.

3. Kepurėlė prieš restauravimą Lietuvos nacionaliniame muziejuje. LNM, 2009, A. Blažio nuotr.

4. Išvalyta ir ištiesinta kepurėlė. LNM, 2009, A. Blažio nuotr.

restauravimo metu vykdomais procesais, straipsnis siekia parodyti, kokią informaciją apie radinį – būsimą eksponatą – galima atskleisti restauravimo metu.

Kepurėlė iš Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (pranciškonų konventualų) bažnyčios Vilniuje

Archeologiniai tyrimai, susiję su Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (pranciškonų konventualų) bažnyčios pastato Vilniuje, Trakų g. 9, gražinimu tikintiesiems ir jo sutvarkymu, prasidėjo 1994 metais ir buvo tęsiami 1996 bei 1997 m. 1997 m. archeologinių tyrimų metu (vadovavo A. Vaicekuskas) bažnyčios viduje, 1,9 m gylyje po dabartinėmis šiaurinės navos grindimis (1,05–1,1 m gylyje nuo tuometinio grindų lygio), kapo nr. 53 karste buvo rasti 20–25 metų moters palaikai⁸. Moteris buvo palaidota su kepurėle (radinių sąrašo nr. 15(89), LNM inv. nr. AV 31: 76), kiti drabužiai ar įkapės neišliko. Dalis kepurėlės buvo nuslinkusi nuo galvos, tikslesnių duomenų apie jos padėtį kape ir buvusias audinių netektis ataskaitoje nepateikta. Kepurėlė sudaryta iš dviejų dalių – ažūrinio piniko ir aksominės juostos. Prie kepurėlės rastas 38 mm ilgio vario lydinio smeigtukas ir dar kelių smeigtukų liekanos. Remiantis turimais duomenimis, sunku pasakyti, ar smeigtukai naudoti dėvint kepurėlę, ar jais segta jau šarvojant mirusiąją.

Ant karsto dangčio aptikta prilipusi moneta – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro denaras (1495–1506) su gotikine A raide. Tyrimų autoriaus

A. Vaicekausko nuomone⁹, greičiausiai moneta prie karsto dangčio prilipo laidojant, galbūt buvo uždėta ar užmesta, todėl ją galima laikyti papildoma šio kapo įkape. Šios monetos apyvartoje funkcionavo gana ilgą laiką, todėl pagal ją bei bendrą kapų horizontą kapą galime datuoti XVI a. I puse.

Archeologas rastą kepurėlę perdavė pirmiam konservavimui į Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus (toliau LNDM) Prano Gudyno restauravimo centrą. Čia ji 1998 m. buvo dezinfekuota, išplauta, išdžiovinta ir įpakuota į mikalentinį popierių. Taip paruoštas tolimesniam saugojimui radinys objektą tyrusio archeologo buvo perduotas į LNM Viduramžių ir naujųjų laikų archeologijos rinkinių skyrių. LNDM Prano Gudyno restauravimo centre buvo atlikti kepurėlės technologiniai tyrimai. Nustatyta, kad kepurėlės aksominė juosta, virvelė (raištelis) ir pinikas – šilkiniai¹⁰.

Pirminio konservavimo metu kepurėlė nebuvo išskleista, audiniai nedubliuoti nauju audiniu, todėl ji liko trapi, neparuošta eksponavimui, be to, nebuvo visiškai aiški jos forma ir abiejų jos dalių jungtis. Įvertinus radinio unikalumą bei jo trapumą, nutarta pratęsti šio eksponato konservavimo ir restauravimo darbus LNM Restauravimo centre. Kepurėlę restauravo restauratorė Marytė Glemžienė¹¹.

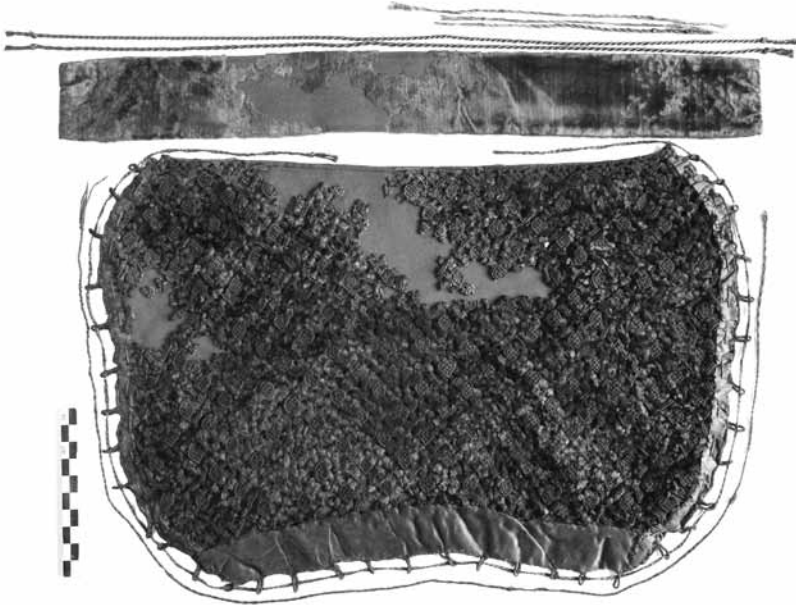
Prieš restauravimą (3 il.) kepurėlės pinikas vietomis buvo visai sunykęs, šonuose ir nugarinėje jo dalyje prisiūta šilkinė juosta – vietomis išdūleju-

8 Vaicekuskas, A. Op. cit., p. 40, brėž. 20, nuotr. 87, 88.

9 Vaicekuskas, A. Op. cit., p. 40.

10 Vaicekuskas, A. Op. cit., p. 57.

11 Glemžienė, Marytė. Kepurėlė. Eksponato restauravimo pasas Nr. 471. *Lietuvos nacionalinio muziejaus Restauravimo centro archyvas*, b. nr. 471.

5. Padubliuota kepurėlė su originaliomis ir naujai padarytomis virvelėmis. LNM, 2011, A. Blažio nuotr.

si. Aksominė juosta perplyšusi į dvi dalis, vidurinė dalis visai sunykusi. Kadangi kepurėlė buvo sutraukta šilkinė virvute, kepurėlės klostėse liko nešvarumų sancaupų. Virvutė pinikui sutraukti supinta iš keturių siūlų, dviejose vietose dalis siūlų apdilę. Virvutė aksominės juostos užlenkimuose (skirtingo pynimo nei kepurėlę sutraukianti) sutrūkusi į tris dalis.

Restauravimas pradėtas labai atsargiai iš piniko kraštuose esančių kilpučių ištraukus kepurėlę sutraukiančią virvutę bei aksominės juostos virvutes. Kepurėlė išvalyta dejonizuoto vandens ir 2-propanolio mišiniu, po to sutvirtinta akriliniu kopolimeru A-45k (4 il.). Tolimesniam restauravimui autentiškai kepurėlės ir raištelių spalvai artimu tonu buvo nudažyti pagalbinis šilkinis audinys – organza – ir dviejų storių šilkiniai siūlai (ploni siuvimui, storesni virvučių pynimui). Išlikusios kepurėlės dalys buvo dubliuotos šilkinium audiniu, jį prilyginant bei papildomai prisiuvant dažytais šilkiniais siūlais prie piniko viršaus ir šonų. Tokiu pat būdu papildomai tvirtinta ir aksominė juosta: jos kraštai užlenkti per buvusias lenkimo žymes, prisiuvant juos plonais dažytais šilkiniais siūlais prie organzos (5 il.).

Kadangi originalios virvelės buvo netvirtos ir nepilnai išlikusios, sutraukti restauruotai kepurėlei buvo nupinta nauja virvutė (raištelis). Virvutė iš keturių siūlų perverta per piniko šonuose esančias kilputes ir sutraukta šonuose. Aksominei juostai surišti nupinta virvutė iš dviejų keturgubų siūlų. Taip sutraukta kepurėlė uždėta ant manekeno galvos (6 il.). Į surauktus kepurėlės šonus ir nugarinę dalį papildomai įkišta vatos palaikyti raukinių formai. Šios restauruotos kepurėlės pirminė forma atkurta pagal etnografinę Da-

6. Restauruota kepurėlė. LNM, 2011, A. Blažio nuotr.

7. Hieronimus Cock. Žygimanto Augusto trečioji žmona Kotryna Habsburgaitė. XVI a. Vario raižinys. LNM, IMik 29.

nutės Aleknienės rekomendacijas bei Luko Kranacho vyresniojo 1526 m. nutapytą Katerinos von Boros portretą¹² iš Wartburgo pilies muziejaus. XVI a. ikonografijoje galima rasti ir daugiau panašaus modelio kepurėlių su galvos juosta. Pavyzdžiui, ant puošnios ažūrinės kepurėlės, iš dalies nedengiančios plaukų,

12 Kranachas, Lukas vyresnysis. Katerina fon Bora. 1526. [interaktyvus], [žiūrėta 2021 04 18]. Prieitis per internetą: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Katharina-v-Bora-1526.jpg>.

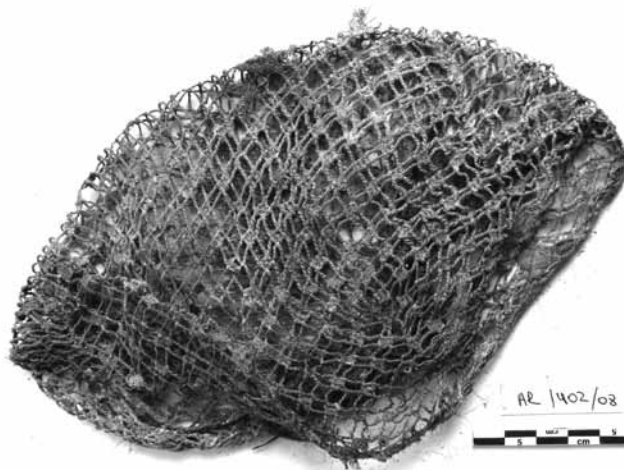
dėvimą puošnią beretę matome ir trečiąją Žygimanto Augusto žmoną Kotryną Habsburgaitę (7 il.).

Restauravimo darbų metu nustatytas kepurėlės dydis ir forma, jos elementų funkcinė paskirtis. Kepurėlė sudaryta iš dviejų dalių: ažuūrinio piniko ir aksominės juostos. Pinikai gaminami archajine pynimo pirštais tekstilės technika, kurios pagrindas yra mazgelis (kitai vadinama makramė). Ši technika pradėta naudoti Rytuose keli tūkstantmečiai prieš Kristų. Apie XIII a. pinikai paplito Europoje. Pradėjus naudoti jūrinius mazgus, pynimo menas darėsi dekoratyvesnis. Renesanso epochoje Italijoje atsirado mezginius primenantys plokšti raštuoti pinikai¹³.

Mūsų kepurėlės 22 cm pločio ir 36 cm ilgio ažuūrinis pinikas surištas iš šilkinų siūlų įstrižomis juostomis išdėstytų rombų motyvu. Prie jos kraštų yra prisiūta šilkinė juostelė: 1 cm pločio piniko šonuose ir 3 cm pločio nugarinėje dalyje. Prie šilkinės juostelės kraštų prisiūta iš šilkinų siūlų supinta virvelė, iš kurios kas 1,5 cm suformuotos 36 kilputės. Per kilputes buvo perverta kita – storesnė, supinta iš keturių šilkinų siūlų, virvutė, skirta sutraukti kepurėlės pakraščiams ir jai surišti. Kita kepurėlės dalis – 43 cm ilgio ir 5,1 cm pločio aksominė juosta, kuria apjuosiamas visas pinikas. Kad juosta gerai priglustų ir tvirtai laikytųsi dėvint kepurėlę, per jos užlenktus ir prisiūtus prie juostos galus buvo perverta virvutė, nupinta iš dviejų keturgubų siūlų, ir surišta nugarinėje pusėje.

Dar keliuose Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (pranciškonų konventualų) bažnyčioje tirtuose kapuose buvo rasta galvos apdangalų liekanų: aksominių juostų, metalizuotais siūlais puoštų lankelių. Tikėtina, kad vaiko kape nr. 17 taip pat galėjo būti panaši kepuraitė, deja, išliko tik du analogiškos šilkinės aksominės apie 7 cm pločio juostos fragmentai ir suiręs piniko pluoštelis iš šilkinų siūlų. Pagal kitus radinius, Aleksandro ir Žygimanto Augusto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės denarus, palaidojimas datuojamas XVI a. trečiu ketvirčiu.

Labai panaši savo konstrukcija kepurėlė, tiksliau – jos konservuotos ir restauruotos dalys, saugoma LNDM (LNDM inv. nr. AP-41379). Ši kepurėlė buvo surasta Vilniaus Šv. vyskupo Stanislovo ir šv. Vladislavo arkikatedros bazilikos tyrinėjimų metu, po šiaurinės navos grindimis buvusioje kriptoje nr. 2¹⁴. Tyrėjai Napalys Kitkauskas ir Albertas Lisanka palaidojimą datuoja XVI a. pab. ar XVI a. pab.–XVII a. pr.¹⁵ Karste palaidota apie 25 (?) metų moteris, aprengta ilgu renesansiniu drabužiu ir puošnia

8. Plaukų tinklelis prieš restauravimą. LNM, 2008, A. Blažio nuotr.

aksomine kepuraitė. Kepuraitės priekis ir šonai išsiuvinėti grifų ir dvigalvių erelių raštu juodo stiklo karoliukais, viršugalvį ir pakaušio dalį turėjo dengti kiauraraštis pinikas.

Tyrimų metu buvo padaryti keli šio galvos apdangalo piešiniai ir rekonstrukcinis piešinys (autorė architektė Dalia Bugailiškytė)¹⁶. Kol kas ši kepurėlė nėra visiškai atkurta ir, palyginus su jau aptartu pranciškonų konventualų bažnyčios radiniu, matyti kai kurie skirtumai. Pastarojo juosta yra taisyklingo stačiakampio formos, o Vilniaus arkikatedroje bazilikoje rastos kepurėlės juosta kiek banguota. Kitas skirtumas – iš rekonstrukcinio piešinio atrodo, kad priekyje juosta beveik visiškai uždengė tinkliuką. Kaip minėjome, kepurėlė dar nesulaukė deramo tyrėjų dėmesio, nors tai – pirmoji surasta ir konservuota kepurėlė, tad šiuo atveju galimi nauji atradimai.

Plaukų tinklelis iš Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios Trakuose

Plaukų tinklelis buvo surastas 2008 m. Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios (nuo 2017 m. – bazilikos) remonto metu atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovas O. Fediajevas). Po presbiterijos grindimis buvusio kapo nr. B54 karste rasti 45–50 metų moters palaikai¹⁷.

Mirusioji buvo palaidota su palyginti gerai išlikusiu šilkinu plaukų tinkleliu, puoštu vario lydinio paausotomis skardelėmis (radinių sąrašo nr. 2360). Supinta jos kasa skersai viršugalvį buvo paslėpta po tinkleliu, ant kaktos matėsi kelios plaukų sruogos, neuždengtos tinkleliu. Kakta ir dalis veido galėjo būti

13 Visuotinės lietuvių enciklopedija. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/pinikai/>.

14 Lisanka, A. Op. cit., p. 57, 58.

15 Kitkauskas, N.; Lisanka, A. Op.cit., p. 59–61.

16 Kitkauskas, N.; Lisanka, A. Op.cit., pieš. be nr. p. 61

17 Fediajevas, O. Op. cit., t. 2, p. 128, t. 3, pav. 66, t. 4, kapo B54 brėž. be nr.

9. Restauruotas plaukų tinklelis.
LNM, 2009, A. Blažio nuotr.

10. Restauruotas plaukų tinklelis (nugaros pusė).
LNM, 2009, A. Blažio nuotr.

uždengta drobinio pynimo lininiu audiniu. Jis visai sunykęs, matėsi tik fragmentiškai, todėl trūksta duomenų nustatyti jo paskirtį – tai galėjo būti šydas, šalis ar skepeta, dengusi veidą ir dalinai plaukų tinklelį. Virš plaukų tinklelio, prie jo krašto, rasta lininė virvutė, galimai naudota papildomam tinklelio ar minėto audinio tvirtinimui prie galvos. Palaikų krūtinės srityje pastebėta šilkinio drabužio pėdsakų. Mirusiajai po galva buvo padėta lininė drobinio pynimo pagalvėlė, prikimšta žolių. Kapas pagal stratigrafiją bei dendrochronologinius tyrimus datuojamas XVII a. I puse.

Iš archeologinių tyrimų vietos tinklelis kartu su kitais radiniais pateko į LNM Viduramžių ir naujųjų laikų archeologijos rinkinių skyrių. Jis jau buvo nuimtas nuo kaukolės, iš dalies deformuotas (8 il.), keli virvelių fragmentai ir suirusios metalinės juostelės buvo sudėtos atskirai. LNM Restauravimo centre buvo įvertinta tinklelio būklė ir pradėti jo konservavimo, o vėliau – ir restauravimo darbai. Plaukų tinklelį tyrė ir restauravo Rūta Meda Rinkevičiūtė¹⁸, papildomus metalinių detalių tyrimus atliko Renata Prielgauskienė¹⁹.

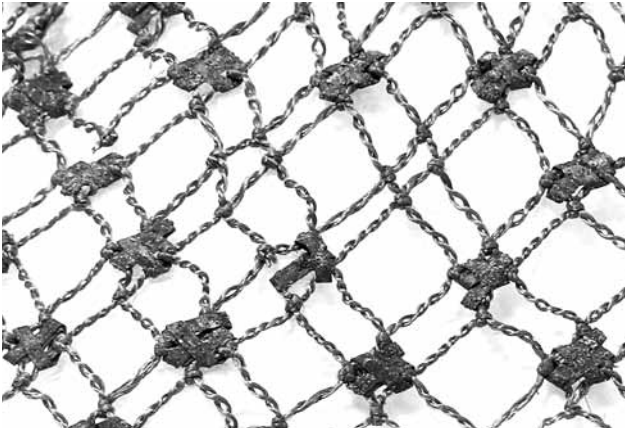
Tinklelio siūlai buvo gan tvirti, bet paveikti vario korozijos produktų, skardinės juostelės labai trapios,

18 Rinkevičiūtė, Rūta Meda. Kepurėlė (tinklelis). Ekspozito restauravimo pasas Nr. 367. *Lietuvos nacionalinio muziejaus Restauravimo centro archyvas*, b. nr. 367. Kepurėlė (tinklelis). Ekspozito tyrimų lapas. *Lietuvos nacionalinio muziejaus Restauravimo centro archyvas*, R-la 288/2008.

19 Kepurėlė (tinklelis). Tyrimų ataskaita. *Lietuvos nacionalinio muziejaus Restauravimo centro archyvas*, R-la 68/2021.

mineralizuotos. Buvo pasirinktas cheminis valymo Trilonu B būdas, atsisakant mechaninio vario lydinio skardelių valymo dėl jų trapumo. Po valymo perplautas tinklelis buvo išdžiovintas ant pagalbinės formos, sutvirtintas akriliniu kopolimeru A-45k. Sulūžusios ir įtrūkusios skardelės klijuotos to paties kopolimero klijuojais. Ištrupėjusios tinklelio vietos buvo atkurtos panašios spalvos siūlu, pakišant ir paklijuojant jį iš apatinės plokštelės pusės. Dvi kraštines kilpos tinklelio sutraukimui atkurtos iš nedažyto šilkinio audinio gazo, o virvelė suvyta iš naujo to paties siūlo, kuris buvo naudojamas tinklelio restauravimui. Plaukų tinklelis uždėtas ant specialiai padarytos manekeno galvos (9, 10 il.).

Kepurėlė-tinklelis yra 27x33 cm dydžio. Ji padaryta rišimo tinkleliu technika iš dvisukų šilkinų siūlų, sutvirtintų mazgu. Tinklelis pintas nuo nugarinės pusės. Nugaros pusėje iš dviejų keturgubo sukimo siūlų suformuotas pakraštėlis ir devynios kilputės, skirtos sutraukti kepurėlę bei reguliuoti jos dydį. Kraštinių kilpučių ir tinklelio pakraštėlio jungtis sustiprinta apie 4 cm ilgio dvigubo tinklelio elementu. Tinklelio pakraštėliui taip pat naudotas storesnis siūlas. Priekinėje dalyje, matyt, pagal būsimos tinklelio nešiotojos kaktos dydį bei siekiant plaukų tinklelio išgaubtumo ties kakta, pinant padarytas dvigubas apie 7 cm ilgio susiaurinimas. Tinklelis pintas trijų dydžių akutėmis, kurios sudaro pasikartojantį ornamentą: centre 6,5–7x10–11 mm dydžio rombo formos akutė, ją supa keturios 6x7 mm dydžio lygiagretainio formos akutės, o kampai aprėminti mažesniais, apie 4x4 mm dydžio rombais. Šie mažieji rombai puošti paaukuotomis vario lydi-

11. Plaukų tinklelio pynimo raštas ir puošyba skardelėmis. LNM, 2009, A. Blažio nuotr.

nio juostelėmis. Juostelių skarda apie 0,5 mm storio, 1,5 mm pločio, jos prie tinklelio tvirtintos ∞ arba 8 forma, kelis kartus juostelę perlenkiant ir ja apkabinant visas keturias mažojo rombo kraštines (11 il.). Toks sutvirtinimas papildomai saugojo tinklelį nuo išsitampymo. Kartu šios auksuotos vario lydinio skardelės teikė tinkleliui prabangos įspūdį.

Plaukų tinkleliai, žinomi jau iš bronzos amžiaus palaidojimų, plačiai nešioti antikos laikais, į madą sugrįžo apie XIII a., o XVI–XVII a. juos nešiojo ir vyrai, ir moterys. Plaukų tinklelis (lenkiškai vadinamas *patlik*, o lotyniškai – *crinale*) buvo mėgiamiausias Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo galvos apdangalas²⁰. Plaukų tinklelis prilaikydavo šukuoseną, paslėpdavo ilgus plaukus,

20 Moźdzżyńska-Nawotka, Małgorzata. *O modach i strojach*. Wrocław, 2002, p. 35.

supintus į kasą, taip pat atidengdavo kakta, kas buvo svarbu Renesanso laikų madoje. Tinkleliai buvo puošiami karoliukais, perlais, kartais visas tinklelis buvo daromas iš brangiųjų metalų vielos. Ant tinklelio moterys kartais dėvėdavo beretes, skepetas ar plono šilko vualius. Tokį tinklelį, dengiantį plaukus, bet visiškai jų nepaslepiančią, Lietuvoje galėjo dėvėti tik turtingos moterys, sekusios Europos madas ir galėjusios sau leisti atsisakyti papročio rūpestingai slėpti šukuoseną. Kas buvo palaidota su plaukų tinkleliu vienoje iš kelių svarbiausių ir turtingiausių to meto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bažnyčių – nežinoma, bet aišku, kad tai turėjo būti aukšto luomo moteris.

Išvados

Apžvelgus šių kepurėlių restauravimo kelią, reikia pasidžiaugti puikiais eksponatais ir atkreipti dėmesį į savalaikį radinių patekimą į restauratorių rankas, nes nuo tyrėjų, muziejininkų ir restauratorių darnaus darbo priklauso eksponato likimas. Glaudus archeologų, restauratorių ir istorinio kostiumo tyrinėtojų bendradarbiavimas pravartus aiškinantis radinio istoriją, dėvėseną, konstrukciją ir pan. Ši nauja informacija papildoma ne tik inventorinius eksponatų aprašus ar mokslinius straipsnius. Naujas istorijas galime pasakoti ir muziejų lankytojams.

Padėka

Straipsnio autoriai dėkoja tinklelio pynimo klausimais konsultavusiai Ramunei Pogoželskaitei už pagalbą ir įžvalgas.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

- Fediajevas, Olegas. Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios (1022) aplinkos, Trakų m., detaliųjų archeologinių tyrimų 2008, 2009, 2011 m. ataskaita. T I–IV. Vilnius, rengiama, rankraštis.
- Glemžienė, Marytė. Kepurėlė. Ekspozito restauravimo pasas Nr. 471. *Lietuvos nacionalinio muziejaus Restauravimo centro archyvas*, b. nr. 471.
- Kepurėlė (tinklelis). Ekspozito tyrimų lapas. *Lietuvos nacionalinio muziejaus Restauravimo centro archyvas*, R-la 288/2008.
- Kepurėlė (tinklelis). Tyrimų ataskaita. *Lietuvos nacionalinio muziejaus Restauravimo centro archyvas*, R-la 68/2021.
- Kitkauskas, Napalys; Lisanka, Albertas. Nauji duomenys apie viduramžių Vilniaus katedrą. *Kultūros barai*, 1986, Nr. 7, p. 58–61.
- Kitkauskas, Napalys. *Vilniaus Arkikatedros požemiai*. Vilnius, 1994.
- Kranachas vyresnysis, Lukas. Katerina fon Bora [interaktyvus], [žiūrėta 2021 04 18]. Prieiga internete: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Katharina-v-Bora-1526.jpg>.
- Lisanka, Albertas. 1984–1988 m. Vilniaus Katedroje vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1992. *Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas*, VINLAS ARMA nr. 756C.

- Matuškaitė, Marija. *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*. Vilnius, 2003.
- Rinkevičiūtė, Rūta Meda. Kepurėlė (tinklelis). Ekspozito restauravimo pasas Nr. 367. *Lietuvos nacionalinio muziejaus Restauravimo centro archyvas*, b. nr. 367.
- Sarcevičius, Saulius; Vaicekuskas, Andrius. Tyrinėjimai Vilniuje, Pranciškonų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios viduje ir šventoriuje. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*. Vyr. redaktorius Gintautas Zabiela. Vilnius, 1998, p. 352–355.
- Vaicekuskas, Andrius. 1997 m. archeologijos tyrinėjimų Vilniuje, Trakų g. 9, Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų pranciškonų bažnyčios viduje (plotai Nr. I ir Nr. III) mokslinė ataskaita. Vilnius, 2000. *Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas*, VINLAS ARMA nr. 146B.
- Zabiela, Gintautas. Klaipėdos senamiesčio sklypo Turgaus g. 37 2006 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. Vilnius, 2008. *Lietuvos istorijos instituto rankraštytnas*, f. 1, b. 5499.

FROM THE ARCHAEOLOGICAL FIND TO THE EXHIBIT: WOMEN'S HEADGEAR OF THE 1ST HALF OF THE 16TH – 17TH C. IN THE COLLECTIONS OF NATIONAL MUSEUM OF LITHUANIA

Marytė Glemžienė, Valdas Steponaitis
National Museum of Lithuania

The museologists clearly distinguish between the archaeological find and the exhibit. Not every find becomes an exhibit, and before it becomes one, it has to go a long way, invisible to museum visitors. One of the most important stops on this road is the restorers' laboratory, where it is determined what and how the find was made and, as far as possible, the original appearance of the find is restored. Unfortunately, the information found during restoration is often published only in the literature for restoration specialists, does not always reach the wider scientific circulation and does not reach a wider audience. These discoveries are especially important when exploring rare objects that we know more about from iconographic sources. One such object is woman's headgear of the Renaissance period. The headgear was an important part of the costume for both men and women during the Renaissance, which was matched not only with clothing but also with fashionable hairstyles.

The Department of Medieval and Modern Archaeology at National Museum of Lithuania houses two unique women's headgears – a hat and hairnet of the 1st half of the 16th – 17th centuries – found during archaeological excavations in women's graves that have been restored in the museum's Restoration Centre. The hats discussed in the article entered the restoration laboratories immediately after the archaeological research. During the research and restoration, it was determined from which materials these finds were made, their shape, image and possible way of wearing were reconstructed. The article briefly introduces the processes carried out during conservation-restoration and the potential to reveal new information about the find.

During the research of the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Vilnius in 1997 (research was led by Andrius Vaicekauskas) in

the discovered grave No. 53 of the 1st half of the 16th c. a woman was buried with a hat. The hat consists of two parts: an openwork ruffle and a velvet ribbon. The openwork ruffle of the hat, which is 22 cm. wide and 36 cm. long, is tied from silk thread with a rhombus motif arranged in diagonal stripes. A silk ribbon is sewn to its edges: 1 cm wide on the sides of the ruffle and 3 cm. wide on the back. A cord braided from silk thread is sewn to the edges of the silk ribbon, from which 36 loops are formed every 1.5 cm. to pierce the cord for tightening and tying the edges of the hat. The other part of the hat is a velvet band 43 cm long and 5.1 cm wide, which surrounds the entire ruffle.

The hairnet dating back to the 1st half of the 17th c. was found during the renovation of the Church of the Visitation of the Blessed Virgin Mary in Trakai while conducting archaeological research in 2008 (research leader O. Fediajevas) in woman's grave No. B54. The deceased was buried with a relatively well-preserved silk hairnet adorned with gilded tin pieces of copper alloy. The hairnet is 27x33 cm. It is made using a knitting net technique from double silk threads tightened with a knot. The net is weaved from the back part, with three sizes of holes that form a repeating ornament. On the back, two quadruple threads form a fringe and nine loops to tighten the hat and adjust its size.

The restored exhibits reflect the headgear of the highest class of women of the Grand Duchy of Lithuania and their fashion, taken over from the countries of Western Europe. Close collaboration among archaeologists, restorers, and historical costume researchers is helpful in explaining the history, wear, construction, and so on of the find. This new information not only complements inventory descriptions of exhibits or scientific articles but also tells new stories to museum visitors.

HERALDINIAI ŽENKLAI LIETUVOS MUZIEJUOSE SAUGOMUOSE ARCHEOLOGIJOS RADINIUOSE

Dr. Gabrielė Jasiūnienė
Šiaulių „Aušros“ muziejus
Vilniaus g. 74, Šiauliai, LT-76283
Lietuvos genealogijos ir heraldikos draugija
Laisvės al. 39, Kaunas, LT-44309
gabrielejasiun@gmail.com

Anotacija

Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į Lietuvos muziejuose saugomus archeologinių kasinėjimų metu aptiktus radinius, puoštus herbais ir heraldiniais ženklais. Darbe pristatomi Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose, Lietuvos nacionaliniame dailės, Trakų istorijos, Kelmės krašto, Šiaulių „Aušros“ ir kituose muziejuose saugomi herbiniai kokliai, signetiniai žiedai, monetos ir kiti eksponatai. Straipsnyje akcentuojama, kad archeologinių kasinėjimų metu rasti herbais ir heraldiniais ženklais puošti radiniai yra reikšmingi heraldikos, sfragistikos, numizmatikos ir kitų mokslų tyrimuose.

Reikšminiai žodžiai: heraldika, herbas, herbinis koklis, signetas, archeologiniai radiniai.

Įvadas

Heraldikos tyrimai Europoje turi galias tradicijas, o herbai, heraldiniai ženklai neretai atsiduria tyrėjų akiratyje¹. Lietuvoje heraldikos tyrimai pradėti palyginti neseniai. Vėlyvai šių tyrimų Lietuvoje pradžia turėjo įtakos nepriklausomybės praradimas, politinės sąlygos ir kitos aplinkybės. Dabar tyrėjų dėmesys daugiausia krypsta į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK), Abiejų Tautų Respublikos laikus, nors tiriama XX–XXI a. Lietuvos heraldika, detaliam nagrinėjami valstybės, miestų ir miestelių heraldiniai ženklai, herbai. Vykdomi gana nuoseklūs bajorų, ypatingai Žemaitijos atstovų, heraldikos tyrimai. Pradedama tyrinėti LDK kilmingų

moterų heraldika². Pamažu formuojasi ir heraldikos tyrimų šaltinių bazė – dažniausi ir gausiausi šaltiniai asmenų heraldikos tyrimuose yra herbiniai antspaudai, nagrinėjami asmenų genealoginiai medžiai, knygų grafika, herbais puošti daiktai, antkapiai ir kt. Derėtų nepamiršti ir herbynų, ypač senųjų. Tyrinėjantiems valstybės, miestų ir miestelių heraldiką būtina nagrinėti herbinius antspaudus, miesto teisių suteikimo privilegijas, Lietuvos heraldikos komisijos protokolus ir ikonografiją. Didžioji dalis šių heraldikos tyrimo šaltinių yra saugomi atminties institucijų saugyklose, į kurias buvo atvežti arba juos perdavė privatūs asmenys. Kita vertus, nereikėtų pamiršti, kad neatrasta heraldikos tyrimų šaltinių dalis ilgą laiką galėjo slėptis po žeme ir į paviršių iškilti tik po archeologinių kasinėjimų. Ši šaltinių grupė verta heraldikos tyrėjų dėmesio. Iš vienos pusės, archeologinių tyrimų metu rasti radiniai, pavyzdžiui, signetiniai žiedai, herbiniai kokliai arba jų fragmentai, gali papildyti heraldikos šaltinių bazę. Iš kitos pusės, rekonstruojant, tyrinėjant bei eksponuojant tokio pobūdžio šaltinius yra būtinos heraldikos bei sfragistikos žinios. Tai puiki sfera, kurioje heraldikos specialistai gali perteikti savo žinias bei patirtį, užmegzti glaudesnius ryšius su archeologais, muziejininkais, kitais specialistais. Straipsnio tikslas – pristatyti ir išnagrinėti pasirinktus Lietuvos muziejuose saugomus archeologinių tyrimų metu rastus herbais ir heraldiniais ženklais puoštus radinius. Tyrimo objektas – herbais ir heraldiniais ženklais puošti ar-

1 Pavyzdžiui, Fox-Davies, Arthur Charles. *A complete guide to heraldry*. London, 1949. Slater, Stephen. *The complete book of heraldry. An international history of heraldry and its contemporary uses*. London, 2002. Neubecker, Ottfried. *A guide to heraldry*. New York, 2007.

2 Pavyzdžiui, Rimša, Edmundas. Keletas sfragistikos terminų. *Lietuvos istorijos metraštis, 1982 metai*, Vilnius, p. 92–95; Rimša, Edmundas. *Heraldika. Iš praeities į dabartį*. Vilnius, 2004, Vilnius, 2013; Rimša, Edmundas. *Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai ir žemių heraldika*. Vilnius, 2016; Jasiūnienė, Gabrielė. *Žemaitijos bajorų heraldika XV–XVIII a. pradžia*, daktaro disertacija. Vilnius, 2018; Jasiūnienė, Gabrielė. Herbas kilmingos XVII – XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moters gyvenime – svarbi identiteto dalis? *XVIII a. studijos*, 2021, įteiktas spaudai.

cheologiniai radiniai. Tyrimo metodai – literatūros ir šaltinių analizės, lyginamasis, sintezės.

Archeologinių kasinėjimų metu rasti heraldikos šaltiniai

Bene gausiausi ir vizualine prasme itin akį traukiantys herbais ir heraldiniais ženklais puošti archeologiniai radiniai yra herbiniai kokliai. Dr. Gintautas Rackevičius išskyrė, kad Europoje koklinių krosnių statybos prasidėjo XIII a. Tuo tarpu LDK ankstyviausių puodyninių koklių liekanos siekia XIV a. pabaigą – XV a. Koklių puošyboje reikšmingą vaidmenį vaidino heraldiniai motyvai, kuriais pirmiausia buvo demonstruojama valdovų valdžios genealogija, dinastiniai ryšiai ir pan³. Prof. dr. Albinas Kuncevičius teigė, kad koklinės krosnys ne tik šildė, tačiau ir puošė patalpas. Autorius pažymėjo, kad ypatingai iš puošnių koklių sudarytos krosnys įvairiais laikotarpiais buvo statomos svarbiausiose, puošniausiose reprezentacinėse patalpose. Koklinės krosnys – aukščiausio lygio meistrų darbo rezultatai, o jų savininkai – tokias prabangos prekes galėję sau leisti įpirkti valdovai, didikai, bajorai arba turtingi miestiečiai⁴.

Galima teigti, kad vienos puošniausių krosnių yra puoštos būtent herbiniais kokliais. Herbu atsiradimas koklių dekore siejamas su XVI a. Kaip rodo turimi šaltiniai, tokiuose kokliuose vaizduoti ne tik valstybės, tačiau miestų ir asmenų herbai. Apie XVII a. herbinuose kokliuose greta asmenų herbu pradėdami vaizduoti jų inicialai, pirmosios užimamų pareigybių ar titulų raidės. Taip herbiniam koklyje matyti, kokiai giminei, šeimai, asmeniui jis priklausė. Kita vertus, derėtų akcentuoti, kad tai veikiau ne koklių mada, o naujų tendencijų heraldikos tradicijoje atspindys. XVII–XVIII a. pats herbas tampa tam tikra svarbia asmens reprezentacijos priemone, pamažu atsiranda herbu mados, puošybos ir naudojimo tradicijos ir pan⁵. Iš esmės tos pačios puošybos, herbu sudedamųjų dalių naudojimo tendencijos matomos ne tik herbinuose kokliuose, tačiau ir her-

buose vaizduojamuose antspauduose, portretuose, architektūroje ir ikonografijoje. Herbiniai kokliai ir jų fragmentai neretai randami dvarų teritorijų archeologinių kasinėjimų metu. Tai vertingi šaltiniai tyrinėjant valstybės, miestų ar asmenų heraldiką, ypatingai herbo kaip reprezentanto vaidmenį, heraldikos reikšmę ir jos kismą.

Rokiškio krašto muziejuje saugomas archeologinių tyrimų metu senojoje dvarvietėje rastas XVI a. datuojamas šviesiai žalia glazūra glazūruotas herbinis koklis, kuriame į vėlyvosios gotikos skydą panašiam skyde vaizduojams LDK herbas – raitelis ant žirgo, vienoje rankoje iškėlęs kalaviją, o prie kairiojo peties skydas su dvigubu kryžiumi⁶. XVI a. herbinis koklis su LDK herbu taip pat saugomas Nacionaliniame muziejuje LDK valdovų rūmuose⁷. Šį radinį Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos Šiaurinio korpuso tyrimų metu rado archeologai. Muziejaus tinklalapyje paminėta, kad per archeologinius tyrimus rastas koklis nebuvo išlikęs visas, o trūkstamos dalys turėjo būti atkurtos remiantis kito tokio paties ornamento koklio šukėmis⁸. Kelmės krašto muziejuje saugomas dvaro teritorijoje žvalgymų metu rastas, kaip spėjama, XVI a. herbinis koklis (karūnelė)⁹. Jame Renesansiniame skyde į heraldinę dešinę pusę žiūri Lenkijos herbo figūra karūnuotas erelis. Erelio figūra nuo kaklo link uodegos apipinta Žygimanto Senojo monograma (S) – Sigismundus. Iš viršaus skydą laiko skydininkas – žmogaus figūra. Žmogaus kojos matomos skydo apačioje (1 il.). Kėdainių krašto muziejuje saugomas herbinis koklis su Lapino (lenk. Lis) herbu. XVII a. II puse datuojamas koklis buvo rastas 2006 m., kasinėjant Kėdainiuose sklypą Senojoje gatvėje Nr. 18¹⁰. Žalsva glazūra glazūruotame

3 Rackevičius, Gintautas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje. XVI a. koklinių krosnių rekonstrukcija XVI a. koklių katalogas*. Vilnius, 2012, p. 14–15.

4 Kuncevičius, Albinas. Rackevičius, G. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai Vilniuje: XVI a. koklinių krosnių rekonstrukcija. XVI a. koklių katalogas: recenzija. *Lietuvos archeologija*, 2013, t. 39, p. 343–348.

5 Pavyzdžiui, Jasiūnienė, Gabrielė. Genealoginiai ryšiai Žemaitijos bajorų heraldikos šaltiniuose XVI a. antroje pusėje–XVIII a. *Bibliotheca Litwana*, Vilnius, 2019, Nr. 6, p. 148–166.

6 Koklis su Vyčio herbu, XVI a. I p., *Rokiškio krašto muziejus*, RKM GEK 54785.

7 Koklis su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbu, XVI a. vid., *Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai*, radinio Nr. 1104.

8 *Renesansinis koklis su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbu*, [interaktyvus], [žiūrėta 2021 05 29]. Prieiga internete: <https://www.valdovurumai.lt/lankytojams/savaite-eksponatas/renesansinis-koklis-su-lietuvos-didziosios-kunigaikstystes-herbu#UiWXr9K8D-s>.

9 Koklis su Lenkijos herbo figūra – ereliu ir Žygimanto Senojo monograma (S), ~XVI a. *Kelmės krašto muziejus*, I–894. Nuoširdžiai dėkoju Kelmės krašto muziejaus direktorei p. Danutei Žalpienei už įdomią medžiagą ir vertingą iliustraciją.

10 Koklis su Lapino (lenk. Lis) herbu, ~XVII a. II pusė, *Kėdainių krašto muziejus*, Kė KM A 113. Nuoširdžiai dėkoju Kėdainių krašto muziejaus fondų saugotojai p. Ritai Vertelienei už konsultacijas ir vertingą iliustraciją.

1. Kelmės krašto muziejuje saugomas ~XVI a. koklis su ereliu ir Žygimanto Senojo monograma (S), I-894

2. Kėdainių krašto muziejuje saugomas ~XVII a. II pusės koklis su Lapino (lenk. Lis) herbu, Kė KM A 113

koklyje vaizduojamas įmantrių formų skydas. Herbinė figūra – strėlė, kurią ties viduriu du kartus kerta dvi kryžmos. Virš herbo skydo – greičiausiai grotelinis šalmas, virš jo – karūnelė. Šalmo papuošalas – trys stručio plunksnos. Iš šonų herbą supa akančio lapų skraistė, gėlės (2 il.).

Apie XVII a. herbiniuose kokliuose greta asmenų herbų pradedami vaizduoti jų inicialai, pirmosios užimamų pareigybių ar titulų raidės. Pavyzdžiui, Biržų krašto muziejuje „Sėla“ saugomas XVI a. pabaiga – XVII a. datuojamas koklis, kuris buvo rastas 1991 m. tyrinėjant Biržų piliavietės teritoriją¹¹. Koklyje vaizduojama Radvilų herbo figūra – į heraldinę dešinę pusę žiūrintis erelis, ant kurio krūtinės yra skydas su Trijų ragų (lenk. Trąby) herbu. Greta heraldinio ženklai iš abiejų pusių vaizduojami inicialai – C. R. Kaip spėja muziejaus darbuotojai, tai galimai Kristupo Radvilo Perkūno inicialai. Derėtų paminėti, kad 1518 m. vasario 25 d. buvo paskelbtas Šventosios Romos imperatoriaus Maksimilijono I dokumentas, kuriuo Mikalojus Radvila tapo Imperijos kunigaikščiu Medilo ir Goniondzo valdose. Po šio paskelbimo buvo pakeistas ir Radvilų herbas. Šalia 1413 m. Horodlėje gauto Trijų Ragų (lenk. Trąby) herbo atsirado Erelis. Senasis herbas pradėtas vaizduoti ant Erelio krūtinės¹². Trakų istorijos muziejuje saugojams XVII a. herbini

koklis¹³, rastas XX a. viduryje tyrinėjant Oginskių rūmų ir ūkinio pastato liekanas. Žalia spalva glazuruotame koklyje vaizduojama Oginskių herbinė figūra – vartus primenanti laužyta juosta, ant kurios yra geometrinė figūra, primenanti kryžių, kurio galai viršuje išsišakoja į dvi lenktas linijas (3 il.). Pažymėtina, kad nėra herbo skydo, o jį atstoja augalinis motyvas – dvi herbo apačioje sukryžiuotos šakelės, perrištos kaspiniu. Virš herbo figūros – kunigaikštiška kepurė, simbolizuojanti Oginskių titulą. Iš herbo šonų matomos raidės – M. O. W. T, reiškiančios Marcian Oginski wojewoda Trocki – Marcijonas Oginskis, Trakų vaivada.

Herbai ir heraldiniai ženklai vaizduoti ir ant archeologinių kasinėjimų metu rastų signetinių žiedų. LDK sfragistikos tradicijoje, ypatingai bajorų tarpe, buvo naudojami dviejų rūšių spaudai: signetiniai spaudai – žiedai (kartais vadinami tik signetais, signetiniais žiedais), tai yra žiedai su jų akyje išraižytu savininko herbu, inicialais ar monograma, arba šiandieninius spaudus primenantys įrankiai. Tokie signetiniai spaudai-žiedai aktūalūs ne tik juridiniu požiūriu, tačiau ir kaip juvelyriniai dirbiniai dėl medžiagų, iš kurių jie pagaminti, pavyzdžiui, įvairių metalų ar net gintaro¹⁴. Nacionaliniame muziejuje LDK valdovų rūmuose saugomas XIV a. pab. – XV a. signetinis žiedas¹⁵, kurį muziejaus archeologai rado kasinėdami

11 Plokščiasis kampinis herbini polichrominis koklis su Kristupo Radvilos Perkūno inicialais, XVI a. pab. – XVII a. pr., *Biržų krašto muziejus „Sėla“*, BKM Ap 1398/199.

12 Petrauskas, Rimvydas. *Galia ir tradicija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos*. Vilnius, 2016, p. 282.

13 Koklis su Oginskių herbu, XVII a., *Trakų istorijos muziejus*, TIM A 266.

14 Rimša, Edmundas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*. Vilnius, 1999, p. 32–33.

15 Žiedas, XIV a. pab. – XV a. pr., *Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai*, M-1710.

3. Trakų istorijos muziejuje saugomas koklis su Oginskių herbu, XVII a. TIM A 266

rūmų teritoriją. Žiede vaizduojamas kryžius, sujungtas su stačiakapiu, kurį ties viduriu kerta statmena linija. Muziejaus tyrėjai šį ženklą laiko kunigaikščio Kariuto giminės ženklu¹⁶. Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje saugomas XVI a. gintarinis signetinis žiedas¹⁷ iš Akmenių kapinyno (Kelmės r.). Žiede brandaus Renesanso skyde vaizduojama figūra, sudaryta iš dviejų, didesnio ir mažesnio, trikampių, sujungtų smaigaliais ir ties viduriu perkirstų kryžma. Virš herbo skydo – savininko inicialai „I.I.“. Dr. Laurynas Kurila rėmėsi habil. dr. Mykolo Michelberto tyrimais ir akcentavo, kad žiedas rastas jaunos moters kape, o žiede vaizduojamas herbas Aksak (lenk. Akszak)¹⁸. Galimai šis herbas yra lenkiškojo Aksak (lenk. Akszak) herbo atmaina, kadangi lenkiškajame herbe vietoje minėtame žiede matomos kryžmos vaizduojama strėlė¹⁹. O galbūt tai – tik signetą gaminusio meistro palikta klaida. Tai

- 16 *Signetinis žiedas*, [interaktyvus], [žiūrėta 2021 05 29]. Prieiga internete: <https://www.valdovurumai.lt/lankytajams/savaite-eksponatas/signetinis-ziedas#>. UfEa-EdJhio4.
- 17 Gintarinis signetinis žiedas, XVI a., *Lietuvos nacionalinis dailės muziejus*, AR488:8. Nuoširdžiai dėkoju Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus Palangos gintaro muziejaus rinkinio saugotojai-tyrinėtojai dr. Sigitai Bagužaitėi-Talačkienėi už nuorodą į šaltinį ir vertingas konsultacijas.
- 18 Kurila, Laurynas. Laidojimas pilkapiuose krikščioniškojoje Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 2019, t. 45, p. 219–264.
- 19 Kojalowicz, Wojcieh Wijuk. *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli O klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincyach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywiają*, Kraków, 1897, s. 21.

gali būti LDK atsiradęs vietinės kilmės herbas. Derėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad šis signetinis žiedas rastas moters kape. Žinoma, kad kunigaikštiško rango moterų aplinkoje pirmieji herbai, arba tiksliau – antspauidiniai simboliai, pradėjo atsirasti XIV a. pabaigoje – XV amžiuje. XVI a. herbai pradeda plisti nekunigaikštiško rango kilmingųjų moterų tarpe. Vadinasi, jeigu tai moters herbas, tai tikrai ne eilinės. Deja, kol kas tai tik hipotezės, kurios, norėtuši tikėti, ateityje bus patvirtintos arba paneigtos. Nacionaliniame Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejuje saugomas XVI–XVII a. signetinis žiedas su herbu²⁰, kuriame vaizduojamas paukštėlis. Nors eskponatas gana prastos kokybės, tačiau matyti, kad šiame XX a. 4 dešimtmetyje Aukštadvario kaimo lauke rastame žiede į ankstyvojo Renesanso skydą panašiam skyde vaizduojamas į heraldinę dešinę pusę žiūrintis paukštėlis, kaip spėjama, gulbė, o virš herbo – skydo savininko inicialai „IN“. Šis signetinis žiedas išraižytas gana primityviai, greičiausiai – meistro iš kokio nors vietos miestelio. Veikiausiai meistras norėjo pavaizduoti gulbę, tačiau figūra pavyko ne tokios kokybės, kokios tikėtasi. Tiesa, tai gali būti vietinis simbolis, galbūt pamėgdžiojantis lenkišką herbą, bet gali būti ir primityviai pavaizduotas kažkokiu būdu įgytas lenkiškas Gulbės (lenk. Łabędź) herbas.

Archeologinių kasinėjimų metu randami ir kiti įdomūs heraldiniais ženklais bei herbais pažymėti radiniai. Išskirsime keletą pavyzdžių. Nacionaliniame muziejuje LDK valdovų rūmuose saugoma XV a. plytelė²¹, kurioje ankstyvosios gotikos skyde vaizduojamas Trijų ragų (lenk. Trąby) herbas. Jame yra trys juostelėmis sujungti medžiokliniai ragai. Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomas Liesių dvarvietėje rastas XVI a. spaudo padas²² (4 il.). Nors eksponato kokybė prastoka, tačiau matomas vaizduojamas išraižytas Kentauro herbas. Renesanso skyde vaizduojamas kentauros su lanku ir strėle rankoje, jo uodega – arklio, po papilve yra trišakis. Virš herbinės figūros matoma raidė „D“. Herbus galima pamatyti ir ant archeologinių kasinėjimų metu rastų monetų. Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomas 1570 m. Žygimanto Augusto dvidenaris²³. Kalnelio kaimavietėje Jonišio rajone 2007

- 20 Signetinis žiedas, XVI–XVII a., *Nacionalinis Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejus*, Nas-656. Nuoširdžiai dėkoju šio muziejaus Numizmatikos skyriaus vadovui dr. Ignui Narbutui už konsultaciją.
- 21 Plytelė, XV a., *Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai*, LDKVR VRA 2/KA 2:2.
- 22 Spaudo padas, XVI a., *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, ŠAM I–A 319/1.
- 23 Žygimanto Augusto dvidenaris, 1570 m., *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, ŠAM I–A 323/122.

4. Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomas XVI a. spaudo padas su Kentauro herbu, ŠAM I–A 319/1

m. rastos monetos averse iškalta „1570“ data, kurią per vidurį kerta Žygimanto Augusto monograma, „SA“ – Sigismundus Augustus. Monograma karūnuota karališkąja karūna. Monetos reverse pavaizduotas LDK herbas raitelis ant žirgo – Vytis, o po žirgo papilve – romėniškas skaičius „II“. Šiame muziejuje saugomas ir toje pačioje teritorijoje rastas 1756 m. Augusto III Sakso pusantrukas²⁴. Monetos averse – valdovo portretas ir lotyniška legenda „D G AUGUSTUS III REX POLONIARUM“ – Dievo malone Augustas III karalius Lenkijos. Reverse Lenkijos herbas – erelis su karūna. Abipus jo kojų iškalta data „17-56“. Nacionaliniame muziejuje LDK valdovų rūmuose saugoma XVII a. II pusės smiltainio karnizo dalis su Vazų herbu²⁵. Puošniame kartuše, ovalo formoje vaizduojama Javų pėdas (Vaza). Virš kartušo – karūnelė.

Kasinėjimų metu rasti herbais ir heraldiniais ženklais puošti kokliai, signetiniai žiedai, monetos ir kiti radiniai neretai būna pavieniai arba negausiomis grupėmis. Nors straipsnyje aptartas nedidelis kiekis archeologinių kasinėjimų metu heraldikos šaltinių, tačiau galima išskirti, kad darbas su jais reikalauja archeologų, istorikų, restauratorių kruopštumo, įdirbio, atsidavimo. Taip pat būtinos specifinės heraldikos, sfragistikos, numizmatikos, menotyros ir kitų mokslų žinios. Kasinėjimų metu rasti herbais ir heraldiniais ženklais puošti radiniai – medžiaga, traukianti ir muziejų lankytojų akį. Dėl šios priežasties itin svarbu,

24 Augusto III pusantrukas, 1756 m., Šiaulių „Aušros“ muziejus, ŠAM I–A 323/98.

25 Smiltainio karnizo dalis su Vazų herbu, XVII a. I pusė, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, LDKVR VRA 2/AD 2:10.

5. Archeologinių kasinėjimų metu rasti heraldiniai šaltiniai Nacionalinio muziejaus LDK valdovų rūmų (I, 2014) ir Trakų istorijos muziejaus (II, 2015) ekspozicijose, autorės fotografija

kad ji būtų ne tik aprašoma teisingai, tačiau ir pateikiama įdomiai bei reprezentatyviai. Galima pasidžiaugti, kad Lietuvos muziejuose tokia geroji praktika yra matoma. Pirmiausia – stacionariuose muziejų parodose ar ekspozicijose. Pavyzdžiui, Trakų istorijos muziejuje, Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose (5 il.) ir pan. Rengiant leidinius, straipsnius, Lietuvos integralioje muziejų informacinėje sistemoje, muziejų internetinėse svetainėse arba socialinėse paskyrose.

Išvados

Apibendrinant galima išskirti, kad archeologinių kasinėjimų metu rasti herbais ir heraldiniais ženklais puošti radiniai yra reikšmingi heraldikos, sfragistikos, numizmatikos ir kitų pagalbinių istorijos mokslų tyrimuose. O šiuose moksluose ypatingai pageidautina, kad šaltinių bazė būtų kuo gausesnė ir platesnė. Tenka pripažinti, kad tokie archeologinių

kasinėjimų metu rasti heraldikos šaltiniai neretai būna pavieniai arba negausiomis grupėmis. Dažnai juos, pavyzdžiui, herbinius koklius tenka sudėlioti iš atskirų duženų, remiantis panašiais pavyzdžiais. Tokiu atveju itin praverčia heraldikos, sfragistikos, numizmatikos specialistų žinios, atliktų tyrimų medžiaga. Dirbant su archeologinių kasinėjimų metu rastais radiniais puoštais herbais ir heraldiniais ženklais praveria juos lyginti su herbinais antspaudais, herbinyuose, ypač senuosiuose, pateikiama informacija, architek-

tūroje, portretuose, knygų grafikoje ir ikonografijoje vaizduojamais herbais, heraldiniais ženklais. Derėtų akcentuoti, kad herbais ir heraldiniais ženklais puošti archeologiniai radiniai nukeliauja ilgą kelią, kol pasiekia muziejaus lankytojų akis. Šiame kelyje itin svarbus archeologų, muziejininkų ir heraldikos, sfragistikos, numizmatikos specialistų glaudus bendradarbiavimas, keitimasis žiniomis ir nuolatinis mokymasis vieniems iš kitų.

Literatūros sąrašas

- Fox-Davies, Arthur Charles. *A complete guide to heraldry*. London, 1949.
- Jasiūnienė, Gabrielė. *Žemaitijos bajorų heraldika XV–XVIII a. pradžia*, daktaro disertacija. Vilnius, 2018.
- Jasiūnienė, Gabrielė. Genealoginiai ryšiai Žemaitijos bajorų heraldikos šaltiniuose XVI a. antroje pusėje – XVIII a. *Bibliotheca Litwana*, Vilnius, 2019, Nr. 6, p. 148–166.
- Kojałowicz, Wojciech Wijuk. *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli O klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają*, Kraków, 1897.
- Kujelis, Giedrius. Rokiškio dvaro įtaka Lietuvos kultūrinei, politinei ir ekonominei raidai. XVIII a. pabaiga – XIX amžius. *Lietuvos muziejų rinkiniai*, 2016, Nr. 15, p. 16–24.
- Kuncevičius, Albinas. Rackevičius, G. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai Vilniuje : XVI a. koklių krosnių rekonstrukcija. XVI a. koklių katalogas: recenzija. *Lietuvos archeologija*, 2013, t. 39, p. 343–348.
- Kurila, Laurynas. Laidojimas pilkapiuose krikščioniškojoje Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 2019, t. 45, p. 219–264.
- Neubecker, Otfried. *A guide to heraldry*. New York, 2007.
- Petrauskas, Rimvydas. *Galia ir tradicija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos*. Vilnius, 2016.
- Rackevičius, Gintautas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje. XVI a. koklių krosnių rekonstrukcija XVI a. koklių katalogas*. Vilnius, 2012.
- Renesansinis koklis su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbu*, [interaktyvus], [žiūrėta 2021 05 29]. Prieiga internete: <https://www.valdovurumai.lt/lankytojams/savaites-eksponatas/renesansinis-koklis-su-lietuvos-didziosios-kunigaikstystes-herbu#.UiWXr9K8D-s>.
- Rimša, Edmundas. Keletas sfragistikos terminų. *Lietuvos istorijos metraštis, 1982 metai*, Vilnius, p. 92–95.
- Rimša, Edmundas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*. Vilnius, 1999.
- Rimša, Edmundas. *Heraldika. Iš praeities į dabartį*. Vilnius, 2004.
- Rimša, Edmundas. *Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai ir žemių heraldika*. Vilnius, 2016.
- Signetinis žiedas*, [interaktyvus], [žiūrėta 2021 05 29]. Prieiga internete: <https://www.valdovurumai.lt/lankytojams/savaites-eksponatas/signetinis-ziedas#.UfEaEdJhio4>.
- Slater, Stephen. *The complete book of heraldry. An international history of heraldry and its contemporary uses*. London, 2002.

Šaltinių sąrašas

- Augusto III pusanatrokas, 1756 m., Šiaulių „Aušros“ muziejus, ŠAM I–A 323/98.
- Gintarinis signetinis žiedas, XVI a., Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, AR488:8.
- Koklis su Lapino (lenk. Lis) herbu, ~XVII a. II pusė, Kėdainių krašto muziejus, Kė KM A 113.
- Koklis su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbu, XVI a. vid., Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, radinio Nr. 1104.
- Koklis su Lenkijos herbo figūra – ereliu ir Žygimanto Senojo monograma (S), ~XVI a. Kelmės krašto muziejus Koklis su Oginskių herbu, XVII a., Trakų istorijos muziejus, TIM A 266.
- Koklis su Vyčio herbu, XVI a. I p., Rokiškio krašto muziejus, RKM GEK 54785.
- Plytelė, XV a., Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kuni-
gaikštystės valdovų rūmai, LDKVR VRA 2/KA 2:2.
- Plokščiasis kampinis herbinis polichrominis koklis su Kristupo Radvilos Perkūno inicialais, XVI a. pab. – XVII a. pr., Biržų krašto muziejus „Sėla“, BKM Ap 1398/199.
- Signetinis žiedas, XVI–XVII a., Nacionalinis Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejus, Nas-656.
- Smiltainio karnizo dalis su Vazų herbu, XVII a. I pusė, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, LDKVR VRA 2/AD 2:10.
- Spaudo padas, XVI a., Šiaulių „Aušros“ muziejus, ŠAM I–A 319/1.
- Žiedas, XIV a. pab. – XV a. pr., Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, M-1710.
- Žygimanto Augusto dvidenaris, 1570 m., Šiaulių „Aušros“ muziejus, ŠAM I–A 323/122.

HERALDIC INSIGNIA IN ARCHAEOLOGICAL FINDS PRESERVED IN LITHUANIAN MUSEUMS

Dr. Gabrielė Jasiūnienė

Šiauliai “Aušros” museum, Lithuanian Society of Genealogy and Heraldry

Heraldry research in Europe has deep traditions, and coats of arms and heraldic insignia often come to researchers' attention. Research on heraldry in Lithuania has started relatively recently. The late start of these studies in Lithuania was influenced by the loss of independence, political conditions and other circumstances. Now the researchers mainly focus on the times of the Grand Duchy of Lithuania, the Republic of the Two Nations, although the research of Lithuanian heraldry of the 20th–21st centuries is carried out, heraldic insignia of the state, cities and towns, coats of arms are analyzed in detail. Quite consistent studies of the nobility, especially the representatives of Samogitia, are carried out. Research into the heraldry of noblewomen in the Grand Duchy of Lithuania begins. Gradually, the base of sources of heraldry research is being formed – the most common and abundant sources in personal heraldry research are heraldic seals, genealogical trees of people, book graphics, objects decorated with coats of arms, tombstones, etc. are analyzed. Coats of arms, especially old ones, should not be forgotten either. The researchers who investigate the heraldry of the state, cities and towns have to examine the heraldic seals, the privileges of granting city rights, the protocols of the Lithuanian Heraldry Commission and iconography.

Most sources of heraldry research are stored in the repositories of memory institutions, where they were brought or transferred by private individuals. On the other hand, it should not be forgotten that an undiscovered part of the sources of heraldry research could for a long time hide underground and rise to the surface only after archaeological excavations. This article draws attention to the sources of heraldry re-

search found during archaeological research. The article aims to present and examine selected finds decorated with coats of arms and heraldic insignia found during archaeological research and preserved in Lithuanian museums.

The study presents heraldic tiles, signet rings, coins and other exhibits kept in the National Museum – the Palace of the Grand Dukes of Lithuania, the Lithuanian National Museum of Art, Trakai History Museum, Kelmė Region Museum, Šiauliai “Aušros” museum and other museums. The article highlights that the finds decorated with coats of arms and heraldic insignia found during archaeological excavations are significant in the research of heraldry, sphragistics, numismatics and other auxiliary historical sciences. It should be emphasized that often the source found during the excavations, for example, heraldic tiles have to be assembled from separate scraps, based on similar examples. When working with coats of arms and heraldic insignia found during archaeological excavations, it is useful to compare them with heraldic seals, the information provided in coats of arms, coats of arms depicted in architecture, portraits, book graphics and iconography, and heraldic insignia. Heraldic sources found during archaeological excavations preserved in Lithuanian museums are presented in museum exhibitions, publications, articles, Lithuanian integrated museum information system, websites, and social accounts. Such archaeological finds go a long way before reaching the eyes of museum visitors. The cooperation of archaeologists, museologists and heraldry, sphragistics and numismatics specialists, the exchange of knowledge and continuous learning from each other are crucial in this area.

KODAS EM 1888: ARCHEOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS JUNGTIS

Laima Lapėnaitė

Lietuvos nacionalinis muziejus
Arsenalų g. 1, Vilnius, LT-01143
laima.lapenaite@lnm.lt

Milda Samulionytė-Zikarienė

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai
Katedros a. 4, Vilnius, LT-01143
milda.samulionyte@valdovurumai.lt

Anotacija

Straipsnyje pristatomos dvi bendra praeitimi susietos, tačiau skirtingiems muziejams priklausančios muziejinės vertybės. Nacionalinio muziejaus LDK valdovų rūmų eksponatas – metalinė plokštelė su įrašu „IST.ETN. MUZIEJUS EM 1888“ – buvo surastas 2005 m., atliekant archeologinius tyrinėjimus Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje. Paaiškėjo, kad tai yra Istorijos ir etnografijos muziejaus (dab. Lietuvos nacionalinis muziejus) etnografinių rinkinių eksponato – žeberklo – inventorinis numeris. 1977 m. šis eksponatas buvo perduotas Baltarusijos SSR Mokslo akademijos Meno, etnografijos ir folkloro instituto muziejui. Tyrimas skiriamas muziejinių vertybių laikmečio kontekstui pristatyti: kultūrinėms, politinėms realijoms, įtakojusioms muziejinių vertybių mobilumą, to laikotarpio apskaitos, apsaugos ypatybes.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos nacionalinis muziejus, Nacionalinis muziejus LDK valdovų rūmai, žeberklas, eksponato plokštelė, muziejinės vertybės perdavimas.

Įvadas

2005 m. birželio mėnesį Vilniaus Žemutinėje pilyje, į šiaurės vakarus nuo Valdovų rūmų (Katedros a. 4) ir į pietus nuo pirmosios ofisinės (Lietuvos nacionalinis muziejus, Arsenalų g. 1), tęsiant 2002 m. pradėtą požeminių inžinerinių tinklų (komunikacijų) kolekto-riaus įrengimą, buvo pradėti archeologiniai tyrimai. Tyrinėtame pradiniam 140 m² plote buvo atidengti keli akmeninio grindinio liekanų fragmentai – tai XX a. septintajame dešimtmetyje tvarkant aplinką grįstas grindinys, fiksuotas viršutiniame maišytame sluoksnyje. Jame surinkta nemažai įvairių archeologinių radinių¹. Viename iš minėtų grindinio fragmentų su

1 Blaževičius P., Bugys P. Vilniaus Žemutinės pilies LDK Valdovų rūmų teritorija (u.k. 141 ir u.k. 24705) ploto į pietus nuo I-osios ofisinės detaliųjų archeologinių tyrimų 2005–2009 m. ataskaita. *Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų mokslinis archyvas*, b. ATA 56.

1. Inventorinė plokštelė „IST.ETN. MUZIEJUS EM 1888“. V. Abramausko nuotr. LDKVR.

vandens nubėgimui skirto latakų liekanomis rasta stačiakampio formos muziejinio eksponato plokštelė, pagaminta iš aliuminio lydinio, su atspausdintu inventoriniu numeriu „IST.ETN. MUZIEJUS EM 1888“. Plokštelės aprašas: apkalas su inventoriniu numeriu, sveikas. Stačiakampio formos plokštelė, pusiau apskritais galais, išpaustu žemu apvadu palei kraštus ir dviem skylutėmis pritvirtinimui galuose. Ilgis 3,5 cm, plotis 0,8–1,4 cm. Inventorinis numeris 1339, laikinas muziejinis numeris RA-15375². (1 il.).

Suvienijus muziejinį smalsumą ir gautus duomenis, paaiškėjo, kad ši plokštelė yra Istorijos ir etnografijos muziejaus etnografinių rinkinių eksponato – žeberklo – inventorinis numeris. Žeberklas EM 1888 iškaltas iš vientiso geležies gabalo, dantys aštuoni, su smulkiomis įkartomis. Plotis 17,5 cm, dantų ilgis 14 cm. Naudotas XIX a. pabaigoje – XX a. pr. Etnografiniu požiūriu, žeberklas – įprastas smeigiamasis žvejų prietaisas, tačiau jo, kaip eksponato, istorija verta dėmesio.

Šio darbo tikslas yra parodyti, kaip archeologinio radinio dėka buvo atskleista turininga, daugiasluoksnė, detektyvinio siužeto verta muziejinės vertybės istorija. Straipsnyje apžvelgiama Stepono Batoro universiteto (toliau SBU) Etnografijos muziejaus, Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejaus (1941–1952 m. – Vilniaus etnografijos muziejus) veikla. Plačiau aptariamas muziejinių ir etnologų M. Znamerovkos-Priuferovos vaidmuo šioje istorijoje bei eksponato grąžinimo Baltarusijai aplinkybės.

2 Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų duomenų bazė „Valdovas“, įrašo autorė E.Zaveckienė.

Žeberklas – Stepono Batoro universiteto Etnografijos muziejaus eksponatas

Į Vilnių žeberklas atkeliavo 1936 m. iš vakarų Baltarusijos – Svisločiaus valsčiaus (Valkavisko apskr., Balstogės vaivadija). Jis tapo Stepono Batoro universiteto (dabar Vilniaus universitetas) Etnografijos muziejaus eksponatu, kurio numeris „M.E. 2398“³. Tiek Svisločius, tiek Vilnius tuomet priklausė Lenkijai. Kyla klausimas – kodėl reikėjo jį vežti į SBU Etnografijos muziejų, esantį už dviejų šimtų kilometrų? Nejaugi nebuvo muziejų arčiau? Į klausimą atsakyti padės šio muziejaus susikūrimo aplinkybių ir jo veiklos pobūdžio apžvalga.

Muziejus gimė beveik tuo pat metu kaip ir pats etnologijos mokslas universitete. 1924 m. Humanitarinių mokslų fakultete buvo sukurta Etnologijos įstaiga – „kultūros laboratorija“⁴, kurioje etnologija studijuojama ne tik teoriškai, bet ir praktiškai. 1925 m. šią įstaigą sudarė dvi dalys: Etnologijos dirbtuvė ir Etnografijos muziejus. 1927 m. Etnologijos įstaiga tapo Etnologijos ir etnografijos katedra. Muziejui, kaip ir Etnologijos įstaigai (vėliau katedrai), vadovavo profesorė, etnologė, kultūros istorikė Cezarija Boduen de Kurtenė-Erenkroicova (Cezarja Boudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa), o jai išvykus į Varšuvą, 1935 m. vadovavimą perėmė iš Krokuvos atvykęs žymus mokslininkas, slavų liaudies kultūros tyrinėtojas profesorius Kazimieras Mošinskis (Kazimierz Moszyński). 1927 m. spalio 1 d.⁴, dar būdama etnologijos studentė, muziejuje pradėjo dirbti Marija Znamerovska-Priuferova (Maria Znamierowska-Prüfferowa) – asmuo, tiesiogiai susijęs su žeberklo EM 1888 istorija.

SBU etnologų užmojai buvo labai dideli. Boduen de Kurtenės-Erenkroicovos, vėliau Mošinskio kuruojamas Etnologų būrelis⁵ planavo ištirti net 22 buvusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių vietas: Ašmeną, Augustavą, Gardiną, Lydą, Lomžą, Suvalkus, Švenčionis, Vilnių, Valkaviską ir kitas⁶. Kaip matome, Svisločiaus valsčiaus žeberklas į Vilnių pateko neatsitiktinai – Valkavisko apskritis įėjo į universiteto tyrinėjamų vietovių ribas.

3 Boudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa, Cezarja. Zakład etnologi Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i jego zadania. *Balticoslavica*, t. 1, s. 82.

4 Pažyma apie M. Znamerovskos-Priuferovos darbą Stepono Batoro universitete. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau LCVA), f. 175, ap. 1(I) Bb, b. 889, l. 2.

5 Koło etnologów. *Koło Naukowe Studentów U.S.B. w latach 1919–1929*, Wilno, 1933, s. 5.

6 Planuojamų ekspedicijų sąrašas. LCVA, f. 175, ap. 5(IV) B, b. 97, l. 13.

Norisi atkreipti dėmesį į tai, kad SBU veikė Gamtos ir Archeologijos muziejai buvo kuriami Vilniaus senienų muziejaus eksponatų pagrindu, o Etnografijos muziejus veiklą pradėjo beveik nuo nulio – Senienų muziejaus kolekcijoje etnografinių daiktų nebuvo išlikę. Todėl į etnografinių rinkinių kaupimą buvo įtraukti ne tik dėstytojai, studentai, bet ir privatūs žmonės, įvairios institucijos. Ypatingą vaidmenį formuojant rinkinius suvaidino Vilniaus liaudies amatų rėmimo draugija⁷. 1925 m. kovo 3–7 dienomis buvo surengta šios draugijos ir universiteto Etnografijos dirbtuvės bendra paroda. Parodoje eksponuoti Vilniaus apylinkių kaimų audiniai ir medžio dirbiniai tapo pirmaisiais muziejaus eksponatais. Taip pat muziejus bendradarbiavo su 1928 m. įsteigtu Šiaurės mugių komitetu, kuris Vilniuje organizavo žemės ūkio ir amatų mugės-parodas⁸. Pirmosios Šiaurės mugės fragmentai liko užfiksuoti M. Znamerovskos-Priuferovos ir architekto, meno istorijos profesoriaus Juliuso Kloso (Juljusz Kłos) fotografijose⁹. Komitetas du kartus kvietėsi muziejaus darbuotoją M. Znamerovską-Priuferovą rinkti medžiagą ir parengti etnografines žvegybos parodas. Parodoms pasibaigus, visa surinkta kolekcija buvo paaukota muziejui¹⁰.

Mūsų tyrimo objektas – žeberklas – į muziejų pateko šiek tiek neįprastu būdu: jis buvo konfiskuotas iš žvejų ir Valkavisko kraštotyros draugijos perduotas Etnografijos muziejui. Kai Lenkijoje buvo išleistas Gamtos apsaugos įstatymas, draudžias medžioti ir žvejoti be leidimo, visi senoviniai žvėrių ir žuvų gaudymo įrankiai buvo uždrausti naudoti, konfiskuojami ir naikinami¹¹. Etnografijos muziejus, pasinaudojęs šia situacija, kreipėsi į seniūnijas, policijos punktus, girininkijas, prašydamas konfiskuotas žvegybos priemones ne naikinti, o perduoti muziejui. Pavyzdžiui, 1938–1939 metais muziejus konfiskuotų įrankių gavo net iš 35 seniūnijų¹². 1939 m. M. Znamerovska-Priuferova, norėdama atsidėkoti, seniūnijoms ir žvegybos

7 Schramówna, Helena. O zadaniach towarzystw popierania przemysłu w dziedzinie opieki nad sztuką ludową. *Ziemia*, 1930, t. 15, Nr. 10, s. 182–188.

8 *Targi północne w Wilnie*. Wilno, 1939, s. 112.

9 *Etnografiniai vaizdai Marijos Znamerovskos-Priuferovos negatyvuose*. Sud. Laima Lapėnaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2020, p. 13.

10 Znamierowska-Prüffer, Marija. Etnografijos reikalai Vilniaus krašte (2. Vilniaus universiteto Etnografijos muziejaus rinkiniai), *Gimtasai kraštas*, 1941, Nr. 1–2, p. 154.

11 Žilėnas, Vincas. Stepono Batoro universiteto muziejai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1979, Nr. 1, p. 29.

12 SBU Etnografijos muziejaus eksponatų registracijos knyga. *Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas* (toliau LNMA), f. IEM, ap. 03, b. 3, l. 279–300.

2. Stepono Batoro universiteto Etnografijos muziejaus ekspozicija, 1932 m. M. Znamerovskos-Priuferovos nuotr., Eneq 877, LNM.

inspektoriams¹³ siuntė ne tik padėkos laiškus, bet ir savo disertacijos santrauką¹⁴ – knygelę su žeberklų klasifikacija.

Edukaciniais tikslais įkurtas SBU Etnografijos muziejus 1936 m., žeberklo įgijimo metais, jau buvo perėjęs į aukštesnį lygmenį ir vykdė brandžią muziejinę veiklą: turėjo ~2300¹⁵ eksponatų, buvo atviras visuomenei (2 il.). Oficialiai ekspozicija atidaryta 1930 metais. Lankytojai į muziejų galėjo patekti antradieniais ir trečiadieniais (12–14 val.) ir penktadieniais (16–18 val.)¹⁶. Bilietas suaugusiems kainavo 50 grašių, mokiniams ir studentams – 30 grašių. 1932–1939 metais buvo parduota bilietų 3972¹⁷ lankytojams (dirbantys tiriamąjį darbą ar universiteto svečiai nefiksuoti). O muziejaus vadovas K. Mošinskis tuomet įnirtingai kovojo dėl naujų patalpų ir muziejaus plėtros: tęsė dar 1935 m. pradėtas derybas¹⁸ su universiteto vadovybe dėl gėlių parduotuvei išnuomotų universiteto patalpų, prašydamas jas skirti Etnologijos įstaigai. Kreipėsi pagalbos į Lenkijos Religijų ir viešojo švietimo ministrą¹⁹. 1939 m. buvo

skirta 14 patalpų²⁰, deja, tais pačiais metais muziejus buvo uždarytas.

M. Znamerovska-Priuferova – žvejybos verslo tyrinėtoja

Didžiausi nuopelnai šio eksponato istorijoje atitenka etnologei, etnografei, muziejininkei M. Znamerovskai-Priuferovai (3 il.). Dirbdama Etnografijos muziejuje, tyrinėjo žvejybos verslą, o jos pastangomis sukauptas žvejybos rinkinys – ~1000 žvejybos įrankių ir 500 negatyvų žvejybos tema – buvo didžiausias SBU Etnografijos muziejuje. 1940 metais „Gimtajame krašte“ jos išsakytos mintys padaršino mus kalbėti apie etnologijos ir archeologijos sąsajas. Ji rašė: „į žvejybą buvo atkreiptas dėmesys, kaip į vieną seniausių ir mokslo atžvilgiu svarbiausių ūkio šakų, kurioje užsiliko iki šių dienų požymiai, aiškiai jungią ją su priešistoriniais laikais“²¹.

M. Znamerovskos-Priuferovos dėka mus dominantis eksponatas rado garbingą vietą jos sukauptoje žeberklų (apie 400 vienetų) kolekciijoje ir tapo mokslinių tyrinėjimų objektu. M. Znamerovskai-Priuferovai 1939 m. humanitarinių mokslų daktaro laipsnis buvo suteiktas būtent už žeberklų tyrinėjimą. Tais pačiais metais publikuotoje disertacijos santraukoje²² ji pateikė žeberklų klasifikaciją. Praplėtusi disertacijos medžiagą, beveik po dvidešimties metų ji išleido knygą „Duriamieji žvejybos įrankiai Lenkijoje ir kaimyniniuose kraštuose“²³. Šiame leidinyje, kaip ir disertacijos santraukoje, tyrinėtoja pateikė žeberklo piešinius ir trumpą informaciją apie jį.

- 13 SBU Etnografijos muziejaus gaunamų ir siunčiamų raštų registracijos knyga. *LNMA*, f. IEM, ap. 3, b. 15.
- 14 Znamierowska-Prüfferowa, Maria. *Ości rybackie— próba klasyfikacji ości północno-wschodniej Polski*. Wilno: Muzeum Etnograficzne U.S.B., 1939.
- 15 SBU Etnografijos muziejaus eksponatų registracijos knyga. *LNMA*, f. IEM, ap. 03, b. 3.
- 16 Znamierowska-Prüfferowa, Marja. Muzeum Etnograficzne U.S.B. w Wilnie i jego przyszłość. *Lud*, Lwów-Wilno, 1932, serja II, t. 11, s. 8.
- 17 SBU Etnografijos muziejaus parduotų bilietų pajamų žurnalas. *LNMA*, f. IEM, ap. 03, b. 14, l. 6.
- 18 SBU Humanitarinio fakulteto dekanas raštas rektoriui, 1935 m. vasario 20 d. *LCVA*, f. 175, ap. 5(IV)B, b. 222, l. 122.
- 19 K. Mošinskio laiškas Religijų ir viešojo švietimo ministrui, 1936 m. lapkričio 6 d. *LCVA*, f. 175, ap. 1(IA), b. 816, l. 5.

20 Znamierowska-Prüffer, M. Etnografijos reikalai..., p. 157.

21 *Ibid.*, p. 157.

22 Znamierowska-Prüfferowa, M. *Ości rybackie...*, p. 1–14.

23 Znamierowska-Prüfferowa, Maria. *Rybackie narzędzia kolne w Polsce i w krajach sąsiednich*. Societas scientiarum Torunensis IV, Toruń, 1957.

3. Marija Znamerovska-Priuferova (trečia iš dešinės) su kaimo žmonėmis, 1930 m. Vilniaus-Trakų aps. Turgelių v. Senasialio k. M. Peciukevičiaus nuotr. Eneg 82, LNM.

M. Znamerovska-Priuferova, gimusi 1898 m. Kybartuose, iki 1945 m. gyveno ir dirbo Lietuvoje, vėliau išvyko į Torunę (Lenkija). Ten įkūrė Torunės etnografijos muziejų (dabar – M. Znamerovskos-Priuferovos etnografijos muziejus) ir ilgus metus jam vadovavo.

Žeberklo muziejinė apsauga ir apskaita 4–8 dešimtmetyje

SBU Etnografijos muziejus 1939 m. gruodžio 15 dieną buvo uždarytas. Žeberklo, kaip ir kitų muziejaus eksponatų, padėtis buvo nepavydėtina. Kurį laiką eksponatai buvo nežinioje. „Vilniaus balso“ žurnalistas Jeronimas Cicėnas rašė: „Vakare atsitiktinai praeidinėjau universiteto kiemu, vėlus vakaras, buvusių etnografinių rinkinių kambarių langai atviri, drėgmė sunkiasi veidan, sunkiasi per rūbą. Pabrėžiu – buvusio. Šiuo metu nėra jokios žinios, ar iš viso kas rūpinasi etnografiniais rinkiniais²⁴.

Naujas etapas žeberklo istorijoje prasidėjo 1941 m. gegužės 16 d. prie LSSR mokslų akademijos Etnologijos instituto įsteigus Vilniaus etnografijos muziejų (nuo 1952 m. – Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejus, nuo 1992 m. – Lietuvos nacionalinis muziejus). SBU Etnografijos muziejaus ir Lietuvos mokslų draugijos rinkinių pagrindu suformuotas naujasis muziejus turėjo tikslą tyrinėti, kaupti ir eksponuoti Vilniaus ir jo krašto daiktinius liaudies kultūros paminklus²⁵, tačiau ateityje numatė „pavaizduoti visos Lietuvos senąjį būtovinį gyvenimą“²⁶. Taip ir at-

sitiko – 1952 m. Vilniaus etnografijos muziejų sujungus su Istorijos muziejumi, gimė Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejus.

Penktajame dešimtmetyje žeberklui buvo suteiktas numeris „EM 1888“, o šeštajame – septintajame dešimtmetyje minėtas numeris buvo atspausintas aliuminio lydinio plokštelėje. Tokio pobūdžio plokštelės muziejų užsakymu gamindavo Vilniaus dailės kombinatas – jos buvo universalios: tvirtinamos tiek prie muziejinių vertybių, tiek prie darbinio inventoriaus (stalų, kėdžių, spintų ir pan.). „Dailės“ kombinateuose veikė Apipavidalinimo ir kūrybinių darbų, Keramikos, Tekstilės, Metalų, Medžio, Odos, Liaudies meno, Estampo, Gintaro ir Taros gamybos cechai. Jie įgyvendindavo tiek didelius projektus – įrengdavo visuomeninių pastatų interjerus ir eksterjerus (sovietmečiu pagal įstatymą buvo privalu įtraukti į statomų pastatų sąmatą 2–4 % pastato vertės dailės darbams interjere ir eksterjere), tiek gamino autorinius, tiražinius ir mažatiražinius dirbinius. Kombinatai turėjo „monopoliją“ – įvairios įstaigos, organizacijos praktiškai negalėjo užsisakyti kūrinių ne per „Dailės“ kombinatą²⁷. Menotyrininkė Rasa Dargužaitė, kalbėdama apie Apipavidalinimo ir kūrybinių darbų cechą, teigia: „(...) Jis formavo miesto erdves, aikštes, gatves, apipavidalindavo šventes – pavyzdžiui, Dainų šventę. Šio cecho darbuotojai taip pat „nuo-iki“ įrengdavo muziejų ekspozicijas – pagaminavo įrangą, ją apipavidalindavo“²⁸.

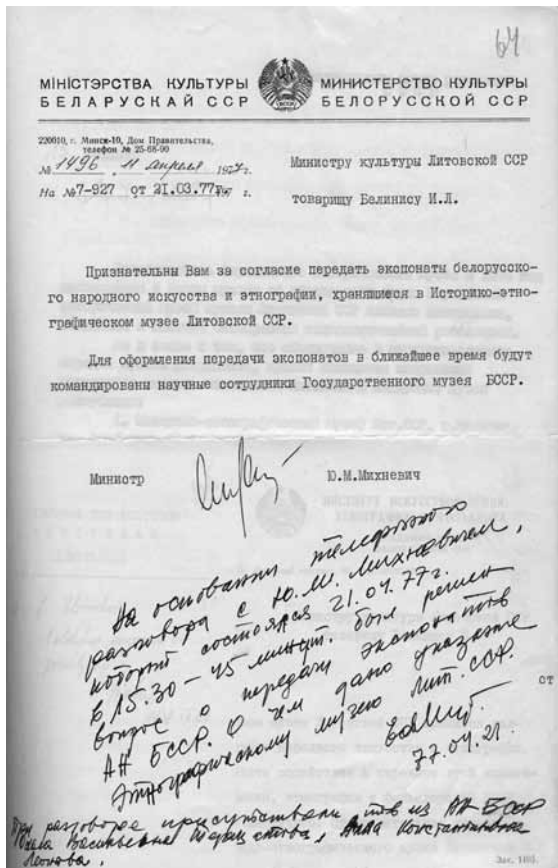
24 Cicėnas, Jeronimas. Ir žemėje yra kultūra, ir ... *Vilniaus balsas*, 1940, lapkričio 23 d., p. 4.

25 Liekis, Algimantas. *Lietuvos mokslų akademija 1941–1990*. Vilnius: Lietuvos mokslas, 2001, p. 164.

26 Vilnius etnografinis muziejus. *Karys*, 1942, gruodžio 12 d. p. 5.

27 Dargužaitė, Rasa. *Meno pramonė, „Dailės“ kombinatų veikla*. Vilnius, Vilniaus auksas, 2020, p. 13.

28 Vasiliauskaitė, Gintarė. *Dailės kombinatai – primiršta lietuviškojo dizaino istorija* [interaktyvus], 2020 06 06, [žiūrėta 2021 04 15]. Prieiga internete: <https://kauno.diena.lt/naujienos/laisvalaikis-ir-kultura/kultura/dailės-kombinatai-primirsta-lietuviškojo-dizaino-istorija-971001>.

4. Baltarusijos TSR kultūros ministro J.M.Michnevičiaus raštas 1977 m. balandžio 11 d., Nr. 1496. Lietuvos TSR kultūros ministrui J. Bieliniiui, dėl muziejinių vertybių perėmimo ir įforminimo. LLMA.

Muziejinių vertybių perdavimo Baltarusijai peripetijos

Labai tikėtina, kad 1972 m. Istorijos ir etnografijos muziejuje veikusi Baltarusijos liaudies meno paroda, skirta TSRS 50-mečiui, paskatino baltarusių mokslininkus ir muziejininkus kreiptis į Lietuvą su prašymu sugrąžinti vakarų Baltarusijoje tarpukariu surinktus eksponatus. Domėjimąsi baltarusišku palikimu Lietuvoje liudija ir kiti Kultūros ministerijos archyve aptikti raštai: pvz., 1977 m. vasario 3 d. į LTSR Kultūros ministrą Joną Bielinį kreipiasi Minsko apskrities kraštotyros muziejaus direktorius V. Nosovas su prašymu „broliškos“ pagalbos siekiant gauti eksponatų, susijusių su viduramžių ir Napoleono karais bei 1–2 Slucko juostas²⁹.

1977 m. balandžio 12 d. LSSR kultūros ministro J. Bielinio įsakymu Nr. 170³⁰ keli šimtai Istorijos ir etnografijos muziejaus eksponatų, tarp jų ir

29 LTSR kultūros ministro įsakymai bendro pobūdžio klausimais, 1977 m. Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau LLMA), f. 342, ap. 1, b. 2988, l. 31.

30 Įsakymas Nr. 170 minimas perdavimo aktuose.

žeberklas EM 1888, buvo grąžinti Baltarusijai. Literatūros ir meno archyve, peržiūrėjus jame esančias visas 1977 metų TSRS kultūros ministerijos ir LTSR kultūros ministerijos bylas, minėtas įsakymas nerastas. Aptikti tik keli fragmentiški susirašinėjimo dėl eksponatų perdavimo dokumentai: 1976 m. rugsėjo mėnesį siųstas Baltarusijos SSR mokslų akademijos Menotyros, etnografijos ir folkloro instituto direktoriaus S. V. Marcelevo raštas dėl susitarimo su Istorijos-etnografijos muziejumi perimti eksponatus³¹ bei 1977 m. kovo–balandžio mėnesiais J. Bieliniiui siūsti Baltarusijos SSR kultūros ministro J. M. Michnevičiaus raštai dėl eksponatų pervežimo³², beje, viename jų matyti įrašas, jog dalis susitarimų vyko telefonu³³ (4 il.). Šį perdavimą komentuojančių LTSR kultūros ministerijos dokumentų nerasta. Vienintelė raštiška užuomina – ministro J. Bielinio 1976 m. rugsėjo 21 d. pavedime Jonui Glemžai, tuometiniam Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos viršininkui, kuriame rašoma „Valdybos nuomonė ir pasiūlymai“³⁴. Tačiau jokių protokolų ar kitų dokumentų, susijusių su minėta užduotimi, LLMA archyve nerasta. Įsakymas Nr. 170 nerastas ir Lietuvos nacionalinio muziejaus archyve, jame išlikę tik balandžio 22 d. perdavimo aktai Nr. 1 ir Nr. 2, kuriais 898 eksponatai iš keramikos, medžio, metalo, tekstilės perduodami Baltarusijos SSR Mokslo akademijos Menotyros, etnografijos ir folkloro instituto muziejaus fondams³⁵ (šiuo metu – Baltarusijos nacionalinės mokslo akademijos, Baltarusijos kultūros, kalbos ir literatūros tyrimų centro Senosios baltarusių kultūros muziejus).

Žeberklo atvaizdo identifikavimas

Didžiausias tyrimo iššūkis buvo surasti žeberklo atvaizdą. Kol tyrimas vyko rašytinių šaltinių lygmeniu, viskas buvo labai aišku. Lietuvos naciona-

31 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba. Susirašinėjimas su sąjunginėmis ir respublikinėmis įstaigomis muziejinio darbo klausimais. LLMA, f. 342, ap.1, b. 3096, l. 66

32 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba. Susirašinėjimas su sąjunginėmis ir respublikinėmis įstaigomis muziejinio darbo klausimais. LLMA, f. 342, ap.1, b. 3096, l. 67.

33 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba. Susirašinėjimas su sąjunginėmis ir respublikinėmis įstaigomis muziejinio darbo klausimais. LLMA, f. 342, ap.1, b. 3096, l. 64.

34 Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba. Susirašinėjimas su sąjunginėmis ir respublikinėmis įstaigomis muziejinio darbo klausimais. LLMA, f. 342, ap.1, b. 3096, l. 65.

35 Eksponatų perdavimo Baltarusijos mokslų akademijos Menotyros, etnografijos ir folkloro institutui aktai. LNMA, f. IEM, ap. 6, b. 73A.

liniame muziejuje yra išlikęs eksponato aprašas bei kiti dokumentai, bet ikonografinės medžiagos nėra.

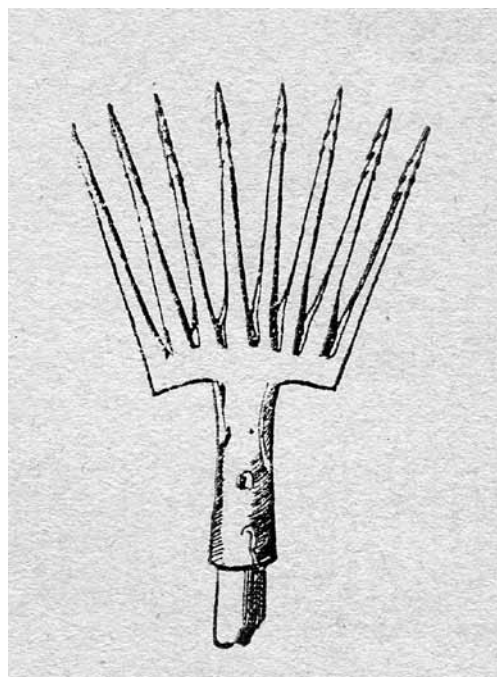
Pirmas bandymas buvo sėkmingas. Anksčiau minėtoje M. Znamerovskos-Priuferovos žeberklų klasifikacijos knygelėje, VII skyriuje tarp pateiktų 3 žeberklų piešinių³⁶ rastas ir mūsų ieškomas žeberklas M.E. 2398 (vėliau EM 1888). Tiesa, abejonių kėlė tai, kad piešinyje matomas žeberklas turi dešimt, o ne aštuonėtą dantų, kaip parašyta inventoriaus knygoje. Be to, pavyko surasti identišką šio žeberklo (M.E. 2398) piešinį knygoje „Duriamieji žvejybos įrankiai Lenkijoje ir kaimyniniuose kraštuose“. Pamanėme – tikriausiai bus suklysta aprašant eksponatą. Vis dėlto prielaidą, kad muziejininkai apsiriko skaičiuodami žeberklo dantis, teko atmesti. Mažai tikėtina, kad tariama SBU Etnografijos muziejaus klaida perinventoriant eksponatą Vilniaus etnografijos muziejaus darbuotojų būtų likusi nepastebėta. Teko peržiūrėti visą 272-jų Lietuvos nacionalinio muziejaus etnografinių žeberklų rinkinį bei SBU Etnografijos muziejaus inventoriaus knygas. Paaiškėjo, kad piešinyje pavaizduotas dešimties dantų žeberklas yra LNM saugyklose, tačiau jo numeris ne M.E. 2398 (EM 1888), kaip pažymėjo M. Priuferova, o M.E. 1563 (EM 1867). Išvada – M. Znamerovska-Priuferova supainiojo piešinių metrikas. Tyrimas tęsiamas toliau – reikėjo nustatyti, kuris iš piešinyje likusių dviejų žeberklų (abu žeberklai su aštuoniais dantimis ir smulkiomis įkartomis) yra mūsų ieškomas M.E. 2398 (EM 1888). Užduotį palengvino Sauliaus Sarcevičiaus straipsnyje „Žeberklų įvorės“³⁷ nupieštas žeberklas EM 1569 (identiškas M. Priuferovos piešinyje žeberklui M.E. 1563). Pakartotinai peržiūrėjus žeberklų rinkinį, įsitikinta, kad ir šis žeberklas yra LNM fonduose, o jo senasis numeris – M.E. 1761. Dabar ištis žinojome, kaip atrodo du žeberklai ir kokie yra jų tikrieji numeriai (EM 1867/M.E. 1563 ir EM 1569/M.E. 1761). Vadovaujantis atmetimo principu, nustatyta, kad likęs trečiasis piešinys ir yra ilgai ieškotas žeberklas EM 1888 (5 il.). Tie patys žeberklų piešiniai su klaidinga metrika buvo panaudoti ir knygoje „Duriamieji žvejybos įrankiai Lenkijoje ir kaimyniniuose kraštuose“³⁸.

2021 m. kreipėmės į Senosios baltarusių kultūros muziejų Minske, prašydami patvirtinti, kad eksponatas EM 1888 yra jų muziejuje. Tikėjomės gauti nuotrauką, kurioje bus užfiksuotas ieškomas žeberklas – tas pats, kaip ir piešinyje. Muziejaus darbuoto-

36 Znamierowska-Prüfferowa, M. *Ości rybackie...*, p. 12.

37 Sarcevičius, Saulius. *Žeberklų įvorės*. In *Etnografija (Metraštis 2–3)*. Sud. Birutė Kulnytė, Elvyda Lazauskaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 1998, p. 31.

38 Znamierowska-Prüfferowa, M. *Rybackie narzędzia...* Tablica 14 (C); Tablica 16 (A); Tablica 17 (I).

5. Žeberklo EM 1888 piešinys M. Znamerovskos-Priuferovos leidinyje „*Ości rybackie – próba klasyfikacji ości północno-wschodniej Polski*“.

jos Marija Vinnikova ir Polina Bogdan maloniai sutiko padėti. Tačiau jų atsakymas dar labiau nustebino. EM 1888 numeris baltarusių muziejaus inventoriņėje knygoje parašytas prie eksponato Э-340 – dviejų dantų žeberklo, neturinčio nieko bendra su tiriamuoju žeberklu. Muziejininkės spėja, kad, įrašant į inventoriaus knygą, lietuviški numeriai galėjo būti sumaišyti, o ant žeberklo lietuviškų įrašų neišliko. Tikime ir mes – aštuonių dantų žeberklas EM 1888 niekur nedingo, o tik pasiklydo tarp kitų 150 Baltarusijai perduotų žeberklų.

Išvados

1977 m. žeberklas EM 1888 buvo grąžintas Baltarusijai ir pateko į Menotyros, etnografijos ir folkloro instituto muziejaus fondus. Keturiasdešimt metų trukusi lietuviškoji žeberklo istorijos dalis baigėsi ir eksponatas turėjo būti pamirštas. Tačiau plokštelė su žeberklo inventoriniu numeriu „IST.ETN. MUZIEJUS EM 1888“ pasimetė, ir taip liko Lietuvoje. Archeologinių kasinėjimų metu ši plokštelė buvo surasta ir paskatino atskleisti joje užkoduoto eksponato – žeberklo – istoriją. 1936 m. žeberklas buvo atvežtas į SBU Etnografijos muziejų, kuriame tapo eksponatu M.E. 2398. Etnografijos muziejaus veiklos apžvalga parodė, kad žeberklui, kaip eksponatui, šis muziejus buvo labai reikšmingas. Jis pateko į žvejybos verslo tyrinėtojos M. Znamerovskos-Priuferovos sukauptą žeberklų kolekciją ir tapo jos tyrinėjimų objektu. Uždaryto SBU Etnografijos muziejaus rin-

kiniai 1941 m. atiteko prie LSSR mokslų akademijos Etnologijos instituto įsteigiam Vilniaus etnografijos muziejui (nuo 1952 m. – Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejus). Penktajame dešimtmetyje žeberklui buvo suteiktas numeris „EM 1888“, o šeštajame ar septintajame dešimtmetyje minėtas numeris buvo atspausstas aliuminio lydinio plokštelėje.

Žeberklo atvaizdo paieškas apsunkino M. Znamerovskos-Priufėrovos publikuotuose darbuose supainiotos eksponatų metrikos. Tyrimo metu pavyko rasti klaidas ir sėkmingai identifikuoti žeberklo vaizdą. Ta-

čiau liko neatsakytų klausimų, susijusių su eksponatų perdavimu Baltarusijos SSR. Norėdamos patikslinti žeberklo istorijos baltarusiškąją dalį, kreipėmės į Senosios baltarusių kultūros muziejų Minske. Jų atsakymas užminė naujas mįsles, kurias šiandien priimame kaip paskatą tolimesniems tyrimams.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. 175: ap. 1(I)A, b. 816; ap. 1(I)Bb, b. 889; ap. 5(IV)B, b. 97, b. *Lietuvos literatūros ir meno archyvas (LLMA)*, f. 342, ap. 1, b. 2988; 3096.
Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas (LNMA), f. IEM: ap. 03, b. 6, b. 14; ap. 3, b. 15, ap. 6, b. 73A.
Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų mokslinis archyvas, b. ATA 56.
Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų duomenų bazė „Valdovas“, įrašo autorė E. Zaveckienė.
Baudouin de Courtenay-Ehrenkretzowa, Cezarja. Zakład etnologii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i jego zadania. *Balticoslavica*, t. 1, s. 75–98.
Cicėnas, Jeronimas. Ir žemėje yra kultūra, ir ... *Vilniaus balsas*, 1940, lapkričio 23 d., p. 4.
Etnografiniai vaizdai Marijos Znamerovskos-Priufėrovos neigatyvuose. Sud. Laima Lapėnaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2020.
Dargužaitė, Rasa. *Meno pramonė, „Dailės“ kombinatų veikla*. Vilnius, Vilniaus auksas, 2020, p. 13.
Koło etnologów. *Koło Naukowe Studentów U.S.B. w latach 1919–1929*, Wilno, 1933, s. 5.
Liekis, Algimantas. *Lietuvos mokslų akademija 1941–1990*. Vilnius: Lietuvos mokslas, 2001.
Sarcevičius, Saulius. Žeberklų įvorės. In *Etnografija (Metraštis 2–3)*. Sud. Birutė Kulnytė, Elvyda Lazauskaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 1998, p. 28–32.

Sutrumpinimai

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas
LNMA – Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas
LDKVR – Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai
LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus
SBU – Stepono Batoro universitetas

Schramówna, Helena. O zadaniach towarzystw popierania przemysłu w dziedzinie opieki nad sztuką ludową. *Ziemia*, 1930, t. 15, Nr. 10, s. 182–188.
Targi północne w Wilnie. Wilno, 1939.
Vilnius etnografinis muziejus. *Karys*, 1942, gruodžio 12 d. p. 5.
Znamierowska-Prüffer, Marija. Etnografijos reikalai Vilniaus krašte (2. Vilniaus universiteto Etnografijos muziejaus rinkiniai), *Gimtasai kraštas*, 1941, Nr. 1–2, p. 153–158.
Znamierowska-Prüfferowa, Maria. *Ości rybackie-próba klasyfikacji ości północno-wschodniej Polski*. Wilno: Muzeum Etnograficzne U.S.B., 1939.
Vasiliauskaitė, Gintarė. Dailės kombinatai – primiršta lietuviškojo dizaino istorija [interaktyvus], 2020 06 06, [žiūrėta 2021 04 15]. Prieiga internete: <https://kauno.diena.lt/naujienos/laisvalaikis-ir-kultura/kultura/dailės-kombinatai-primiršta-lietuviškojo-dizaino-istorija-971001>.
Znamierowska-Prüfferowa, Maria. *Rybackie narzędzia kolne w Polsce i w krajach sąsiednich*. Societatis scientiarum Torunensis IV, Toruń, 1957.
Znamierowska-Prüfferowa, Marja. Muzeum Etnograficzne U.S.B. w Wilnie i jego przyszłość. *Lud*, Lwów-Wilno, 1932, serja II, t. 11, s. 1–11.
Žilėnas, Vincas. Stepono Batoro universiteto muziejai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1979, Nr. 1., p. 28–29.

CODE EM 1888: THE LINK BETWEEN ARCHAEOLOGY AND ETHNOLOGY

Laima Lapėnaitė

National Museum of Lithuania

Milda Samulionytė-Zikarienė

National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania

In June 2005, archaeological excavations were started in Vilnius Lower Castle, northwest of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania and south of the National Museum of Lithuania. During them, in the upper, mixed layers, a square plate of the museum exhibit, made of aluminum alloy, with the printed inventory number “IST.ETN. MUSEUM EM 1888” was found. It turned out that this was the inventory number of the exhibit of ethnographic collections of the former Museum of History and Ethnography – the spear. In the interwar period, the spear entered Lithuania into the newly established Ethnographic Museum of Stephen Bathory University, but during the Soviet era, in the eighth decade, along with several hundred other values, the spear was transferred to the Museum of Art, Ethnography and Folklore Institute of the Belarusian SSR Academy of Sciences.

The article aims to show how an archaeological find reveals a rich, multi-layered history of museum value worthy of a detective story: its cultural and political realities that influenced the mobility of museum values, accounting and security features of that period. The article reviews the activities of the Ethnographic Museum of Stephen Bathory University, the Museum of Lithuanian History and Ethnography (Vilnius Ethnographic Museum in 1941–1952). The role of the museologist and ethnologist Marija Znamerovka-Priuferova in this history and the complicated circumstances of returning the exhibit to Belarus, which remain vague to this day, are discussed in more detail.

APLINKOS PARAMETRŲ STEBĖJIMO ANALIZĖS GALIMYBĖS: VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJAUS ARCHEOLOGIJOS RINKINIO SAUGYKLOS ATVEJIS

Asta Vasiliauskaitė

Vytauto Didžiojo karo muziejus, Klaipėdos Universitetas
K. Donelaičio g. 64, Kaunas, LT-44248
vasiliauskaite.asta@gmail.com

Anotacija

Prevencinis konservavimas yra neintervencinių metodų naudojimas siekiant sumažinti žalingų aplinkos veiksnių poveikį muziejinėms vertybėms, dažniausiai – ne vienai vertybei, o jų grupei. Straipsnyje pristatomas vienas iš prevencinio konservavimo metodų – aplinkos parametrų stebėjimas – bei sukauptų duomenų analizės būdai. Remiantis Vytauto Didžiojo karo muziejaus archeologijos rinkinio saugykloje surinktais duomenimis, pateikiamos dviejų iš dešimties žalingų aplinkos veiksnių – santykinio oro drėgnumo ir temperatūros – sukauptų duomenų analizės galimybės. Šių dviejų veiksnių duomenys gali būti fiksuojami atsitiktinai ir nepertraukiamai. Aplinkos duomenų rinkimo būdą įstaiga pasirenka pagal savo poreikį. Apibendrinant abiem būdais surinktus duomenis, lentelėje atskirai pateikiamas santykinio oro drėgnumo ir temperatūros mėnesio vidurkis, maksimali ir minimali mėnesio temperatūros vertės. Nepertraukiamu fiksavimu surinkti duomenys yra patikimesni ir atspindi realesnę stebimos patalpos situaciją. Taip pat jie gali būti apdorojami specialiomis programomis, skirtomis kultūros įstaigų aplinkos duomenų analizei.

Reikšminiai žodžiai: santykinis oro drėgnumas, temperatūra, duomenų kaupiklis, programa

Prevencinis konservavimas yra neintervencinių metodų naudojimas siekiant sumažinti žalingų aplinkos veiksnių poveikį muziejinėms vertybėms, dažniausiai ne vienai vertybei, o jų grupei. Yra išskiriama 10 žalingų aplinkos veiksnių (1 il.).

Straipsnyje pristatomas vienas iš prevencinio konservavimo metodų – aplinkos parametrų stebėjimas bei sukauptų duomenų analizės būdai. Remiantis Vytauto Didžiojo karo muziejaus (toliau – VDKM) archeologijos rinkinio saugykloje surinktais duomenimis, pateikiamos dviejų iš dešimties žalingų aplinkos veiksnių – santykinio oro drėgnumo ir temperatūros – sukauptų duomenų analizės galimybės.

1. *Žalingi aplinkos veiksniai: teršalai, biologiniai kenkėjai, vanduo, ugnis, vagystės ir vandalizmas, fizinės jėgos, eksponatų praradimas, netinkamas santykinis oro drėgnumas, netinkama temperatūra ir šviesa.*¹

Kalbant apie muziejų aplinkos stebėjimą ir jos įtaką muziejinių vertybių irimo procesams, tarptautinėje erdvėje galima išskirti kelis svarbiausius įvykius. 1967 m. įvyko pirmą konferenciją apie aplinkos įtaką muziejinėms vertybėms². 1978 m. išleista įtakingiausia prevencinio konservavimo knyga³, kurią autorius Garry'is Thomsonas skyrė gilesnei muziejaus aplinkos analizei. Šiame leidinyje buvo nurodytos griežtos santykinio oro drėgnumo ir temperatūros normos, kurių, deja, kai kas dar iki šiol bando laikytis. 1990 m. Kanados konservavimo institutas paskelbė 10 žalingų aplinkos veiksnių sąrašą, juo vadovaujamosi iki šiol⁴.

- 1 A Guide to Risk Management of Cultural Heritage. [interaktyvus], [žiūrėta 2021 05 28]. Prieiga internete: www.icrom.org/wp-content/uploads/Guide-to-Risk-Management_English.pdf.
- 2 Museum climatology: Contributions to the 1967 IIC Congress, London. 1968.
- 3 Thomson, Garry. The Museum Environment. 1978.
- 4 Agents of deterioration. [interaktyvus], [žiūrėta 2021 04 18]. Prieiga internete: <https://www.canada.ca/en/conservation-institute/services/agents-deterioration.html>.

Atsitiktinių verčių fiksavimas		Nepertraukiamas verčių fiksavimas	
Nauda	Trūkumai	Nauda	Trūkumai
Duomenis lengva rinkti ir analizuoti	Momentiniai duomenys, nesusidaro pilnas vaizdas, sunkiau nustatyti, ar yra problemų	Nuolat fiksuoja aplinką, leidžia detaliau analizuoti sąlygas	Labai didelis informacijos kiekis, ilgiau užtrunka analizuoti
Prietaisai pigūs	Darbuotojas fiksuoja	Duomenų analizei galima naudoti ne tik gamintojo siūlomą programą	Prietaisai brangesni
		Nereikia kasdien stebėti ir fiksuoti	

1 lentelė. Aplinkos duomenų rinkimo būdų nauda ir trūkumai

2014 m. Bizot grupė⁵, ICOM⁶, Australijos⁷, Amerikos konservavimo institutai paskelbė rekomendacijas perduodant objektus laikinam saugojimui. Jos paremtos tvarumo principu, pasyviais metodais, mažesnėmis energijos sąnaudomis. Rekomenduotos platesnės santykinio oro drėgnio ir temperatūros ribos. Siūlyta vertinti vietinį klimatą, muziejaus pastatą, rinkinį bei turimus išteklius. Tolimesni planai siejami su kompiuterinių programų kūrimu ir tobulinimu, atsižvelgiant į kylančias problemas dėl aplinkos parametrų analizės, taip pat siekiama, kad programos būtų prieinamos nemokamai.

Lietuvoje svarbiausiais laikyčiau tris įvykius. Gražinos Gleiznienės⁸ 2000 m. konferencijoje „Muziejinių vertybių restauravimas ir saugojimas: problemos ir sprendimai“ pristatyta Lietuvos nacionalinio muziejaus saugyklų stebėsenos apžvalga. 2005 m. LR kultūros ministro patvirtinta Muziejaus rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcija⁹ (toliau – RAAS), kuria muziejai vadovaujasi iki šiol. 2014 m. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto vyk-

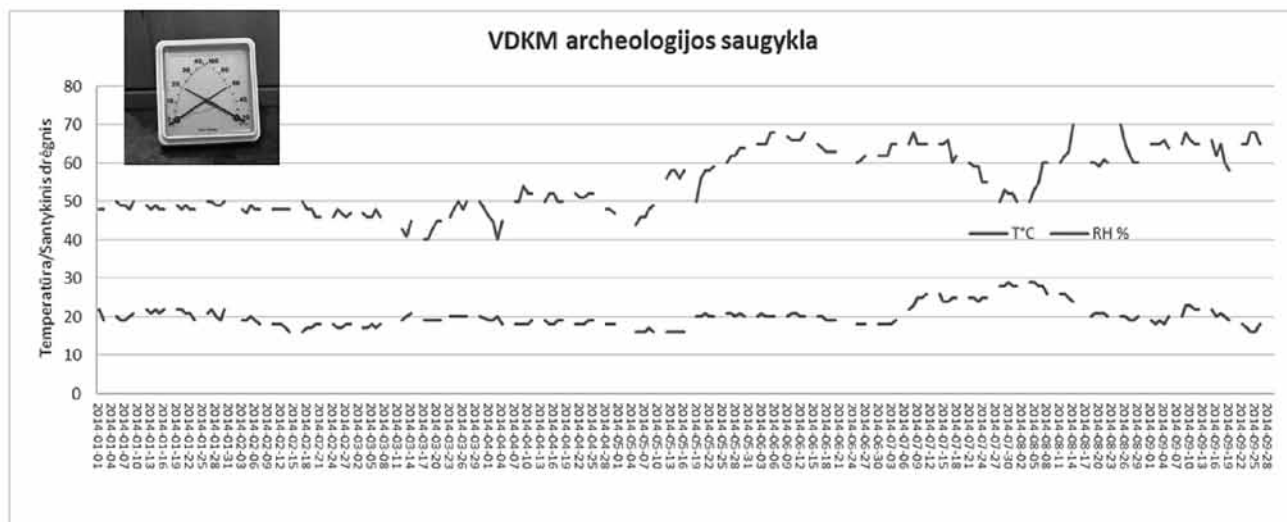
dytas projektas „Individualus muziejaus prevencinio konservavimo planas“, kurio metu akcentuota ilgalaikio aplinkos parametrų fiksavimo svarba¹⁰. Tolesni planai Lietuvoje nėra aiškūs.

Aplinkos stebėjimas – tai kelių etapų nuolat pasikartojantis procesas, kurį sudaro duomenų rinkimas: žalingų veiksnių stebėjimas ir rodmenų fiksavimas, duomenų analizė, situacijos įvertinimas; dalinimasis analizės rezultatais tiek su vadovais, tiek su kitais darbuotojais; rezultatai bei reagavimas į analizės išvadas. Jis yra būtinas, norint surinkti informaciją ir įvertinti aplinką, kurioje rinkinys saugomas, padeda įvertinti esamų vėdinimo (kondicionavimo) sistemų efektyvumą. Aplinkos stebėjimas yra laikomas geros rinkinio priežiūros rodikliu.

Iš dešimties žalingų veiksnių du susilaukia daugiausiai dėmesio. Beveik visi muziejai stebi ekspozicijų ar saugyklų aplinkos santykinį oro drėgnį ir temperatūrą. Žalingu santykinis drėgnis laikomas tik tada, kai yra drėgna aplinka, santykinis drėgnis yra virš ar žemiau rekomenduojamos normos konkrečiai vertybei arba smarkiai kinta per tam tikrą laiko tarpą. Žalinga netinkama temperatūra gali būti per aukšta, per žema arba smarkiai kintanti per tam tikrą laiko tarpą. Santykinio oro drėgnio ir temperatūros duomenys gali būti fiksuojami atsitiktinai ir nepertraukiamai. Šių būdų nauda ir trūkumai išdėstyti 1 lentelėje. Atsitiktinai fiksuoti duomenys nepateikia pilno vaizdo, duomenys dažnai būna fragmentiški. Nepertraukiama stebėseną leidžia detaliau analizuoti sąlygas bei duomenų analizei naudoti ne tik stebėjimo prietaiso (duomenų kaupiklio) gamintojo siūlomą programą. Sudėtingesnes analizes galima atlikti su programomis, skirtomis sukauptų duomenų susiejimui su pažaidų bei pavojų lygiais. Aplinkos duomenų rinkimo būdą įstaiga pasirenka pagal savo poreikį.

- 5 Bizot Green Protocol. [interaktyvus], [žiūrėta 2021 04 18]. Prieiga internete: <https://cimam.org/sustainability-and-ecology-museum-practice/bizot-green-protocol/>.
- 6 Environmental Guidelines ICOM-CC and IIC Declaration. [interaktyvus], [žiūrėta 2021 04 18]. Prieiga internete: <http://www.icom-cc.org/332/-icom-cc-documents/declaration-on-environmental-guidelines/#.YLRYnagzZPY>.
- 7 Environmental Guidelines. [interaktyvus], [žiūrėta 2021 04 18]. Prieiga internete: <https://aiccm.org.au/network-news/environmental-guidelines-update/>.
- 8 Gleiznienė, Gražina. Saugyklų mikroklimato stebėseną Lietuvos nacionaliniame muziejuje. 2000. *Muziejinių vertybių restauravimas ir saugojimas: problemos ir sprendimai: III konferencija, 2000 10 11-12: paroda, 2000 10 11-11 19* (sudarė Gražina Gleiznienė), Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2000, p. 78–84.
- 9 Muziejuose esančių rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcija. [interaktyvus], [žiūrėta 2021 04 02]. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.268789>.

- 10 Įvertinta prevencinio konservavimo muziejuose situacija. [interaktyvus], [žiūrėta 2021 04 02]. Prieiga internete: <https://www.kf.vu.lt/studijos/95-naujienos/mokslo-naujienos/1679-ivertinta-prevencinio-konservavimo-muziejuose-situacija>.

2. VDKM archeologijos rinkinio saugyklos aplinkos parametrų matavimo prietaisais ir 2014 m. Excel grafikas.

Vytauto Didžiojo karo muziejaus atvejis

VDKM – vienas seniausių Lietuvos muziejų, atidarytas Kaune 1921 m. vasario 16 d. Jis veikti pradėjo XIX a. pabaigoje statytame mediniame pastate, o 1936 m. vasario 16 d. perkeltas į naujuosius Muziejaus rūmus. Šiame architektūros paveldo pastate, suprojektuotame architektų Vladimiro Dubeneckio, Karolio Reisono ir Kazio Kriščiukaičio, VDKM įsikūręs ir šiandien. VDKM eksponatai eksponuojami pagrindiniame muziejaus pastate bei nuo 2020 m. liepos 1 d. atidarytoje karo technikos ekspozicijoje VI forte. Muziejaus parodoms ir vidaus ekspozicijoms skirtas 2295 m² plotas. VDKM eksponatai saugomi dviejuose saugyklų pastatuose. Bendrai saugyklos užima 1117 m² plotą¹¹.

VDKM archeologijos rinkinyje yra apie 50 000 įvairių laikotarpių ir medžiagų eksponatų. Per pastaruosius 8 metus rinkinys pakeitė tris saugojimo vietas ir nuo 2017 metų yra saugomas pastate, kuris priklauso Klinikos ir karo ligoninės pastatų kompleksui. Jis statytas XIX a. II pusėje ir buvo naudotas kaip karo ligoninė. Pastatas dviejų aukštų, su rūsiu po visu pastatu. Saugyklos plotas 76 m². Šiuo metu vyksta pastato atnaujinimo darbai.

Archeologijos rinkinio aplinka stebima daugiau nei 8-erius metus. Stebėjimo procese buvo naudoti abu anksčiau minėti metodai. Remiantis RAAS, muziejuose, kur neatliekama nepertraukiama mikroklimato stebėseną, temperatūra ir drėgmė matuojama ir prietaisų rodmenys registruojami knygoje du kartus per parą tuo pačiu laiku. Taip buvo daroma iki 2014 m. antros pusės. 2-oje il. pateikiamas grafikas

su atsitiktinėmis santykinio oro drėgno ir temperatūros verčių fiksavimu.

Nepertraukiamam fiksavimui 2014 m. pabaigoje pradėtas naudoti skaitmeninis duomenų kaupiklis *Hobo UX100-003*¹². 3-oje il. pateikiamas metinis grafikas su vienos valandos intervalu fiksuotomis vertėmis.

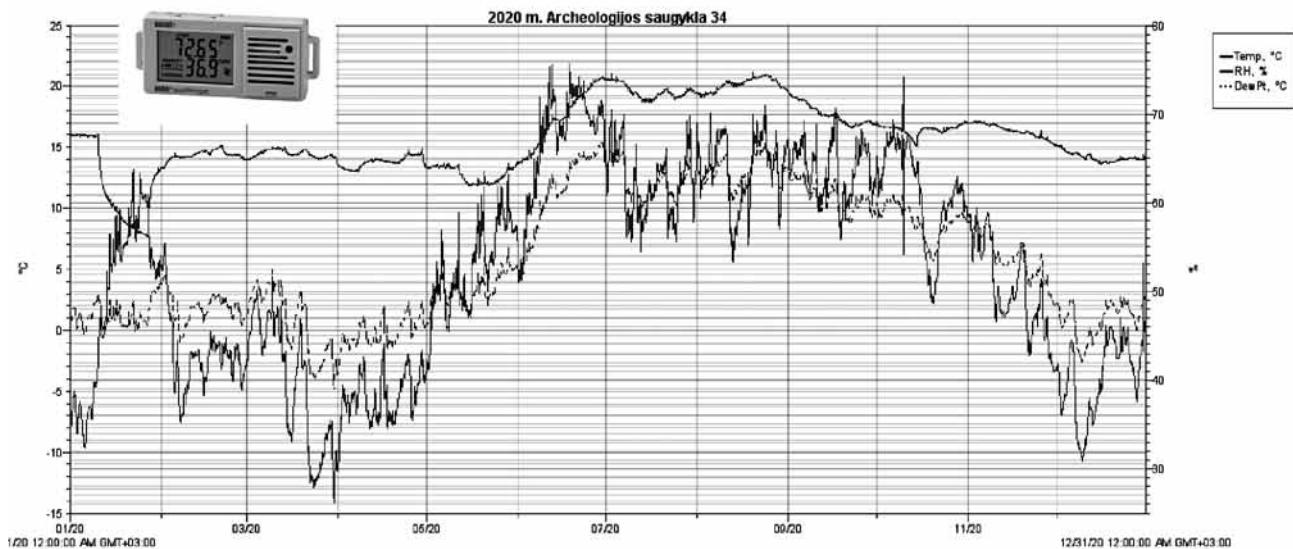
Sukauptus duomenis stengiamasi apibendrinti ir analizuoti kas ketvirtį bei pateikti metines ataskaitas. Apibendrinant abiem būdais surinktus duomenis, lentelėje atskirai pateikiamas santykinio oro drėgno ir temperatūros mėnesio vidurkis bei maksimalios ir minimalios mėnesio vertės. Įvertinamas mėnesio vidurkių atitikimas normoms, nurodoma kurį / kuriais mėnesiais pastebimas didžiausias santykinio oro drėgno ir temperatūros svyravimas. Nors duomenys taip pat analizuojami, tačiau nepertraukiamu fiksavimu surinkti duomenys yra patikimesni ir atspindi realinę stebimos patalpos situaciją.

Hobo sukaupti duomenys (.csv formatu) gali būti apdorojami programomis, skirtomis kultūros įstaigų aplinkos duomenų analizei. Viena iš jų yra *eClimateNotebook*¹³ programa. Tarptautinėje kultūros įstaigų praktikoje ji taikoma nuo 1997 m. Programoje naudojami analizės įrankiai – išsaugojimo rodikliai, t. y. algoritmai, kurie analizuoja užfiksuotus temperatūros ir santykinio oro drėgno parodymus įvertindami keturis galimus vertybių pažeidimų tipus. Įvertinamas natūralus senėjimas (cheminis irimas), mechaninis

11 Pagal 2019 m. muziejų statistika. [interaktyvus], [žiūrėta 2021 04 02]. Prieiga internete: <https://lrkm.lrv.lt/lt/veikla/kulturos-statistika/muzieju-statistika>.

12 *Hobo UX100-003*. [interaktyvus], [žiūrėta 2021 05 26]. Prieiga internete: <https://www.onsetcomp.com/products/data-loggers/ux100-003/>.

13 Detalesnį rodiklių paaiškinimą galima rasti <https://www.eclimatenotebook.com> [interaktyvus], [žiūrėta 2021 04 21].

3. VDKM archeologijos rinkinio saugyklos aplinkos parametrų matavimo prietaisas ir 2019 m. HOBOWare programos grafikas.

pažeidimas (fizinis irimas), mikroorganizmų grėsmė ir metalų korozija. Aplinka vertinama trimis lygiais: gera, tinkama, pavojinga.

Vertinant leistinas santykinio oro drėgnio ir temperatūros leistinas ribas, kyla sunkumų. Kuriuo dokumentu vadovautis atliekant vertinimą? 4-oje il. sužymėtos ribos, remiantis RAAS. Pagal ją, kompleksškai saugant eksponatus iš įvairių medžiagų, oro temperatūra muziejaus patalpose turi būti $18^{\circ}\pm 2^{\circ}\text{C}$, leistinas santykinis drėgnis muziejuose be kondicionierių yra 35–65%. Tačiau instrukcijoje yra nurodyta, kad korozijai neatsparūs archeologiniai eksponatai saugomi itin sausoje aplinkoje (santykinis drėgnis neturi viršyti 40%). Tarptautinėje praktikoje vis dažniau

yra pabrėžiama, kad medžiagos greičiau yra šiltu ir drėgnu periodu. Šaltu ir sausu periodu irimo procesas sulėtėja. Tad nelabai aišku, kaip reikėtų vertinti suvestinėje matomą žemą temperatūrą ir santykinę oro drėgnį, siekiantį aukščiausią leistiną ribą. Jei patalpoje yra objektų iš skirtingų medžiagų, rekomenduoja laikytis reikalavimų, taikomų jautriausiai medžiagai. Tačiau, kalbant apie archeologinius radinius, kyla klausimas, kurią medžiagą ar medžiagas laikyti jautriausiomis santykiniam oro drėgniui ir temperatūrai. Su aplinkos tinkamumo vertinimu ir naujų pažeidimų atsiradimo tikimybę bei greitai didelio kiekio duomenų apdorojimą labai padėti gali programos, skirtos kultūros įstaigų aplinkos duomenų analizei.

Preservation Environment Evaluation

Type of Decay	Risks & Metrics	Evaluation & General Comments
Natural Aging Chemical decay of organic materials	OK TWPI = 58	Generally OK, but fast decaying organic materials such as acidic paper, color photographs and cellulosic plastics will be at elevated risk due to the cumulative effects of temperature and humidity
Mechanical Damage Physical damage to hygroscopic materials	RISK % DC = 2.51 % EMC min = 4.9 % EMC max = 13.9	Heightened risk of physical damage to any hygroscopic material, such as paintings, rare books, furniture, paper, leather, film, or color photos, due to extremely low or high levels of humidity, and / or excessive humidity fluctuation.
Mold Risk Mold growth in area or on collection objects	RISK MRF = 1.01	Heightened risk of mold growth due to extended periods of high humidity.
Metal Corrosion Corrosion of metal components or objects	RISK % EMC max = 13.9	Heightened risk of metal corrosion due to extended periods of high levels of humidity.

4. VDKM archeologijos rinkinio saugyklos aplinkos 6 metų duomenų ataskaita eClimateNotebook suvestinė.

4-oje il. matome *eClimateNotebook* 4 išsaugojimo rodiklių matematinę išraišką. Trys iš keturių rodiklių rodo, kad situacija patalpoje yra pavojinga.

Tačiau tinkamos saugojimo aplinkos sąlygos ne visada sustabdo irimo procesus. 2020 m. straipsnio autorė pradėjo doktorantūros studijas Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute. Studijų metu planuojama analizuoti Lietuvos muziejuose saugomų probleminių archeologinių radinių suirimo laipsnio ir saugojimo aplinkos ryšius.

Santykinio oro drėgno ir temperatūros stebėjimo duomenys yra svarbūs nustatant šių dviejų įtakingų veiksnių poveikio lygį toje aplinkoje saugomo radinio suirimo laipsniui. Kultūros įstaiga gali pasirinkti jai tinkamiausius aplinkos parametrų stebėjimo bei sukauptų duomenų analizės metodus. Nepertraukiamas duomenų kaupimas ir jų analizei naudojamos specialios programos padeda tiksliau įvertinti žalingų aplinkos veiksnių įtaką radinio būklei.

POSSIBILITIES OF ENVIRONMENTAL PARAMETERS MONITORING ANALYSIS: THE CASE OF THE ARCHAEOLOGICAL COLLECTION OF VYTAUTAS THE GREAT WAR MUSEUM

Asta Vasiliauskaitė

Vytautas Magnus War Museum, Klaipėda University

Preventive conservation is the use of non-interventional methods to reduce the impact of harmful environmental factors on museum values, usually not on a single value, but a group of them. The article presents the methods of monitoring two out of 10 harmful environmental factors, i.e. relative humidity and temperature, as well as the analysis of the collected data in the repository of the archaeology collection of Vytautas the Great War Museum. Methods of random values and continuous recording of environmental parameters and analysis of collected data are compared. The *HoboUX100-003* digital data logger is used for continuous recording. The web application *eClimateNotebook* software is used to process the data. It has been applied in the international practice of cultural institutions since 1997. The analysis tools used in the program are conservation indicators, i.e. algorithms that analyse the recorded temperature and relative humidity readings by evaluating four

possible types of value impairments. Natural aging (chemical decomposition), mechanical damage (physical decomposition), the threat of microorganisms and corrosion of metals are assessed. The environment is assessed at three levels: good, appropriate, and dangerous.

However, the decomposition processes of archaeological finds are caused by many factors and the decomposition of some materials does not stop after interventional preservation and/or a suitable storage environment. In 2020, doctoral studies were started at the Institute of Baltic Region History and Archaeology of Klaipėda University. In the work “Investigations of the Decay Processes of Archaeological Finds: From Discovery to the Museum Repository” it is planned to study and analyse the relationship between the degree of decay of problematic archaeological finds stored in Lithuanian museums and the storage environment based on interdisciplinary methods.

NEBYLŪS RELIKTAI AR IŠKALBINGI ISTORIJOS LIUDYTOJAI? ARCHEOLOGINIŲ MEDINIŲ STRUKTŪRŲ TYRIMAI IR IŠSAUGOJIMO IŠŠŪKIAI VALDOVŲ RŪMŲ MUZIEJUJE

Rūtilė Pukienė*, Deimantė Baubaitė

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai

Katedros a. 4, Vilnius, LT-01143

rutile.pukiene@valdovurumai.lt

Anotacija

2014–2015 m., atliekant archeologinius tyrimus Lietuvos Didžiųjų kunigaikščių rūmų šiaurės rytų korpuso U ir W rūsiuose, gana nedideliame plote (35,82 m²) buvo surasta kelių laikotarpių architektūrinių medinių struktūrų – kelios dešimtys polių, rėmusių XVI a. penktajame dešimtmetyje statytas rūmų sienas, XIII a. pabaigos rentininio pastato fragmentas ir XIV a. vidurio pilies gynybinio griovio šlaito tvirtinimo konstrukcijos dalis. Atlikti dendrochronologiniai ir medienos rūšies tyrimai leido tiksliai nustatyti šių struktūrų egzistavimo laikotarpį ir susieti su istoriniais įvykiais. Šie trys objektai buvo paimti konservuoti, numatant juos eksponuoti nuolatinėje ekspozicijoje.

Didelės apimties architektūrinių medinių struktūrų išsaugojimas visada tampa iššūkiu restauratoriams. Visų trijų konstrukcijų konservavimo procesas vyko vienu metu, buvo pasirinktas sacharozės metodas. Konservavimui sunaudota apie 3 t maistinio cukraus, bendras konservavimo tirpalo kiekis siekė 5 t!

Ne mažesnis iššūkis yra ir tokių struktūrų eksponavimas. 2020 m. Valdovų rūmų muziejaus nuolatinę ekspoziciją jau pasiekė 22 juodalksnio poliai, kurių ilgis nuo 0,7 iki 3,4 m. Didelių matmenų struktūros dažniausiai eksponuojamos atviroje ekspozicinėje erdvėje, joms reikalingos pagalbinės konstrukcijos. Todėl svarbu tinkamai parinkti ilgą amžes ir chemiškai stabilias pagalbines medžiagas, užtikrinti saugų mikroklimato režimą, eliminuoti kitus žalingus aplinkos veiksnius.

Reikšminiai žodžiai: polinės pamatų konstrukcijos, dendrochronologija, sacharozės konservavimo metodas, XVI amžius.

Įvadas

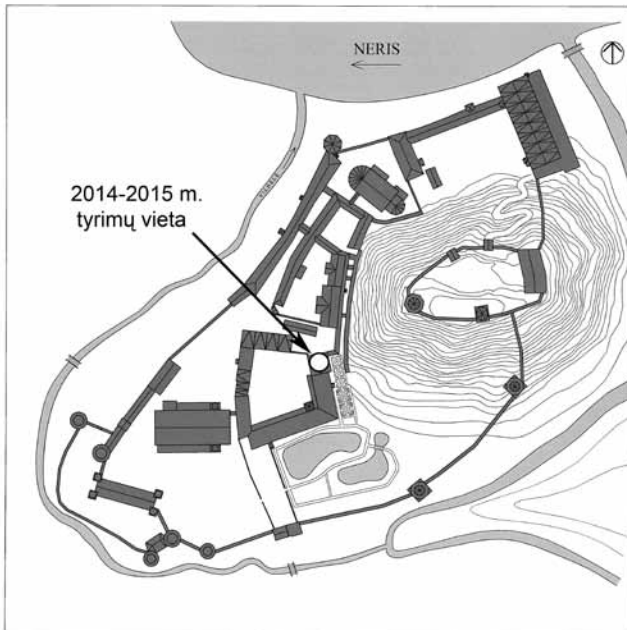
Šiandien dar labai jaunas, neseniai vos dešimtmetį atšventęs Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai jau gerai žinomas tiek muziejininkų bendruomenėje, tiek visuomenėje kaip veržli ir moderni institucija, garsėjanti svariomis ir ryškiomis tarptautinėmis parodomis, kaupiamomis įvairių epochų taikomosios ir vaizduojamosios dailės kolekcijomis, išblaškytų lituanistinių vertybių paieškomis bei solidžiais renginiais.

Tačiau negalima pamiršti, kad muziejaus fundamentas remiasi į unikalaus komplekso pamatus. Muziejaus atsiradimo prielaidas lėmė kelis dešimtmečius vykę kompleksiniai Lietuvos Didžiųjų kunigaikščių rūmų teritorijos (u. k. 1791) archeologiniai ir architektūriniai tyrimai, kurių metu atkastas autentiškų rezidencinių rūmų perimetras su gerai išlikusiais rūsiais, ankstesnės Vilniaus gynybinės pilies mūrai, per XIII–XX a. susiformavęs iki 8 m gylio kultūrinis sluoksnis su Lietuvoje, o kai kuriais atžvilgiais – ir Europoje, analogų neturinčių unikalų radinių gausa.

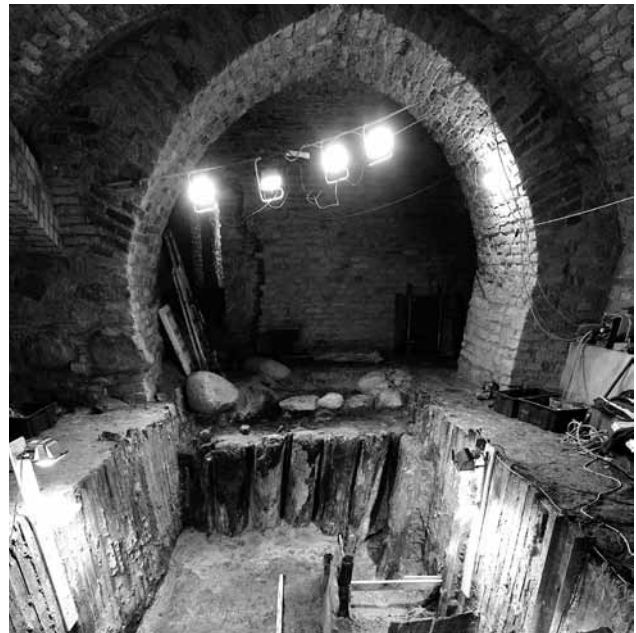
Vienas iš išskirtinių šio archeologinio komplekso aspektų – dėl palankios terpės gerai išsilaike organinės kilmės radiniai, kuriems išlikti padėjo aukšti vietovės gruntiniai vandenys.

2014–2015 m., atliekant archeologinius tyrimus rūmų rytų korpuso šiaurinio priestato U ir W rūsiuose¹ (1 il.), kur buvo numatyta įrengti patalpas restoranui, gana nedidelės apimties (35,82 m²) plote buvo surasta kelių laikotarpių medinių struktūrų:

1 Kuncevičius, Albinas. Vilniaus Žemutinė pilis. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų Rytinio korpuso Šiaurinio priestato archeologinių tyrimų 2014–2015 m. ataskaita. Vilnius, 2015. *Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų mokslinis archyvas* (toliau – *NMLD-KVR mokslinis archyvas*), b. ATA 69.

1. 2014–2015 m. vykdytų archeologinių tyrimų Valdovų rūmų rytų korpuso šiauriniame priestate vieta. R. Abramauskienės brėž., R. Pukienės montažas.

2. Poliai po pietine rūsio siena, virš jų – pietinio įėjimo į rūsį arka. M. Kaminsko nuotr.

kaip spėjama, ūkinės paskirties rentininio pastato fragmentas, datuotas XIII a. pabaiga², griovės, kuri tarnavo ir kaip pilies gynybinis griovys, šlaito tvirtinimo konstrukcijos, įrengtos XIV a. viduryje³, dalis ir kelios dešimtys polių, rėmusių rytinio rūmų korpuso šiaurinio priestato, pastatyto ant nestabilaus, virš ankstesniųjų konstrukcijų susidariusio technogeninio grunto, pamatą (2 il.). Rastos trys medinės struktūros buvo paimtos konservuoti, numatant jas eksponuoti nuolatinėje muziejaus ekspozicijoje. Medinių struktūrų statybos laikotarpiai ir istorinės aplinkybės nustatyti atlikus dendrochronologinius ir medienos rūšies tyrimus.

Šioje publikacijoje pristatomi vienos iš didžiųjų medinių struktūrų – grupės juodalksnio polių, kurie 2020 m., baigus ilgą konservavimo procesą, pasiekė Valdovų rūmų muziejaus nuolatinę ekspoziciją, – tyrimų rezultatai, konservavimo ir eksponavimo iššūkiai bei sprendimai.

- 2 Baubaitė, Deimantė; Pukienė, Rūtilė; Steponavičiūtė, Medeina. XIII a. II p. polichromuoto balno iš archeologinių tyrimų Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje tyrimai ir konservavimo problematika. In: *Restauravimo slėpiniai: kūrinių kelias į gyvąjį meno vertybių pasaulį*. Sud. Rūta Kasiulytė, Vytautė Lukšėnienė, Robertas Švelnikas. Vilnius, 2016, p. 19–26.
- 3 Pukienė, Rūtilė. Medienos dendrochronologinių tyrimų duomenų katalogas, 2015–2016 m. Vilnius, 2016. *NMLDKVR mokslinis archyvas*, b. GTA 29.

Polių medienos rūšies ir dendrochronologiniai tyrimai

Pagal Valdovų rūmų atkūrimo statybinį projektą tvirtinant erozijos pažeistą autentišką rytų korpuso šiaurinio priestato pamatą, po juo buvę autentiški mediniai poliai pakeisti šiuolaikinėmis gelžbetoninėmis konstrukcijomis⁴. 2014–2015 m. archeologinių tyrimų metu užfiksuoti ir ištraukti 22 poliai, kurių ilgis svyravo nuo 0,7 iki 3,4 m.

Šiaurinio rytų korpuso priestato rūsiuose, statytuose ant nestabilaus supiltinio grunto, poliai randami po visomis sienomis. Galingų polių eilė atkasta ir per 2006–2008 m. archeologinius rūsių tyrimus⁵. Poliai padaryti iš nežievintų rastų, mediena išlikusi iki pažievio. Tuo metu Valdovų rūmų bei atskirų jų korpusų statybos raidos chronologija buvo diskusijų objektas, todėl tyrimų metu paimti dendrochronologiniai polių pavyzdžiai – nuopjovos dendrochronologiniam datavimui.

Atlikus polių medienos histologinę mikrostruktūros analizę, paaiškėjo, kad poliai pagaminti iš juodalksnio medienos. Dendrochronologiniam datavimui ši rūšis nėra plačiai naudojama, nes priklauso padrikai aktyvųjų medienų grupei, todėl gana sudėtin-

4 Kuncėvičius, A. Op. cit., p. 194.

5 Blažėvičius, Povilas; Bugys, Paulius; Kaminskaitė, Irena; Ožalas, Egidijus. Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmai. LDK Valdovų rūmų rytinio korpuso šiaurinio priestato archeologinių tyrimų 2003, 2006–2007 m. ataskaita. Vilnius, 2008. *NMLDKVR mokslinis archyvas*, b. ATA 61.

ga išskirti metinių rievų ribas, be to, medžiai palyginti trumpaamžiai. Antra vertus, išlikusių istorinių relikvų iš juodalksnio medienos nėra daug, dar mažiau – jų tirtų, todėl neturime reperinės juodalksnio rievų chronologijos, reikalingos absoliučiam datavimui. Laimei, kai kuriose pamatų vietose buvo rasti ne tik juodalksnio poliai, bet ir vienalaikiai mūro klojiniai iš pušies. Dendrochronologinis pušies serijų datavimas parodė, kad medžiai kirsti 1543 m. vasarą⁶. Santykinai datavus juodalksnio polių rievų serijas, nustatyta, kad visi R korpuso Š priestato pamatų poliai vienalaikiai.

Juodalksnio poliai remia ne tik šiaurinio rytų korpuso priestato, bet ir pietinę Valdovų rūmų sieną, pastatytą taip pat ant supiltinio grunto. Čia konstrukcija truputį kitokia – virš polių dar suformuotas horizontalių juodalksnio tašų rostverkas⁷. Dendrochronologinis abiejų konstrukcijų tyrimas ir santykinis juodalksnio serijų datavimas parodė, kad pietinio korpuso rostverkas įrengtas 30 metų anksčiau už ŠR korpuso polių⁸. Tai leido nustatyti ir Valdovų rūmų statybos pradžią – 1513 m.

Pagrindinė naudinga juodalksnio medienos savybė – ji patvari vandenyje ir požeminėse konstrukcijose. Tačiau savo patvarumu nusileidžia sakinigiems spygliuočiams. Mediniai pamatų fundamentai Vilniaus žemutinėje pilyje naudoti ir anksčiau, tačiau, kaip ir daugumai kitų statybinių konstrukcijų, statytojai rinkosi pušį, be to, ankstesnėse konstrukcijose naudotos horizontalių rąstų pagalvės⁹.

Iš kurgi atkeliavo polių po Valdovų rūmų pamatais technologija? Europoje mediniai poliai nestabiliems gruntams sutvirtinti naudoti nuo Romos laikų¹⁰. Kaip charakteringus pavyzdžius galima paminėti nuo XII a. statytus pastatus Venecijos lagūnoje¹¹ ar Ams-

terdame (nuo XV a.)¹², tačiau polinės konstrukcijos naudotos ir Danijos bei kitų šalių senamiesčiuose¹³, Vokiečių ordino pilyse¹⁴. Beje, senesnieji pastatai Venecijoje¹⁵, Amsterdame (nuo XIV a. pr.)¹⁶, bei kituose viduramžių miestuose¹⁷ statyti ir ant gulsčių rąstų pagalvių.

Vakarų Europoje poliams daugiausiai naudotos vandenyje patvarios lapuočių rūšys: ažuolas ir juodalksnis, ir tik nuo XVII a., prasidėjus intensyviai medienos importui iš Skandinavijos ir kitų kraštų, lapuočius pakeitė stabilesni spygliuočiai: pušis, maumedis, eglė¹⁸. Medienų pasirinkimą lėmė regionuose paplitusios medžių rūšys: Vakarų Europoje vyrauja lapuočių miškai, mums įprastos pušys neauga, kiti spygliuočiai paplitę tik kalnų vietovėse.

Vilniaus statyboms nebūdingos juodalksnio medienos naudojimas Valdovų rūmų poliams atspindi Vakarų Europos statybų tradiciją. Atsižvelgiant į laikotarpį ir istorines aplinkybes, naujos technologijos panaudojimą reiktų sieti su įtakingų vokiečių kilmės verslininkų Hozijų šeimos, XVI a. pradžioje įsikūrusios Lietuvoje¹⁹, veikla. Tėvas Ulrichas Hozijus (g. 1455 m. Pforzheime, m. 1535 m. Vilniuje), Žygimanto Senojo pavedimu nuo 1513 m. prižiūrėjo Vilniaus Žemutinės pilies statybas, o 1515–1535 m. buvo Vilniaus pilininkas²⁰. Po Ulricho mirties veiklą perėmė sūnus Jonas Ulrichaitis Hozijus (g. XVI a. pr. Krokuvoje, m. po 1591 m.), 1536 m. trumpai pabuvęs Vilniaus pili-

6 Pukienė, Rūtilė; Ožalas, Egidijus. Medinės konstrukcijos po Valdovų rūmų pamatais. In: *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, Vol. I. Sud. Gintautas Striška. Vilnius, 2011, p. 146–161.

7 *Ibid*, p. 153.

8 Pukienė, Rūtilė. Non-traditional tree species: construction of historical *Alnus glutinosa* chronology from archaeological timbers. In *TRACE: Tree rings in archaeology, climatology and ecology: Program and abstracts of the Dendrosymposium May 9–12, 2012, Potsdam, Germany*. Potsdam, 2012, p. 38.

9 Pukienė, R.; Ožalas, E. Op. cit., p. 150–151.

10 Klaasen, René K. W. M.; Creemers, Jos G. M. Wooden foundation piles and its underestimated relevance for cultural heritage. *Journal of Cultural Heritage*, 2012, Vol. 13S, p. S123–S128.

11 Ceccato, Francesca; Simonini, Paolo; Lionello, Alberto. Long-term mechanical behavior of wooden pile foundation in Venice. *Proceeding of the 2nd International Symposium on geotechnical engineering for the preservation of monuments and historic sites. 30-31 May 2013, Napoli, Italy*. Naples, 2013, p. 1–8.

12 Klaasen, René K. W. M. Bacterial decay in wooden foundation piles: patterns and causes. A study on historical pile foundations in the Netherlands, *Int. Biodeterior. Biodegrad.*, 2008, Vol. 61, Issue 1, p. 45–60.

13 Klaasen, R. K. W. M.; Creemers, J. G. M. Op. cit., p. S123.

14 Przewłócki, Jarosław; Dardzińska, Ilona; Świniański, Jerzy. Review of historical buildings' foundations. *Geotechnique*, 2005, Vol. 55, No. 5, p. 363–372.

15 Ceccato, Francesca; Simonini, Paolo; Köppl, Christina; Schweiger Helmut F.; Tschuchnigg, Franz. Analysis of degradation effect on the wooden foundations in Venice. *Rivista Italiana di Geotecnica*, 2014, No 2, p. 27–37.

16 Klaasen, R. K. W. M.; Creemers, J. G. M. Op. cit., p. S124.

17 Przewłócki, J., Dardzińska, I., Swinianski, J. Op. cit., p. 365.

18 Macchioni, Nicola; Pizzo, Benedetto; Capretti, Chiara. An investigation into preservation of wood from Venice foundations. *Construction and Building Materials*, 2016, Vol. 111, p. 652–661; Klaasen, R. K. W. M.; Creemers, J. G. M. Op. cit., p. S124.

19 Ragauskienė, Raimonda. XVI amžiaus Vilniaus pilininkai: kolektyvinis portretas. *Lietuvos pilyys*, 2009, Vol. 5, p. 130–145.

20 *Ibid*, p. 131, 138.

3. Rūmų pamatų polių transportavimas.
M. Kaminsko nuotr.

4. Polių kėlimas į 5 m ilgio konservavimo talpą.
M. Kaminsko nuotr.

ninku²¹, vėliau, kaip užfiksuota išlikusiose 1545–1548 m. sąskaitose, tiekęs medžiagas Vilniaus Žemutinės pilies pastatų statyboms²².

Konservavimas

Tokios didelės apimties medinių struktūrų, kaip rūmų poliai ar kitos architektūrinės konstrukcijos, išsaugojimas – netikėta ir sunki užduotis įprastus archeologinius radinius restauruojantiems kilnojamų vertybių restauratoriams. Didžiuliai objektai tiesiog fiziškai negali tilpti į restauravimo skyrių, tad jų išsaugojimas tampa rimtu iššūkiu: tenka ieškoti tinkamų patalpų, užsakyti talpas konservavimui, didelius kiekius konservantų bei sutelkti pagalbininkų komandą (3, 4 il.).

21 Janušonis, Stanislovas. 1535–1536 m. lietuviški grašiai. *Lietuvos istorijos metraštis, 1987 metai*. Vilnius, 1988, p. 80–108.

22 Ragauskienė, R. Op. cit., p. 140.

Atsižvelgiant į tai, kad didžioji konstrukcijų iš 2014–2015 m. perkamos dalis buvo pagaminta iš pušies medienos, kaip optimalus jų išsaugojimo būdas pasirinktas sacharozės metodas. Iš ilgametės patirties žinome, kad šiuo būdu konservuoti radiniai iš spygliuočių medienos pasižymi itin gerais rezultatais – minimaliais tūriniais pokyčiais, natūralia išvaizda, taip pat šio metodo privalumas, kad visą ilgą konservavimo eigą galima atlikti kompaktiškai – konservavimo talpoje.

Šlapios archeologinės medienos konservavimas sacharozės metodu pirmą kartą aprašytas italų tyrinėtojų 1970–1972 m.²³. Vėliau šis metodas bei įvairios jo modifikacijos išbandytos ir išplėtos įvairiose

23 Morgos, Andras. The conservation of large dried out and waterlogged archaeological wooden objects and structural elements – low molecular weight epoxy resin and sucrose, lactitol treatments. *Drewno archeologiczne. Badania I konserwacja. Sympozjum Biskupin – Wenecja*, Biskupin, 1999, p. 150–151.

5. Polių ekspozicija Valdovų rūmų muziejaus I maršrute.
M. Kaminsko nu

šalyse kaip alternatyva brangiam PEG metodui. Lietuvoje sacharozės metodas išbandytas 1995 m. Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centre, Archeologijos skyriuje²⁴, ir netrukus buvo pritaikytas kaip dar vienas metodas Žemutinės pilies masinei medžiagai išsaugoti.

Sacharozės metodas – gana paprastas būdas konservuoti archeologinę medieną. Cukrus pigus, netoksiškas, juo konservuojant nereikia sudėtingos ir brangios įrangos, energijos resursų. Jis lengvai tirpsta vandenyje ir difuzijos būdu įsigeria į medieną, sutvirtindamas suirusią jos struktūrą. Duomenų apie sėkmingą didelių struktūrų išsaugojimą šiuo būdu yra aptinkama ir kitų šalių restauratorių darbuose²⁵.

Visų trijų struktūrų konservavimo procesas vyko vienu metu, tam buvo pagaminta 5 m ilgio hermetiška talpa (4 il.), jų konservavimui buvo sunaudotas rekordinis kiekis konservantų: ~4000 l dejonizuoto vandens ir antiseptiko tirpalo, ~3200 kg maistinio cukraus. Cukraus koncentracija tirpale buvo keliami nuo 50 g/l iki 80 g/l. Visas konservavimo ir natūralus medienos džiovimo procesas truko apie penkerius metus. Polių konservavimą galima laikyti sėkmingu – po konservavimo medienos būklė stabilizavosi, nepakito jų matmenys ir forma, išvengta cukraus tirpalo fermentacijos.

24 Pečeliūnaitė, Elvyra; Vedrickienė, Laima. Archeologinės medienos konservavimas cukrumi. *Lietuvos dailės muziejus*, Metraštis. T. II. Vilnius, 1998, p. 325–329.

25 Morgos, Andras, Op. cit., p. 158–161.

Eksponavimas

Ne mažesniu iššūkiu tampa tokių didelių struktūrų eksponavimas. Šie ekspوناتai Valdovų rūmų muziejuje po restauravimo darbų dažniausiai keliauja tiesiai į jiems parinktą vietą ekspozicijoje, praleisdami muziejaus saugyklų fazę, tad ekspozicinė erdvė tampa ne tik eksponavimo, bet ir ilgalaikio saugojimo vieta. Dėl to labai svarbu, kad ekspozicijoje ne tik būtų užtikrintas saugus mikroklimato režimas, bet ir iš jų aplinkos būtų maksimaliai eliminuoti visi žalingi aplinkos faktoriai. Tad, renkantis eksponavimui naudojamas medžiagas, reikia atsakingai vertinti jų ilgaamžiškumą ir cheminį stabilumą. Polių eksponavimui buvo užsakytos tvirtos ir stabilios prilaikančios konstrukcijos, pagamintos iš metalo, dažyto miltelinu būdu, ekspوناتai prie jų pritvirtinti lanksčiomis nerūdijančio plieno juostomis (5 il.). Kad juostos neįsirežtų į polių medieną, tarp jų ir polių įterptos paminkštinimo tarpinės, išpjautos iš pūsto polietileno *Plastazote*[®] (Preservation Equipment Ltd, UK). Cukrumi konservuoti radiniai jautriau reaguoja į patalpų santykinio drėgnumo ir temperatūros svyravimus, nuolat vykstančius aplinkoje – jų paviršius sudrėksta, tampa lipnus, patamsėja, dėl to jų saugojimui ir eksponavimui rekomenduojamos sausesnės erdvės. Valdovų rūmų muziejaus ekspozicinėje erdvėje stabilią jų būklę užtikrina įrengta automatinė mikroklimato sistema, kuri palaiko jautriems radiniams iš organinių medžiagų saugų eksponavimo režimą: temperatūra 20±2 °C, oro drėgnumas 50±5 %, apšvietumas 50 lx. Kaip foninė ekspozicijos medžiaga pasirinkta perplauta ir antiseptiku apdorota natūralių akmenėlių skalda.

Apibendrinimas

Straipsnyje plačiau aptarėme vieną iš didžiųjų muziejaus ekspонатų – grupę polių, liudijančių apie renesansinį XVI a. vid. LDK Valdovų rūmų perstatymą, kurių medienos tyrimai ir restauravimo darbai jau baigti. 2020 m. jie buvo pristatyti visuomenei ir ši data simboliškai sutapo su rūmų plėtros iniciatoriaus valdovo Žygimanto Augusto (1520–1572) 500-osio gimimo metinėmis.

Tačiau laukia tolimesni darbai. Šiais metais planuojame pabaigti restauruoti ir visuomenei pristatyti XIV a. datuotą gynybinės griovos šlaito tvirtinimo konstrukciją, o 2023 m., minint Vilniaus įkūrimo 700-ąsias metines, esame numatę rekonstruoti ir eksponuoti XIII a. pabaigos rentininio pastato su „aruodu“ fragmentą.

Autorės dėkoja Valdovų rūmų muziejaus darbuotojams ir kitiems prisidėjusiems specialistams už svarią pagalbą, be kurios šie unikalūs objektai nebūtų pasiekę ekspozicinės erdvės.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

- Baubaitė, Deimantė; Pukienė, Rūtilė; Steponavičiūtė, Medeina. XIII a. II p. polichromuoto balno iš archeologinių tyrimų Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje tyrimai ir konservavimo problematika. In *Restauravimo slėpiniai: kūrinių kelias į gyvąjį meno vertybių pasaulį*. Sud. Rūta Kasiulytė, Vytautė Lukšėnienė, Robertas Švelnikas. Vilnius, 2016, p. 19–26.
- Blaževičius, Povilas; Bugys, Paulius; Kaminskaitė, Irena; Ožalas, Egidijus. Vilniaus žemutinės pilies valdovų rūmai. LDK valdovų rūmų rytinio korpuso šiaurinio priestato archeologinių tyrimų 2003, 2006–2007 m. ataskaita. Vilnius, 2008. *Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų mokslinis archyvas (toliau – NMLDKVR mokslinis archyvas)*, b. ATA 61.
- Ceccato, Francesca; Simonini, Paolo; Lionello, Alberto. Long-term mechanical behavior of wooden pile foundation in Venice. *Proceeding of the 2nd International Symposium on geotechnical engineering for the preservation of monuments and historic sites. 30-31 May 2013, Napoli, Italy*. Naples, 2013, p. 1–8.
- Ceccato, Francesca; Simonini, Paolo; Köppl, Christiana; Schweiger Helmut F.; Tschuchnigg, Franz. Analysis of degradation effect on the wooden foundations in Venice. *Rivista Italiana di Geotecnica*, 2014, No 2, p. 27–37.
- Janušonis, Stanislovas. 1535–1536 m. lietuviški grašiai. *Lietuvos istorijos metraštis, 1987 metai*. Vilnius, 1988, p. 80–108.
- Klaasen, René K. W. M. Bacterial decay in wooden foundation piles: patterns and causes. A study on historical pile foundations in the Netherlands. *Int. Biodeterior. Biodegrad.*, 2008, Vol. 61, Issue 1, p. 45–60.
- Klaasen, René K. W. M.; Creemers, Jos G. M. Wooden foundation piles and its underestimated relevance for cultural heritage. *Journal of Cultural Heritage*, 2012, Vol. 13S, p. S123–S128.
- Kuncevičius, Albinas. Vilniaus Žemutinė pilis. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų Rytinio korpuso šiaurinio priestato archeologinių tyrimų 2014–2015 m. ataskaita. Vilnius, 2015. *NMLDKVR mokslinis archyvas*, b. ATA 69.
- Macchioni, Nicola; Pizzo, Benedetto; Capretti, Chiara. An investigation into preservation of wood from Venice foundations. *Construction and Building Materials*, 2016, Vol. 111, p. 652–661.
- Morgos, Andras. The conservation of large dried out and waterlogged archaeological wooden objects and structural elements – low molecular weight epoxy resin and sucrose, lactitol treatments. *Drewno archeologiczne. Badania i konserwacja. Sympozjum Biskupin – Wenecja*, Biskupin, 1999, p. 149–166.
- Pečeliūnaitė, Elvyra; Vedrickienė, Laima. Archeologinės medienos konservavimas cukrumi. *Lietuvos dailės muziejus*, Metraštinis. T. II. Vilnius, 1998, p. 325–329.
- Przewłócki, Jarosław; Dardzińska, Ilona; Świniański, Jerzy. Review of historical buildings' foundations. *Geotechnique*, 2005, Vol. 55, No. 5, p. 363–372.
- Pukienė, Rūtilė. Medienos dendrochronologinių tyrimų duomenų katalogas, 2015–2016 m. Vilnius, 2016. *NMLDKVR mokslinis archyvas*, b. GTA 29.
- Pukienė, Rūtilė; Ožalas, Egidijus. Medinės konstrukcijos po Valdovų rūmų pamatais. In: *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, Vol. I. Sud. Gintautas Striška. Vilnius, 2011, p. 146–161.
- Pukienė, Rūtilė. Non-traditional tree species: construction of historical *Alnus glutinosa* chronology from archaeological timbers. In *TRACE: Tree rings in archaeology, climatology and ecology: Program and abstracts of the Dendrosymposium May 9-12, 2012, Potsdam, Germany*. Potsdam, Association for Tree-Ring Research, 2012, p. 38.
- Ragauskienė, Raimonda. XVI amžiaus Vilniaus pilininkai: kolektyvinis portretas. *Lietuvos pilyš*, 2009, Vol. 5, p. 130–145.

SILENT RELICTS OR ELOQUENT WITNESSES TO HISTORY? RESEARCH ON ARCHAEOLOGICAL WOODEN STRUCTURES AND CHALLENGES OF CONSERVATION IN THE MUSEUM OF PALACE OF THE GRAND DUKES OF LITHUANIA

Rūtilė Pukienė, Deimantė Baubaitė

National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania

In 2014–2015, during archaeological excavations in basements U and W of the north-eastern building of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania, architectural wooden structures of several periods were found in a relatively small area (35.82 m²) – several dozen piles supporting the walls of the palace built in the 5th decade of the 16th century, a fragment of a log building of late 13th century as well as part of the fortification structure of the defensive ditch slope of the castle of the mid-14th century. These three objects were taken for conservation to display them in a permanent exhibition. The performed dendrochronological and wood species research allowed us to accurately determine the period of existence of the structures and to link them with historical events.

In 2020, the permanent exposition of the museum of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania was already reached by 22 black alder piles, whose length was 0.7 to 3.4 m. The article presents the results of research on this structure, the challenges and solutions of conservation and exhibition.

Using the method of histological analysis of wood, it was revealed that the piles were made of black alder logs. For dendrochronological research, this is not a favourable wood species and is currently only suitable for relative dating. However, in addition to the black alder pile foundation, pine logs were used in the raft, which was dendrochronologically dated in 1543, and the trees were felled in early summer. The relative dating of the black alder piles of basement U and the piles of the southern building of the palace, also made of black alder, shows that the installation of structures was separated by exactly 30 years, so the earliest date of construction of the earliest southern palace building is 1513 year.

The use of a new black alder pile technology, not typical of Vilnius construction, is closely linked to the period of activity in Lithuania of the powerful German businessmen Hosius family: father Ulrich Hosius (1455–1535) and son John Ulrichaitis Hosius (early 16th – after 1591).

The process of preserving both the pile group and the other two structures excavated together took place simultaneously, and the sucrose method was chosen for it. It was preserved in a 5 m. long airtight container, consumed about 4000 l. of deionized water and antiseptic solution, about 3,200 kg. of food sugar. The whole process of conservation and natural drying of the wood took about 5 years.

Large-dimension structures are usually exhibited in the open exhibition spaces of museums, and they also require auxiliary structures. Therefore, it is necessary to select long-lasting and chemically stable excipients, to ensure a safe microclimate regime, to eliminate other harmful environmental factors. Stable supporting structures have been designed for the display of the piles, the exhibits have been attached to them with flexible stainless steel strips padded with blown polyethylene *Plastazote*® (Preservation Equipment Ltd, UK). An automatic microclimate system installed in the open pile display area ensures a safe mode for sensitive finds from organic materials (temperature 20 ± 2 °C, air humidity $50 \pm 5\%$, illumination 50 lx).

ARCHEOLOGINIŲ RADINIŲ PRIĖMIMAS, APSKAITA IR TVARKYMAS MAŽOSIOS LIETUVOS ISTORIJS MUZIEJUJE

Roma Songailaitė

Mažosios Lietuvos istorijos muziejus
Didžioji Vandens g. 2, Klaipėda, LT-91246
archeologai@mlimuziejus.lt

Anotacija

Straipsnyje trumpai apžvelgiama Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus archeologinio rinkinio kompletavimo istorija nuo muziejaus įsikūrimo 1924 m. iki 2020 m., supažindinama su svarbiausiomis muziejuje saugomų archeologinių eksponatų grupėmis vykdant tyrimus Vakarų Lietuvoje, Klaipėdos piliavietėje ir senamiestyje. Tuo pačiu keliamas klausimas dėl paskutinį dešimtmetį perduodamų didelių kiekių archeologinių radinių apskaitos, tvarkymo ir išsaugojimo.

Raktiniai žodžiai: *archeologiniai radiniai, radinių perdavimo-priėmimo aktas, centralizuoti fondai*

Įvadas

Mažosios Lietuvos istorijos muziejus (toliau MLIM) yra Klaipėdos miesto savivaldybės biudžetinė įstaiga, kurios pagrindiniai tikslai – kaupti, saugoti, tyrinėti, konservuoti ir restauruoti Klaipėdos miesto ir Mažosios Lietuvos istorinį kultūros paveldą; ugdyti miestiečių istorinę savimonę, formuoti klaipeidietišką identitetą; pristatyti ir propaguoti miesto istoriją, krašto kultūrinį paveldą šalyje ir užsienyje¹. Muziejaus fondo rinkiniai yra centralizuoti, o archeologija yra viena pagrindinių kaupimo kryptų. Archeologijos rinkinio šifrai: AS – archeologiniai radiniai iš Klaipėdos senamiesčio, AP – Klaipėdos pilies archeologiniai radiniai, AV – archeologiniai radiniai iš kitų vietovių. 2020 m. muziejuje buvo 132 419 eksponatų, iš jų 66 620 yra archeologinio rinkinio eksponatai: į pagrindinį fondą (GEK) įtraukta 40 722, į pagalbinį fondą (P) – 25 898 eksponatai.

Archeologinio rinkinio mokslinę inventorizaciją vykdo ir į LIMIS sistemą duomenis pateikia archeologijos ir restauravimo skyriaus archeologai.

¹ Klaipėdos miesto savivaldybės Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus nuotatai. Patvirtinta Klaipėdos miesto savivaldybės tarybos 2020 m. sausio 30 d. sprendimu Nr. T2-22.

Skyriuje yra 5 etatai: skyriaus vedėjos, archeologo (2 žmonės po 0,5 etato) ir 3 restauratorių (keramikos, popieriaus ir medžio). Apie 5000 archeologinio rinkinio eksponatų eksponuojami Mažosios Lietuvos istorijos ekspozicijoje (Didžioji Vandens g. 2), Kalvystės ekspozicijoje (Šaltkalvių g.2), Pilies muziejaus (Priešpilio g. 2) ekspozicijose Frydricho ir Karlo poternose bei Šiaurinėje kurtinoje naujai įrengtoje archeologinėje ekspozicijoje.

Archeologinio rinkinio eksponatus, be muziejaus², yra publikavę tirtų objektų archeologai išleistose monografijose.³

Archeologinio rinkinio kaupimas 1924–2020 m.

1924 m. įsikūrusio Klaipėdos krašto muziejaus ištakos siekia 1906 m., kai „Sandoros“ draugijos nariai, vadovaujami kunigo dr. Viliaus Gaigalaičio, mieste įkūrė muziejaus draugiją, ir 1912 m., kai buvo pritarta miesto tarėjo Jahno pasiūlymui įsteigti miesto muziejų. Apie vieną šio muziejaus eksponatą – galvos papuošalą, rastą Doviluose (Dawillen), žinome iš publikacijos „Lietuviškoje Ceitungoje“, kur buvo pranešta, apie muziejaus eksponatus, eksponuotus

- 2 Mažosios Lietuvos istorijos paminklai. Genys, Jonas, Mažosios Lietuvos istorijos muziejus. Klaipėda, 2004; Klaipėdos pilies ir senamiesčio buitinė keramika XIV a. vidury – XIX a. . Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, Klaipėda, 2010; Klaipėdos pilies ir senamiesčio kokliai XIV a. – XIX a. vidury. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, Klaipėda, 2015; Klaipėdos (Memel) kraštas: nuo ištakų iki XVII amžiaus. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, Klaipėda, 2018.
- 3 Stankus, Jonas. *Bandužių kapinynas* (Lietuvos archeologija, t. 12). Vilnius, 1995; Žulkus, Vladas. Viduramžių Klaipėda. Vilnius, 2002; Bliujienė, Audronė; Bračiulienė, Ramunė. Užpelkių kapinynas Lietuvos pajūrio ir Baltijos jūros regiono kultūrinuose kontekstuose. Klaipėda, 2018; Nabažaitė, Raimonda. Interjero karalienė: Europos kultūros reiškiniai Klaipėdos krosnių kokliuose XIV–XVIII a. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2019; Klaipėdos pilis: tyrimai ir šaltiniai. Sudarytojas Gintautas Zabiela, Klaipėda, 2019.

parodoje Olštyne, ir numatomą jų eksponavimą Poznanėje⁴. Kadangi naujai kuriamo Krašto muziejaus valdyboje buvo ir V. Gaigalaitis, ir Jahnas, tai manoma, kad ir archeologiniai radiniai iš tų muziejų pateko į naują muziejų. Kol kas neturima žinių, iš kokių vietovių ir kiek archeologinių radinių buvo perduota tarp 1924 ir 1931 m., kol buvo pradėtas pildyti Klaipėdos krašto muziejaus Dienynas, kuris saugomas MLIM ir yra svarbus muziejaus eksponatas⁵. Kaip rašė buvusi (1963 12 10 – 1976 10 16) Klaipėdos kraštotyros muziejaus direktorė B. Elertienė: „koku būdu jis čia atsirado, nėra jokių žinių, bet manau, kad tai pirmojo pokario muziejaus vyr. mokslinio bendradarbio Liudo Alseikos triūso dėka“⁶.

Archeologė Rasa Banytė-Rowell, buvusi MLIM darbuotoja, išstudijavusi Dienyną nustatė, kad tarp 1931 m. kovo 11 d. ir 1939 m. kovo 12 d. į muziejų buvo priimta 634 archeologiniai dirbiniai iš 14 kapinynų ir radinių iš 19 akmens ir žalvario amžių vietovių⁷. Apie Dienyną ir krašto muziejaus veiklą (1924–1939 m.) išsamiai yra publikavęs archeologas Linas Tamulynas⁸, todėl žinoma, kad Jūros upės regiono kraštotyrininko O. Schwarzeno (Otto Schwarzien) surinkta akmeninių kirvių kolekcija (ar bent didžioji jos dalis) ir šiandien esanti tarp Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje saugomų eksponatų, tačiau dauguma jų dar neidentifikuoti. Prieškaryje veikusiame muziejuje archeologiniai radiniai buvo saugomi iš Aukštikiemių, Girkalių-Ramučių, Laistų, Kerkutviečių, 1935–1936 m. Emilio Naubūro tyrinėtų Bandužių, Dvylių ir kitų vietovių.

Per karo suirutę didžioji dalis eksponatų dingo ir buvo išblaškyta. Manoma, kad dalis jų buvo išvežta į Kretingą:

Kaip jie atsidūrė Kretingoje, – neaišku. Galima spėti, kad 1939 m. Vokietijai susigrąžinus Klaipėdos kraštą, Muziejaus archeologinę kolekciją į Kretingą pergabeno jo direktorius E. Naubūras, dėl savo politinių pažiūrų turėjęs persikelti į Lietuvą ir po 1939 m. dirbęs Palangos bei Kretingos gimnazijose.

Kita galima versija, – kad Krašto muziejaus rinkiniai (tarp jų – ir archeologinė kolekcija) iki 1945 m. išliko Klaipėdoje ir tik po Antrojo pasaulinio karo dėl nestabilios situacijos buvo išgabenta į Kretingą, norint tinkamai apsaugoti eksponatus.⁹

1949 m. pradžioje naujai įkurtam Klaipėdos kraštotyros muziejui „LTSR kultūros-švietimo valdybos nurodymu buvo gauta eksponatų iš Kretingos kraštotyros muziejaus: archeologijos – 275, etnografijos – 299, gamtos – 87 vienetai“¹⁰.

Ankstyviausios gaunamų eksponatų knygos įrašuose pirmojo gavimo data – 1949 02 02, kur surašyti etnografiniai eksponatai. Šioje knygoje taip pat surašyti 256 archeologiniai eksponatai, kurių gavimo data 1949 03 02, tačiau prie jų nėra priedašo, kad eksponatai gauti iš Kretingos kraštotyros muziejaus. To meto perdavimo aktas kol kas nesurastas, todėl tenka manyti, kad dalis eksponatų, buvusių prieškarinio muziejuje, taip pat perduoti iš Kretingos muziejaus¹¹. Ant kai kurių MLIM saugomų 1949 m. perduotų archeologinių eksponatų iki šiol tebėra išlikę nenuvalyti senieji inventoriniai numeriai, pagal kuriuos per daugelį metų, remiantis Dienynu, pavyksta identifikuoti kai kurias radinių radimvietes. Pvz. 1934 09 09 į muziejų buvo perduota 50 eksponatų (Dienyne Nr. 897–946), kuriuos 1933 m. Dvylių kaime Klaipėdos mokytojų seminarijos seminaristas Jonas Klimkaitis surinko ūkininko Jono Klimkaičio laukuose¹². Šiuo metu iš Dvylių prieškarinio kolekcijos saugomi 5 eksponatai, identifikuota keletas eksponatų iš Bandužių, Kerkutviečių.

Pirmieji radiniai, gausiau papildę archeologinį rinkinį, buvo iš Girkalių kapinyno. Juos 1966 m. gegužės mėn. surinko muziejaus darbuotojai, nuvykę į Girkalių k., kur naujai statomų kolūkio tvartų vietoje buvo aptiktas kapinynas. P. Kulikauskas ataskaitoje rašė: „Iškastos tvartų statybai pamatų duobės vietoje suardyta keliasdešimt turtingų kapų, iš kurių apie 150 radinių pateko į Klaipėdos kraštotyros muziejų,

4 Genys, Jonas. Keli Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus raidos ir veiklos aspektai. Klaipėdos (Memel) kraštas: nuo ištakų iki XVII amžiaus. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, Klaipėda, 2018, p. 34.

5 Klaipėdos Krašto Muziejaus Dienynas / Tagebuch des Landesmuseums in Memel / Klaipėda. *MLIM*, GEK 5583, IR 588.

6 Elertienė, B., 1994. Rankraštis. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, GEK 3982, p. 4.

7 Genys, Jonas. Keli Mažosios Lietuvos ..., p. 35.

8 Tamulynas, Linas. Krašto muziejaus draugija ir krašto muziejus Klaipėdoje. Archeologinės veiklos aspektai 1924–1939 m. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis t. XVII*, Klaipėda, 2008, p. 151–164.

9 *Ibid.*, p. 162.

10 Elertienė, B., p. 8.

11 2018 05 07 šio straipsnio autorei a.a. Kretingos muziejaus archeologas Donatas Butkus el. paštu atsiuntė jo paties surastą buvusio Kretingos muziejaus direktoriaus J. Mickevičiaus darytą 1949 11 06 perduotų Klaipėdos kraštotyros muziejui eksponatų sąrašo nuorašą, kuriame yra pastaba: „paskolinta Klaipėdos kraštotyros muziejaus įsikūrimui“. Anot D. Butkaus, sąrašė nurodyti eksponatai buvo perduoti Klaipėdos muziejui Lietuvos TSR Kultūros-švietimo įstaigų komiteto 1949 07 18 potvarkiu Nr.7/1277. Sąrašas buvo sudarytas galimai 1961 01 01. Sąrašė surašyti 186 etnografijos eksponatai.

12 Klaipėdos krašto muziejaus dienynas, p. 27–28.

Metai	Surašytų aktų skaičius	Įtraukti į apskaitą gauti iš PKI			Įtraukti į apskaitą, iš kitų tyrėjų		Įtraukti į apskaitą einamųjų metų	
		Tyrimų metai	Obj. skaičius	Radinių skaičius	Tyrimų metai	Radinių skaičius	Tyrimų metai	Objektų ir radinių skaičius
1991	9	1980–1985	8	2562	1990	125	1991	–
1992	8	1978–1988	7	1243	1987–1989	191	1992	
1993	14	1979–1986	7	4000	1989–1992	335	1993	2/37
1994	21	1987–1989	2	2196	1990–1993	1846	1994	3/214
1995	28	1975–1989	10	4201	1985–1994	1637	1995	–
1996	40	1977–1989	23	3991	1990–1995	3121	1996	1/355
1997	6	1982–1987	2	320	1996	138	1997	1/5
1998	13	1980–1989	3	79	1991–1997	702	1998	1/123
1999	14	1975–1983	4	388	1993–1998	786	1999	1/1
2000	14	1981–1989	4	368	1991–1999	221	1999–2000	1/616
Iš viso	167	Iš PKI	70	17 348	Kitų tyrėjų	9102	Kitų tyrėjų	1100

1. Iš PKI Klaipėdos skyriaus ir kitų tyrėjų perduotų radinių apskaita 1991–2000 m. Pagal archeologijos skyriaus dokumentaciją sudarė R. Songailaitė

dalį išsinešiojo žmonės¹³. Kapinyną tais metais tyrė Regina ir Pranas Kulikauskai, radinius perdavė Istorijos ir etnografijos muziejui (dab. Lietuvos nacionaliniam muziejui). MLIM saugoma 1966 m. į apskaitą įtraukti 106, o 1967 m. – 9 Girkalių kapinyno radiniai.

1968 m. prasidėję tyrimai Klaipėdos piliavietėje nepasizymėjo radinių gausa, tačiau buvo itin reikšmingi būsimiems piliavietės tyrimams. A. Tautavičius 1968 m. po tyrimų į muziejų perdavė 10 archeologinių radinių.

1970 m. mieste, Jūratės g. (dab. Jono g.), pradėti pirmieji archeologiniai tyrimai, kuriuos vykdė archeologas K. Mekas. Į muziejų 1970 09 30 buvo perduota ir į apskaitą įtraukta 115 radinių.

Lietuvos istorijos instituto ir 1974 m. įsikūrusio *Paminklų konservavimo instituto Klaipėdos skyriaus archeologams* pradėjus vykdyti tyrimus, *archeologinių eksponatų skaičiai augo, sykiu didėjo ir bendras muziejaus eksponatų skaičius: nuo 16 000 – 1973 m. iki 19 000 – 1980 metais*¹⁴.

Nuo 1990 m. į muziejų pradėti perduoti 1975–1989 metais vykdytų tyrimų radiniai iš Klaipėdos senamiesčio, piliavietės, Palangos Žemaičių kalnelio, Birutės kalno, Kretingos, Kražių, Telšių, Varnių ir kt., kurie buvo laikomi *Paminklų konservavimo instituto Klaipėdos skyriuje*.

1990 m. buvo surašyta 17 perdavimo-priėmimo aktų (Nr. 2028, 2040, 2039, 2044, 2045, 2052–

2059, 2061, 2064–2068¹⁵) ir į muziejaus pagrindinį fondą įtrauktas 5101 eksponatas.

Muziejaus archeologinį rinkinį svariai praturtino muziejaus archeologų vykdomi tyrimai naujai surastose Žardės gyvenvietėse (1990–2000 m., J. Genys), vėl aptiktame dar XIX a. pab. tyrinėto A. Bezenbergerio Baitų kapinyne (1989–1997 m., R. Banytė-Rowell). Iš tų metų tyrimų į MLIM apskaitą įtraukta 375 radiniai iš Baitų kapinyno ir 1143 radiniai iš Žardės gyvenviečių.

Tarp 1994–2000 m. į MLIM apskaitą buvo baigti įtraukti PKI Klaipėdos skyriaus perduoti radiniai iš Klaipėdos senamiesčio ir piliavietės, Palangos ir kt. vietovių. Kasmet į muziejų buvo perduodami radiniai iš naujai tiriamų objektų mieste ir piliavietėje, kuriuos taip pat reikėjo inventorinti. Tuo laikotarpiu muziejaus 2–3 archeologams buvo tikras iššūkis, nes jie vykdė tyrimus, tvarkė radinius, darė jų apskaitą (nors fondai buvo centralizuoti) ir dar atliko radinių mokslinę inventorizaciją.

Nuo 1991 iki 2000 metų buvo sutvarkyti ir į apskaitą įtraukti iš PKI gauti 1975–1989 m. tyrimų radiniai iš 70 objektų, o inventorintų eksponatų skaičius – 17 348. Tuo pat metu buvo tvarkomi iš kitų tyrėjų tiriant Bandužių, Vidgirių ir Užpelkių kapinynus, Žardės ir Palangos senovės gyvenvietes, Klaipėdos senamiestį, piliavietę gauti radiniai, kurių buvo inventorinta 10 202 vnt. (1 il.).

Reikėtų pažymėti, kad visiems šiems eksponatams, įrašytiems į muziejaus apskaitą, buvo suteikiamas pagrindinio fondo numeris (GEK), į kurį pateko ir prastos būklės nekonservuoti dirbiniai iš metalo, odos, medžio. Svarbi detalė, aktuali šiandien perduo-

13 Kulikauskas P. Girkaliai, Kretingos apyl., Klaipėdos raj. 1966 m. plokštinio kapinyno tyrinėjimai. Ataskaita. Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius, Nr. 263, p. 2.

14 Genys, J., p. 36.

15 Aktų numeracija nuo 1972 m. iki 1993 m. (1–2226). Nuo 1994 m. aktai numeruojami kasmet.

damų radinių kontekste – tai, kad, pavyzdžiui, iš PKI Klaipėdos skyriaus perduodama keramika (puodai, lėkštės, kokliai) buvo gerai sutvarkyta: atrinkta, suklijuota fragmentais (pvz. puodai ar kokliai suklijuoti iš 4–20 šukių) ar visiškai atkuriant dirbinį, taip sumažinant pavienių šukių skaičių, t. y. neužrašant ant kiekvienos atskiro lauko Nr. (L. Nr.).

Iki 2000 m. muziejuje buvo sukauptas labai vertingas archeologijos rinkinys: daugiau nei 800 eksponatų iš Bandužių kapinyno, tirta 1974 m. (L. Vaitkunskienė) ir 1985–1989 m. (J. Stankus), daugiausiai 320 eksponatų iš Slengių kapinyno, tirta 1972 m. (K. Mekas) ir 1977–1978 m. (V. Žulkus), 202 eksponatai iš Vidgirių kapinyno, tirta 1986, 1987, 1989 m. (V. Šimėnas), Klaipėdos senamiesčio; vien iš Klaipėdos piliavietės 1975–1981, 1986 m. tyrimų (V. Žulkus) buvo apie 3500 eksponatų.

Per 1990–2000 m. muziejaus archeologijos rinkinys pasipildė 32 651 eksponatais.

2002 m. buvo atidarytas Pilies muziejus ir Frydricho poternoje įrengtoje archeologinėje ekspozicijoje pradėti eksponuoti radiniai iš piliavietės ir senamiesčio. 2004 m. buvo atidarytos naujai parengtos vakarų baltų priešistorės, genčių formavimosi iki Livonijos ordino užkariavimų archeologinės ekspozicijos, kuriose eksponuoti prieškarinio kolekcijos bei naujai surastų Žardės, Baitų, Užpelkių ir kt. vietovių radiniai.

Pastarojo meto archeologinių radinių apskaitos ypatumai

Nuo 2005 m. smarkiai išaugus tyrimų apimtims Klaipėdos senamiestyje, į muziejų buvo perduodama vis didesni kiekiai radinių – nuo 1000 iki 5000 vnt. iš vieno objekto. 2006–2008 m. vykdant tyrimus Turgaus g. 37 (G. Zabiela), Žvejų g. 4, 6 (R. Jarockis), Kurpių g. 3 (I. Masiulienė), Žvejų g. 10 (R. Bračiulienė), Skerdėjų g. 2, 6, 8 (R. Songailaitė) ir kt., į muziejų perduota 14 469 radinių. Jų apskaita tapo centralizuotą fondų skyriaus rūpesčiu, muziejaus archeologai vykdė tik mokslinį inventorinimą ir rūpinosi jų konservavimu bei restauravimu. Pradėta radinius traukti į pagalbinių fondų. Iš kilo svarbus dirbinių iš metalo ir odos išsaugojimo klausimas, vietos trūkumas saugyklose. Anuomet atrodė, kad tai dideli kiekiai, nebuvo žinoma, kas mūsų dar laukia ateityje. Nuo 2007 m. vėl atnaujinti Klaipėdos piliavietės tyrimai (vadovas G. Zabiela): 2010 m. tyrimų perduota 2134 keramikos šukių, apie 250 koklių fragmentų, 41 olandiškų pypkių fragmentų, 53 kabliukai, 18 pasvarai ir kt. 2014 m. iš piliavietės tyrimų muziejus priėmė apie 23 tūkst. radinių, tarp jų – daugiau kaip 3 tūkst. ypačiųjų XIV–XV a. radinių: per 800 geležinių

ir bronzinių kabliukų, daugiau kaip 500 laivų kabių, per 200 įtvėriamųjų ir įmovinių arba leto strėlių antgalių, per 13 tūkst. geležinių vinių ir kniedžių ir kt. 2016 m. tyrimų perduota per 2500 XIV–XVI a. datuojamų radinių, iš jų – 1600 vinių.

Be piliavietėje rastų radinių, į muziejų 2015–2020 m. buvo perduoti dideli kiekiai radinių iš senamiesčio tyrimų: Turgaus g. 37 (2012–2013 m., 2016 m. R. Nabažaitė), Sukilėlių g. 12 (2010 m. Dž. Brazaitis), Turgaus a. 12 (2010 m. E. Ubis). Be šių pamintų objektų, kasmet į muziejų perduodama iki 5 tūkst. radinių iš senamiesčio ir kitų vietovių tyrimų (Joniškės, Klemiškės, Slengių kapinynų, Kukuliškių piliakalnio). 2015–2020 m. priimta daugiau nei 100 tūkst. radinių, iš jų į apskaitą įtraukta apie 14 tūkst.

Kadangi didžioji dauguma radinių tėra fragmentai ir šukės, vyr. fondų saugotoja daug jų įtraukia į pagalbinių fondų, 2020 m. jame buvo 25 898 vnt. archeologijos rinkinio eksponatų. Tvarkydami radinių grupes, atrenkame konservavimui, sudaromas eiliškumas, konservuoti radiniai į apskaitą įtraukiami tik konservuoti ir restauruoti. 2015–2020 m. ruošiantis naujos ekspozicijos įrengimui pilies Šiaurinėje kurtinoje buvo konservuota apie 2700 eksponatų (daugiausia iš metalo, medžio), taip pat konservuoti ir restauruoti keramikos bei odos dirbiniai.

Apibendrinimas

Komplektuojant ir tvarkant muziejaus archeologijos rinkinį dažnai kyla klausimas: ar tik žmoniškųjų rezervų trūkumas lemia, kad į apskaitą negalima įtraukti daugiau radinių, ne visada galime užtikrinti archeologinių radinių išsaugojimą ar tinkamą jų viešinimą.

Išryškėja keli faktoriai: 1) perduodamų į muziejų radinių skaičiaus dirbtinas didėjimas, 2) netolygus eksponatų pasiskirstymas tarp Klaipėdos regiono muziejų, 3) valstybinio masto dėmesio kilnojamųjų kultūros vertybių konservavimui ir restauravimui stygius.

Radinių skaičius ne visuomet siejasi su ištirtu ploto dydžiu. Svarbus faktorius yra sąvokų suderinamumas mūsų įstatymuose, pagal kuriuos yra vykdomas radinių perdavimas muziejams.

a) LR KM įsakyme 2005 m. gruodžio 16 d. Nr. ĮV-716 „Dėl muziejuose esančių rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcijos patvirtinimo“ nėra sąvokų *ypatieji* ir *masiniai* radiniai.

b) LR KM įsakyme 2011 m. rugpjūčio 16 d. Nr. ĮV-538 „Dėl paveldo tvarkybos reglamento PTR 2.13.01:2011 „Archeologinio paveldo tvarkyba“ patvirtinimo“ atsiranda sąvoka *ypatusis archeologinis radinys* – iki XIX amžiaus datuojamas archeologinis

radinys, teikiantis esminę informaciją apie objekto pobūdį, chronologiją ir kultūrinę vertę; 19.11. punkte paaiškinama, kas yra *masinė medžiaga* – keramika, statybinės detalės, gamybos atliekos ir pan., o jos „atrinimo kriterijus nustato pats tyrėjas, atsižvelgdamas į aptiktos medžiagos kiekį bei mokslinę vertę“.

c) LR KM įsakymo 2016 m. birželio 1 d. Nr. IV-426 „Dėl Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. vasario 25 d. įsakymo nr. IV-66 „Dėl Nekilnojamojo kultūros paveldo tyrimų metu rastų archeologinių radinių perdavimo muziejams taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo 7.3. punkte paaiškinama sąvoka *Masinė medžiaga* – archeologinių tyrimų metu gausiai randami archeologiniai radiniai, kurie nėra ypatieji (teikiantys esminę informaciją apie objekto pobūdį, chronologiją ir kultūrinę vertę).

Sąvokos *ypatieji radiniai* ir *masinė medžiaga* yra klaidinančios, viena kitai prieštaraujančios, priverčiančios muziejininkus baigti tvarkyti tyrėjo perduotus radinius. Pvz., jau daugelį metų keramikos šukės yra surašomos į lenteles be atrankos, ant kiekvienos šukės užrašant lauko numerį (L. Nr.). Tačiau pradėjus tvarkyti perduotus radinius, paaiškėja, kad keramikos šukes galima suklijuoti tarpusavyje ir tyrėjo sudarytoje masinėje keramikos lentelėje vietoje 15 radinių su lauko numeriais lieka vienas fragmentas ar net pilnas indas, kuris atitinka ypačiojo radinio kriterijus, ir perdavimo metu turi būti traktuojamas kaip 1 radinys (daiktas), kuris muziejuje bus įtrauktas į apskaitą. Kyla klausimas: ar tyrėjai, be atrankos darydami keramikos šukių lenteles su šifriniais kodais ir išmatavimais, duomenis renka kokiais nors ateityje kuriamai duomenų bazei, apie kurią muziejininkai

kol kas nežino, ar tai – greičiausias būdas sutvarkyti radinius ir perduoti juos į muziejų?

Kol tyrėjai radinius, kaip valstybės saugomas kilnojamąsias kultūros vertybes, perduoda saugoti muziejams, derėtų puoselėti tarpusavio bendradarbiavimą ir susikalbėjimą. Todėl, mūsų manymu, vertėtų sugrįžti į praeitį ir parengti vieną eksponatų sąrašą, kuriame būtų surašyti radiniai, perduodami muziejui saugoti, kaip tirta objekto archeologinė kolekcija, kurią galima išskirstyti į pagrindinį (GEK) ar pagalbinį fondą (P). Tyrėjai galėtų perduoti papildomą medžiagą, prie kurios būtų užrašyta: pvz. moksliniams tyrimams, ir muziejai jos neįtrauktų į apskaitą.

2. Jau minėtame LR KM įsakymo 2016 m. birželio 1 d. Nr. IV-426 priede yra pateikiamas muziejų, kultūrinių rezervatų direkcijų bei specializuotų saugyklų sąrašas. Nežinant muziejų atrankos kriterijų dėl archeologinių radinių prėmimo, lieka neaišku, kodėl daugumai savivaldybių muziejų neleidžiama turėti ir archeologinio rinkinio. Tai būtų veiksmingesnė paveldo propagavimo priemonė, kiltų didesnis domėjimasis savo krašto praeitimi.

3. Archeologiniai (ir ne tik) eksponatai, kaip nacionalinis turtas, turėtų būti konservuojami valstybės lėšomis, tiesiogiai finansuojant restauravimo centrus pagal jų darbų apimtį ir poreikius. Į tokius centrus archeologai jau tyrimų metu galėtų pristatyti radinius. Jei archeologai savo lėšomis restauruoja eksponatus, reikėtų numatyti kompensavimo mechanizmą: pavyzdžiui, per pajamų deklaracijas ir pan. Muziejai, kaip valstybės turto saugotojai, neturėtų dalyvauti LKT konkursuose dėl eksponatų konservavimo, nes, negavę finansavimo, gali neužtikrinti jų išsaugojimo.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Bliujienė, Audronė; Bračiulienė, Ramunė. Užpelkių kapinynas Lietuvos pajūrio ir Baltijos jūros regiono kultūriniuose kontekstuose. Klaipėda, 2018.
Elertienė, B., 1994. Rankraštis. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, GEK 3982.
Genys, Jonas. Keli Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus raidos ir veiklos aspektai. Klaipėdos (Memel) kraštas: nuo ištakų iki XVII amžiaus. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, Klaipėda, 2018, p. 33–41.
Klaipėdos Krašto Muziejaus Dienynas / Tagebuch des Landesmuseums in Memel / Klaipėda. MLIM, GEK 5583, IR 588.
Klaipėdos pilies ir senamiesčio buitinė keramika XIV a. vidurys–XIX a.. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, Klaipėda, 2010.
Klaipėdos pilies ir senamiesčio kokliai XIV a.–XIX a. vidurys. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, Klaipėda, 2015.
Klaipėdos (Memel) kraštas: nuo ištakų iki XVII amžiaus. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, Klaipėda, 2018.
Klaipėdos pilis: tyrimai ir šaltiniai. Sudarytojas Gintautas Zabieła, Klaipėda, 2019.

Klaipėdos miesto savivaldybės Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus nuotatai. Patvirtinta Klaipėdos miesto savivaldybės tarybos 2020 m. sausio 30 d. sprendimu Nr. T2-22.
Kulikauskas P. Girkaliai, Kretingos apyl., Klaipėdos raj. 1966 m. plokštinio kapinyno tyrinėjimai. Ataskaita. Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius, Nr. 263.
Mažosios Lietuvos istorijos paminklai. Genys, Jonas, Mažosios Lietuvos istorijos muziejus. Klaipėda, 2004.
Nabažaitė, Raimonda. Interjero karalienė: Europos kultūros reiškiniai Klaipėdos krosnių kokliuose XIV–XVIII a. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2019.
Stankus, Jonas. Bandužių kapinynas (Lietuvos archeologija, t. 12). Vilnius, 1995.
Tamulynas, Linas. Krašto muziejaus draugija ir krašto muziejus Klaipėdoje. Archeologinės veiklos aspektai 1924–1939 m. Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII, Klaipėda, 2008, p. 151–164.
Žulkus, Vladas. Viduramžių Klaipėda. Vilnius, 2002.

RECEPTION, ACCOUNTING, MANAGEMENT OF ARCHAEOLOGICAL FINDS AT THE HISTORY MUSEUM OF LITHUANIA MINOR

Roma Songailaitė

The History Museum of Lithuania Minor

The History Museum of Lithuania Minor is a budgetary institution of Klaipėda City Municipality, which was established in 1924 as Klaipėda Region Museum. In 1938, it contained 1,545 exhibits, of which 470 were archaeological. During the Second World War, the museum's finds scattered. In 1949, the Soviets established a new museum and the finds were brought from Kretinga Museum of Local Lore, which included the museum's old exhibits. The number of exhibits in the archaeological collection of Klaipėda Region Museum began to grow after the beginning of archaeological research in 1966 in Girkaliai cemetery (P. Kulikauskas), and in 1974, in Bandužiai cemetery (L. Vaitkunskienė). In 1970, after the beginning of archaeological research in Klaipėda Old Town (K. Mekas), the collection of archaeology

began to grow rapidly. Between 1975 and 1989, archaeologists of Klaipėda branch of the Institute of Conservation of Monuments (V. Žulkus, R. Sprainaitis, J. Genys) transferred 17,348 finds from 70 objects to the museum. Between 1990 and 2000, the museum's archaeological collection was supplemented with 32,651 exhibits.

In 2020, there were 132,419 exhibits in the museum, of which 66,620 are exhibits of the archaeological collection, among which the finds of Žardė, Bandužiai settlements, Bandužiai cemetery, Slengiai and Vidgiriai cemetery, Klaipėda Old Town and castle site should be distinguished.

The large quantities of exhibits call for more effective measures to preserve them for future generations.

NUO ARCHEOLOGINIŲ KASINĖJIMŲ IKI PARODOS IR NUOLATINĖS EKSPOZICIJOS: 2019–2020 M. VALDOVŲ RŪMŲ ARCHEOLOGINIO PAVELDO PRISTATYMAS

Dr. Povilas Blaževičius, Egidijus Ožalas, Dovilė Urbonavičiūtė-Jankauskienė, dokt. Rasa Valatkevičienė, dr. Rūtilė Pukienė, dr. Medeina Steponavičiūtė, Gintautas Striška

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai
Katedros a. 4, Vilnius, LT-01143
rasa.valatkeviciene@valdovurumai.lt

Anotacija

Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai buvo įsteigti 2009 m. sausio 1 d., o muziejus lankytojams su dailimi nuolatinėmis ekspozicijomis atvertas 2013 m. liepos 6 d. Svarbiausią jo nuolatinės ekspozicijos dalį sudaro muziejaus vietoje 1987–2010 m. vykusių archeologinių tyrimų metu surasti radiniai. Radinių kelias į muziejaus nuolatinę ekspoziciją užtruko nuo 3 iki 26 metų.

2019–2020 m. archeologiniai tyrimai vyko veikiančioje muziejaus ekspozicijoje, kai lankytojai galėjo susipažinti su archeologiniais tyrinėjimais ir radiniais. Radiniai iš karto buvo konservuojami restauratorių, atlikti kai kurių dirbinių cheminiai, gemologiniai, geologiniai, rentgeno tyrimai, paimti mėginiai dendrochronologiniams ir kt. tyrimams. Grunto iš tyrimų vietos plovimo darbai suteikė puikių rezultatų. Po tyrimų iš karto surengta paroda, vėliau įvyko ir improvizuoti susitikimai bei ekskursijos su archeologais, bendradarbiauta su edukatoriais ir vaikų vasaros stovyklos dalyviais. 2021 m. žiemą šiais naujai atrastais archeologiniais radiniais buvo atnaujinta nuolatinė ekspozicija. Šį kartą radinių kelias iki eksponatų užtruko vos vienerius metus.

Reikšminiai žodžiai: viduramžiai, Vilniaus pilys, XIII–XIV a., radiniai, tarpdisciplininiai tyrimai

Įvadas

2015–2019 metais, atliekant Valdovų rūmų autentiškų mūrų ir grindinių prevencinę priežiūrą ir konservavimą, pietinio korpuso G rūsyje buvo stebimas nuolatinis aukšto gruntinio vandens destruktinis poveikis. Dėl nuolatinės drėgmės ir biologinės taršos fiksuoti rūsyje esančio autentiško akmenų grindinio vizualiniai pakitimai. Konstatuota, kad XVI a. pab.–

XVII a. vid. datuojamo grindinio paviršiuje formuojasi baltų druskų sluoksnis, gruntas sėda, o grindinys deformuojasi. Neišsprendus šios problemos, eksponatai į šią erdvę atkelti negalėjo. Todėl 2019 m. buvo nutarta šio rūšio vakarinėje dalyje atlikti archeologinius tyrimus, tyrimų plotą užpildyti smėliu ir įrengti drenavimo sistemą. Tyrimai buvo pradėti 2019 m. spalio viduryje ir truko iki 2020 m. kovo vidurio. Tai, kad archeologiniai tyrimai vyko veikiančio muziejaus ekspozicijoje, buvo išskirtinis dalykas tiek patiems archeologams, tiek muziejui ir, žinoma, muziejaus lankytojams. Tyrimų vieta iškart tapo vienu iš traukos taškų. Ypač dėmesio sulaukdavome iš muziejuje vykdomų edukacinių užsiėmimų dalyvių, kolegų iš Vilniaus ir Klaipėdos universitetų, Lietuvos nacionalinio muziejaus. Lauko tyrimuose bei plaunant gruntą dalyvavo Vilniaus universiteto, Istorijos fakulteto, Archeologijos katedros studentai ir savanoriai.

2019–2020 m. tyrimai buvo išskirtiniai tiek organizacine, tiek metodine, tiek rezultatų prasme. Visa tai lėmė, kad per vienerius metus greta pačių tyrimų buvo įgyvendintos kelios šiuos tyrimus pristančios veiklos: ekskursijos, paskaitos, susitikimai bei paroda.

Archeologiniai tyrimai

1993 m. tyrimų metu Valdovų rūmų pietinio korpuso G rūšio rytinėje dalyje buvo atrasti XIII–XIV a. datuojami sluoksniai ir radiniai.¹ 2019–2020 m. vakarinėje šiorūsi dalyje, po autentišku XVII a. vid. akmenų grindiniu buvo atidengti ir tiriami kultūriniai sluoksniai, susiformavę į pietus nuo Ankstyvosios mūrinės pilies (XIII a. pab.–

1 Kuncėvičius, Albinas, Tautavičius, Adolfas, Urbanavičius, Vytautas. Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorijos 1993 m. tyrimai. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų mokslinis archyvas (toliau – NMLDKVR mokslinis archyvas), b. ATA 7.

1. Archeologiniai tyrinėjimai Valdovų rūmų G rūsyje. Vytauto Abrausko nuotr.

XIV a. pr.) I statybų etapo pietinės sienos (M 39). Archeologiniai tyrimai vykdyti apie 22 m² plote (1 il.). Tyrinėtų kultūrinių sluoksnių storis iki žemio vietomis siekė iki 4 m gylio.

Pagrindiniai darbų organizavimo ir techninių sprendimų iššūkiai buvo apsaugoti ekspozicijos takus, turėklus, užtikrinti ekspozicinių patalpų švarą, iš tyrimų vietos saugiai išvežti plastikinėse dėžėse sandėliuojamą gruntą. Taip pat reikėjo efektyviai išspręsti nuolatinį gruntinio vandens siurbimą tyrimų plote, tinkamo apšvietimo užtikrinimą ir pan. Dar vienas svarbus klausimas buvo virš tyrimų ploto esančios rūšio skliauto dalies išsaugojimas bei archeologų saugumo užtikrinimas. Tuo tikslu buvo sumontuota laikina metalinė rūšio skliauto atrama. Galima pasidžiaugti, kad bendromis muziejaus darbuotojų pastangomis visi minėti iššūkiai buvo sėkmingai išspręsti.

Pradėjus archeologinius tyrimus, nuo pat pirmųjų dienų buvo randami unikalūs stiklinių dirbinių fragmentai – apyrankių dalys, biseriniai karoliukai, taurių, puoščių tapytu polichrominiu, auksuotu ornamentu, šukės. Tokie išskirtiniai ir labai trapūs radiniai per kelias valandas atsidurdavo ant restauratorių darbo stalo. Visa muziejaus Mokslinių tyrimų skyriaus Restauravimo grupė pusmetį vykusių tyrimų metu

2. Grunto iš tyrimų vietos plovimas. Rasos Valatkevičienės nuotr.

dirbo ypatingu režimu, pirmenybę teikdama naujai surastiems dirbiniams.

Archeologinių tyrimų metu buvo atidengti gerai išlikę skirtingų medinių konstrukcijų fragmentai, stebino randama gyvulių kaulų ir žuvų žvynų gausa. Jau apie 1 m gylyje buvo pasiektas gruntinis vanduo. Taigi, vietomis buvo tiriami sluoksniai, esantys beveik 3 metrus žemiau gruntinio vandens lygio. Nors tyrimų metu pasitelkta daug papildomo apšvietimo, nuolat naudoti metalo detektoriai, buvo konstatuota, kad šlapiuose sluoksniuose nepavyks pastebėti visų pačių smulčiausių juose glūdinčių dirbinių. Siekiant neprarasti unikalios archeologinės medžiagos, buvo nutarta visą uždurpėjusį gruntą vežti ir sandėliuoti muziejaus ūkiniame kieme bei ten jį perplauti. Grunto plovimo darbai vyko dviem etapais: pirmasis – 2019 m. lapkritį–gruodį, antrasis – 2020 m. birželį–rugpjūtį. Naudoti trijų tipų metaliniai ir plastikiniai sietai (smulčiausias 1x1 mm) (2 il.). Gruntas iš kiekvieno perplauto sieto būdavo peržiūrimas, greta natūralios dienos šviesos pasitelkus ir dirbtinį apšvietimą. Rezultatai patvirtino pasirinktos metodikos teisingumą. Išplovus gruntą, surasta per 900 įvairių smulkių archeologinių radinių (buitinės keramikos, stiklo taurių šukių, kaulinių apkalų, šukų dalių, šachmatų figūrų, plūdžių iš pušies žievės, metalinių dirbinių fragmentų ir pan.). Iškalbingiausias rastas pavyzdys – biseriniai karoliukai. Preparuojant kultūrinį sluoksnį tyrimų plote jų rasta 26, o plauinant gruntą – beveik 300 (ir daugiau nei 100 fragmentų)².

2 Blaževičius, Povilas. *Vilniaus pilių teritorijos su įtvirtinimais, pastatais ir jų liekanomis (u. k. 1791) (Vilniaus m.) detaliųjų archeologinių tyrimų 2019 m. ataskaita* (ruošiamą). NMLDKVR mokslinis archyvas, b. ATA 75.

Šių tyrimų metu plačiai pritaikytos tarpdisciplininių tyrimų galimybės. Archeologinių tyrimų metu aptikti radiniai po pirminio konservavimo buvo tirti įvairiose laboratorijose. Atlikti metalinių dirbinių lydinų sudėties, gemologiniai (brangieji akmenys ir stiklas), geologiniai (žiedo akutė, verpstukai – akmenų identifikavimas), šachmato medžiagos identifikavimo (dramblio kaulas), rentgenografijos tyrimai. Paimta per 50 medienos pavyzdžių dendrochronologiniams tyrimams, 54 grunto mėginiai archeobotaninei analizei, taip pat – parazitologiniams, mikromorfologiniams tyrimams. Didelis kiekis (58 dėžės) zooarcheologinės medžiagos perduota šios srities specialistams. Šių tyrimų rezultatai neabejotinai praturtina Vilniaus Žemutinės pilies gyventojų ir jų kasdienybės istorijos mokslinį pažinimą.

Edukacinė veikla

Kadangi archeologiniai tyrimai veikiančioje muziejaus ekspozicinėje erdvėje nuo pat pirmųjų dienų tapo muziejaus lankytojų susidomėjimo objektu, stengtasi tą susidomėjimą skatinti. Prie tyrimų vietos ilgiau stabtelėję lankytojai turėdavo progą pabendrauti su archeologais, pamatyti jų darbo specifiką, neretai – ir naujausius, ką tik kultūriniame sluoksnyje surastus radinius. Muziejaus edukaciniai užsiėmimai vaikams ir jaunimui taip pat dažnai būdavo pajūrinami „gyvų“ archeologų ir „tikrų“ archeologinių tyrinėjimų vaizdais bei pasakojimais.

Vasarą plaunant gruntą buvo nutarta pratęsti dar tyrimų metu vykusį bendradarbiavimą su muziejaus edukatoriais. Atsirado gera proga pristatyti archeologų ir restauratorių profesijas Valdovų rūmų muziejaus dienos stovyklos „Karūnos akademija“ dalyviams. 2020 m. birželio 29–liepos 24 d. buvo organizuoti edukaciniai užsiėmimai trijų dienos stovyklos pamainų dalyviams (būsimų antrų–penktų klasių mokiniams). Jų metu buvo galima ne tik išgirsti apie archeologų ir restauratorių darbą, bet ir patiems išplautame grunte paieškoti artefaktų (3 il.).

Archeologijos atodangos parodoje

Dar tyrimų pradžioje, suradus pirmus unikalius radinius, gimė mintis juos pristatyti, surengiant atskirą nedidelę parodą. Ypatingai šią mintį sustiprino 2019 m. lapkritį–gruodį išplautame grunte surasti radiniai. Todėl vos įpusėjus tyrimus buvo pradėta ruošti būsimai parodai. Už tai, kad šiuos radinius pavyko taip greitai pristatyti visuomenei, didžiausi nuopelnai tenka Restauravimo grupei, kuriai pavyko iki 2020 m. kovo 11 d. sukurti mažą stebuklą.

3. Edukacinės stovyklos „Karūnos akademija“ dalyviai išplautame ir neplautame grunte ieško archeologinių radinių. Egidijaus Užkurėno nuotr.

4. 2020 03 11 parodos „Archeologijos atodangos: nauji tyrimai Valdovų rūmuose“ atidarymas. Vytauto Abramausko nuotr.

Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 30-čiui skirta paroda „Archeologijos atodangos: nauji tyrimai Valdovų rūmuose“ buvo atidaryta 2020 m. kovo 11 d. (4 il.). Joje pristatyti tyrimų metu surasti ir restauratorių paruošti daugiau nei 200 radinių. Parodą lydėjo jai skirti renginiai. Atidarymui parengta tyrimus ir surastus artefaktus pristatanti paskaita. „Europos archeologijos dienų“ renginiuose 2020 m. birželio 20 d. parodos erdvėje surengti keli improvizuoti susitikimai su archeologais. 2020 m. rugsėjo 26 d. į atsisveikinimo su paroda savaitės renginius buvo įtrauktos ir kelios archeologų vedamos ekskursijos. Jų metu ne tik pristatyti parodoje eksponuojami radiniai, bet ir supažindinta su Ankstyvosios mūrinės pilies (XIII a. pab.–XIV a. pr.) raida, išlikusių to laikotarpio statinių dalimis. Parodą 2020 m. kovo 12–rugsėjo 26 d. aplankė 21 242 lankytojai. Tai didelė sėkmė parodai,

5. Šachmatai nuolatinėje Valdovų rūmų ekspozicijoje. Vytauto Abrazausko nuotr.

surengtai per trumpą laiką muziejaus darbuotojų pastangomis ir kurios veikimą bei lankymą riboja karantino sąlygos.

Archeologiniai radiniai – nuolatinės ekspozicijos eksponatai

2021 m. kovo 16 d. muziejus atvėrė savo duris lankytojams, nuolatinę ekspoziciją papildęs laikinosios parodos eksponatais. Net 188 radiniai, surasti 2019–2020 m. vykusių archeologinių tyrimų metu, jau įgijo eksponatų statusą ir yra eksponuojami Valdovų rūmų muziejaus nuolatinėje ekspozicijoje (5 il.).

Muziejaus ekspozicija papildyta unikalia kaulinių / raginių, stiklo, gintaro dirbinių kolekcija. Tai rytietiškiosios abstrakcijos tipo šachmatų figūrų grupė, kurią sudaro 12 figūrų: 9 pėstininkai, 2 rikiai ir žirgas. Pastaroji figūra – vienintelė rytietiškiosios abstrakcijos tipo šachmatų žirgo figūra Lietuvoje. Iki šiol Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje buvo rasta chronologiškai vėlyvesnė žirgo figūra, priskiriama XIV–XVI a. naujosios abstrakcijos šachmatų tipui.³ Kartu su naujausių tyrinėjimų rezultatais (13 figūrų rasta 2019–2020 m.) Valdovų rūmų muziejaus archeologinėje kolekcijoje yra 21 rytietiškiosios abstrakcijos tipo šachmatų figūra.

Plaunant gruntą buvo rastas kaulinis (?) lošimų kauliukas. Tai seniausias toks kauliukas Vilniuje⁴. Jo taškų žymėjimo sistema yra alternatyvi, t.y. priešingų plokštumų taškų suma lygi 3, 7, 11. Manoma, kad tokia sistema labiau būdinga XII–XIV a., tačiau galėjo būti naudojama ir iki XVI a.⁵

3 Žr. plačiau radinio publikacijoje muziejaus internetiniame puslapyje. Prieiga internete: <https://www.valdovurumai.lt/lankytojams/savaite-eksponatas/sachmatu-zirgo-figura>.

4 Žr. plačiau radinio publikacijoje muziejaus internetiniame puslapyje. Prieiga internete: <https://www.valdovurumai.lt/lankytojams/savaite-eksponatas/seniausias-losimo-kauliukas-vilniuje>.

5 Blaževičius, Povilas. *Seniausieji Lietuvos žaislai*. Vilnius, 2011, p. 141.

Ekspoziciją papildė ir 5 kaulinės užžynės (tyrimų metu iš viso rastos 7 užžynės) – primityvūs instrumentai ar muzikiniai žaislai. Palyginimui galima paminėti, kad iki 2019–2020 m. tyrimų Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje buvo rastos 8 užžynės.⁶

Dar vienas unikalus eksponatas – kaulinis strėlės švilpukas⁷ (tyrimų metu rasti du tokie dirbiniai, vienas išlikęs fragmentiškai). Iš archeologinės Vilniaus pilių medžiagos iki šiol žinomi septyni strėlių švilpukų fragmentai (šeši rasti Vilniaus Žemutinės pilies, vienas – Aukštutinės pilies teritorijoje). Sluoksniai, kuriuose rasti šie dirbiniai, datuojami XIII a. pab. – XVI a. I p.⁸

Muziejaus ekspoziciją papildė ir iki šiol vienintelės Lietuvoje vienosios kompozitinės (sudėtinės) šukos.⁹ Tokio tipo šukos siejamos su vikingų laikotarpio kultūra. Europoje tokių šukų tyrimai ir tipologija remiasi keliais šimtais radinių iš vikingų laikotarpio gyvenviečių, kur jos datuojamos IX–XII a. (kai kuriais atvejais XIII ar XIV a.)¹⁰.

Stiklo dirbinių grupėje išsiskiria taurių, dekoruotų polichrominiu tapytu ornamentu, fragmentai. Kai kurie jų – su auksavimu. Paminėtina taurės, dekoruotos zoomorfiniu (skrendančio paukščio – gervės) ornamentu, šukė. Remiantis analogais, tikėtina, kad tai – taurės, pagamintos Sirijos regione XIII a.

6 Ibid, p. 191–192.

7 Žr. plačiau radinio publikacijoje muziejaus internetiniame puslapyje. Prieiga internete: <https://www.valdovurumai.lt/lankytojams/savaite-eksponatas/strelės-svilpukas>.

8 Blaževičius, Povilas. „Dainuojančios“ strėlės Lietuvoje. In *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, t. 5. Sud. Gintautas Striška, Vilnius, 2021 (atidūta spaudai).

9 Žr. plačiau radinio publikacijoje muziejaus internetiniame puslapyje. Prieiga internete: <https://www.valdovurumai.lt/lankytojams/savaite-eksponatas/vienpusės-kompozitinės-sukos>.

10 Carlsson, Dan. *Combs and comb making in Viking Age and Middle Ages. A short resumé*. In: www.arkeodok.com, 2004.

4 ketv., šukė¹¹. Kiti stiklo dirbiniai, papildę nuolatinę muziejaus ekspoziciją – apyrankių fragmentai (tyrimų metu iš viso rasti 83 stiklinių apyrankių fragmentai, 36 – plaunant gruntą). Taip pat – įvairiaspalviai (įvairių atspalvių geltonos, mėlynos, žalios, rusvos, balkšvos spalvos) karoliukai, besiskiriantys savo forma ir dydžiu. Vieni jų itin maži, iki 3 mm skersmens ir 1–2 mm aukščio, kiti kiek didesni, iki 5–6 mm skersmens, plokšti, suploto rutulio formos, pailgi, statinaitės pavidalo ir pan. Paminėtini ir keli unikalūs karoliukai. Vienas jų gintarinis, daugiabriūnis, kitas – juodo stiklo, su metalo (?) inkrustacija bei pora daugiaspalvių karoliukų.

Muziejaus lobyną papildė žiedas su serpentinu akute ir kelios papuošalų akutės. Viena jų iš brangiojo akmens – karneolio. Dar dvi vienodo dydžio akutės (apgalvių ar kitų dirbinių) – trikampio kabošono formos. Viena jų iš kalnų krištolo, kita – mėlyno stiklo.¹²

Apibendrinimas

2019–2020 m. Valdovų rūmų pietinio korpuso G rūsyje, apie 22 m² plote vykdyti archeologiniai tyrimai. Nepaisant mažos apimties, tyrimų rezultatai yra svarbūs tiek mokslinai, tiek edukacinei, tiek sklaidos prasme.

Tyrimai buvo išskirtiniai keliais aspektais. Pirma, darbai vyko veikiančio muziejaus ekspoziciniame erdveje. Tai ne tik kėlė iššūkių, bet ir sukūrė netradici-

nę bei itin patrauklią vietą muziejaus lankytojams, leido pajaukinti muziejuje vykstančius edukacinius užsiėmimus. Antra, dėl tyrimų vietos specifikos (aukštas gruntinis vanduo, išlikusių medinių struktūrų, radinių gausos ir unikalumo) taikyta grunto plovimo metodika, plačiai pritaikytos tarpdisciplininių tyrimų galimybės. Trečia, įgyvendinta tyrimų rezultatų sklaida, surengiant laikiną parodą, pristatant juos viešose paskaitose, mokslinėje konferencijoje. Ketvirta – kokybiškai papildyta ir atnaujinta Valdovų rūmų muziejaus nuolatinė ekspozicija unikaliais XIII a. pab.–XIV a. pr. radiniais. Net 12 rytietiškosios abstrakcijos tipo raginių (?) šachmatų figūrų, tarp jų ir pirmoji bei vienintelė tokio tipo žirgo figūra, vienintelės ne tik ekspozicijoje, bet ir visoje Lietuvoje raginės (ar kaulinės) vienpusės kompozitinės (sudėtinės) šukos, vienintelis toks Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje ir seniausias Vilniuje lošimo kauliukas su alternatyvia taškų žymėjimo sistema.

Tai, kad per vienerius metus įgyvendintas toks veiklų mastas ir spektras, lėmė institucijos – Valdovų rūmų muziejaus – pajėgumai ir darbuotojų komandinis darbas.

Šių veiklų metu dar kartą pasitvirtino tai, kad edukacija praktinių užsiėmimų metu yra itin svarbi ir tikslinga. Lankytojų, ypač vaikų įtraukimas į vykstantį realų ir „gyvą“ muziejaus veiklos procesą, atskleidžiant profesijų, veiklų užkulius bei leidžiant prie jų tiesiogiai prisiliesti, galėtų būti viena iš svarbių muziejų edukacinių krypčių.

- 11 Carboni, Stefano. *Glass from Islamic Lands*. Thames and Hudson, 2001, p. 331.
- 12 Gemologiniai tyrimai atlikti 2020 m. Lietuvos Prabavimo rūmų Brangakmenių tyrimų laboratorijoje (tyrėjos – Violeta Kisielienė ir Aistė Daukšytė).

Literatūros ir šaltinių sąrašas

Blaževičius, Povilas. „Dainuojančios“ strėlės Lietuvoje. In: *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, t. 5. Sud. Gintautas Striška, Vilnius, 2021 (atiduota spaudai).

Blaževičius, Povilas. *Seniausieji Lietuvos žaislai*. Vilnius, 2011.

Blaževičius, Povilas. *Vilniaus pilių teritorijos su įtvirtinimais, pastatais ir jų liekanomis (u. k. 1791) (Vilniaus m.) detaliųjų archeologinių tyrimų 2019 m. ataskaita (ruošiamą)*. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų mokslinis archyvas, b. ATA 75.

Carboni, Stefano. *Glass from Islamic Lands*. Thames and Hudson, 2001.

Carlsson, Dan. *Combs and comb making in Viking Age and Middle Ages. A short resumé*. In: www.arkeodok.com, 2004.

Kuncevičius, Albinas, Tautavičius, Adolfas, Urbanavičius, Vytautas. *Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorijos 1993 m. tyrimai*. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų mokslinis archyvas, b. ATA 7.

FROM ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS TO AN EXHIBITION AND A PERMANENT EXPOSITION: PRESENTATION OF THE ARCHAEOLOGICAL HERITAGE OF THE PALACE OF THE GRAND DUKES OF LITHUANIA OF 2019–2020

Dr. Povilas Blaževičius, Egidijus Ožalas, Dovilė Urbonavičiūtė-Jankauskienė, PhD student Rasa Valatkevičienė, Dr. Rūtilė Pukienė, Dr. Medeina Steponavičiūtė, Gintautas Striška
National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania

In 2019–2020, archaeological excavations were carried out in the National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania, in basement G of the southern block. Due to the high humidity and high destructive effect of groundwater, visual changes of the authentic stone pavement in the basement were detected. Therefore, in 2019, it was decided to carry out archaeological research in the western part of this basement, to fill the research area with sand and to install a drainage system.

The research lasted for half a year (October 2019 – March 2020) and took place in the museum's existing exposition – visitors could get acquainted with the nature and finds of archaeological research.

Even at the beginning of the research, after finding the first more unique finds of the late 13th century – early 14th century, the idea was born to present them in a separate small exhibition. Therefore, preparations for the future exposition were started only halfway through the works. The fact that these finds were presented to the public so quickly is due to the Restoration Group.

On March 11, 2020, the exhibition “Archaeological Discoveries: New Research at the Palace of the Grand Dukes of Lithuania” dedicated to the 30th anniversary of Lithuania's independence was opened. It presented more than 200 finds found during the research and prepared by the restorers. A lecture presenting the research and found artifacts was prepared for the opening of the exhibition.

While the archaeological excavations were still in progress, the soil was stored from the excavation site and its washing works were started. When washing through three sizes of sieves, even the smallest articles were found – 1.5 cm. diameter and height glass beads and their parts. Continuing this kind of work in the summer, it was cooperated with the educators of the museum – the professions of archaeologists and restorers were introduced to the participants of the day camp “Crown Academy” of the museum of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania.

After leaching the excavated soil, more than 900 finds were found, supplementing the unique complex of finds of basement G. In total, more than 3,000 finds were found during the research, a rich collection of animal bones and fish scales was collected, and more than 50 samples were taken for dendrochronological, as well as parasitological, paleobotanical and micromorphological research.

After initial preservation, the finds were investigated in various laboratories. The composition of metal alloys, gemological (precious stones and glass), geological (a ring eye, spindles – identification of stones), chess material identification (ivory), dendrochronological, X-ray investigations were carried out.

During the archaeological research, several other events were organized to publicize the material that supplemented the museum's funds. On June 20, 2020, during the events of “European Archaeology Days”, several improvised meetings with archaeologists were held in the exhibition space. On September 26, 2020, several tours led by archaeologists were included in the farewell events of the exhibition week. In March 12–September 26, 2020, the exhibition was visited by 21, 242 visitors. It was a great success for the exhibition, which was held in a short time by the efforts of the museum staff, the work and attendance of which was limited by quarantine conditions.

On March 16, 2021, these newly discovered archaeological finds renewed the museum's permanent exposition, and as many as 188 finds became exhibits within a year.

The carried out research allows us to take a new look at the development of the earliest brick castle in Lithuania and enriches the scientific knowledge of the castle inhabitants and their daily history of late 13th – early 14th centuries.

ARCHEOLOGIJA: IŠ PRAEITIES Į DABARTĮ

Povilas Variakojis

Biržų krašto muziejus „Sėla“
J. Radvilos g. 3, Biržai, LT-41175
p.variakojis@birzumuziejus.lt

Anotacija

Biržų krašto muziejuje „Sėla“ saugomi archeologijos artefaktai buvo publikuoti keliuose straipsniuose ir leidiniuose, bet pirmieji archeologiniai eksponatai, patekę į Biržų muziejų ir archeologinių vertybių restauravimas iki šiol nebuvo plačiau aptarti. Straipsnyje pristatomi muziejuje nuo 1928 m. kaupiami archeologiniai radiniai. Naudojantis eksponatų priėmimo kvituose surašytais duomenimis, nustatytas pirmasis archeologinis artefaktas, patekęs į muziejų. Straipsnyje iškeliami pirmųjų archeologinių eksponatų identifikavimo problema. Muziejuje saugoma archeologinė medžiaga apima platų chronologinį laikotarpį – nuo akmens amžiaus iki XX a. Vertingiausi yra XVI a. pab. – XVII a. pr. archeologiniai radiniai – kokliai iš I-osios ir II-osios Biržų pilių ir eksponatai, menantys karus su švedais – keturspygliai, rankinės granatos, stiklinių patrankų sviedinių skeveldros ir kt. Straipsnyje apibendrinami svarbiausių Biržų krašte atliktų archeologinių tyrimų rezultatai. Jie pristatomi chronologiniu požiūriu – nuo akmens amžiaus iki XIX a. Restauruoti archeologiniai eksponatai pristatomi atsižvelgiant į jų pagaminimo medžiagas ir radavietes. Straipsnyje paminėti leidiniai, kuriuose publikuoti muziejuje saugomi archeologiniai eksponatai. Jame apžvelgiamos tarptautinės parodos, kuriose eksponuoti archeologiniai eksponatai.

Raktiniai žodžiai: Kristupas Radvila, keturspygliai, artefaktai, monetos, segė

Įvadas

Biržų krašto muziejus „Sėla“ vienas pirmųjų muziejų šiaurės rytų Lietuvoje, įsteigtas 1928 m. vasario 16 d., kuriame pradėta kaupti archeologinė medžiaga. Šiame muziejuje saugomi archeologiniai radiniai, ataskaitos, brėžiniai ir piešiniai. Nuolat pastebimas vis didėjantis susidomėjimas Biržų krašto muziejuje „Sėla“ saugomais archeologiniais ekspso-

natais. Archeologinius artefaktus domisi ne tik lankytojai, bet ir studentai bei mokslininkai, juos analizuodami mokslo darbuose. Muziejuje eksponatų kaupimas derinamas su komunikacija ir informacijos teikimu visuomenei. Muziejuje saugomi šios rūšies eksponatai „prakalbina“ praeitį. Jie padeda pažinti praeities žmonių materialinę kultūrą.

Turtinga Biržų krašto praeitis reikalauja kompleksiško, įvairius chronologinius laikotarpius apimančių archeologinių tyrimų. Archeologiniai tyrimai atlikti šiame regione išsiskiria juos vykdžiusių archeologų gausa. Biržų krašto muziejuje „Sėla“ saugomi eksponatai, rasti įvairiose Biržų krašto vietose – senamiestyje, piliavietėje, senkapiuose, pilkapiuose, kapinyuose. Dalies archeologinių eksponatų atsiradimo muziejuje istorija nėra išaiškinta. Archeologiniai radiniai iki tapimo eksponatais pereina ilgą kelią. Viena iš svarbiausių tarpinių stotelių šioje jų „kelionėje“ yra restauravimas, kuris pirmą kartą yra analizuojamas šiame straipsnyje.

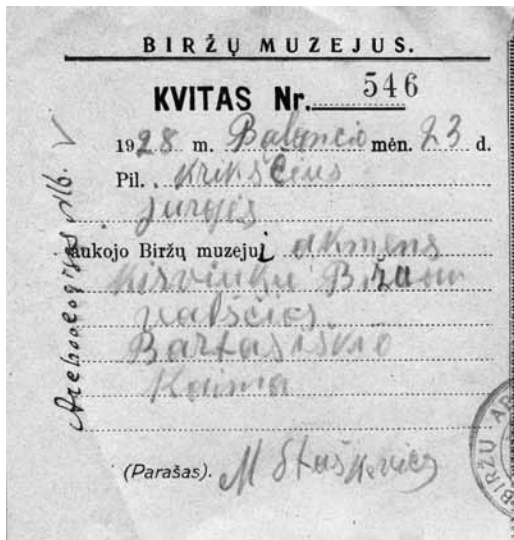
Straipsnio tikslas – atskleisti Biržų krašto muziejaus „Sėla“ archeologijos rinkinio svarbą ir reikšmę Lietuvos archeologijos kontekste.

Pirmieji archeologijos eksponatai

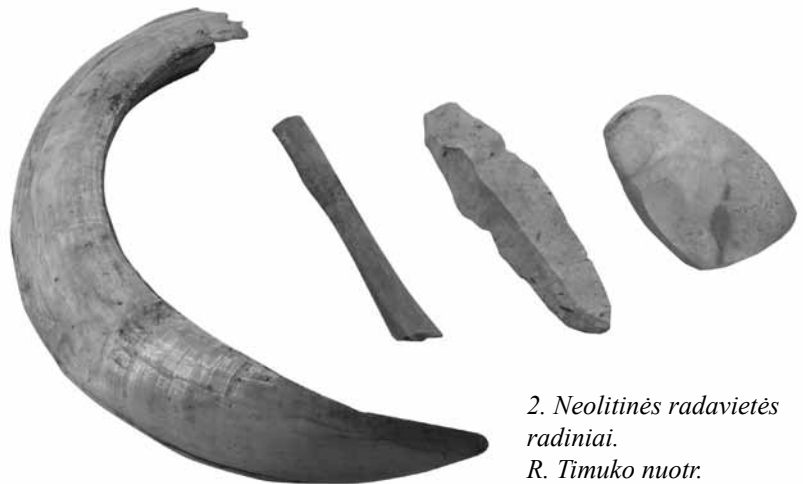
Įkūrus muziejų, archeologijos skyriui vadovavo dr. Jonas Mikelėnas¹. Duomenys apie pirmuosius archeologinius eksponatus yra fragmentiški – nėra išlikusių muziejaus protokolų ir eksponatų apskaitos knygų. Pagrindinis informacijos šaltinis apie pirmuosius archeologijos eksponatus nuo 1928 iki 1956 m. yra senieji kvitai. Juose yra pateikiama ši informacija – eksponato pateikėjo vardas ir pavardė, jo adresas, eksponato pavadinimas. Maždaug pusės archeologinių radinių radavietės nurodomos, o likusių archeologinių radinių radavietės apytiksliai galima nustatyti tik iš pateikėjo gyvenamosios vietos adreso.

Išlikusių artefaktų identifikavimą sunkina tai, jog kvituose nenurodomi eksponatų išmatavimai, o radavietės dažnai nenurodomos arba nurodomos abs-

1 Baublys, Algimantas. Biržų krašto muziejus „Sėla“. *In Žiemgala 2004 m. Nr. 2*. Didžpetris, Vytautas. Kaunas, 2004, p. 2.

1. Pirmasis archeologinis eksponatas Biržų muziejuje. V. Nikšienės nuotr.

2. Neolitinės radavietės radiniai.
R. Timuko nuotr.

trakčiai. Antra priežastis, sunkinanti pirmuosius gautus archeologinius eksponatus sieti su išlikusiais iki šių dienų eksponatais yra ta, kad prieškariniu nepraktikuotas apskaitos numerių rašymas ant eksponatų. Eksponatų pavadinimai, kurie yra įprasti dabartinėje archeologijos terminologijoje, prieškariniu įvardinti kitaip. Ketiniai patrankų sviediniai vadinti „čigūninėmis bombomis“², monetos įvardijamos kaip „senoviniai pinigėliai“³.

Pirmieji archeologiniai eksponatai į muziejų pateko iš dabartinių Kupiškio, Pasvalio, Biržų, Trakų, Pakruojo ir Kretingos rajonų. Nuo 1928 iki 1956 m. į muziejų iš viso priimta 219 archeologinių radinių. Pirmąjį archeologinį radinį 1928 m. balandžio 23 d. priėmė tuometinis muziejaus direktorius Mykolas Staškevičius, vadovavęs muziejui iki 1941 m. Tą dieną į muziejų saugojimui priimtas akmeninis kirvukas (1 il.)⁴. Į Biržų muziejų nuo 1942 m. liepos 16 d. iki 1946 m. kovo 22 d. nepateko nė vienas archeologinis radinys, kadangi muziejus 1943–1945 m. dėl antrojo pasaulinio karo veiksmų Biržuose buvo uždarytas. Pokariu nuo 1946 iki 1956 m. į muziejų pateko tik 20 archeologinių radinių. Daugiausia į muziejų iki 1956 m. priimta XVII a. švediškų ir Jono Kazimiero (1648–1668) valdymo laikotarpio monetų. Taip pat į muziejų pateko geležiniai kirviai, žalvariniai papuošalai, patrankų sviediniai. Dalis archeologinių radinių karo metais dingo.

Nuo 1956 m. Biržų krašto muziejaus „Sėla“ eksponatai yra įrašomi į gaunamų eksponatų pagalbinio ir pagrindinio fondų knygas. Prie daugelio arche-

ologinių eksponatų gautų nuo 1956 iki 1970 metų, yra priedašas „seni fondai“. Šis įrašas reiškia, jog tokių eksponatų radavietės nėra žinomos, kad tai radiniai, patekę į muziejų pirmaisiais jo gyvavimo dešimtmečiais dar iki II pasaulinio karo. Šiuo metu muziejaus rinkiniuose saugoma apie 27000 archeologinių eksponatų.

Svarbiausi archeologiniai atradimai Biržų krašte

Biržų krašte atliekami sistemingi archeologiniai tyrimai, kurių metu rasti artefaktai papildė muziejaus archeologinę kolekciją. 2014 m. Karolis Duderis šalia dabartinio dviračių ir pėsčiųjų tako, ties Apaščios ir Širvėnos ežero santaka vykdė archeologinius tyrimus, kurių metu aptiko unikalų palaidojimą, datuojamą vėlyvojo neolito laikotarpiu. Mirusysis rastas gemalo pozoje, plaštakos padėtos po galva. Jis palaidotas su įkapėmis – šerno iltimi, kauliniu smeigtuku, titnaginiu įtveriamuoju kirveliu, titnaginiu peiliu bei kauliniu dirbiniu (2 il.)⁵. Tai pirmasis rastas neolito laikotarpio palaidojimas Biržų krašte. Šis atradimas pagrindžia urbanisto Algimanto Miškinio nuomone, jog Biržai neolito laikotarpiu buvo apgyvendinti⁶.

Apie geležies amžiaus laikotarpį Biržų krašte daugiausia informacijos suteikė archeologiniai tyrimai vykdyti Muoriškių pilkapyne ir Astravo kapinyne. 1974–1975 m. Biržų kraštotyros muziejaus inici-

2 Kvititas Nr. 115 1928 06 03, saugomas BKM.

3 Kvititas Nr. 38 1932 06 27, saugomas BKM.

4 Kvititas Nr. 546 1928 04 23, saugomas BKM.

5 Duderis, Karolis. Pėsčiųjų ir dviračių tako koreguotos atkarpos, Biržų m., Biržų r. sav., Biržų senojo miesto vietoje (u.k., 3219). Detaliųjų archeologinių tyrimų 2014 m. ataskaita. Biržai, 2014. *Biržų krašto muziejus „Sėla“*, PL-7147/32, p. 16–17.

6 Miškinis, Algimantas. *Vidurio Lietuvos miestai ir miesteliai*. Vilnius, 2009 p. 18.

atyva suorganizuoti pirmieji pilkapių tyrimai, kuriuos vykdė minėto muziejaus darbuotojai ir Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Muoriškių pilkapių, priklausiusių to meto „Auksinės varpos“ kolūkiui, ekspedicijai vadovavo Juozas Markelevičius.⁷ Šių tyrimų metu rasti artefaktai priskirti sėlių etnokultūrinei sričiai – siauraašmeniai pentiniai kirviai, trikampio, šešiakampio ir aštuoniakampio pjūvio apyrankės, įmaviniai ietigaliai rombo formos plunksnomis, antkaklės kūginiais ir buoželiniais galais, simetriškos segės. Radiniai datuojami III–V a. 1979 m. Astravo kapinyną tyrė Jonas Balčiūnas.⁸ Šis archeologinis paminklas priskirtinas tiek sėlių, tiek žiemgalių etnokultūrinėms sritims, nes tyrimų metu rasti šioms abejoms etnokultūrinėms sritims priskirtini artefaktai – žiediniai ir lazdeliniai smeigtukai, ietigaliai lauro pavidalo plunksnomis, pasaginė segė, įvijinės apyrankės. Vertingiausias artefaktas, rastas šiame kapinyne – krūtinės papuošalas, sudarytas iš dviejų žalvarinių smeigtukų, sujungtų kabučiais ir grandinėlėmis. Rasti artefaktai datuojami VIII–XI a.

Roma Songailaitė 1991 m. Biržų pilies pietvakariniame pylime vykdė archeologinius tyrimus. Kasinėjimu metu rasti sugriuvusios krosnies kokliai, kurie suteikė naujų duomenų apie Biržų I-osios pilies rūmų patalpose buvusių krosnių puošybą. Bendrame kontekste išsiskiria vadinamuoju „apkaustu“ ornamentu dekoruoti kokliai. Archeologinių tyrimų duomenimis, panašių koklių rasta Kėdainių senamiestyje ir Valdovų rūmų teritorijoje. Kasinėjimų metu aptikti įvairaus tipo kokliai, nemažai herbinių Kristupo Radvilos Perkūno laikų koklių su inicialais „CR“ ir tik Biržų piliavietėje bei mieste aptinkamų herbinių koklių su inicialais „CRXNBDWNHWKL“ (Kristupas Radvila, Biržų Dubingių kunigaikštis, Vilniaus vaivada, Lietuvos kunigaikštystės didysis etmonas). Biržų I-osios pilies archeologiniai tyrimai pratęsti 2007 m., kurių metu rasti XVII a. pr. pastato fragmentai.⁹

1960–1961 m. Biržų II-osios pilies archeologinius tyrimus vykdė Edmundas Skardžius. Jis pirmasis Biržų miesto ir pilies archeologinėje medžiagoje rado koklių su Boguslavo Radvilos ir Liudvikos Karolinos Radvilaitės inicialais, datuojamų XVII a. II-ąja puse. Vienas iš įdomiausių jo aptiktų radinių yra padegamojo sviedinio karkasas, datuojamas XVII a. Tokio tipo sviedinius švedai naudojo Biržų pilies apgulties metu. Edmundo Skardžiaus archeologiniai tyrimai pažymėti juoda dėme Biržų krašto archeologijos istorijoje. Tyrimų metu rastų sandėliukuose

sudėtų radinių niekas neprižiūrėjo, todėl didelė jų dalis buvo pavogta ir sudaužyta.¹⁰

1930 m. Jonas Mikelėnas surado Radvilų I-ojo dvaro vietą. Šių tyrimų metu rasti sudegę kokliai su Žygimanto Senojo monograma, Saksonijos hercogienės Sibilės atvaizdu, datuojami XVI a. vid.

1997 m. archeologė Roma Songailaitė vykdė kasinėjimus buvusio žemės ūkio banko aplinkoje, Kęstučio g. 10. Ji lokalizavo Radvilų II-ojo dvaro vietą. Kasinėjimu metu rasti unikalūs keturkampių stiklinių butelių fragmentai su alaviniais užsukamais dangteliais, datuojami XVI a. pab. – XVII a. pr.¹¹

1991–1992 m. archeologas Arūnas Baublys vykdė archeologinius tyrimus Rotušės g., kurių metu lokalizavo Radvilų III-ojo dvaro vietą. Šių tyrimų metu aptikti stiklinių taurių fragmentai su inicialais „KXR“, datuojami XVII a. II p. Taip pat aptikta herbinių Boguslavo Radvilos koklių su monograma „BRD“ ir Liudvikos Karolinos Radvilaitės herbinių koklių su 1682 m. data. Šių tyrimų metu aptikti kokliai su su Radvilų herbu, inicialais LCFR ir data 1690.¹²

Roma Songailaitė vykdė archeologinius tyrimus 2004 m. J. Basanavičiaus g., 1. Šioje vietoje XVII a. pr. stovėjo miesto rotušė. Kasinėjimų metu rasti unikalūs kokliai su skydininko atvaizdu, kurių analogų Biržų miesto archeologinėje medžiagoje nėra aptikta.¹³

Birutė Lisauskaitė 2009 m. atliko reikšmingus archeologinius kasinėjimus J. Basanavičiaus g. 4 a-b, dabartinės užimtumo tarnybos teritorijoje. Kasinėjimų metu aptikta vieno iš dviejų istoriniuose šaltiniuose minimų puodžiaus dirbtuvių vieta. Tyrimų metu surinkta gausi keramikos ir koklių kolekcija. Šiame objekte rasta koklio matrica ir redukcinė keramika leidžia manyti, jog kokliai ir indai buvo vietinės gamybos. Tyrimų metu aptiktų artefaktų chronologija plati – XVII a. pab. – XIX a. pr. Rasti artefaktai liudija, jog ši vieta svarbi kultūrinio, istorinio ir urbanistinio požiūriu, nes buvo arti svarbių Biržams objektų – pilies ir turgaus.¹⁴

7 Muoriškių pilkapiai. Biržai, 2017, p. 14.

8 Astravo kapinynas VIII–XI a. Biržai, 2014, p. 12.

9 Songailaitė, Roma. Biržų pilies rūmai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais*. Vilnius, 2008, p. 215.

10 Purlys, Evaldas. 50 metų Biržų pilies restauracijai. In: *XVI–XVII a. koklinės krosnys šiauriniame Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės paribyje*. Deimantė Prunskienė, Kaunas, 2006, p. 110.

11 Songailaitė, Roma. Tyrinėjimai Biržų senamiestyje 1997 metais. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*. Vilnius, 1998 p. 409.

12 Songailaitė, Roma, Niedvarienė Tatjana. Biržų pilies ir senamiesčio archeologiniai rinkiniai nuo seniausių laikų iki XIX a. pradžios. Biržai, 2016, p. 93.

13 Songailaitė, Roma. Biržų senamiestis. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*. Vilnius, 2006, p. 195.

14 Lisauskaitė, Birutė. Tyrimai J. Basanavičiaus g. 4 a-b. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*. Vilnius, 2010, p. 319–322.

Archeologinių radinių restauravimas ir sklaida

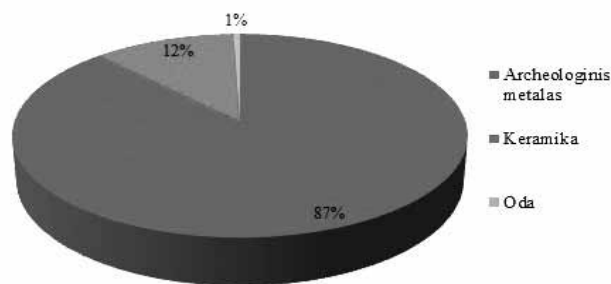
Biržų krašto muziejuje „Sėla“ 2015 m. įrengta restauravimo laboratorija, kurioje restauruojami archeologiniai radiniai, pagaminti iš metalo. Dirbiniai pagaminti iš keramikos, stiklo ir odos restauruojami Prano Gudyno restauravimo centre. Muziejuje saugomi artefaktai restauruojami atsižvelgiant į jų būklę. Dauguma iš metalo pagamintų radinių yra restauruojami turėdami „eksponato statusą“, siekiant pašalinti korozijos produktus ir apsaugoti šiuos eksponatus nuo sunykimu. Su monetomis, rastomis archeologinių tyrimų metu, dažnu atveju yra elgiama kitaip. Jos prieš tapdamos eksponatais valomos, siekiant identifikuoti nominalą ir laikotarpį.

Muziejuje iš viso saugoma 1560 restauruotų archeologinių eksponatų. Didžiausią restauruotų eksponatų dalį (87%) sudaro artefaktai pagaminti iš metalo. Iš šios medžiagos pagaminti geležies amžiui priskirtini kirviai ir daug XVII a. eksponatų – ietigalių, apkaustų, vinių, langų vyrių, monetų. 12% eksponatų yra pagaminti iš keramikos. Šią archeologijos rinkinio dalį sudaro kokliai, jų fragmentai ir šukės; buityje naudoti indai ir jų fragmentai. Iš odos pagaminta 1% muziejuje saugomų eksponatų (3 il.). Vertingiausias ir seniausias muziejuje saugomas odinis artefaktas yra vaikiškas batas, datuojamas XVIII a. pr.

Biržų muziejuje didžiausią archeologinių restauruotų eksponatų dalį (56%) sudaro dirbiniai, priskirtini buities sričiai. Tai vynys, apkaustai, durų vyriai, kabliai ir kiti panašūs eksponatai. 14% restauruotų eksponatų priskiriami numizmatikos sričiai, kurią sudaro XVII a. monetos. Tiek pat procentų yra eksponatų, susijusių su karyba – geležiniai kirviai, ietigaliai, keturspygliai, arbaletų dalys. Papuošalai sudaro 11% bendro restauruotų eksponatų skaičiaus. Jiems priskiriami smeigtukai, antkaklės, apyrankės, sagos ir žiedai. 5% dirbinių dėl jų fragmentiškumo negalima tiksliai identifikuoti, todėl jie priskiriami nežinomų restauruotų eksponatų sričiai.

Biržų pilies teritorijoje rasta 47% restauruotų eksponatų. Kiek mažesnę dalį (16%) sudaro archeologiniai artefaktai aptikti senamiestyje. 13% restauruotų archeologinių eksponatų radavietė nėra žinoma. Po 12% archeologinių artefaktų rasta dvarvietėse ir laidojimo paminkluose. Didžiausią restauruotų radinių pasiskirstymą iš archeologinių tyrimų vykdytų mieste lemia tai, kad šioje teritorijoje aptinkami unikalūs kokliai augaliniais, geometriniiais ornamentais ir su Biržus valdžiusių kunigaikščių inicialais.

Dalis restauruotų archeologinių eksponatų patenka į muziejaus ekspozicijas. Biržų proistorės eks-

3. Restauruotų eksponatų pasiskirstymas pagal pagaminimo medžiagą. Diagramą sudarė P. Variakojis

pozicija atidaryta 2000 m. Joje eksponuojami baltų genčių – žiemgalių ir sėlių darbo įrankiai, ginklai, papuošalai. Vienas iš įdomiausių radinių saugomas proistorės ekspozicijoje yra molinė amfora, rasta 1931 m. gilinant Apaščios upės vagą. Manoma, kad tokie indai naudoti Viduržemio jūros regione. Daugiau tokių amforų Lietuvos muziejuose nėra saugoma. Šios ekspozicijos puošmena yra sidabrinės antkaklės rastos Migonių kaime, datuojamos VII–VIII a.

Biržų miesto ir senamiėsčio ekspozicija atidaryta 1999 m. Joje eksponuojami kokliai ir buitiniai indai rasti Biržų senamiestyje ir piliavietėje. Vertingiausia šios ekspozicijos dalis yra stendas, kuriame eksponuojami Biržų I-osios pilies kokliai, kurių kolekcija rasta 1991 m. Vienas iš įdomiausių artefaktų šioje ekspozicijoje yra išlikusi autentiška XVIII a. pr. Biržų pilies siena.

Biržų pilies arsenalo ekspozicija atidaryta 2014 m. Joje eksponuojami XVII a. artefaktai, liudijantys karą su švedais – stiklinių patrankų sviedinių skeveldros, ketiniai patrankų sviediniai ir keturspygliai. Pastarieji radiniai retai sutinkami archeologinėje medžiagoje. 1937 m. keturspyglį degintiniame kapinyne aptiko Jonas Puzinas.¹⁵ Ekspozicijoje esantys radiniai surinkti Edmundo Skardžiaus, Jono Genio ir Romos Songailaitės, kurie vykdė archeologinius tyrimus buvusio arsenalo vietoje.

Biržų krašto muziejaus „Sėla“ eksponatai eksponuoti trijose tarptautinėse parodose Baltarusijoje ir Lietuvoje. 2016 m. Baltarusijos nacionaliniame muziejuje vyko paroda „Pusbroliai Mikalojai (Rudasis ir Juodasis) Radvilos – didingos kunigaikščių epochos pradžia“. Joje eksponuota 10 archeologinių radinių iš Biržų muziejaus – kokliai su Boguslavo ir Kristupo Radvilų bei Liudvikos Karolinos Radvilaitės inicialais ir 3 kokliai, rasti Papilio dvarvietėje. 2017 m.

15 Petrauskas, Gediminas. Laidosena viduramžių Lietuvoje: mirusiųjų deginimo paprotys. Daktaro disertacija. [interaktyvus] [žiūrėta 2021 05 17]. Prieiga internete: <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:24098012/datastreams/MAIN/content>.

Baltarusijoje, Myro pilyje vykusioje parodoje „Ultima ratio regum. Ieties ir muškietos epochos karai Šiaurės Rytų Europoje (XVI a. vid. – XVIII a. pr.)“ eksponuoti archeologiniai karybos eksponatai – rankinės granatos, muškietų kulkos, stiklinių patrankos sviedinių skeveldros, keturspygliai, muškietų laikikliai, padegamojo sviedinio karkasas. 2019 m. Vilniuje, Valdovų rūmuose, vyko paroda „Radvilos. Kunigaikščių istorija ir paveldas“. Joje eksponuoti kokliai su Radvilų inicialais ir architektūrinė detalė, datuojama XVII a.

Biržų krašto muziejaus „Sėla“ archeologiniai eksponatai publikuoti keturiuose leidiniuose. Biržų senamiestyje ir piliavietėje rasti artefaktai pateikti kataloguose „Biržų pilies ir senamiesčio archeologiniai rinkiniai nuo seniausių laikų iki XIX a. pradžios“ ir „Biržų krašto muziejus „Sėla“ leidinyje, skirtame muziejaus 80-mečiui. Mantagailiško dvaro teritorijoje aptikti radiniai publikuoti knygoje „Mantagailiško dvaras iš praeities į dabartį“. Astravo kapinyne rasti radiniai pateikti leidinyje „Astravo kapinynas VIII–XI a.“, o Muoriškių pilkapyne aptikti artefaktai publikuoti kataloge „Muoriškių pilkapiai“.

Išvados

Prieškariu į muziejų patekę archeologiniai eksponatai laikui bėgant išlieka svarbūs moksliniu požiūriu. Jie leidžia daryti prielaidas apie krašto apgyvendinimo raidą skirtingais istoriniais laikotarpiais. Archeologinių radinių priėmimo kvituose surašytos radavietės suteikia informacijos apie radinių

paplitimą miesto teritorijoje ir jo apylinkėse. Iki 1956 m. į muziejų daugiausia priimta akmeninių kirvukų. Tai rodo, kad Biržų kraštas apgyvendintas akmens amžiuje. Apžvelgus Biržų krašto muziejaus „Sėla“ archeologinį rinkinį matyti, kad didžiąją artefaktų dalį sudaro XVII a. radiniai, rasti Biržų senamiestyje ir piliavietėje. Šis faktas patvirtina istorinius šaltinius, jog Radvilų valdymo laikotarpiu Biržai buvo klestinčias miestas.

Biržuose archeologiniai tyrimai pradėti vykdyti prieškarinio laikotarpiu. Jų apimtys nagrinėjamoje teritorijoje padidėjo atkūrus Nepriklausomybę, kai muziejus perkeltas į pilies rūmus. Viena iš priežasčių paskatinusių detaliau tirti Biržų senamiestį buvo jo ribų patikslinimas, įvykdytas 1992 m. Biržuose vykusių archeologų konferencijos metu. Šis archeologų susirinkimas buvo paskata muziejuje įkurti nuolatinės archeologines ekspozicijas. Sistemingai vykdomų archeologinių tyrimų metu rasti artefaktai padeda atsekti Biržų miesto gatvių ir pastatų raidą XVI–XX a. Radiniai yra pagrindinis šaltinis, padedantis suprasti tuometinių miesto gyventojų buitį. Tyrimų metu priklausomai nuo chronologinio laikotarpio randami įvairūs artefaktai. Geležies amžiaus laidojimo paminkluose randama daugiausia papuošalų ir karybos eksponatų, XVI–XIX a. miesto archeologinėje medžiagoje daugiausia randama koklių, metalo dirbinių ir buitinės keramikos.

Literatūros sąrašas

Astravo kapinynas VIII–XI a. Biržai, 2014, p. 12.
Baublys, Algimantas. Biržų krašto muziejus „Sėla“. In: *Žiemgala 2004 m. Nr. 2*. Didžpetris, Vytautas. Kaunas, 2004, p. 2.
Duderis, Karolis. Pėsčiųjų ir dviračių tako koreguotos atkarpos, Biržų m., Biržų r. sav., Biržų senojo miesto vietoje (u.k., 3219). Detaliųjų archeologinių tyrimų 2014 m. ataskaita. Biržai, 2014. *Biržų krašto muziejus „Sėla“*. PL-7147/32, p. 16–17.
Genys, Jonas. 1984–1985 m. archeologinių kasinėjimų Biržų pilyje rezultatai. *Architektūros paminklai*, T. 11. Vilnius, 1988, p. 45–47.
Kvitas Nr. 38 1932 06 27, saugomas BKM.
Kvitas Nr. 115 1928 06 03, saugomas BKM.
Kvitas Nr. 546 1928 04 23, saugomas BKM.
Lisaukaitė, Birutė. Tyrimai J. Basanavičiaus g. 4 a-b. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*. Vilnius, 2010, p. 319–322.
Miškinis, Algimantas. *Vidurio Lietuvos miestai ir miesteliai*. Vilnius, 2009, p. 18.
Muoriškių pilkapiai. Biržai, 2017, p. 14.
Petrauskas, Gediminas. Laidosena viduramžių Lietuvoje: mi-

rusijų deginimo paprotys. Daktaro disertacija. [interaktyvus] [žiūrėta 2021 05 17]. Prieiga internete: <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:24098012/datastreams/MAIN/content>.
Purlys, Evaldas. 50 metų Biržų pilies restauracijai. In: *XVI–XVII a. koklinės krosnys šiauriniame Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės paribyje*. Deimantė Prunskienė, Kaunas, 2006, p. 110.
Songailaitė, Roma, Niedvarienė Tatjana. Biržų pilies ir senamiesčio archeologiniai rinkiniai nuo seniausių laikų iki XIX a. pradžios. Biržai, 2016, p. 93.
Songailaitė, Roma. Biržų pilies rūmai. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais*. Vilnius, 2008, p. 215.
Songailaitė, Roma. Biržų senamiestis. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*. Vilnius, 2006, p. 195.
Songailaitė, Roma. Mantagailiško dvaras : iš praeities į dabartį. Biržai, 2019, p. 171.
Songailaitė, Roma. Tyrinėjimai Biržų senamiestyje 1997 metais. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*. Vilnius, 1998, p. 409.

ARCHAEOLOGY: FROM THE PAST TO THE PRESENT

Povilas Variakojis

Biržai Region Museum “Sėla”

Biržai Region Museum “Sėla” houses a rich archaeological collection – about 27,000 archaeological exhibits – accumulated for 93 years. This article presents the road of archaeological artifacts from their location to the exhibition halls and other means of dissemination. The article summarizes the data from the receipts of the first archaeological exhibits from 1928 to 1956. Using the data provided in the archaeological receipts, the total number of archaeological exhibits that entered the museum during the mentioned period was calculated. The article presents the history of archaeological research in Biržai region, distinguishing three periods: the interwar period, the Soviet era and the restored Independent State of Lithuania. It presents the results of research by archaeologists who

worked at Biržai Region Museum “Sėla” and came from other cities. The results are presented in chronological order – from the Stone Age to the 18th century. The article presents the restoration of archaeological artifacts preserved in the museum. Restored articles are analyzed according to two criteria – the material of manufacture and the place of discovery. The article discusses the most valuable archaeological exhibits displayed in the museum’s expositions. The article presents the most important international exhibitions on archaeology that have been held in Lithuania over the past 20 years, in which the artifacts of Biržai Region Museum “Sėla” have been exhibited. The most important publications, which present the most significant and unique archaeological exhibits stored in the museum, are discussed as well.

LIETUVOS JŪRŲ MUZIEJAUS ARCHEOLOGIJOS RINKINIO FORMAVIMAS, TYRIMAS IR ATEITIS

Dr. Edvinas Ubis,
Lietuvos jūrų muziejus
Smiltynės g. 3, Klaipėda, LT-93100
e.ubis@muziejus.lt

Anotacija.

Šiame straipsnyje bene pirmą kartą sistemingai pristatoma Lietuvos jūrų muziejaus Archeologijos rinkinio kaupimo istorija, struktūra bei ateities potencialas. Dėmesys skiriamas visoms rinkinio dalims, siekiant jas įvertinti moksliniu ir muziejiniu požiūriu. Taip pat tekste bandoma nubrėžti archeologijos rinkinio ateities viziją ir plėtotes galimybes. Apžvelgiama dabartinė ekspozicijų situacija ir jose naudoti archeologiniai eksponatai, kurie jau dabar suponuoja, kad archeologiniai eksponatai išliks neatsiejama naujų Lietuvos jūrų muziejaus ekspozicijų dalis.

Reikšminiai žodžiai: archeologija, Lietuvos jūrų muziejus, rinkiniai, artefaktai.

Įvadas

Dažnai archeologinių rinkinių formavimas nepriklauso nuo muziejaus valios, o yra nulemtas išorinių faktorių bei muziejams priskirtos prievolės rūpintis jų regione rastais archeologiniais artefaktais. Tad muziejams tenka spręsti dilemą, kaip savo veikloje panaudoti archeologines vertybes, kurios ne visada susijusios su jų ekspozicijomis ir ateities vizija. Lietuvos jūrų muziejaus atveju archeologinis rinkinys yra sudarytas iš nedidelio kiekio radinių, kurie buvo priimti saugojimui tikintis, kad ši medžiaga praturtins esamas ir būsimas ekspozicijas, pristatančias Lietuvos jūrinę kultūrą, jos pasiekimus ir problemas.

Šiame straipsnyje atskleidžiama Lietuvos jūrų muziejaus archeologijos rinkinio struktūra bei formavimo istorija. Rinkinys buvo pradėtas formuoti 1976 m. Formavimo procesas buvo sporadiškas, tačiau teminiu požiūriu vientisas. Daugumą radinių į muziejų perduodavo prof. Vladas Žulkus, kuris iš paties vadovautų tyrimų medžiagos (pvz. iš Klaipėdos, Šventosios ir kt.) atrinkdavo tematiškai Lietuvos jūrų muziejui tinkamus archeologinius radinius. Tokia susiformavusi tendencija tęsiama ir šiandien. Antra didžiausia rinkinio dalimi yra Kopgalio kaimo

archeologinių tyrimų radiniai. Buvusioje kaimo teritorijoje šiuo metu yra įkurta Etnografinė žvejo sodybos ekspozicija. Aiškinantis vystymo ir istorijos subtilybes, muziejus su pertrūkiais 2012–2019 metais čia inicijavo archeologinius tyrimus, kuriems vadovavo Klaidas Perminas. Jų metu surinkta gausi XIX–XX a. artefaktų kolekcija, kuri atspindi įvairius kaimo egzistavimo laikotarpius ir ypatumus.

Straipsnyje išskyrus ir išanalizavus svarbiausias archeologijos rinkinio dalis yra nagrinėjamos tolesnio rinkinio formavimo galimybės bei pristatoma vizija, kuria remiantis įmanu plėtoti archeologijos rinkinį. Detaliau aptariamos galimybės praturtinti archeologijos rinkinį povandeninio paveldo artefaktais.

Archeologijos rinkinio struktūra ir turinys

Šiuo metu LJM fonduose saugoma apie 91000 eksponatų. Kiekvienais metais ši kolekcija papildoma 500–700 naujų eksponatų. Archeologijos rinkiniui priklauso 1608 eksponatai, kurie sudaro apie 1,8 % visų Lietuvos jūrų muziejaus saugomų vertybių. Rinkinio eksponatai apima laikotarpį nuo Antikos epochos iki XX a. Didžioji jų dalis tiesiogiai susiję su Lietuvos pamaro ir pajūrio marinistiniu paveldu, tačiau pasitaiko reprezentuojančių dab. Kaliningrado srities paminklus ar Juodosios jūros regiono archeologinį paveldą.

Lietuvos jūrų muziejaus archeologijos rinkinį sudaro: 1) radiniai iš Klaipėdos senamiesčio ir piliavietės teritorijų; 2) indai iš Juodosios jūros; 3) „Zatono“ gyvenvietės archeologinių tyrimų radiniai; 4) Šventosios (Janmarienburg) archeologinių tyrimų radiniai; 5) buv. Kopgalio kaimo teritorijos archeologinių tyrimų radiniai. Šios rinkinio dalys skiriasi chronologijos ir kompleksiško atžvilgiu.

Pirmieji archeologiniai radiniai Lietuvos jūrų muziejui buvo perduoti 1976 m. iš Klaipėdos piliavietės archeologinių tyrimų. Pirmaisiais Lietuvos jūrų muziejaus archeologiniais eksponatais tapo 10 arbaletų strėlės antgalių, 3 tinklo pasvarai, 5 keraminių indų fragmentai, 3 stiklo dirbinių, 19 olandiško stiliaus pyptkių dalių, sviedinio fragmentas, 11 vinių ir

1. Antikinė amfora iš Juodosios jūros (KJM 3455) (A. Mažūno nuotrauka);

galąstuvus¹. Šie archeologiniai radiniai buvo surinkti 1975 m. tyrimų metu (vad. V. Žulkus). Tik dalis tyrimų medžiagos buvo perduota Lietuvos jūrų muziejui. Kita dalis saugoma Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje. Tad rinkinio formavimo pradžioje Lietuvos jūrų muziejui buvo perduota ne visa vienu tyrimų medžiaga, o tik dalis atrinktų artefaktų. 1981 m. iš Klaipėdos piliavietės archeologinių tyrimų medžiagos perduoti dar 7 keraminiai ir 10 akmeninių tinklo svarelių bei 2 mediniai dirbiniai². Analogiškai 1982–1983 m. archeologijos rinkinį papildė medinis irklis ir medinė statinė³. Vėliau pavienių daiktų perdavimas iš Klaipėdos pilies ir senamiesčio archeologinių tyrimų nutrūko.

Išskirtinis 1983 m. muziejui perduotas 4 indų kompleksas. Indai surasti Juodosios jūros dugne. Nors nėra žinomos tikslios radimo aplinkybės, tačiau perduodant buvo suteikta informacija, kad jie aptikti Juodojoje jūroje prie Zmejinyj salos (dab. Ukrainoje, prie sienos su Rumunija)⁴. Detaliau išnagrinėjus indų morfologiją ir laikotarpį, paaiškėjo, kad perduoti indai yra ne iš vieno komplekso. Jie greičiausiai ištraukti iš Juodosios jūros dugno traluojant ir po to patekę į perdavėjo rankas, galiausiai atsidūrė muziejuje.

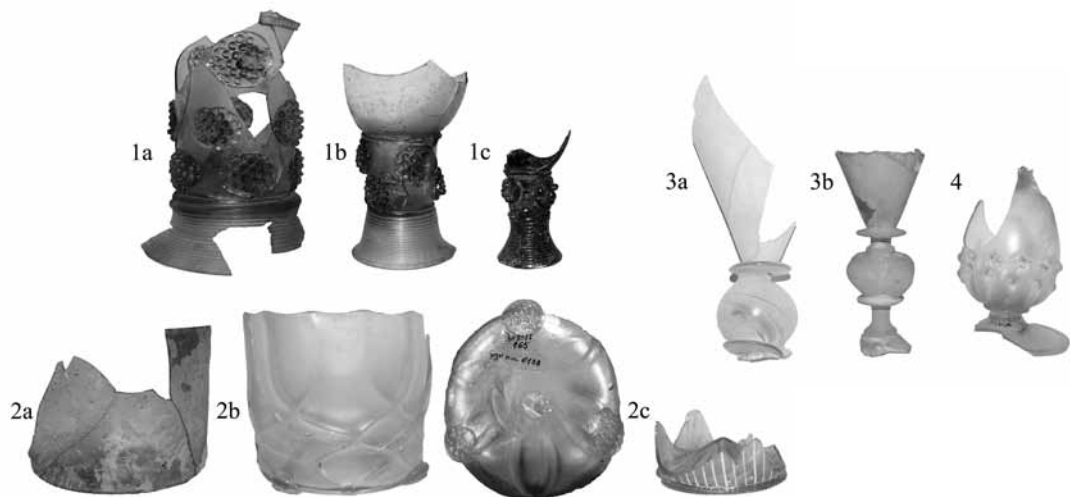
- 1 *Klaipėdos jūrų muziejus. Ekspонатų priėmimo aktai 1976 metai. Ekspонатų priėmimo aktas Nr. 22, l. 8.* Saugoma LJM, Apyrašas Nr. 2, byla Nr. 11.
- 2 *Klaipėdos jūrų muziejus. Ekspонатų priėmimo aktai 1982 metai. Ekspонатų priėmimo aktas Nr. 41, l. 52.* Saugoma LJM, Apyrašas Nr. 2, byla Nr. 32.
- 3 *Klaipėdos jūrų muziejus. Ekspонатų priėmimo aktai 1981 metai. Ekspонатų priėmimo aktas Nr. 33, l. 39.* Saugoma LJM, Apyrašas Nr. 2, byla Nr. 36; *Klaipėdos jūrų muziejus. Ekspонатų priėmimo aktai 1983 metai. Ekspонатų priėmimo aktas Nr. 44.* Saugoma LJM.
- 4 *Klaipėdos jūrų muziejus. Ekspонатų priėmimo aktai 1983 metai. Ekspонатų priėmimo aktas Nr. 15, 30.* Saugoma LJM.

Šį kompleksą sudaro trys amforos ir vienas puodas (1 il.). Dvi amforos pagal savo formą ir morfologines savybes priskirtinos Antikos laikotarpiui (III a. pr. Kr. – I a. po Kr.), trečioji – vėlyvųjų viduramžių Bizantijos laikmečiui. Puodo datavimas neaiškus, bet pagal morfologinius ir stilistinius bruožus jis priskirtinas vėlesniam laikui, galbūt irgi viduramžių Bizantijos laikotarpiui. Kadangi visi indai apaugę jūriniais moliuskais, tai manoma, kad jie esą iš nuskendusiu skirtingo laikotarpio laivų. Tokio pobūdžio kompleksas – vienas iš nedaugelio, saugomų Lietuvos muziejuose.

Pamario gyvenviečių istoriją pasakoja 1985 m. Lietuvos jūrų muziejui perduota „Zatono“ gyvenvietės tyrimų medžiaga⁵. Ją muziejui perdavė Andrejus Kirilovičius Staniukovičius. Ekspوناتai reprezentuoja Rytprūsių Kuršių marių pietvakarinės dalies gyvenvietės materialinę kultūrą XVIII–XX a. Šią kolekciją sudaro 484 ekspوناتai. Viena jos dalis surinkta tiriant plotus pakranteje, kita – vykdant tyrimus po vandeniu. Šią kolekciją daugiausiai sudaro keraminių ir stiklo indų fragmentai, olandiško stiliaus pypkių dalys, drabužių elementai, daug įvairių metalinių dirbinių.

1985 m. Šventosios archeologinių tyrimų (vad. V. Žulkus) metu XVII a. pabaigos – XVIII a. pradžios pastato ir atliekų duobių vietose surinkti 495 radiniai. Mažesnioji tyrimų medžiagos dalis saugoma Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus fonduose. Kolekciją daugiausiai sudaro keraminių indų ir kokių dalys, stiklo indai, Nyderlandų stiliaus pypkės, monetos bei kiti daiktai, sietini su prekybinio uosto ir miesto veikla (2 il.). Surinktus artefaktus galima skirstyti į dvi grupes: a) kasdienybės elementai; b) asmeniniai daiktai. Ši medžiaga labiausiai patraukė tyrėjus, tad yra publikuota ir analizuota įvairiais aspektais⁶. Apibendrinant galima teigti, kad visas

- 5 Станюкович, А. К. *Отчет о комплексных исследованиях позднесредневекового поселения Затон в 1983 г.* Москва, 1985. Saugoma LJM Mokslinis techninis archyvas, Inv. Nr. 660.
- 6 Melnikovas, A.; Staniukovičius, A.; Žulkus, V.; Smealova, T. Archeologiniai ir geofiziniai Šventosios tyrimai. *Architektūros paminklai*. T. 11, 1988, p. 33–39; Žulkus, V. Kasinėjimai Šventosios uoste. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais*. Vilnius, 1986, p. 89–91. Ubis, E.; Urbonaitė-Ubė, M. The English Merchants' Settlement in Šventoji: An Analysis and Interpretation of the Artefacts. In *The Sea and the Coastlands (Archaeologia Baltica, vol. 23)*. Klaipėda, 2016, pp. 214–224; Ubis, E.; Urbonaitė-Ubė, M. Lithuanian port town established by English merchants. *TILTAS. Journal of the British-Lithuanian Society*. 2017, vol. 17, no. 1, pp. 7–9; Ubis, E. Šventosios uosto pirkliai ir jų gyvensena XVII ir XVIII a. sandūroje. *Po muziejaus burėmis: muziejininkų darbai ir įvykių kronika*. Klaipėda, 2020, p. 20–30.

2. XVII a. pabaigos – XVIII a. pradžios Sventojoje aptiktos taurės: 1 a-c. Riomerio stiliaus taurės (KJM p. m. 6187, 6182, 6226); 2 a-c. Plokščiadugnės taurės (KJM p. m. 6188, 6219, 6230); 3 a-b. Taurės su aukšta kojele (KJM p. m. 6184, 6185); 4. Taurė su pažeminta kojele (KJM p. m. 6183) (E. Ubio nuotrauka);

kompleksas yra išskirtinis Lietuvos archeologijoje ir atspindi glaudžiai su jūrine kultūra susijusios bendruomenės gyvenimą ir ryšius.

Kopgalio kaimo teritorijos archeologiniai tyrimai vykdyti 2012, 2016, 2018 ir 2019 m. (vad. K. Perminas)⁷. Šiauriausias Kuršių Nerijos kaimas čia pradėjo kurtis apie 1814 m.⁸ Dauguma radinių skirtini XIX–XX a. vidurio laikotarpiui. Kolekciją sudaro 506 eksponatai. Tai daugiausia buitės elementai, pavyzdžiui, keraminių ir stiklo indų fragmentai, buvusių pastatų architektūrinės detalės. Pasitaikė ir XX a. vidurio Vokietijos kareivių uniformos ir ekipuotės dalių ar su žvejyba susijusių artefaktų. Tyrimo medžiaga atspindi kaimo gyventojų buitį ir sątus su miestietišku gyvenimo būdu. Be to, materialinėje kultūroje labai aiški slinktis iš kaimiško į kurortinį gyve-

7 Perminas, K. *Buvusio kaimo vietos (be unikalaus kodo), Smiltynės g. 1, Klaipėdos m., žvalgomųjų archeologinių tyrimų 2012 m. ataskaita*. Klaipėda, 2013. Saugoma LJM Mokslinis techninis archyvas, Inv. Nr. 663; Perminas, K. *Buvusio kaimo vietos, Smiltynės g. 3, Klaipėdos m., žvalgomųjų archeologinių tyrimų 2016 m. ataskaita*. Klaipėda, 2017. Saugoma LJM Mokslinis techninis archyvas, Inv. Nr. 780; Perminas, K. *Buvusio kaimo vietos, Smiltynės g. 3, Klaipėdos m., žvalgomųjų archeologinių tyrimų 2017 m. ataskaita*. Klaipėda, 2018. Saugoma LJM Mokslinis techninis archyvas, Inv. Nr. 812; Perminas, K. *Buvusio kaimo vietos, Smiltynės g. 3, Klaipėdos m., žvalgomųjų archeologinių tyrimų 2018 m. ataskaita*. Klaipėda, 2019. Saugoma LJM Mokslinis techninis archyvas, Inv. Nr. 832; Perminas, K. *Buvusio kaimo vietos, Smiltynės g. 3, Klaipėdos m., žvalgomųjų archeologinių tyrimų 2019 m. ataskaita*. Klaipėda, 2020. Saugoma LJM Mokslinis techninis archyvas, Inv. Nr. 857.

8 Elertas, D. *Kopgalis*. Klaipėda, 2002, p. 48.

3. Platelių luotas (XV–XVI a.) Neringos forto ekspozicijoje (E. Ubio nuotrauka);

nimo ritmą XX a. pirmojoje pusėje. Šiuo laikotarpiu datuojamoje archeologinėje medžiagoje padaugėja porceliano indų, kurie naudoti čia buvusiose vilose ir kavinėse⁹.

Dalis archeologinių eksponatų yra įtraukti į kitus rinkinius. Vienas tokių – Platelių luotas (priskirtas laivų technikos rinkiniui), perduotas muziejui 1987 m. Tai XV–XVI a. vidaus laivybos istorijos reliktas, kuris

9 Ibid., p. 67–69.

buvo atrastas Platelių ežero dugne vykdant povandeninius archeologinius tyrimus¹⁰. Šiuo metu jis eksponuojamas IV istorinėje salėje (3 il.). Kiti eksponatai pateko į muziejaus rinkinius iš XX a. nuskendusiu laivų. Vienas tokių – 1925 m. statyto ir 1942 m. prie Lietuvos krantų paskendusio krovininio laivo „Edith Bosselmann“ (iki 1939 m. „SS Rita Maersk“) varpas. Ant varpo yra įrašas „S. S. Marsdiep“, kuris byloja jį priklausius 1920 m. pastatytam laivui. Spėjama, kad buvo panaudotas kaip papildomas varpas nuskendusiam laive. Be šio varpo, narai įvairiais metais muziejui yra perdavę laivų „Mursu“ (1908 m.) ir „Lutra“ (1894 (?) m.) varpus. Taip pat narai yra perdavę kasdienės apyvokos daiktų iš kitų laivų. Su Baltijos jūros povandeniniu paveldu galimai tiesiogiai sietinos ir medinės laivų liekanos, daug metų registruojamos ir saugomos Lietuvos jūrų muziejuje.

Pristatyta archeologijos rinkinio struktūra ir turinys leidžia teigti, kad rinkinys sudarytas sporadiškai, tačiau tematiškai visas jo dalis jungia jūros ar marių tema. Absoliuti šio rinkinio eksponatų dauguma susijusi su pamario ar pajūrio gyvenvietėmis. Svarbią dalį sudaro povandeninio paveldo artefaktai.

Archeologijos rinkinio ateitis

Viena vertus, muziejinių rinkinių plėtotę yra sunku numatyti, kita vertus, įvairios veiklos nulemia galimybes papildyti rinkinį specifiniais eksponatais. Kaip galima suprasti iš pristatytos rinkinio struktūros, Lietuvos jūrų muziejaus archeologijos rinkinio pildymas pastaruoju metu daugiausiai buvo susietas su Kopgalio kaimo vizijos plėtojimu ir dėl to kilusių klausimų sprendimu pasitelkus archeologinius tyrimų metodus.

Prioritetine sritimi šiuo metu tampa povandeninės archeologijos objektai ir jų tyrimų medžiaga. Muziejus nuosekliai vykdo po audrų išmetamų laivų liekanų krante rinkimą ir fiksavimą. Šie objektai neretai įtraukti į apskaitą, ne į archeologijos rinkinį. Nors rinkti ir fiksuoti laivų, išmetamų į Lietuvos krantus, liekanas – muziejaus pareiga, tačiau su konservavimu ir eksponavimu susijusios problemos apriboja muziejaus galimybes eksploatuoti šiuos eksponatus ir patraukliai pristatyti lankytojams.

Visgi perspektyvesnis šiuo metu atrodo muziejaus įvairiopus bendradarbiavimas su mėgėjais ir profesionaliais narais bei archeologais, nardančiais prie povandeninių objektų Lietuvos teritoriniuose ir ekonominiuose vandenyse (4 il.). Šių veiklų plėtotė ir taps prielaida pildyti archeologijos rinkinį. Esama ir

10 Žulkus, V. *Žvalgomųjų povandeninių archeologinių tyrinėjimų Platelių ežere (Plungės raj.) 1987 m. ataskaita*. Saugoma: 1987. Saugoma Lietuvos istorijos instituto rankraštyne f. 1, b. 1326.

4. Sabine Kerkau su kolega po nėrimo prie nuskendusio laivo Baltijos jūroje (E. Ubio nuotrauka)

daugiau priežasčių manyti, kad povandeninės archeologijos artefaktai gali papildyti muziejaus fondus. Pastaruoju metu aktyvėja tyrimai vidaus vandenyse ir jų rezultatai išties suteikia išskirtinės archeologinės medžiagos. Tai – ir paskendusiu laivų kariai, ir laivybos priemonės¹¹. Nors kol kas šie tyrimai apsiriboja Rytų Lietuvos teritorija, tačiau tikimasi, kad ateityje, tobulėjant nardymo įrangai ir didėjant specialios įrangos prieinamumui, povandeninio paveldo tyrimai neaplenks Vakarų Lietuvos vandens telkinių bei Baltijos jūros. Povandeninės archeologijos objektai ir radiniai ne tik pildys fondus ir rinkinį, bet ir taps naujai rengiamų ekspozicijų ir parodų dalimi.

Jau dabar muziejaus ekspozicijose galima pa-

11 Dubinskaitė-Šmigelskienė, M.; Pranckėnaitė, E.; Šmigelskas, R.; Sadauskas, I.; Kraniauskas, R. Dubingių tilto povandeniniai žvalgymai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2019 metais*. Vilnius, 2020, p. 493–495; Piličiauskas, G.; Matiukas, A.; Pranckėnaitė, E.; Peseckas, K.; Piličiauskienė, G.; Vengalis, R. Povandeniniai žvalgymai Kaltanėnų senovės gyvenvietėje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2019 metais*. Vilnius, 2020, p. 495–499; Pranckėnaitė, E.; Matiukas, A.; Kraniauskas, R.; Baubonis, Z.; Krakauskas, G. Povandeniniai žvalgymai Aiseto, Asvejos ežeruose ir Žeimenos upėje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2019 metais*. Vilnius, 2020, p. 499–501.

matyti mezolitinio miško pavyzdžių ir katastrofas patyrusių laivų atributų. Taip pat planuojamos parodos ir kiti renginiai, skirti Lietuvos povandeniniam kultūros paveldui. Tikimasi, kad ateityje vykdysimi tyrimai ne tik suteiks istorinius pasakojimus apie prie Lietuvos krantų nuskendusius laivus, bet ir, pasitelkus 3D skenavimo bei spausdinimo technologijas, leis atkurti šio paveldo dalis ir pristatyti lankytojams kol kas menkai žinomą Lietuvos marinistinę archeologiją ir istoriją.

Apibendrinimas

Lietuvos jūrų muziejaus Archeologijos rinkinį sudaro 1608 eksponatai (apie 1,8 % visų eksponatų), sukaupti nuo 1976 m. Daugiausia tai radiniai iš dabartinės Lietuvos pajūrio ir pamaro gyvenviečių (Šventoji, Klaipėda, Kopgalio kaimas) ir buv. Rytprūsių gyvenviečių (Zatono gyvenvietė). Išskirtiniai radiniai yra iš Juodosios jūros.

Nors Lietuvos jūrų muziejaus archeologijos rinkinys ir rinktas sporadiškai, tačiau skirtingas jo dalis jungia jūros ir vandenų tema. Tad jis, būdamas sąlyginai mažas ir fragmentuotas, tematiškai atitinka

muziejaus specializaciją. Muziejuje saugomi artefaktai byloja apie Šventosios ir Klaipėdos prekybinius bei kultūrinius ryšius, atspindi Kopgalio kaimo ir Zatono gyvenvietės kasdienybę ir čia gyvenusių ar trumpam apsistosusių žmonių buitį.

Nemažai išskirtinių ir savo prigimtimi archeologinių eksponatų yra priskirti kitiems rinkiniams. Tarp tokių paminėtinos medinių laivų liekanos, artefaktai iš Baltijos jūroje nuskendusiu laivų ar Platielių luotas. Nemaža dalis didžiųjų archeologinių eksponatų yra tapę ekspozicijų dalimis. Tad archeologinių eksponatų reikšmė muziejaus ekspozicijose yra ryški. Vis dėlto panašu, kad sporadiškas rinkinio komplektavimas neužtikrina šio rinkinio plėtotės. Dėl to muziejaus specialistai vis aktyviau įsitraukia į bendras veiklas su povandeninio kultūros paveldo tyrėjais ir mėgėjais. Tikimasi, kad bendros parodos, konferencijos ar kitokio pobūdžio bendradarbiavimas sudarys prielaidas kaupti naujus eksponatus, tapsiančius ne tik rinkinio, bet ir svarbia muziejuje kuriamą įtraukiamą ekspozicijų dalimi.

Literatūros sąrašas

- Dubinskaitė-Šmigelskienė, M.; Pranckėnaitė, E.; Šmigelskas, R.; Sadauskas, I.; Kraniauskas, R. Dubingių tilto povandeniniai žvalgymai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2019 metais*. Vilnius, 2020, p. 493–495.
- Elertas, D. *Kopgalis*. Klaipėda, 2002.
- Klaipėdos jūrų muziejus. Eksponatų priėmimo aktai 1976 metai. Eksponatų priėmimo aktas Nr. 22*. Saugoma LJM, Apyrašas Nr. 2, byla Nr. 11.
- Klaipėdos jūrų muziejus. Eksponatų priėmimo aktai 1981 metai. Eksponatų priėmimo aktas Nr. 33*. Saugoma LJM, Apyrašas Nr. 2, byla Nr. 36.
- Klaipėdos jūrų muziejus. Eksponatų priėmimo aktai 1982 metai. Eksponatų priėmimo aktas Nr. 41*. Saugoma LJM, Apyrašas Nr. 2, byla Nr. 32.
- Klaipėdos jūrų muziejus. Eksponatų priėmimo aktai 1983 metai. Eksponatų priėmimo aktas Nr. 15, 30*. Saugoma LJM.
- Klaipėdos jūrų muziejus. Eksponatų priėmimo aktai 1983 metai. Eksponatų priėmimo aktas Nr. 44*. Saugoma LJM.
- Melnikovas, A.; Staniukovičius, A.; Žulkus, V.; Smekalova, T. Archeologiniai ir geofiziniai Šventosios tyrimai. *Architektūros paminklai*. T. 11, 1988, p. 33–39.
- Perminas, K. *Buvusio kaimo vietos (be unikalios kodo), Smiltynės g. 1, Klaipėdos m., žvalgomųjų archeologinių tyrimų 2012 m. ataskaita*. Klaipėda, 2013. Saugoma LJM Mokslinis techninis archyvas, Inv. Nr. 663.
- Perminas, K. *Buvusio kaimo vietos, Smiltynės g. 3, Klaipėdos m., žvalgomųjų archeologinių tyrimų 2016 m. ataskaita*. Klaipėda, 2017. Saugoma LJM Mokslinis techninis archyvas, Inv. Nr. 780.
- Perminas, K. *Buvusio kaimo vietos, Smiltynės g. 3, Klaipėdos m., žvalgomųjų archeologinių tyrimų 2017 m. ataskaita*. Klaipėda, 2018. Saugoma LJM Mokslinis techninis archyvas, Inv. Nr. 812.
- Perminas, K. *Buvusio kaimo vietos, Smiltynės g. 3, Klaipėdos m., žvalgomųjų archeologinių tyrimų 2018 m. ataskaita*. Klaipėda, 2019. Saugoma LJM Mokslinis techninis archyvas, Inv. Nr. 832.
- Perminas, K. *Buvusio kaimo vietos, Smiltynės g. 3, Klaipėdos m., žvalgomųjų archeologinių tyrimų 2019 m. ataskaita*. Klaipėda, 2020. Saugoma LJM Mokslinis techninis archyvas, Inv. Nr. 857.
- Piličiauskas, G.; Matiukas, A.; Pranckėnaitė, E.; Peseckas, K.; Piličiauskienė, G.; Vengalis, R. Povandeniniai žvalgymai Kaltanėnų senovės gyvenvietėje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2019 metais*. Vilnius, 2020, p. 495–499.
- Pranckėnaitė, E.; Matiukas, A.; Kraniauskas, R.; Baubonis, Z.; Krakauskas, G. Povandeniniai žvalgymai Aiseto, Asvejos ežeruose ir Žeimenos upėje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2019 metais*. Vilnius, 2020, p. 499–501.
- Ubis, E.; Urbonaitė-Ubė, M. Lithuanian port town established by English merchants. *TILTAS. Journal of the British-Lithuanian Society*. 2017, vol. 17, no. 1, pp. 7–9.
- Ubis, E. Šventosios uosto pirkliai ir jų gyvensena XVII ir XVIII a. sandūroje. *Po muziejaus burėmis: muziejinių darbų ir įvykių kronika*. Klaipėda, 2020, p. 20–30.
- Ubis, E.; Urbonaitė-Ubė, M. The English Merchants' Settlement in Šventoji: An Analysis and Interpretation of the Artefacts. In *The Sea and the Coastlands (Archaeologia Baltica, vol. 23)*. Klaipėda, 2016, pp. 214–224.
- Žulkus, V. Kasinėjimai Šventosios uoste. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais*. Vilnius, 1986, p. 89–91.
- Žulkus, V. *Žvalgomųjų povandeninių archeologinių tyrinėjimų Platielių ežere (Plungės raj.) 1987 m. ataskaita*. Saugoma: 1987. Saugoma Lietuvos istorijos instituto rankraštyne f. 1, b. 1326.
- Станюкович, А. К. *Отчет о комплексных исследованиях позднесредневекового поселения Затон в 1983 г.* Москва, 1985. Saugoma LJM Mokslinis techninis archyvas, Inv. Nr. 660.

DEVELOPMENT, RESEARCH AND FUTURE OF THE ARCHAEOLOGICAL COLLECTION OF THE LITHUANIAN SEA MUSEUM

Dr. Edvinas Ubis

Lithuanian Sea Museum

The article presents and analyses the archaeological collection of the Lithuanian Sea Museum. The collection was started in 1976, and it is one of the smaller parts of the fund, composing only 1.8 per cent of all museum exhibits.

The collection consists mainly of archaeological research material collected in coastal or sea-side settlements. Territorially, most of the finds are from the current region of Lithuania and Karaliaučius (Russia). These are exhibits from the territories of Klaipėda Castle and Old Town, Zatonas settlement, Šventoji (Janmarienburg) city and Kogalis village. An exclusive part of the collection consists of antique and medieval dishes from the Black Sea. They are three amphorae and one pot. Other collections include archaeological finds such as wooden

shipwrecks or artifacts from ships sunk off the coast of Lithuania.

The collection has been assembled sporadically, but all parts of it combine sea and lagoon themes. Therefore, part of the collection is already on display in the museum's expositions. In the future, activities are planned together with amateur and professional divers and archaeologists who are diving near sunken ships in the Baltic Sea. This cooperation is already turning into joint activities such as exhibitions and conferences. It is hoped that in the future the joint work will allow the museum specialists not only to gather information about the Lithuanian marine underwater heritage but also to create preconditions for supplementing the archaeological collection with new exhibits.

LIETUVOS NACIONALINIO DAILĖS MUZIEJAUS ARCHEOLOGINĖS KERAMIKOS RINKINIO SUSIFORMAVIMAS, ARCHYVINIŲ DOKUMENTŲ APŽVALGA, RESTAURAVIMAS

Jūratė Meilūnienė

Lietuvos nacionalinis dailės muziejus
Arsenalų g. 3A, Vilnius, LT-01143
jurate.meiluniene@lndm.lt

Rasa Bieliauskaitė-Mikolaitienė

Lietuvos nacionalinis dailės muziejus
P. Gudyno restauravimo centras
A. Goštauto g. 9, Vilnius, LT-01108
rasa.mikolaitiene@lndm.lt

Anotacija

Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje saugoma vertinga Lietuvos XIV–XIX a. architektūrinės ir buitinės archeologinės keramikos kolekcija. Jos susiformavimo istorija nevienalytė, archeologiniai radiniai į šį rinkinį pateko keliais etapais, medžiaga buvo rinkta Vilniaus mieste vykdytų archeologinių tyrimų, taip pat įvairių statybų, rekonstrukcijų ar kitų kasinėjimų metu įvairiais laikotarpiais nuo 1920 iki 1993 m. Dalis kolekcijos radinių – senojo Vilniaus miesto muziejaus palikimas, keletas gauta iš archeologinių kasinėjimų Biržų, Panemunės pilių teritorijose, archeologinių radinių dovanota arba nupirktą iš privačių asmenų. Rinkinį papildė Paminklų restauravimo projekto instituto perduota archeologinių kasinėjimų medžiaga. Didžioji šių radinių dalis į muziejų pateko prastos būklės. Jau ne vienus metus, laikantis Lietuvoje susiformavusios restauravimo etikos, archeologinė keramika profesionaliai restauruojama Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus P. Gudyno muziejinių vertybių restauravimo centre ir kaip vertingi muziejiniai eksponatai tyrinėjami ir pristatomi parodose.

Reikšminiai žodžiai: muziejų archeologijos rinkiniai, kokliai, archeologinė keramika, Vilniaus miesto muziejus, archeologinių radinių restauravimas.

Rinkinio susiformavimas, archyvinių dokumentų apžvalga

Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus (toliau LNDM) Taikomosios dailės ir dizaino skyriuje

šiuo metu saugomas vertingas XIV–XIX a. Lietuvos archeologinės keramikos rinkinys, kuriame – per 5700 eksponatų. Tai įvairių tipų kokliai ir jų fragmentai, dekoruoti figūriniais motyvais, herbais, augaliniais bei geometriniais ornamentais, yra čerpių, grindų plytelių. Atskirą grupę sudaro įvairios paskirties buitinės keramikos radiniai: puodai, lėkštės, dubenys, taupyklės, tigliai, pypkės ar jų fragmentai. LNDM Archeologinės keramikos rinkinio eksponatai, apžvelgiant juos krosnies ir koklių istorinės raidos kontekste, tipologiniu, stilistiniu aspektu jau buvo pristatyti LNDM muziejaus metraštyje¹. Šiame darbe bus plačiau apsisistota ties beveik netyrinėta rinkinio susiformavimo istorija ir archyvinių dokumentų apžvalga bei archeologinės keramikos restauravimo klausimais.

LNDM saugomo archeologinės keramikos rinkinio susiformavimo istorija – nevienalytė ir kiek paini, archeologiniai radiniai į muziejų pateko keliais etapais. Išskirtini trys pagrindiniai laikotarpiai: 1933–1940 m.; 1958–1979 m.; 1990–1993 m.. Pirmieji archeologiniai radiniai, laikantis istorinės-archeologinės rinkinių formavimo krypties, pradėti kaupti dar 1933 metais įkurtame Vilniaus miesto

1 Meilūnienė, Jūratė. XVII–XVIII a. kokliai parodoje Baroko kelias. In: *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*. T. 3. Sud. Ona Mažeikienė. Vilnius, 1999, p. 274–282.; Meilūnienė, Jūratė. Būdingesni LDM rinkiniuose saugomų XV–XVII a. pirmos pusės koklių tipai, dekoru motyvai, stilistika. In: *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*. T. 6. Sud. Ona Mažeikienė. Vilnius, 2005, p. 104–115.

muziejuje (toliau VMM)². Visuomenė buvo kviečiama Vilniaus miesto istorijai ir kultūrai vertingus daiktus, dailės kūrinius, dokumentus ir įvairių kasinėjimų, statybų metu aptiktus archeologinius radinius perduoti naujam muziejui.

Visi Vilniaus miesto muziejaus įsigijami eksponatai nuo 1934 m. vasario 7 d. iki 1940 m. birželio 4 d. (ir nuo 1936 m. kovo 20 d. iki 1937 m. sausio 20 d.) buvo registruojami į dvi pagrindines Vilniaus miesto muziejaus Einamojo dienyno knygas (*Księga protololu nabycia Muzeum Miejskiego w Wilnie*), šiuo metu saugomas LNDM archyve³. Visi įrašai šiose knygose rašyti ranka, lenkų kalba, tik gale, nuo 1940 02 06 – jau lietuviškai. Kaip matome iš įrašų, šalia įvairių kitų muziejinių vertybių buvo įsigijama nemažai archeologinės keramikos radinių, grafoje, kurioje nurodoma, iš kur jie gauti, dažniausiai pažymima A. Jarmolovičiaus pavardė (*A. Jarmolowicz*). Pagal šių knygų įrašus sunku nustatyti į muziejų perduotų archeologinių radinių skaičių, nes tikslus jų kiekis nurodomas retai, dažniausiai įvardinama, kad įsigyta koklių, indų, plytų arba jų fragmentų arba tik koklių rinkinys. Kai kurie radiniai yra trumpai apibūdinami, nurodant raiškesnius dekoru motyvus, kartais datą ir radimvietę. Paskutiniai knygos įrašai buvo atlikti 1940 m. birželio 4 d. ir nuo to laiko į šias knygas Vilniaus miesto muziejaus eksponatai nebebuvo registruojami, jos ir liko nevisiškai užpildytos.

1940 metų birželio 15 d. visas VMM turtas buvo perduotas naujam muziejaus direktoriui Adolfui Valeškai. Jo rūpesčiu jau 1940 m. liepos 28 d. visi iki to laiko įvairiose patalpose (Pranciškonų vienuolyne, šalia miesto magistrato archyvo saugyklų (Trakų g. 14) ir buv. Oginskių rūmuose (dab. K. Sirvydo g. 6)) saugoti eksponatai buvo perkelti į Vilniaus miesto rotušę⁴. Tuomet, kaip pažymėta VMM darbų planuose ir ataskaitose už 1940 08 21–1940 09 16 laikotarpį, muziejaus rinkiniai, pasitelkus bedarbius inteligentus, buvo pradėti nuosekliau tvarkyti, grupuoti, sandėliuoti, tuo metu buvo tvarkomi ir kokliai⁵. Tą liudija LNDMA saugomas rankraštinis 49 puslapių

koklių ir kitų archeologinių radinių sąrašas lenkų kalba: „Kafle“ – „Kokliai“. Sąrašo pradžioje įrašyta data 1940 m. liepos 10 d., šis sąrašas nepabaigtas, įrašai nutrūksta ties 559 pozicija⁶. Tikslų čia surašytų radinių skaičių taip pat sunku nustatyti, nes prie vienos sąrašo pozicijos labai dažnai rašoma tiesiog „koklių, indų ar plytų fragmentai...“, šalia pateikiama trumpa radinių metrika: nurodomi dekoru motyvai, glazūros spalva, radimvietė: gatvė, aikštė ar kita žinoma miesto vieta, bet dažniausiai minima neapibrėžtai didelė teritorija, pvz. vidurinioji miesto dalis, o nurodytos datos apima ilgą laikotarpį – pvz., 1920–1935 m., kartais pažymimos ir radimo aplinkybės – pvz., kanalizacijos tvarkymo darbai.

Nors šis sąrašas nepasirašytas⁷, manoma, kad jis sudarytas remiantis kolekcininko, senienų rinkėjo Antano Jarmolovičiaus (*A. Jarmolowicz*), gyv. Vilniuje, šv. Mykolo g. pateiktais duomenimis. Jis buvo gerai susipažinęs su mieste vykdytais kasinėjimais, palaikė santykius su darbininkais, kasančiais vandentiekio ir kanalizacijos griovius, dirbančiais žemės kasimo darbus archeologinių kasinėjimų metu, pats rinkdavo, supirkdavo ar kitaip gaudavo įdomesnius kultūrinius radinius⁸. VMM, kaip nurodo įvairių metų įrašai jau minėtose Einamojo dienyno knygose, būtent iš Antano Jarmolovičiaus įsigijo visą senųjų koklių, indų, pyptkių, plytų ir kitų radinių bei jų fragmentų kolekciją. (1 il.)

Šiame 1940 m. liepos 10 d. sudarytame koklių sąrašė šalia eilės numerio yra nurodytas ir antras dažnai pasikartojantis numeris. Sulyginus įrašus dokumentuose, nustatyta, kad didelės šio sąrašo dalies (195 pozicijų) antrasis numeris atitinka VMM einamojo dienyno įrašų numeraciją, kur ir aprašyti iš A. Jarmolovičiaus įsigyti radiniai. Jų kiekį nustatyti sudėtinga, nes neretai vienas įrašas VMM Einamojo dienyno knygoje, pvz., Nr. 435 – koklių rinkinys... (*Zbior kafli...*), 1940 07 10 sudarytame koklių sąrašė yra išskleidžiamas jau į 16 naujų pozicijų (su Nr. 435), jas apibūdinant ne kaip pavienius radinius, bet kaip nenurodytą kiekį radinių fragmentų. VMM Einamojo dienyno knygoje nepavyko rasti kai kurių kitų, 1940 m. liepos 10 d. sąrašė įrašytų radinių, pažymėtų abėcėlės raidėmis nuo A iki Ž ir romėniškais skaičiais nuo I iki XI. Matyt, šie radiniai į VMM apskaitą iki 1940 m. birželio 4 d. nebuvo įtraukti. 1940 m. liepos 10 d. sudarytame sąrašė pateiktos

2 Mažeikienė, Ona. Iš muziejaus kūrimosi istorijos. In: *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*. T.1. Sud. Ona Mažeikienė. Vilnius, 1996, p. 25.

3 Vilniaus miesto muziejaus einamasis dienynas (*Księga protololu nabycia Muzeum Miejskiego w Wilnie*). Knyga Nr. 1(1934.02.07-1940.06.04.) ir knyga Nr. 2 (1936.03.20-1937.01.20.). *Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus archyvas* (toliau LNDMA), f. 1, ap. 1, b. 962 ir b. 963.

4 Mažeikienė, Ona. Iš muziejaus kūrimosi istorijos... In: *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*. T. 1. Sud. Ona Mažeikienė. Vilnius, 1996, p. 28.

5 LNDMA, f.1, ap. 1, b. 4.

6 LNDMA, f. 1, ap.1, b.966.

7 Šis 1940.07.10. sudarytas archeologinių radinių sąrašas, vėliau, jau inventoriant juos TTK inventoriaus knygoje, visur įvardinamas kaip A. Jarmolovičiaus rinkinio sąrašas.

8 Katinaitė-Matuliauskienė, Jadvyga. Senieji Lietuvos kokliai (rankraštis). 1960. LNDMA, f. B 7, b. 1, p. 2.

1. XV–XVII a. Vilniaus kokliai iš A. Jarmolovičiui priskiriamo LNDM archeologinės keramikos rinkinio. Tomo Kapočiaus, Antano Lukšėno ir Valdo Račylos nuotr.

trumpos jų metrikos nurodo, kad tai – radiniai iš 1938 m. kasinėjimų Aukštutinės pilies teritorijoje, 1939 m. kasinėjimų Katedros aikštės teritorijoje, 1940 m. liepos mėn. kasinėjimų buv. E. Ožeškienės aikštėje (dabr.V. Kudirkos a.) ir įvairių kasinėjimų, vykusių dar 1920–1930 ar 1925–35 metais viduriniojoje miesto dalyje. Galima prielaida, kad dalis jų – radiniai, ilgą laiką saugoti Valstybinio archyvo patalpose Pranciškonų vienuolyne. Juos dar 1933 m. kovo 15 d. vykusiame Vilniaus miesto muziejaus steigiamojo posėdžio metu paminėjo archyvo vadovas W. Studnickis. Pasak jo, davus specialų nurodymą vandentiekį ir kanalizaciją tiesusiems darbininkams, už nedidelį atlygį Valstybinio archyvo žinioje buvo sukaupta daug įvairių amžių koklių, kurie saugomi statinėse archyvo koridoriuje ir turėtų atitekti muziejui⁹. Tikėtina, nors tai patvirtinančių dokumentų rasti nepavyko, kad dalis minėtų radinių tikrai pateko į Vilniaus miesto muziejų, nes, kaip žinome, abi įstaigos kurį laiką glaudėsi vienoje Pranciškonų vienuolyno patalpose.

Tačiau kitos dalies radinių, nors ir įrašytų į 1940 07 10 sudarytą sąrašą, šiuo metu saugomame LNDM archeologinės keramikos rinkinyje identifi-

kuoti nepavyko. Jie galėjo patekti tarp kitų, jau 1958 metais Vilniaus Kraštotyros muziejui nuolatiniam saugojimui perduotų 2113 vnt. eksponatų kaip Vilniaus mieste darytų archeologinių kasinėjimų medžiaga¹⁰.

Labai svarbu pažymėti, kad peržiūrint archyvinius dokumentus, detaliam aptariamam 1940 m. liepos 10 d. ranka surašytas Antanui Jarmolovičiui priskiriamas sąrašas, nors radinių metrikos ir nelabai tikslios, šiuo metu išlieka vienintelis visus iki 1940 m. Vilniaus miesto muziejuje sukauptus archeologinės keramikos radinius fiksuojantis dokumentas.

1941 m. kovo 30 d. Vilniaus miesto muziejų pervadinus į Vilniaus valstybinį dailės muziejų¹¹, visi archeologinės keramikos radiniai išliko Istorijos ir archeologijos bei Senojo Vilniaus skyrių žinioje. 1944–1949 m. muziejui vadovavęs prof. Levas Karsavinas atnaujino muziejaus struktūrą. 1947 m. Istorijos ir archeologijos skyrius buvo pervadintas į Taikomosios dailės skyrių. 1949 m., naujai peržiūrėjus ir sutikrinus rinkinius, buvo sudarytas Taikomosios dailės skyriuje tuo metu saugomų eksponatų inventorizacinis žiniaraštis¹². Nors jame tiesiogiai nenurodyta eksponatų iš

9 Matulytė, Margarita. Vilniaus miesto muziejaus įkūrimas – Lietuvos dailės muziejaus institucinės ištakos. In: *Lietuvos dailės muziejaus metraštis* T. 20. Sud. Danutė Mukienė. Vilnius, 2018, p. 138–139.

10 LNDM, f.1, ap.1 b. 249.

11 Mažeikienė, Ona. Iš muziejaus kūrimosi istorijos... In: *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*. T. 1. Sud. Ona Mažeikienė. Vilnius, 1996, p. 29.

12 VVDM Taikomosios dailės skyriaus eksponatų inventorizacijos žiniaraštis pagal 1949 m. sausio 1 d. stovį. LNDMA, f.1, ap. 1, b.134.

2. LNDM kokliai iš Panemunės pilies, VU, Pilies g. 14 ir Brolių Bonafede dirbtuvių. Tomo Kapočiaus, Antano Lukšėno ir Valdo Račylos nuotr.

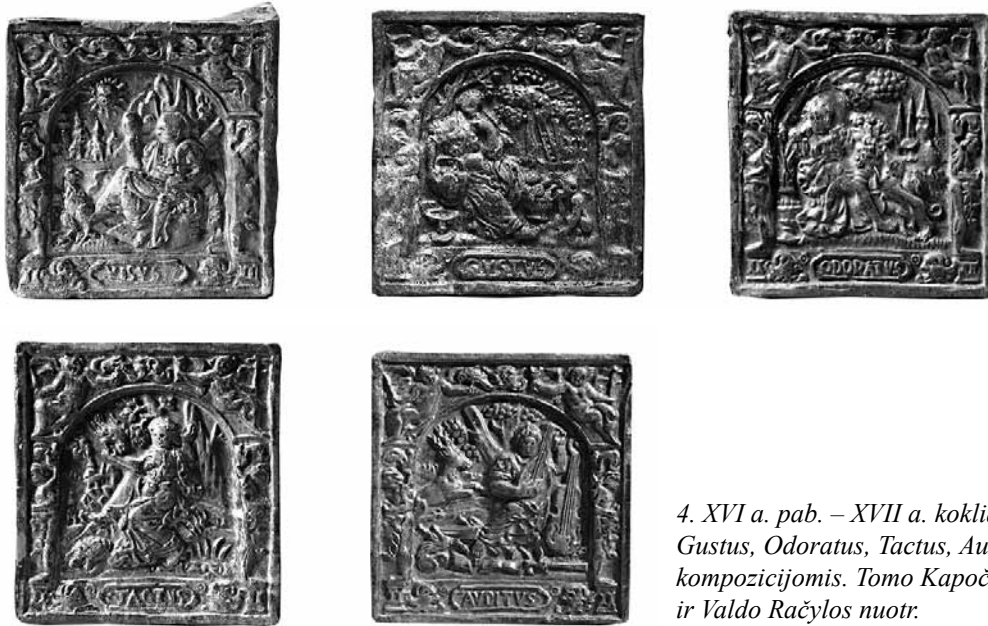
3. LNDM XV–XVII a. buitinės keramikos pavyzdžiai iš Vilniaus g. 41, Savičiaus g. 6, Klaipėdos g. 7, Mėsinių g. 11/8 archeologinių kasinėjimų. Tomo Kapočiaus, Antano Lukšėno ir Valdo Račylos nuotr.

A. Jarmolovičiaus sąrašo, visgi pavyko kelis jų identifikuoti. Tai XV a.pab. – XVI a. pr. lovinis koklis su jaunuolio figūra, analogiškas Valdovų rūmų teritorijoje rastiems kokliams, nors inventorizacinio žiniaraščio pozicijoje Nr. 991 buvo aprašytas kaip Olandiškas koklis. Jo nugarėlėje užrašytas numeris sutapo su 1940 m. liepos 10 d. sąraše aprašytu analogišku kokliu Nr. 398-I, rastu 1920–1930 m. viduriniojoje Vilniaus miesto dalyje. Kitas Jarmalavičiaus sąrašo pozicijoje Nr. 378-Ž įrašytas koklis-medalionas, rastas Liejyklos g., sutapo su aprašytu inventorizacinio žiniaraščio pozicijoje Nr. 895. Šie abu kokliai buvo išskirti iš kitų ir jau 1951 metais suinventorinti

bendrojoje Taikomosios dailės skyriaus inventoriaus knygoje su šifru TD.

Visi kiti iki 1940 m. sukaupti archeologinės keramikos radiniai tik 1967 m. rugsėjo 20 d.¹³, remiantis vieninteliu dokumentu – 1940 m. liepos 10 dieną sudarytu vadinamuoju A. Jarmolovičiaus rinkinio sąrašu, pradėti inventorinti į atskirą inventoriaus knygą su šifru TTK. Inventorinant nesilaikyta pirminio sąrašo eiliškumo, nurodomas tik radinio numeris ir kad gauta iš A. Jarmalavičiaus rinkinio. Viso TTK knygose, su nuoroda į aptariamą sąrašą, suinvento-

13 LNDM Inventorinė knyga TTK-1, p. 1.

4. XVI a. pab. – XVII a. kokliai, dekoruoti *Visus, Gustus, Odoratus, Tactus, Auditus* alegorinėmis kompozicijomis. Tomo Kapočiaus, Antano Lukšeno ir Valdo Račylos nuotr.

rinta per 4800 radinių, daugiausia – kokliai, indai ir nedideli jų fragmentai.

Reikia paminėti, kad vėliau (1958 m., 1972 m., 1979? m., 1998 m.) buvo gauta vertingų pavienių koklių. Tai herbiniai kokliai iš Biržų (su Liudvikos Karolinos Radvilaitės herbu, XVII a. pab.) ir Panemunės (su Jonušo Eperješo herbu, XVII a. vid.) pilių, retas XV a. puodyninis-grotinis koklis iš 1978 m. Vilniaus universiteto teritorijos kasinėjimų, XV a. pab. – XVI a. pr. dubeninis-kampinis koklis iš gotikinio pastato Vilniuje, Pilies g.14¹⁴. Vieni paskutinių – iš privataus asmens įsigyti XIX a. vid. sieniniai kokliai iš garsių italų kilmės meistrų, dirbusių ir Vilniuje, Brolių Bonafede dirbtuvių¹⁵. (2 il.)

1990–1993 m. LNDM buvo perduota gausi medžiaga iš Paminklų restauravimo projektavimo instituto archeologinių kasinėjimų, vykdytų Vilniaus mieste 1986–1993 metais. Muziejaus archeologinės keramikos rinkinys pasipildė vertingais archeologinės keramikos radiniais iš Vilniaus g. 30/1, Savičiaus g. 6, Klaipėdos g. 7, Vilniaus g. 41, Mėsinių g. 11/8, Dižioji g. 32 teritorijų. Ši medžiaga leido suformuoti, labai praturtinusią senąjį muziejaus archeologinės keramikos rinkinį, XIV–XVII a. įvairios paskirties buitinių indų kolekciją. (3 il.)

14 Keletą XV a.pab. – XVI pr. dubeninių, tarp jų – ir retų dubeninių kampinių koklių, 1958 m. muziejui perdavė architektas Algimantas Umbrasas, vykdęs restauravimo darbus buvusiam gotikiniame pastate (dab. Pilies g. 14).

15 Klajumienė, Dalia. Brolių Bonafede meninis palikimas Lietuvoje. In: *Kultūros paminklai* Nr. 24. Sud. Juozas Bardauskas. 2020, p. 107–117.

Pažymėtini ir Vilniuje, Klaipėdos g. 7 teritorijoje, gausiai vienoje vietoje surasti XVI a. pab. – XVII a. kokliai, dekoruoti populiariu to meto siužetu – penkis žmogaus pojūčius iliustruojančiomis alegorinėmis kompozicijomis: *Visus* (Rega), *Gustus* (Skonis), *Odoratus* (Uoslė), *Tactus* (Lytėjimas), *Auditus* (Klausa)¹⁶. (4 il.)

Didžioji archeologinių radinių dalis į muziejų patenka prastos būklės: ilgai išbuvę žemėje, dažnai nebeišlaikę pirminės formos, iš dalies sunykę, subyrėję į atskiras šukes. Jau ne vienerius metus jie profesionaliai restauruojami P. Gudyno muziejinių vertybių restauravimo centro pačios aukščiausios kategorijos keramikos restauratorių¹⁷ ir kaip vertingi muziejiniai eksponatai pristatomi parodose.

Restauravimas

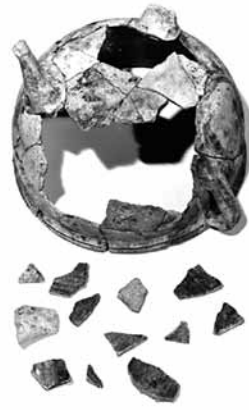
LNDM Taikomosios dailės ir dizaino muziejuje 2015 m. surengtoje parodoje „Prieš... ir po...“ buvo eksponuota didelė dalis restauruoto LNDM archeologinės keramikos rinkinio – XIV–XVII a. ąsočiai, puodai, lėkštės, dubenys, kokliai ir kiti radiniai. Tai buvo puiki galimybė susipažinti su XIV–XVII a. Vilniaus puodininkystės technologiniais bruožais ir amatininkų meistryste, o sykiu – įvertinti šių dienų

16 Plačiau: Striškienė, Ėrika. Koklis su lytėjimo alegorija. Prieiga internete: <https://www.valdovurumai.lt/lankytojams/savaitės>.

17 LNDM P. Gudyno restauravimo centro keramikos restauratorės ekspertės: Bronislava Kunkulienė ir Rasa Bieliauskaitė Mikolaitienė, aukščiausios kategorijos keramikos restauratorės: Lina Ona Adomaitytė, Leokadija Šalkovska ir Aušra Pocienė.

5. Nerestauruotos
XVI–XVII a. šukės.
A. Sidorenko nuotr.

6. XVII a. indas su viena ąsa
iš Savičiaus g. 6. Restauravo
B.Kunkulienė, A. Sidorenko nuotr.

7. XVII a. trikojis indas. Restauravo R.Bieliauskaitė-Mikolaitienė,
A.Sidorenko nuotr.

restauratorių indėlių atkuriant prarastą eksponatų dalis ir sugrąžinant pirminį dirbinių vaizdą. Archeologas Gediminas Vaitkevičius studijoje „Puodininkystės profesionalizacija XIV–XVII a. Vilniuje“¹⁸ šio laikotarpio buitinių indų asortimentą įvardija kaip aukšto profesionalumo keramiką. Jis teigia, kad XIV–XVII a. laikotarpio žiestos formos tapo orientuotos į produktyvią gamybą. Keramikos gaminių įvairovė išsiplėtė ir šiuo laikotarpiu pradėjo atsirasti specializuoti virtuvės indai, o su žiesta keramika paplito ir glazūros naudojimas. Šių indų technologinės savybės, pagal dr. G.Vaitkevičių, liudija prasidėjusią standartizuotą gamybą.

Parodoje eksponuoti LNDM rinkinio eksponatai rinkinio susiformavimo eigoje į saugyklas patekdavo valyti tik lauko sąlygomis, daugumos indų ir koklių fragmentai buvo suklijuoti netiksliai, netinkamais klijais ir stokojo svarbių konstrukcijos dalių. Ant glazūrų paviršių dirvožemio aplinkoje susida-

riusios sunkiai pašalinamos kietos netirpios apnašos slėpė tikrąją dirbinių glazūrų spalvą bei dekorą. Tokie keraminiai eksponatai pažeidžiami ir ekspozicinio vaizdo neturi. (5 il.)

Sprendimas visiškai rekonstruoti eksponatus priimtas bendru muziejininkų ir restauratorių sutarimu. Keramikos dirbinio rekonstrukcija įmanoma tik tada, kai yra išlikusių fragmentų, pagal kuriuos galima patikimai nustatyti objekto pagrindinius matmenis – aukštį, plotį, skersmenį, kitus ypatumus bei dekoru elementus.

Restauruotų eksponatų parodoje „Prieš... ir po...“ šalia ąsočių, puodų, lėkščių, dubenų, koklių ir kitų keramikos dirbinių eksponuota gausi grupė analogiškų formų bet skirtingų dydžių puodų su viena ąsa. Profesionaliai žiesti indai stebėtinai plonomis sienelėmis, glazūruoti vidinėje pusėje, o išorėje – tik petelių srityje. Parodoje eksponuoti įspūdingo dydžio XVII a. žiestas indas su viena ąsa (Savičiaus g. 6) ir XVII a. trikojė keptuvė aiškiai demonstruoja aukštus puodininkystės standartus bei profesionalius įgūdžius (6, 7 il.). Šie eksponatai ilgą laiką saugykloje buvo

18 G. Vaitkevičius. Puodininkystės profesionalizacija XIV–XVII a. – Vilniuje. Miestų praeitis, 1. Vilnius, 2004, p. 175–276.

8. XVII a. lėkštės iš Vilniaus g. 41. Restauravo B.Kunkulienė, A.Sidorenko nuotr.

saugomi kaip istorinė medžiaga, suklijuoti netiksliai, netinkamais klijais. Restauravimo laboratorijoje išardžius ankstesnius suklijavimus, pašalinti seni klijai ir paviršiaus apnašos. Šukės konservuotos ir suklijuotos polimerų tirpalais, kurie ilgą laiką nekinta ir turi „gražinančių“ savybių. Tai būtini restauravimo medžiagoms keliami reikalavimai. Klijuojant tokios didelės apimties objektus iš daugybės šukių, svarbu teisingai apgalvoti klijavimo eigą: kartais geriau pradėti klijuoti nuo geriau išlikusio indo dugnelio, kitais atvejais – nuo kaklelio. Net minimalūs netikslumai lemia nemažą paklaidą ir gali nutikti taip, kad paskutinės šukės nebetilps į joms skirtas vietas. Kaip ir visų archeologinės keramikos eksponatų, šių indų netekčių rekonstrukcijos atliktos gipso mase, tai patogi medžiaga neišlikusiems keramikos dirbinių fragmentams formuoti. Gipsu atkurtos vietos vėliau prisotintos tuo pačiu polimeru kaip ir keramikos šukės, tuomet visas indas tampa vienodai tvirtas. Atkurti fragmentai retušuoti keliais tonais šviesesne spalva nei autentiškųjų dalių. Po rekonstruotų vietų tonavimo šios eksponatų dalys savo faktūra ir spalva tapo artimos autentiškosioms dalim. Nesuskaidytas vaizdas leidžia geriau suvokti indo visumą, tačiau išlieka galimybė atpažinti autentiškąsias eksponato dalis.

Muziejaus rinkinyje itin garbingą vietą užėmė Vilniaus gatvės kasinėjimų metu rastos XVII a. šviesios spalvos lėkščių šukės, dekoruotos drumsto-

mis glazūromis įvairiais stilizuotais motyvais – augaliniais, architektūriniais. (8 il.) Šių dekoratyvinių reprezentacinių XIV–XVII a. indų fragmentai liudija itin aukštą Vilniaus puodininkystės meistrų profesionalumo lygį¹⁹. Rekonstruoti didesnės apimties lėkščių formą, kai išlikę nedaug fragmentų, yra gana sudėtinga – reikia nemažai patirties bei praktinių įgūdžių. Nuvalius, konservavus ir suklijavus šukes, nustatyti tikslūs lėkščių matmenys. Pagal suklijuotų fragmentų profilius kiekvienai lėkštei nulipdytas modelis iš skulptūrinio plastilino. Šukės sukomponuotos ant paruoštų modelių ir gipso mase užpildytos formų netektys. Gipsu atkurtos lėkščių dalys modeliuotos įvairiomis formavimo priemonėmis, kol rekonstruotoms lėkščių dalims suteikta itin tikslios žiestos formos. Lėkštėms trūko daug dekoru kompozicijos elementų, tačiau jiems analogų nebūta. Dekoras atkurtas nebuvo, palikta tik pagrindinė fono spalva. Be dekoru atkurta forma akivaizdžiai parodo, kokia eksponato dalis išliko iki mūsų dienų, o kokia – prarasta.

Gausus LNDM muziejaus koklių rinkinys restauruotas laikantis tokių pačių principų ir metodikų kaip ir buitinės archeologinės keramikos restauravime. Neįkainojama pagalba keramikos restauratoriams – archeologo dr. Kęstučio Katalyno konsultacijos bei jo sudarytas leidinys *Vilniaus kokliai XV–XVII amžiuje*

¹⁹ Ibid., p. 217, 218.

(Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015).²⁰ Įvairių tipų koklių trūkstantų motyvų fragmentų analogų esame radę ir kituose Lietuvos muziejuose bei sėkmingai su jais bendradarbiavę.

Sudėtinė eksponatų konservavimo ir restauravimo dalis yra dokumentavimas. Restauruojant archeologinę keramiką, eksponatų būklė prieš restauravimą detalai aprašyta, dokumentuoti visi atlikti procesai ir tyrimai, panaudotos medžiagos ir priemonės, nuolatos fotografuoti svarbūs restauravimo etapai.

20 Katalynas, K. Vilniaus kokliai XV–XVII a. Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015.

Literatūros sąrašas

- Bieliauskaitė-Mikolaitienė, Rasa. Archeologinės keramikos restauravimas. In: *Muziejinių eksponatų priežiūra, IV. Archeologinių radinių konservavimas. Nuo lauko darbų iki saugojimo muziejuose*, 2. Sud. prof. dr. Jūratė Senvaitienė, doc. Dr. Aleksiejus Luchtanas, Laima Janina Vedrickienė, Janina Lukšėnienė. Vilnius: Lietuvos muziejų asociacija, Lietuvos dailės muziejus, 2015, p. 599–630.
- Katalynas, Kęstutis. *Vilniaus kokliai XV–XVII a.* Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015.
- Klajumienė, Dalia. Brolių Bonafede meninis palikimas Lietuvoje. In: *Kultūros paminklai* Nr. 24. Sud. Juozas Bardauskas. 2020, p. 107–117.
- Lukšėnienė, Janina. Konservavimo medžiagų tyrimo metodika. In: *Muziejinių eksponatų priežiūra. I. Meno kūrinių technikos ir tyrimai*. Sud. prof. dr. Jūratė Senvaitienė, Janina Lukšėnienė, Laima Janina Vedrickienė. Vilnius: Lietuvos muziejų asociacija, Lietuvos dailės muziejus, 2008, p. 270–284.
- Matulytė, Margarita. Vilniaus miesto muziejaus įkūrimas – Lietuvos dailės muziejaus institucinės ištakos. In: *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*. T. 20. Sud. Danutė Mukienė. Vilnius, 2018, p. 138–139.
- Meilūnienė, Jūratė. XVII–XVIII a. kokliai parodoje „Baroko keilias“. In: *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*. T. 3. Sud. Ona Mažeikienė. Vilnius, 1999, p. 274–282.
- Meilūnienė, Jūratė. Būdingesni LDM rinkiniuose saugomų XV–XVII a. pirmos pusės koklių tipai, dekoru motyvai, stilistika. In: *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*. T. 6. Sud. Ona Mažeikienė. Vilnius, 2005, p. 104–115.
- Mažeikienė, Ona. Iš muziejaus kūrimosi istorijos. In: *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*. T.1. Sud. Ona Mažeikienė. Vilnius, 1996, p. 25.
- Strazdas, Dainius. Vilniaus dailių amatų asociacija. *Vilniaus gotikos ir renesanso keramika*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2011.
- Striškienė, Ėrika. Koklis su lytėjimo alegorija. Prieiga internete: <https://www.valdovurumai.lt/lankytojams/savaitės>.
- Vaitkevičius, Gediminas. Puodininkystės profesionalizacija XIV–XVII a. Vilniuje. *Miestų praeitis*, 1. Vilnius, 2004, p. 175–276. Šaltiniai:
- Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus archyvas* (toliau LNDMA), f. 1, ap. 1, b. 962 ir b. 963.
- LNDMA, f. B7, b. 1, p. 2.
- LNDMA, f. 1, ap. 1, b. 966.
- LNDMA f.1, ap.1, b. 249, p. 2.
- LDMA, f. 1, ap. 1, b. 4.
- LNDMA, f.1, ap. 1, b. 134.
- LNDM Inventorinė knyga TKK-1, p. 1.

FORMATION OF THE COLLECTION OF ARCHAEOLOGICAL CERAMICS, REVIEW OF ARCHIVAL DOCUMENTS, RESTORATION AT LITHUANIAN NATIONAL MUSEUM OF ART

Jūratė Meilūnienė, Rasa Mikolaitienė
Lithuanian National Museum of Art

The collection of applied art of the Lithuanian National Museum of Art preserves the rich collection of archaeological ceramics of Lithuania of the 14th–19th centuries. The history of its formation is heterogeneous, almost unexplored, archaeological finds were collected in several stages, the material was collected during various periods (from 1920 to 1993) during archaeological research in Vilnius, as well as during various constructions, reconstructions or other excavations. A large part of the finds in this collection are the legacy of the old Vilnius City Museum, some were obtained from archaeological excavations in Biržai, in the territories of Panemunė castles, and archaeological finds were donated or bought from private individuals. The collection was significantly supplemented with the material of archaeological excavations provided by the Monument Restoration and Design Institute.

The collection mainly includes the finds of architectural ceramics of the 14th–19th centuries, these are different types of tiles and their fragments, decorated with figurative motifs, coats of arms, plant and geometric ornaments, there are tiles and floor tiles as well. A separate group consists of finds of household ceramics for various purposes: pots, plates, bowls, money-boxes, crucibles, pipes or their fragments. Most of these finds have entered the museum in poor condition: they have remained in the ground for a long time, often no longer retaining their original form, partially decayed, and they have fallen into separate pieces. For several years now, archaeological finds have been professionally restored by the ceramic restorers of Pranas Gudynas Centre for Restoration of Museum Values and presented as valuable museum exhibits in exhibitions.

An important aspect of the restoration is to present the exhibit as safely and visually as possible. Separate pieces or a few larger glued fragments can be very informative to professionals, revealing the historical evolution of ceramics, the authenticity of archaeological finds, the extent of survival, and other aspects. However, ceramic exhibits glued from many fragments but lacking important structural elements are vulnerable. Reconstruction is always possible and justified when there are surviving fragments from which the shape of the exhibit can be reliably determined. The main dimensions as well as the decor elements and other features have to be known. In the beginning, important restoration processes are carried out – cleaning, preservation, gluing of pieces and only then – the restoration of non-existent parts. The missing parts are filled with gypsum according to the authentic fragment. The restoration of the exhibits of archaeological ceramic collection at Lithuanian National Museum of Art shows the restoration ethics that has developed in Lithuania – the reconstructed fragments are retouched in one or several tones lighter colour than the authentic parts. The texture and colour of a part of the restored exhibit have to be visibly close to the authentic one. An undivided image allows for a better understanding of the whole object, but there is always the possibility of recognizing the authentic part of the exhibit. When parts of the decor composition are missing and there are no analogues of the article, the decor is not reproduced, leaving only the main, background, colour. During the restoration of archaeological ceramics, the condition of the exhibits before the restoration is described in detail, all the processes performed, the materials and tools used are documented, and important stages of the restoration are constantly photographed.

ARCHEOLOGIJA ŠIAULIŲ „AUŠROS“ MUZIEJUJE: RINKINYS, EDUKACIJOS, PARODOS IR EKSPOZICIJOS

Virginija Ostašenkoviė
Šiaulių „Aušros“ muziejus
Vilniaus g. 74, Šiauliai, LT-76283
virginija.ostasenkoviene@ausrosmuziejus.lt

Anotacija

Archeologiniai eksponatai Šiaulių „Aušros“ muziejuje kaupiami nuo pat jo įsteigimo 1923 m. Straipsnyje nagrinėjama muziejaus archeologinio rinkinio formavimo istorija, aiškinamasi, kaip kito jo struktūra pastaraisiais dešimtmečiais, aktualizuojamos šiuo metu iškylančios eksponatų apskaitos, tvarkymo ir tyrinėjimų problemos. Muziejaus archeologinis rinkinys populiarinamas rengiant edukacijas, temines parodas ir ilgalaikės ekspozicijas. 1999 m. muziejaus archeologų iniciatyva pradėtos edukacinės veiklos. Straipsnyje pristatomos vykdomos archeologinės edukacijos, analizuojama jų statistika. Archeologiniai radiniai buvo eksponuojami jau pirmojoje, 1933 m. naujose patalpose, Aušros al. 47, įrengtoje ekspozicijoje ir jiems vietos buvo skiriama visose kada nors buvusiose muziejaus ekspozicijose. Vien archeologijai skirta ekspozicija „Šiaulių krašto praeitis nuo seniausių laikų iki XVII a.“ muziejuje veikė 2004–2019 m.

Reikšminiai žodžiai: muziejus, archeologinis rinkinys, archeologijos eksponatai, masinė medžiaga, edukacijos, ekspozicijos.

Įvadas

Lietuvos muziejų asociacijos leidžiamame kasmetiniame leidinyje „Lietuvos muziejų rinkiniai“ Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologinis rinkinys įvairias aspektais buvo ne kartą pristatytas. 1998 m. trumpai apžvelgta rinkinio formavimo istorija, muziejaus archeologų tyrinėti paminklai, to laiko rinkinio chronologinė sudėtis bei tvarkymo principai, analizuota parodų ir tuometinės ekspozicijos statistika¹. Archeologinė rekonstrukcija kaip muziejų rinkinių tyrimo metodas analizuota pasitelkiant Šiaulių „Aušros“ muziejaus pavyzdį – liepos žievės kibirėlius, rastus Lieporių 1-oje gyvenvietė-

je². Aprašytos ir iki 2000 m. surengtos Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologinės parodos³. 2001 m. pristatyta viena didžiausių muziejuje saugomų kolekcijų – kunigo Juozapo Žiogo (1868–1935) archeologinis rinkinys, jo istorija ir tyrinėjimai⁴. Taigi paskutinį kartą Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologinė veikla analizuota prieš du dešimtmečius. Per tą laiką išaugo archeologinių eksponatų skaičius, keitėsi paties rinkinio struktūra, muziejaus archeologai išplėtojo edukacines ir parodines veiklas. Šio straipsnio tikslas ir būtų pristatyti Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologinio rinkinio formavimo istoriją, jo struktūros kaitą pastaraisiais dešimtmečiais, aktualizuoti iškylančios eksponatų apskaitos, tvarkymo ir tyrinėjimų problemas, pristatyti archeologijos sklaidos galimybes per edukacijas, parodas, ekspozicijas.

Archeologijos rinkinys

Archeologiniai eksponatai Šiaulių „Aušros“ muziejuje kaupiami nuo pat jo įsteigimo 1923 m. Pirmieji buvo atsitiktiniai archeologiniai radiniai iš ardomų kapinynų, o nuo 1931 m. juos papildė archeologinių tyrimų metu aptikti eksponatai. Archeologinių tyrimų pradininkas muziejuje – Balys Tarvydas (1897–1980), kuris per šešerius metus kasinėjo daugiau nei 10 Šiaulių apskrities kapinynų⁵. Svarbiausi jų – Šukionys, Pakruojo r. (1931 m.), Linkaičiai, Jo-

1 Šapaitė, Audronė. Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologijos rinkinys. In *Lietuvos muziejų rinkiniai*. Sud. Birutė Salatkienė. Vilnius, 1998, p. 20–23.

2 Salatkienė, Birutė. Archeologinių radinių rekonstrukcijos kaip muziejų rinkinių mokslinio tyrimo metodas. In *Lietuvos muziejų rinkiniai. Tyrinėjimų metodika*. Sud. Birutė Salatkienė. Vilnius, 1999, p. 10–12.

3 Šapaitė, Audronė. Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologinės parodos. In *Lietuvos muziejų rinkiniai. Pristatymas visuomenei*. Sud. Birutė Salatkienė. Kaunas, 2000, p. 25–27.

4 Ostašenkoviė, Virginija. Kunigo J. Žiogo archeologijos kolekcijos istorija ir tyrinėjimai. In: *Lietuvos muziejų rinkinių kaupimas ir tyrimas. Atradimai, problemos, perspektyvos*. Sud. Romutis Navardauskas Palaima. Trakai, 2001, p. 20–23.

5 Salatkienė, Birutė. Balys Tarvydas – archeologinių tyrimų pradininkas Šiaulių „Aušros“ muziejuje. In: *Lietuvos muziejų rinkiniai. Lietuvos muziejūninkystė: raida ir asmenybės*. Sud. Virginija Šiukščenė. Šiauliai, 2010, p. 72–79.

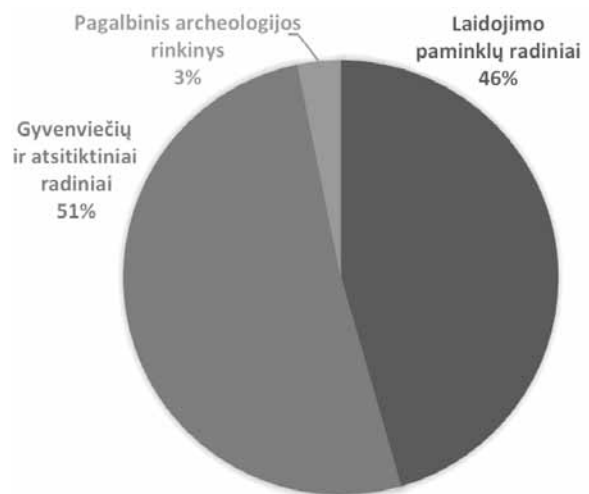
1. Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologiniai kasinėjimai Gibaičių senkapyje, Šiaulių r., 1932 m. Kairėje – Balys Tarvydas. Nežinomo autoriaus nuotr. (ŠAM F–IF 3704/95)

niškio r. (1931 m.), Gibaičiai, Šiaulių r. (1932 m.), Pavėkiai, Šiaulių r. (1933 m.), Jauneikiai, Joniškio r. (1934 m.) (1 il.). B. Tarvydas pirmasis muziejuje ėmėsi archeologijos rinkinio klasifikavimo ir mokslinio inventorizavimo: rinkinys buvo suskirstytas į akmens ir geležies amžių dalis, visi radiniai metrikuoti, archeologiniams eksponatams užvesta atskira inventorinė knyga, kuri ir dabar kartu su B. Tarvydo sudaryta mokslinė kartoteka išlieka svarbiu pirminės informacijos šaltiniu. Iki 1940 m. „Aušros“ muziejuje buvo sukaupta beveik 2000 archeologinių eksponatų.

B. Tarvydo sukurtas archeologinių tyrinėjimų tradicijas „Aušros“ muziejuje po Antrojo pasaulinio karo atnaujino archeologas Julius Naudužas (1929–1989). Nuo 1954 iki 1969 m. jis kasinėjo 10 archeologijos paminklų: 2 piliakalnius ir 8 kapinynus. Dauguma jų koncentruojasi Šiaurės Vidurio Lietuvoje – Joniškio, Akmenės ir Šiaulių rajonuose, tik du – Žemaitijoje. Beveik visi J. Naudužo vykdyti archeologiniai tyrinėjimai nedidelės apimties, didžiausias plotas ištirtas 1969 m. Velžių piliakalnyje, Radviliškio raj.⁶ Deja, vadovavimas muziejui, ypač ūkiniai jo reikalai, trukdė J. Naudužui kruopščiai atlikti archeologinius darbus, todėl ne visi iš kasinėjimų į muziejų parvežti archeologiniai eksponatai buvo išsamiai aprašyti, metrikuoti, suinventorinti.

Naujas archeologijos mokslo įsitvirtinimo „Aušros“ muziejuje etapas prasidėjo 1974 m., kai Istorijos skyriaus vedėja tapo dr. Birutė Salatkienė (1951–2018). Ypatingą dėmesį ji skyrė archeologijos rinkiniui, kurio didžiąją dalį eksponatų sudarė tarpukariu sukaupti archeologiniai radiniai iš ardomų ar B. Tarvydo bei vėliau J. Naudužo tyrinėtų kapinynų. Rinkinį papildė ir pačios B. Salatkienės ne vienerius metus tyrinėtų paminklų radiniai, iš kurių svarbiausi – Lieporių kapinynas ir 1-oji gyvenvietė, Šiaulių m.,

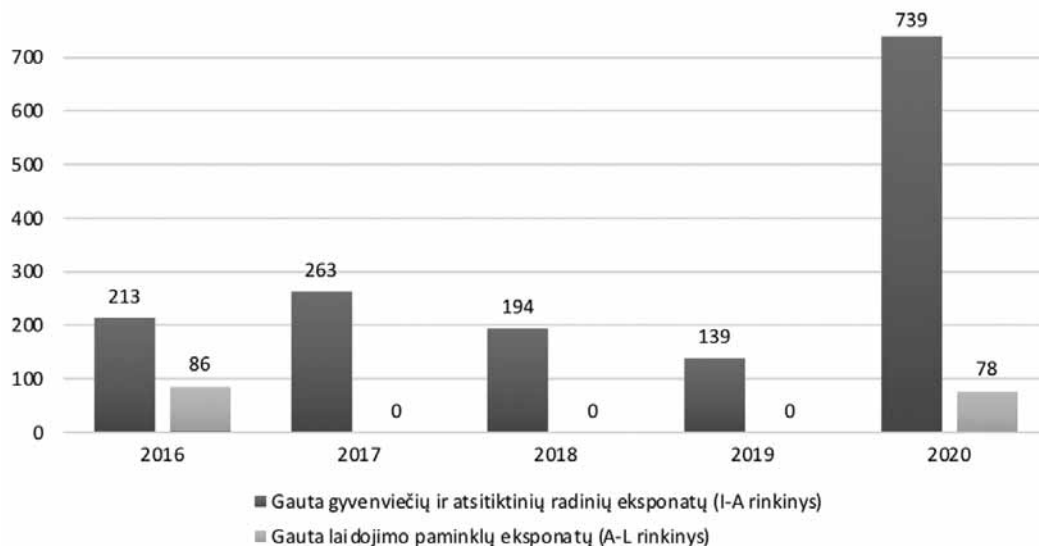
6 Ostašenkoviėnė, Virginija. Archeologas Julius Naudužas. *Žiemgala*, Nr. 2, Kaunas, 2004, p. 19–24.

1 lentelė. Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologijos rinkinys.

bei Kurtuvėnų dvaras, Šiaulių r. Jos rūpesčiu pradėta archeologijos eksponatus konservuoti ir restauruoti. O 1989 m. B. Salatkienės iniciatyva Šiaulių „Aušros“ muziejuje buvo įkurtas Archeologijos skyrius, vėliau – ir archeologijos restauravimo laboratorija, kurioje archeologinių radinių konservavimo ėmėsi Audronė Šapaitė (1968–2017). 2003 m., tuometinės muziejaus Archeologijos skyriaus vedėjos Audronės Šapaitės pastangomis, po jos 1997–1998 m. atliktų žvalgomųjų archeologinių tyrimų, Šiaulių senojo miesto vieta buvo įtraukta į Nekilnojamų kultūros vertybių sąrašą ir pradėta mokslškai tyrinėti. Deja, 2019 m. reorganizuojant muziejaus struktūrą, Archeologijos skyrius panaikintas.

Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologijos rinkiniuose kaupiama archeologinė medžiaga iš Šiaurės vidurio Lietuvos – Šiaulių, Radviliškio, Pakruojo, Joniškio, Akmenės ir Kelmės rajonų. Į skyriaus rinkinius patenka „Aušros“ muziejuje ir kitur dirbančių archeologų kasinėjimų metu surinkti radiniai bei atsiktinai rasti archeologiniai dirbiniai, kuriuos perduoda Kultūros paveldo departamentas.

2 lentelė. Šiaulių „Aušros“ muziejaus 2016–2020 m. gautų eksponatų pasiskirstymas pagal rinkinius.

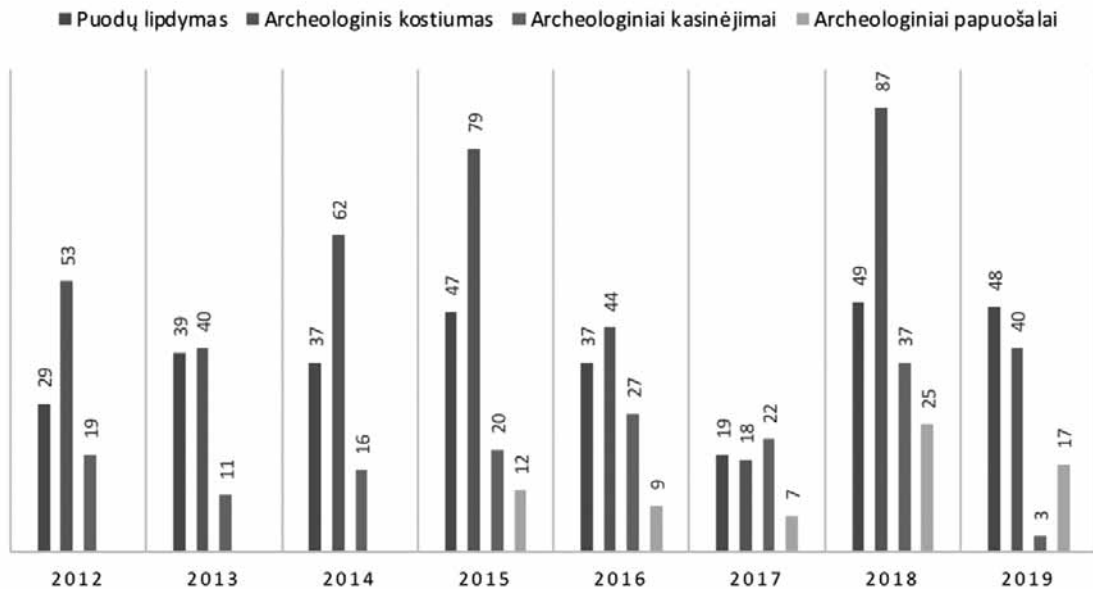
2020 m. archeologijos rinkinyje buvo 10298 eksponatai (4% viso „Aušros“ muziejaus rinkinio), iš jų 332 – pagalbinio fondo. Pagrindinio fondo eksponatai suskirstyti į du rinkinius: laidojimo paminklų medžiaga (4690 eksponatų) ir gyvenviečių, piliakalnių, senamiesčių medžiaga bei atsitiktiniai radiniai (5276 eksponatai) (1 lentelė). Modernių laikų archeologijos eksponatai (iš I ir II pasaulinių karų kareivių ir aukų kapaviečių, pokario partizaninių kovų vietų tyrimų) papildė muziejaus Istorijos skyriaus rinkinius. Nuo 2011 m. „Aušros“ muziejaus archeologijos eksponatai vedami į Lietuvos integralią muziejų informacinę sistemą (LIMIS), o nuo 2015 m. joje vyksta visa muziejaus eksponatų apskaita. Šiuo metu LIMIS yra 86% muziejaus archeologijos eksponatų.

Ilgą laiką muziejaus archeologiniame rinkinyje daugiausia buvo laidojimo paminklų eksponatų, gerokai mažiau – geležies amžiaus piliakalnių ir gyvenviečių radinių. Nuo XX a. paskutiniojo dešimtmečio, pradėjus intensyviai tyrinėti senamiesčius ir dvarvietes, į muziejų patenka žymiai daugiau viduramžių ir naujųjų laikų eksponatų. Per tą laiką „Aušros“ muziejuje sukaupta gausi Šiaulių senojo miesto vietos archeologinė kolekcija, taip pat suformuoti plačiai tyrinėtų Kurtuvėnų, Kuršėnų, Pakruojo dvarų rinkiniai. Pastarąjį dešimtmetį didžiąją dalį naujai gaunamų eksponatų ir sudaro XV–XVIII a. radiniai iš senamiesčių ir dvarviečių. 2017–2019 m. negauta nė vieno radinio iš laidojimo paminklų (2 lentelė). Į muziejų patenkančių radinių statistika atspindi bendrą paskutiniųjų dešimtmečių Lietuvos archeologinių tyrimų tendenciją, kur dominuoja senamiesčių, kiek mažiau – dvarviečių ir piliakalnių bei jų aplinkos tyrimai, o likusiems archeologinio paveldo objektams tenka vos po keletą tiriamų paminklų per metus.

Senamiesčių tyrimai išsiskiria tuo, kad juose surenkama labai daug archeologinės medžiagos: tai masinės amatininkų produkcijos dirbiniai, dažniausiai – jų fragmentai, tarp kurių vyrauja buitinė ir statybinė keramika bei kokliai. Archeologui tyrėjui suteikta teisė pačiam nusistatyti kriterijus, pagal kuriuos atrenkami ypatieji radiniai, vėliau tampa muziejaus eksponatais („19.11 Aptiktos gausios masinės medžiagos (keramikos, statybinių detalių, gamybos atliekų ir pan.) atrinkimo kriterijus nustato pats tyrėjas, atsižvelgdamas į aptiktos medžiagos kiekį bei mokslinę vertę“)⁷. Likusių radinių, taip vadinamos „masinės medžiagos“ apskaita ir saugojimas lieka muziejaus rūpesčiu („7.3. Masinė medžiaga – archeologinių tyrimų metu gausiai randami archeologiniai radiniai, kurie nėra ypatieji (teikiantys esminę informaciją apie objekto pobūdį, chronologiją ir kultūrinę vertę“)⁸. Visi muziejai kryptingai formuoja savo rinkinius ir renka vertingus eksponatus. Jie negali surinkti visko, todėl pagal nusistatytus kriterijus daro eksponatų atranką. Pagal kitoms eksponatų rūšims taikomus kriterijus, archeologinės masinės medžiagos radiniai vargu ar gali būti pripažinti eksponatais, nors ji saugotina kaip tolesnių tyrimų objektas. Masinė medžiaga dažnai perduodama į muziejus dideliais kiekiais, o daugelyje muziejų – kasmet

7 PTR 2.13.01.2011 „Archeologinio paveldo tvarkyba“ (patvirtinta LR Kultūros ministro 2011 m., rugpjūčio 16 d. įsakymu Nr. IV-538 [interaktyvus], [žiūrėta 2021 05 27]. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.405666>).

8 Archeologinio paveldo objekte tyrimų metu rastų radinių perdavimo muziejams taisyklės (2005 m. vasario 25 d. įsakymas Nr. IV-66) [interaktyvus], [žiūrėta 2021 05 27]. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.251664?jfwid=32ocqui8h>.

3 lentelė. Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologinės edukacijos 2012–2019 m.

nenutrūkstamu srautu. Nėra fizinės galimybės tokio kiekio eksponatų suvesti į apskaitą, todėl medžiaga dažnai saugoma be apskaitos arba kiekvienas muziejus savaip sprendžia šią problemą.

Be abejo, masinė medžiaga yra potencialus tyrimo objektas, todėl bendromis archeologo tyrėjo ir muziejaus, priėmusio tyrineto objekto radinius, pastangomis ji turėtų būti prieinama tolimesniems moksliniams tyrimams, išsaugant ir pačius radinius, ir jų metrikas. Masinė medžiaga, kaip ir kitos muziejuje saugomos vertybės, turi būti įtrauktos į vieningą muziejinę apskaitą. Būtent vieningos, visiems archeologijos paveldo eksponatus saugantiems muziejams priimtinos masinės medžiagos apskaitos sistemos šiuo metu ir pasigendama. Dar viena problema, su kuria susiduria archeologinius radinius priimantis muziejus – archeologinių radinių paruošimas perduoti muziejui, kuris nėra reglamentuotas nei „Archeologijos paveldo objektų tyrimų metu rastų radinių perdavimo muziejams taisyklėse“ (patvirtinta LR Kultūros ministro 2005 m. vasario 25 d. įsakymu Nr. ĮV-66), nei Paveldo tvarkybos reglamente PTR 2.13.01:2011 „Archeologinio paveldo tvarkyba“ (patvirtinta LR Kultūros ministro 2011 m. rugpjūčio 16 d. įsakymu Nr. ĮV-538).

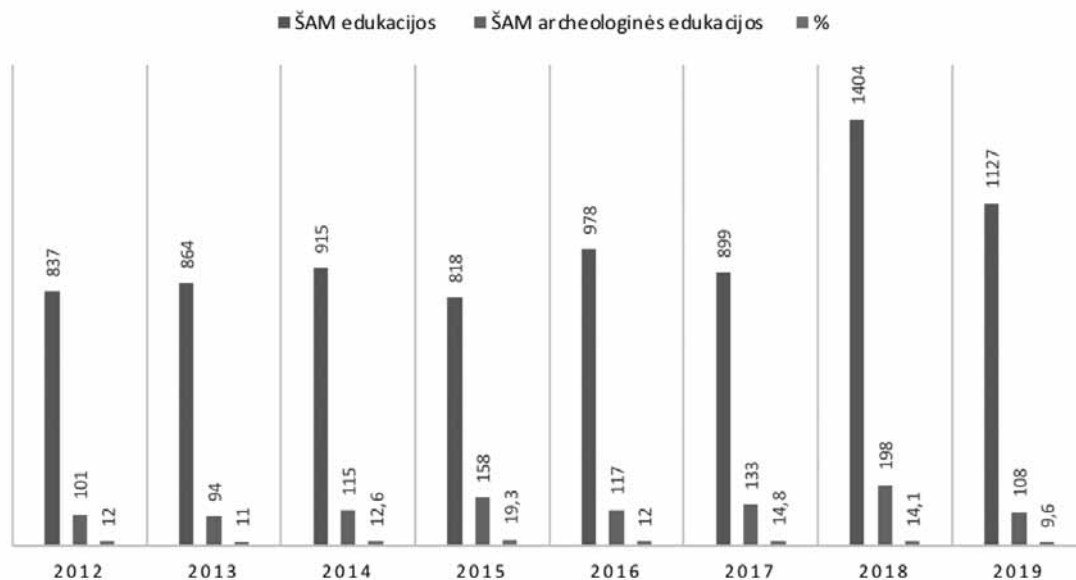
Archeologinės edukacijos

1999 m. muziejaus archeologų iniciatyva pradėtos edukacinės veiklos⁹. Šiuo metu moksleiviams

⁹ Kielienė, Birutė. Edukacinė Šiaulių „Aušros“ muziejaus veikla 1992–2004 m. In: *Šiaulių „Aušros“ muziejaus metraštis 1992–2004*. Sud. Roma Baristaitė, Aurelija Malinauskaitė, Irena Nekrašienė. Šiauliai, 2008, p. 163.

ir suaugusiems siūlomi 4 archeologiniai užsiėmimai: „Puodų lipdymas senoviniais būdais“, „Archeologinis kostiumas ir virvučių vijimas“, „Archeologiniai papuošalai“ ir „Archeologiniai kasinėjimai“. Nuo 1999 m. vedama edukacija „Puodų lipdymas senoviniais būdais“ populiarus iki šiol. Remiantis archeologine Lietuvos medžiaga, moksleiviai supažindinami su atskirų istorinių laikotarpių keramika, jos tipais ir formomis, aptariama keramikos gamybos technologija, bandoma nusilipdyti puodą. 2009 m. parengta edukacija „Archeologiniai kasinėjimai“, skirta 5–12 klasių mokiniams. Edukacijos metu vaikai gali trumpam tapti archeologais: kiekvienam skiriamas plotelis su slypinčiais archeologiniais radiniais, kuriuos tenka iškasti, užfiksuoti ir aprašyti pagal archeologijos mokslo reikalavimus. 2014 m. populiariausia edukacija muziejuje tapo „Archeologinis kostiumas ir virvučių vijimas su akmenukais“. Jos metu geležies amžiaus kostiumu vilkintis archeologas pasakoja apie aprangos raidą nuo akmens amžiaus iki XVII a. Moksleiviai sužino apie siūlus, audinius, gali apžiūrėti kostiumų rekonstrukcijas, jais apsirengti ir nusifotografuoti. Archeologas pamoko nusivyti vieną archeologinio kostiumo elementą – spalvotą virvutę, kuri vejama iš vikingų išmoktu būdu, naudojant akmenukus. 2015 m. sukurta nauja edukacija, skirta 8–12 klasių mokiniams ir suaugusiems – „Archeologiniai papuošalai“, kurioje atkuriami baltiškos kilmės papuošalai – saulės formos pakabučiai ir įvairių formų žiedai.

Archeologinių edukacijų lankytojų skaičiaus statistika rodo, jog populiariausios tos edukacijos, kurios skirtos pradinėms klasių moksleiviams – „Puodų lipdymas senoviniais būdais“ bei „Archeologinis

4 lentelė. Šiaulių „Aušros“ muziejaus edukacijų skaičius 2012–2019 m.

kostiumas ir virvučių vijimas su akmenukais“. O į vyresnius moksleivius orientuotos edukacijos – „Archeologiniai kasinėjimai“ ir „Archeologiniai papuošalai“ – mažiau lankomos (3 lentelė). Todėl muziejui tebelieka uždavinys sudominti ir pritraukti vyresnių klasių mokinius ir gimnazistus. Vis tik archeologijos edukacijos yra vienos iš populiariausių muziejuje. Jas renkasi vidutiniškai 12–14% edukacijų lankytojų. 2015 m. archeologinės edukacijos sudarė beveik penktadalį visų muziejuje vestų edukacijų (4 lentelė). Tai rodo, jog archeologijos mokslo atradimai pateikti patrauklia ir įtaigia forma gali būti įdomūs įvairaus amžiaus ir skirtingų poreikių lankytojams.

Archeologijos mokslo sklaida: renginiai, parodos, ekspozicijos

Šiandieninių muziejų funkcija neapsiriboja kilnojamųjų kultūros vertybių kaupimu bei saugojimu, bet ir siekiama jas tikslingai panaudoti tenkinat visuomenės kultūrinius ir pažintinius poreikius. Todėl svarbi Šiaulių „Aušros“ muziejau archeologų veiklos sritis – archeologijos mokslo sklaida, archeologinių tyrimų ir muziejaus eksponatų pristatymas visuomenei. Tuo tikslu organizuojami renginiai, rengiamos teminės parodos, kuriamos ekspozicijos.

1997 m. Lieporių senovės gyvenvietės archeologinių tyrinėjimų vietoje greta pasakojimų apie kasinėjimus bei aptiktus radinius pirmą kartą buvo parodyti ir senoviniai amatai – puodų lipdymas, grūdų malimas trinamosiomis girmomis ir paplotėlių kepimas ant akmenų, organizuotas iečių mėtymas (organizatorė B. Salatkienė). 2000 ir 2001 m. šio renginio idėja buvo išplėta šventėje „Senųjų amatų diena“

muziejaus padalinyje Žaliūkių malūnininko sodyboje, kur žiūrovai galėjo pamatyti kasdieninius darbus ir verslus nuo akmens amžiaus iki viduramžių (organizatorė A. Šapaitė).

Tam tikrai temai atskleisti tinkamiausia forma muziejuje – parodos, jų esmė – muziejinais eksponatais ir pagalbiniėmis priemonėmis papasakoti istoriją, kurios idėja būtų suprantama ir įtaigi visiems lankytojams. Tik XX a. paskutiniajame dešimtmetyje pirmą kartą „Aušros“ muziejaus istorijoje pradėtos rengti parodos, kurių pagrindą sudarė archeologinis rinkinys. Tuo metu pasirinktos dvi archeologinių parodų kryptys: „Aušros“ muziejaus archeologinių tyrinėjimų istorija ir proistorės rekonstrukcija¹⁰. 1991–1996 m. parodose daugiausiai dėmesio skirta Lieporių kapinyno ir gyvenvietės tyrimams: „Lieporių kapinynas“ (1991 m.), „Papušalai“ (1994 m.), „Senovės Lieporiai“ (1994 m.), „Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologiniai tyrinėjimai“ (1996 m.) ir kt. Nuo 1997 m. pradėtos rengti teminės įvairius laikotarpius rekonstruojančios parodos – „Kunigo J. Žiogo archeologinė kolekcija „Aušros“ muziejuje“ (1998 m.), „Geležies amžiaus karys“ (1998 m.), „Viduramžių archeologija apie Šiaulių kraštą“ (1999 m.), fotografijų paroda „Gyvenimas geležies amžiuje“ (2001 m.).

Pastaraisiais dviem dešimtmečiais archeologinių parodų, kaip, beje, ir visų muziejaus parodų, skaičius sumažėjo, bet išaugo jų kokybė, išsiplėtė

10 Salatkienė, Birutė. Parodinė veikla: statistika, dinamika ir plėtros tendencijos. In: *Šiaulių „Aušros“ muziejaus metraštis 1992–2004*. Sud. Roma Baristaitė, Aurelija Malinauskaitė, Irena Nekrašienė. Šiauliai, 2008, p. 149–150.

2. Archeologijos skyrius Šiaulių „Aušros“ muziejaus ekspozicijoje, 1937 m. Nežinomo autoriaus nuotr. (SAM T-N1200)

turiny, tobulėjo eksponavimo dizainas, beveik kiekvienai parodai imtos kurti tai temai skirtos edukacinės veiklos. Šiuo laikotarpiu išsiskiria dvi „Aušros“ muziejaus archeologų surengtos parodos. Pirmoji, skirta Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečiui – „Lietuva prieš tūkstantį metų. Praėjusio gyvenimo pėdsakai“, eksponuota 2009 m. (parodos kuratorė A. Šapaitė). Paroda stengtasi parodyti, koks buvo pirmasis Lietuvos tūkstantmetis ir kokius pėdsakus Lietuvos žemėje paliko tuometiniai gyventojai. Parodos eksponatais ir rekonstrukcijomis buvo atkurti to laikotarpio žmonių palikti archeologiniai objektai – gyvenvietė, piliakalnis, alkvietė, kapinynas – tokie, kurie išliko iki mūsų dienų. Antroji paroda „Piliakalniai be pilių“, surengta 2017 m., buvo skirta Piliakalnių metams (parodos kuratorė – A. Šapaitė). Parodą sudarė 2 dalys. Pirmojoje dalyje buvo pasakojama Šiaulių apskrities piliakalnių istorija, eksponuoti juose rasti archeologiniai radiniai: ginklai, papuošalai, darbo įrankiai. Antra dalis skirta edukacijai – stilizuotuose stenduose buvo galima sudėlioti priešistorės laiko juostą, „pastatyti“ pilį ant piliakalnio maketo, „aprengti“ ir „apginkluoti“ pilies gyventoją.

Muziejaus mokslines, informacines, reprezentacines ir edukacines funkcijas sujungia nuolatinės ekspozicijos. Archeologiniai radiniai buvo eksponuojami jau pirmojoje 1928 m. „Aušros“ muziejaus ekspozicijoje, jiems vietos buvo skiriama visose kada nors buvusiose ekspozicijose. Naujose muziejaus patalpose, Aušros al. 47, 1933 m. įkurtoje ekspozicijoje B. Tarvydas parengė priešistorės laikotarpio skyrių.

Išlikusiose tarpukario fotografijose galima matyti jo struktūrą, kuri atitiko priešistorės periodizaciją (2 il.). Ekspozicija buvo papildyta žemėlapiais, schemomis, rekonstrukciniais piešiniais, aiškinamaisiais tekstais, taip pat rodytas B. Tarvydo iš Linkaičių kapinyno parvežtas turtingas moters kapas su įkapėmis. Muziejui persikėlus į Venclauskių namus, Vytauto g. 89, 1959 m. atidaryta pirmoji pokarinė ekspozicija, kurią rengė ir J. Naudužas. Joje buvo atskiras archeologijos skyrius, turėjęs rodyti visą Lietuvos proistorę. Ilgiausiai veikusioje 1978 m. sukurtoje istorijos ir etnografijos ekspozicijoje buvo rodomi 507 archeologijos eksponatai, atspindintys Šiaurės Lietuvos praeitį nuo akmens amžiaus iki XIV a.

Vien archeologijai skirta ekspozicija „Šiaulių krašto praeitis nuo seniausių laikų iki XVII a.“ muziejuje atidaryta tik 2004 m. (rengėjos A. Šapaitė, B. Salatkienė, V. Ostašenkovienė). Nuo ankstesnių ekspozicijų ji skyrėsi tuo, jog greta tradicinių vitrinų su archeologiniais eksponatais buvo įrengtos atviros erdvės, kur rekonstruoti įvairių laikotarpių darbo procesai ir statiniai. Daug erdvės skirta IV–VIII a. Lieporių I gyvenvietės, Šiaulių m., geležies lydymo vietos rekonstrukcijai: pastatytos dvi molinės lydymo krosnelės, įrengtas šulinys pripildytas vandens, iš liepos žievės pagamintas kibirėlis (3 il.). Taip pat iš rąstų suręsta vidurinio geležies amžiaus troba, įrengtas jos interjeras. Viduramžių miesto ir dvaro archeologijos radinių ekspoziciją papildė atstatyta koklinė XVI a. vidurio krosnis, kurios liekanos buvo iškastos Šiaulių miesto centre. Ekspozicija veikė iki muziejaus pasta-

3. Geležies lydymo vietos rekonstrukcija archeologinėje ekspozicijoje „Šiaulių krašto praeitis nuo seniausių laikų iki XVII a.“, 2019 m. E. Tamošiūno nuotr. (ŠAM F-A2019-1_22)

to uždarymo rekonstrukcijai 2019 m. Po rekonstrukcijos istoriniame muziejaus pastate „Šiaulių istorijos muziejuje“ įsikurs nauja archeologinė ekspozicija, kurioje bus pratesta originalių eksponatų ir rekonstruotų įvairių laikotarpių objektų derinimo idėja.

Išvados

Archeologiniai eksponatai Šiaulių „Aušros“ muziejuje kaupiami nuo pat jo įsteigimo 1923 m., o nuo 1931 m. juos pildo archeologinių tyrimų metu aptikti eksponatai. Ilgą laiką muziejaus archeologiniame rinkinyje daugiausia buvo laidojimo paminklų eksponatų, gerokai mažiau – geležies amžiaus piliakalnių ir gyvenviečių radinių. Nuo XX a. paskutiniojo dešimtmečio, pradėjus intensyviai tyrinėti senamiesčius ir dvarvietes, į muziejų patenka žymiai daugiau viduramžių ir naujųjų laikų eksponatų. Senamiesčių tyrimai išsiskiria tuo, kad juose surenkama labai daug archeologinės medžiagos, kurios apskaita dėl gausos tampa sudėtinga. Masinė medžiaga, kaip ir kitos muziejuje saugomos vertybės, turi būti įtraukta į vieningą muziejinę apskaitą, kurios šiuo metu ir pasigendama.

Svarbi Šiaulių „Aušros“ muziejau archeologų veiklos sritis – archeologijos mokslo sklaida, archeologinių tyrimų ir muziejaus eksponatų pristatymas visuomenei. Šiuo tikslu kuriamos edukacijos, organizuojami renginiai, rengiamos teminės parodos, kuriamos ekspozicijos. 1999 m. muziejaus archeologų iniciatyva pradėtos edukacinės veiklos. Archeologijos edukacijos yra vienos iš populiariausių muziejuje. Jų lankytojų skaičiaus statistika rodo, jog popula-

riausios tos edukacijos, kurios skirtos pradinųjų klasių moksleiviams. Tuo tarpu į vyresnius moksleivius orientuotos edukacijos yra mažiau lankomos. Todėl muziejui tebelieka uždavinys sudominti ir pritraukti į muziejų vyresniųjų klasių mokinius ir gimnazistus.

XX a. paskutiniajame dešimtmetyje pirmą kartą „Aušros“ muziejaus istorijoje pradėtos rengti parodos, kurių pagrindą sudarė muziejaus archeologinis rinkinys. Tuo metu pasirinktos dvi archeologinių parodų kryptys – „Aušros“ muziejaus archeologinių tyrinėjimų istorija ir proistorės rekonstrukcija. Pastaraisiais dviem dešimtmečiais archeologinių parodų skaičius sumažėjo, bet išaugo jų kokybė, išsiplėtė turinys, tobulėjo eksponavimo dizainas, beveik kiekvienai parodai imtos kurti tai temai skirtos edukacinės veiklos. Originalių eksponatų ir rekonstruotų įvairių laikotarpių objektų derinimo idėja įgyvendinama ir muziejaus archeologinėje ekspozicijoje.

Literatūros sąrašas

- Kielienė, Birutė. Edukacinė Šiaulių „Aušros“ muziejaus veikla 1992-2004 m. In: *Šiaulių „Aušros“ muziejaus metraštis 1992–2004*. Sud. Roma Baristaitė, Aurelija Malinauskaitė, Irena Nekrašienė. Šiauliai, 2008, p. 162–167.
- Ostašenkovienė, Virginija. Kunigo J. Žiogo archeologijos kolekcijos istorija ir tyrinėjimai. In: *Lietuvos muziejų rinkinių kaupimas ir tyrimas. Atradimai, problemos, perspektyvos*. Sud. Romutis Navardauskas Palaima. Trakai, 2001, p. 20–23.
- Ostašenkovienė, Virginija. Archeologas Julius Naudužas. *Žiemgala*, Nr. 2, Kaunas, 2004, p. 19–24.
- Salatkienė, Birutė. Archeologinių radinių rekonstrukcijos kaip muziejų rinkinių mokslinio tyrimo metodas. In: *Lietuvos muziejų rinkiniai. Tyrinėjimų metodika*. Sud. Birutė Salatkienė. Vilnius, 1999, p. 10–12.
- Salatkienė, Birutė. Parodinė veikla: statistika, dinamika ir plėtros tendencijos. In: *Šiaulių „Aušros“ muziejaus metraštis 1992–2004*. Sud. Roma Baristaitė, Aurelija Malinauskaitė, Irena Nekrašienė. Šiauliai, 2008, p. 137–160.
- Salatkienė, Birutė. Balys Tarvydas – archeologinių tyrinėjimų pradininkas Šiaulių „Aušros“ muziejuje. In: *Lietuvos muziejų rinkiniai. Lietuvos muziejūninkystė: raida ir asmenybės*. Sud. Virginija Šiukščienė. Šiauliai, 2010, p. 72–79.
- Šapaitė, Audronė. Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologijos rinkinys. In: *Lietuvos muziejų rinkiniai*. Sud. Birutė Salatkienė. Vilnius, 1998, p. 20–23.
- Šapaitė, Audronė. Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologinės parodos. In: *Lietuvos muziejų rinkiniai. Pristatymas visuomenei*. Sud. Birutė Salatkienė. Kaunas, 2000, p. 25–27.

ARCHAEOLOGY AT ŠIAULIAI “AUŠROS” MUSEUM: COLLECTION, EDUCATIONS, EXHIBITIONS AND EXPOSITIONS

Virginija Ostašenkoviėnė
Šiauliai “Aušros” Museum

Archaeological exhibits in Šiauliai “Aušros” museum have been accumulated since its establishment in 1923. The first exhibits were accidental archaeological finds from the demolished cemeteries, and from 1931 onwards, they were supplemented by exhibits found during archaeological excavations. The initiator of archaeological research in the museum was Balys Tarvydas (1897–1980). For a long time, the museum’s archaeological collection consisted mainly of exhibits of burial monuments, much less of Iron Age mounds and settlements. From the last decade of the 20th century, with the intensive exploration of the old towns and manors, the museum received significantly more medieval and modern exhibits. The research of the old towns is distinguished by the fact that they include a lot of archaeological material, the accounting of which becomes complicated due to their abundance. Mass material, like other values stored in the museum, must be included in the unified museum records. It is a unified system of accounting of mass material, which is acceptable to all museums protecting archaeological heritage exhibits, however, currently we lack such system.

An important area of activity of archaeologists at Šiauliai “Aušros” museum is the dissemination of archaeological science, presentation of archaeological research and museum exhibits to the public. For this purpose, educations are created, events are organized, thematic exhibitions are organized, and expositions are

created. In 1999, educational activities were initiated by the museum’s archaeologists. Archaeological education is one of the most popular in the museum. The number of their visitors shows that those educations that are aimed at primary school pupils are the most popular. Meanwhile, education focused on senior students is less attended. Therefore, the museum still has the task of attracting senior students to the museum.

In the last decade of the 20th century, for the first time in the history of “Aušros” museum, exhibitions were started, based on the museum’s archaeological collection. At that time, two directions of archaeological exhibitions were chosen – the history of archaeological research of “Aušros” museum and the reconstruction of prehistory. In the last two decades, the number of archaeological exhibitions has decreased, but their quality has increased, the content has expanded, the design of the exhibition has improved, and educational activities dedicated to this topic have been created for almost every exhibition.

The scientific, informational, representative and educational functions of the museum are combined by permanent expositions. Archaeological finds were exhibited as early as in the first exposition of “Aušros” museum in 1928, and they were given space in all the expositions of the museum. The exposition dedicated exclusively to archaeology “The past of Šiauliai region from the earliest times to the 17th century” was opened in the museum only in 2004.

KOKIE ARTEFAKTAI PAPILDYS MACIKŲ LAGERIŲ EKSPOZICIJĄ? ARCHEOLOGINIŲ DETALIŲ TYRIMŲ 2020 M. ARMALĖNŲ KAIME (ŠILUTĖS R.) NACISTINĖS VOKIETIJOS STOVYKLOS KARO BELAISVIŲ UŽKASIMO VIETOS IR KAPŲ TERITORIJOJE ATVEJIS

Ingrida Čičiurkaitė

VšĮ Kultūros vertybių globos tarnyba
J. Basanavičiaus g. 5, Vilnius, LT-01118
ciciurkaitein@gmail.com

Mantas Užgalis

Šilutės Hugo Šojaus muziejus
Lietuvininkų g. 4, Šilutė, LT-99185
mantas.uzgalis@silutesmuziejus.lt

Rokas Krniauskas, Darius Balsas, Marius Petkus
MB „Arksaika“

Anotacija

2020 m. birželio–spalio mėn. Armalėnų k., Žaliojoje g., saugomoje nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462) teritorijoje buvo vykdomi detalieji archeologiniai tyrimai, kurių metu buvo atidengti, ekshumuoti, antropologiškai ištirti ir galiausiai deramai palaidoti visi aptikti II pasaulinio karo aukų palaikai.

Atlikus tyrimus nustatyta, kad Žaliosios g. dalyje II pasaulinio karo metu 66 kapuose, iš kurių 4 buvo individualūs, o visi likę – masiniai, buvo palaidoti 1199 belaisviai.

Atlikus archeologinius detaliuosius tyrimus, kartu su palaikų ekshumacija bei antropologiniais tyrimais, 824 kalinių žetonai, 4 raudonosios armijos identifikacinės kapsulės ir 482 kiti radiniai buvo perduoti į Šilutės Hugo Šojaus muziejų. Reprezentatyviausi iš paminėtų artefaktų papildys planuojamą praplėsti Macikų lagerių ekspoziciją.

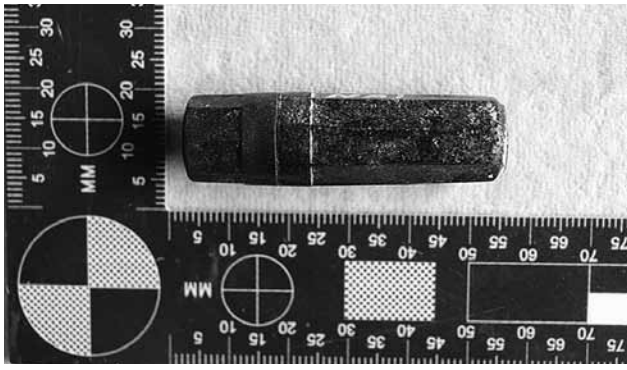
Reikšminiai žodžiai: nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos, karo belaisviai, Armalėnai, Macikai, užkasimo vietos, palaikai, ekshumacija, antropologiniai tyrimai, Šilutės Hugo Šojaus muziejus

Įvadas

2020 m. birželio–spalio mėn. Armalėnų k., Žaliojoje g., saugomoje nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462) teritorijoje buvo vykdomi detalieji archeologiniai tyrimai, kurių metu buvo atidengti, ekshumuoti, an-

tropologiškai ištirti ir galiausiai deramai palaidoti visi rasti II pasaulinio karo aukų palaikai¹. Ekshumuotos ir palaidotos aukos pagerbtos Macikuose 2020 m. rugsėjo 25 d. vykusios Armalėnų kaime rastų palaikų kapavietės pašventinimo ir Macikų nacistinės Vokietijos karo belaisvių aukų pagerbimo ceremonijos metu².

- 1 Išsamiau apie 2020 m. birželio–spalio mėn. Armalėnų k., Žaliojoje g. vykdytus detaliuosius archeologinius tyrimus, palaikų ekshumavimą ir antropologinius tyrimus žr.: Čičiurkaitė, Ingrida. *Nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462) teritorijos, Šilutės r. sav., Armalėnų k., Žaliosios g. II-ojo pasaulinio karo belaisvių (aukų) (palaidojimo vietos detaliųjų archeologinių tyrimų) 2020 m. ataskaita*. T. I, dal. 1–2. Vilnius, 2021; Čičiurkaitė, Ingrida. *Nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462) teritorijos, Šilutės r. sav., Armalėnų k., Žaliosios g. II-ojo pasaulinio karo belaisvių (aukų) (palaidojimo vietos detaliųjų archeologinių tyrimų) 2020 m. ataskaita*. T. II, dal. 1–10. Vilnius, 2021.
- 2 Macikuose pašventinta perlaidotų karo belaisvių palaikų kapavietė [interaktyvus], 2020 09 29, [žiūrėta 2021 06 04]. Prieiga internete: <https://www.silute.lt/naujienos/macikuose-pasventinta-perlaidotu-karo-belaisviu-palaiku-kapaviete/7369>; Andriejauskaitė, Jurgita. Šiurpi istorinė atmintis: po keliu rasti daugiau nei tūkstančio karo belaisvių palaikai perlaidoti Macikuose [interaktyvus], 2020 09 25, [žiūrėta 2021 06 04]. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/siurpi-istorine-atmintis-po-keliu-rasti-daugiau-per-tukstančio-karo-belaisviu-palaikai-perlaidoti-macikuose-56-1382370>; Ežerinskė, Rūta. Macikų lagerių aukų pagerbimas priminė karo žiaurumus ir laisvės trapumą [interaktyvus], 2020 10 04, [žiūrėta 2021 06 04]. Prieiga internete: <https://www.silutesnaujienos.lt/lt/maciku-lageriu-auku-pagerbimas-primine-karo-ziaurumus-ir-laisves-trapuma/>.

3. Karo belaisvio identifikacinė kapsulė.
I. Čičiurkaitės nuotr.

Atlikus tyrimus nustatyta, kad Žaliosios g. dalyje, II pasaulinio karo metu 66 kapuose, iš kurių 4 buvo individualūs, 62 – masiniai (dvejuose iš jų palaikų neaptikta), buvo užkasti arba palaidoti 1199 belaisviai³.

Tikėtina, kad didžioji Armalėnų k., kaip spėjama, 1941–1943 m. laikotarpiu, užkastų karo belaisvių kontingento dalis buvo iš gretimame Macikų kaime veikusios nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos *Stalag I–C Heydekrug*, nes didžioji dalis prie palaikų rastų kalinių identifikavimo žetonų priklausė minėtoje karo belaisvių stovykloje kalėjusiems kaliniams⁴. Kiti rasti žetonai leistų teigti, kad kita dalis užkastų kalinių buvo dar iš 10 skirtingų dabartinės Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos Federacijos Kaliningrado srities teritorijose II pasaulinio karo metu veikusių karo belaisvių stovyklų⁵.

Be žetonų, rastos 4 raudonosios armijos identifikacinės kapsulės (3 il.).

Tiesa, Šilutės (Macikų) karo belaisvių lageris nuo 1941 m. vidurio iki pabaigos veikė kaip *Stalag 331 Heydekrug*, o 1941–1943 metais – kaip *Stalag I–C Heydekrug*⁶. 1943 m. Šilutės lageris pradėtas per-

3 Čičiurkaitė, Ingrida. *Nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462) teritorijos, Šilutės r. sav., Armalėnų k., Žaliosios g. II-ojo pasaulinio karo belaisvių (aukų) (palaidojimo vietos detaliųjų archeologinių tyrimų) 2020 m. ataskaita*. T. I, dal. 1. Vilnius, 2021. p. 101.

4 Plg. lentelę su Čičiurkaitė, Ingrida. *Nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462) teritorijos, Šilutės r. sav., Armalėnų k., Žaliosios g. II-ojo pasaulinio karo belaisvių (aukų) (palaidojimo vietos detaliųjų archeologinių tyrimų) 2020 m. ataskaita*. T. I, dal. 2. Vilnius, 2021. p. 76–204.

5 Žr. lentelę ir žemėlapi.

6 Arbušauskaitė, Arūnė; Bubnys, Arūnas. *Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos Šilutės apylinkėse 1939–1944 m.* In: *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Atsakingoji red. Edita Jankauskienė. Vilnius, 2015, p. 22, 25, 36, 40–44.

tvarkyti į LUFT tipo lagerį, skirtą kalinti tik karo aviacijos personalui, ir 1943–1944 m. veikė kaip *Stalag Luft VI Heydekrug*⁷.

Šalia palaikų aptikti vilnionių drabužių fragmentai (švarkų ir milinių), kumštinė pirštinė leidžia manyti, kad bent dalis palaikų buvo laidoti šaltuoju metu. Vadovaujantis istoriniais duomenimis, tikėtina, kad Antrojo pasaulinio karo belaisviai užkasti nuo 1942 m. rudens iki 1943 m. pavasario. Smurtinės mirties požymių neaptikta, tikėtina, kad belaisviai mirė nuo ligų ir išsekimo⁸.

Atlikus archeologinius detaliuosius tyrimus, kartu su palaikų ekshumacija bei antropologiniais tyrimais, 824 kalinių žetonai, 4 raudonosios armijos identifikacinės kapsulės ir 482 kiti radiniai buvo perduoti į Šilutės Hugo Šojaus muziejų. Reprerzentatyviausi iš paminėtų artefaktų papildys planuojamą praplėsti Macikų lagerių ekspoziciją⁹.

Istoriniai duomenys apie 1941–1944 m. Macikų nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklas ir 1941–1943 m. Armalėnų k. užkastus karo belaisvius

Tikėtina, kad didžioji Armalėnų k. (kaip spėjama, 1941–1943 m. laikotarpiu) užkastų karo belaisvių kontingento dalis buvo iš gretimame Macikų kaime veikusios Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos *Stalag I–C Heydekrug*. Šią prielaidą dar sustiprina faktas, kad 2020 m. Armalėnų k., Žaliojoje g. vykdytų archeologinių detaliųjų tyrimų metu iš 1199 atkastų ir ištirtų karo belaisvių palaikų prie 836 buvo aptikti metaliniai Antrojo pasaulinio karo nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklose kalėjusių asmenų identifikavimo žetonai (1–2 il.). Didžioji dalis – 74,5 % – žetonų priklausė minėtoje karo belaisvių stovykloje kalėjusiems kaliniams¹⁰.

7 Ibid., p. 44–45.

8 Čičiurkaitė, Ingrida. *Nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462) teritorijos, Šilutės r. sav., Armalėnų k., Žaliosios g. II-ojo pasaulinio karo belaisvių (aukų) (palaidojimo vietos detaliųjų archeologinių tyrimų) 2020 m. ataskaita*. T. I, dal. 1. Vilnius, 2021, p. 102.

9 Priėmimo-perdavimo ilgai saugoti aktas, 2020 m. spalio 28 d. Nr. 7. *Šilutės Hugo Šojaus muziejus* (toliau *ŠHŠM*), 2020, Nr. 7, l. 1.

10 Plg. lentelę su Čičiurkaitė, Ingrida. *Nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462) teritorijos, Šilutės r. sav., Armalėnų k., Žaliosios g. II-ojo pasaulinio karo belaisvių (aukų) (palaidojimo vietos detaliųjų archeologinių tyrimų) 2020 m. ataskaita*. t. I, dal. 2. Vilnius, 2021. p. 76–204.

1. Karo belaisvio žetonas. Išlikęs užrašas: *Stalag 331* [kalinio numeris neįskaitomas]. M. Užgalio nuotr.

2. Karo belaisvio žetonas. Išlikęs užrašas: *Stalag IA* [kalinio numeris neįskaitomas]. M. Užgalio nuotr.

Šilutės (Macikų) karo belaisvių lageris *Stalag I–C Heydekrug* (stalagas (vok. *Stammlager*) – bazinis, stacionarus karo belaisvių lageris) buvo šiauriausia belaisvių kalnimo vieta nacių Vokietijos reiche, nuo 1941 m. vidurio iki pabaigos veikusi kaip *Stalag 331 Heydekrug*, o 1941–1943 m. kaip *Stalag I–C Heydekrug*¹¹. 1943 m. Šilutės lageris pradėtas pertvarkyti į LUFT tipo lagerį, skirtą kalinti tik karo aviacijos personalui ir 1943–1944 m. veikė kaip *Stalag Luft VI Heydekrug*¹².

Tiesa, Šilutės apylinkėse pirmieji karo belaisviai atsirado dar 1939 m. rudenį – gerokai anksčiau iki pradėdant veikti karo belaisvių stovyklai Macikuose 1941 m. Tai buvo paimti į nelaisvę lenkų kariai, kurie atliko kelio tvarkymo darbus¹³.

Vokietijai okupavus Prancūziją, Belgiją ir kitas Vakarų Europos šalis, 1940 m. vasarą į Rytprūsius gabenta vis daugiau karo belaisvių – prancūzų ir belgų. Jie dirbo žemės ūkio, melioracijos ir drenavimo darbuose. 1940 m. liepos mėn. Šilutės apskrities finansiniuose dokumentuose atsiranda informacijos apie belgų karo belaisvius. Jie čia, greičiausiai, buvo atvežti iš *Stalag IA (Stablaukio)* lagerio.

11 Arbušauskaitė, Arūnė; Bubnys, Arūnas. Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos Šilutės apylinkėse 1939–1944 m. In: *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Atsakingoji red. Edita Jankauskienė. Vilnius, 2015, p. 22, 25, 36, 40–44.

12 Ibid., p. 44–45.

13 Bubnys, Arūnas. Karo belaisvių stovyklos Macikuose 1941–1948 m. In: *Tarptautinė konferencija „Antrojo pasaulinio karo belaisviai nacių ir sovietų lageriuose 1939–1948 m.“*. Šilutė, [interaktyvus], 2015, p. 3, [žiūrėta 2021 04 20]. Prieiga internete: https://rememor.eu/wp-content/uploads/2015/06/p12_arunas_bubnys_LT.pdf.

Oficialiai pirmą kartą Macikų lageris (*Stammlager 331 (I C)*) buvo paminėtas 1941 m. rugpjūčio 14 d., tačiau stovykla faktiškai pradėjo veikti tik prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui, ne anksčiau kaip 1941 m. birželio pabaigoje – liepos pradžioje¹⁴. Pirmomis karo su SSRS dienomis į lagerį buvo uždaryta apie 300 belaisvių. Iki 1941 m. rugsėjo vidurio belaisvių skaičius išaugo iki 700–800. Šilutės (Macikų) lageris iš pradžių vadinosi *Stalag 331*, o 1941 m. spalio 10 d. arba gruodžio 12 d. buvo pervadintas į *Stalag I C*¹⁵.

Svarbu pridurti, kad ant visų karo belaisvių žetonų, sietinų su Macikų lageriu, kurie buvo rasti 2020 m. Armalėnuose vykdytų archeologinių tyrimų metu, buvo išgraviruotas pavadinimas – *Stalag 331*¹⁶, o ne vėlyvesnis *Stalag I–C*.

Vokietijos teritorijoje daugėjant antihitlerinės koalicijos karo aviacijos belaisvių skaičiui, 1943 m. liepos mėn. Macikuose vokiečiai įkūrė lagerį *Stalag Luft 6 (Stalag Luft (Luftwaffe–Stammlager))* – bazinis sąjungininkų oro pajėgų karo belaisvių lageris). Jis buvo skirtas į nelaisvę patekusiems britų, amerikiečių, kanadiečių, australų, Naujosios Zelandijos ir kitų sąjungininkų karinių oro pajėgų kariams. *Luft* tipo stovyklose buvo laikomasi Ženevos konvencijos reikalavimų. Karo pabaigoje prieš prasidedant evakuacijai, 1944 m. liepos mėnesį, Macikų *Stalag Luft 6* lageryje kalėjo 3623 belaisviai, tarp jų 2063 amerikiečiai. Paskutinių Macikuose kalintų sovietinių karo belaisvių likimas nėra žinomas.

14 Turimais duomenimis, pirmasis Šilutės (*Heydekrug*) lagerio paminėjimas vokiškuose dokumentuose yra vokiečių saugumo policijos ir SD vado 1941 m. liepos 17 d. įsakymo Nr. 8 3 priedas. Arbušauskaitė, Arūnė; Bubnys, Arūnas. Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos Šilutės apylinkėse 1939–1944 m. In: *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Atsakingoji red. Edita Jankauskienė. Vilnius, 2015, p. 36.

15 Žr. plg. Ibid., p. 36; Bubnys, Arūnas. Karo belaisvių stovyklos Macikuose 1941–1948 m. In: *Tarptautinė konferencija „Antrojo pasaulinio karo belaisviai nacių ir sovietų lageriuose 1939–1948 m.“*. Šilutė, [interaktyvus], 2015, p. 3, [žiūrėta 2021 04 20]. Prieiga internete: https://rememor.eu/wp-content/uploads/2015/06/p12_arunas_bubnys_LT.pdf.

16 Žr.: Čičiurkaitė, Ingrida. *Nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462) teritorijos, Šilutės r. sav., Armalėnų k., Žaliosios g. II-ojo pasaulinio karo belaisvių (aukų) (palaidojimo vietos detaliųjų archeologinių tyrimų) 2020 m. ataskaita*. T. I, dal. 2. Vilnius, 2021. p. 76–204.

1945 m. pavasarį į Macikų lagerį SSRS NKVD uždarė vokiečius ir jų sąjungininkus. Nuo 1945 iki 1955 m. karo belaisvių stovyklos teritorijoje Macikuose, taip pat veikė SSSR NKVD (MVD) GULAG'o padalinys¹⁷.

Archeologinių detaliųjų tyrimų 2020 m. Armalėnų kaime (Šilutės r.) nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų teritorijoje eiga bei rezultatai

Duomenų apie mirusius karo belaisvius nėra daug. Mirusiuosius belaisvius Macikų lageryje iš pradžių užkasdavo netoli lagerio, už kelio. Vėliau lavonai vežti toliau, į ūkininko Koblenco lauką. Ypač didelis sovietinių karo belaisvių mirtingumas buvo 1942–1943 m. žiemą. Nemaža belaisvių mirė dėl dėmėtosios šiltinės epidemijos. Liudininkų pasakojimu, belaisviai buvo užkasami duobėse maždaug po 20 palaikų kiekvienoje, iš viso apie 60 duobių¹⁸. Minimą ūkininko Koblenco lauką galime tapatinti su 2020 m. birželio–spalio mėn. Armalėnų k., Žaliojoje g., vykdytų detaliųjų archeologinių tyrimų vieta, nes tyrimų metu gauti duomenys labai panašūs į ankstesnius liudininkų parodymus. Pavyzdžiui, 2020 m. archeologinių tyrimų Armalėnuose metu buvo iširta 60 masinių kapų duobių, kuriose rasta nuo 8 iki 26

4. Prie palaikų rastos Belgijos kariuomenės sagos. I. Čičiurkaitės nuotr.

palaikų, dažniausiai laikytasi 20 palaikų laidojimo duobėje sistemos¹⁹.

Atlikus tyrimus, nustatyta, kad Žaliosios g. dalyje II pasaulinio karo metu 66 kapuose, iš kurių 4 buvo individualūs, 62 – masiniai (dvejuose iš jų palaikų neaptikta), buvo užkasti arba palaidoti 1199 belaisviai.

Tirtuose plotuose buvo atidengtos dvi palaidojimų eilės. Pirmojoje fiksuotos 29 kapų duobės: 4 pavieniai kapai (vienas jų suardytas) ir 25 masiniai kapai. Antrojoje eilėje fiksuoti 37 masiniai kapai. Pirmoje kapų duobių eilėje palaikai laidoti laikantis tvarkos, taisant rankų ir kojų pozicijas, tačiau nesilaikant vienodos palaikų orientacijos. Daugelis mirusiųjų orientuoti galvomis į Rytus. Antroje eilėje (pasitaiko ir pirmos eilės gale) kūnai mesti netvarkingai, susipynusiomis galūnėmis, tikėtina, kad į duobes buvo metami keli kūnai vienu metu.

Greta palaikų aptikti 836 metaliniai Antrojo pasaulinio karo nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklose kalėjusių asmenų identifikavimo žetonai (1–2 pav.). Juose iškalti lagerio ir belaisvio numeriai. 69,7 % mirusiųjų palaidoti su žetonais. Deja, tikslus palaikų identifikavimas įmanomas tik aptikus archyvinų dokumentų su kalinių sąrašais. Į Šilutės Hugo Šojaus muziejų buvo perduoti 824 žetonai, nes 12 žetonų būklė buvo itin prasta. Jie ir kiti neinventorinti, prastai išlikusieji, išliekamosios istorinės vertės neturį daiktai buvo perlaidoti kartu su palaikais²⁰.

Sprendžiant iš prie palaikų rastų žetonų, didžioji dalis užkastų kalinių buvo iš gretimame Maci-

17 Bubnys, Arūnas. Karo belaisvių stovyklos Macikuose 1941-1948 m. In *Tarptautinė konferencija „Antrojo pasaulinio karo belaisviai nacių ir sovietų lageriuose 1939-1948 m.“*. Šilutė, [interaktyvus], 2015, p. 5, 9, [žiūrėta 2021 04 20]. Prieiga internete: <https://rememor.eu/wp-content/uploads/2015/06/p12_arunas_bubnys_LT.pdf>.

18 Abromavičius, Egidijus. *Armalėnų k., Žaliojoje g., Šilutės r. sav. archeologinių žvalgomųjų tyrimų 2012 m. ataskaita*. Klaipėda, 2014, p. 5; plg.: Abromavičius, Egidijus. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lagerių Šilutės r. Macikų k. kapinių archeologiniai tyrinėjimai. In *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Atsakingoji red. Edita Jankauskienė. Vilnius, 2015, p. 145; Arbušauskaitė, Arūnė; Bubnys, Arūnas. Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos Šilutės apylinkėse 1939–1944 m. In *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Atsakingoji red. Edita Jankauskienė. Vilnius, 2015, p. 42; Bubnys, Arūnas. Karo belaisvių stovyklos Macikuose 1941-1948 m. In *Tarptautinė konferencija „Antrojo pasaulinio karo belaisviai nacių ir sovietų lageriuose 1939-1948 m.“*. Šilutė, [interaktyvus], 2015, p. 4, [žiūrėta 2021 04 20]. Prieiga internete: <https://rememor.eu/wp-content/uploads/2015/06/p12_arunas_bubnys_LT.pdf>.

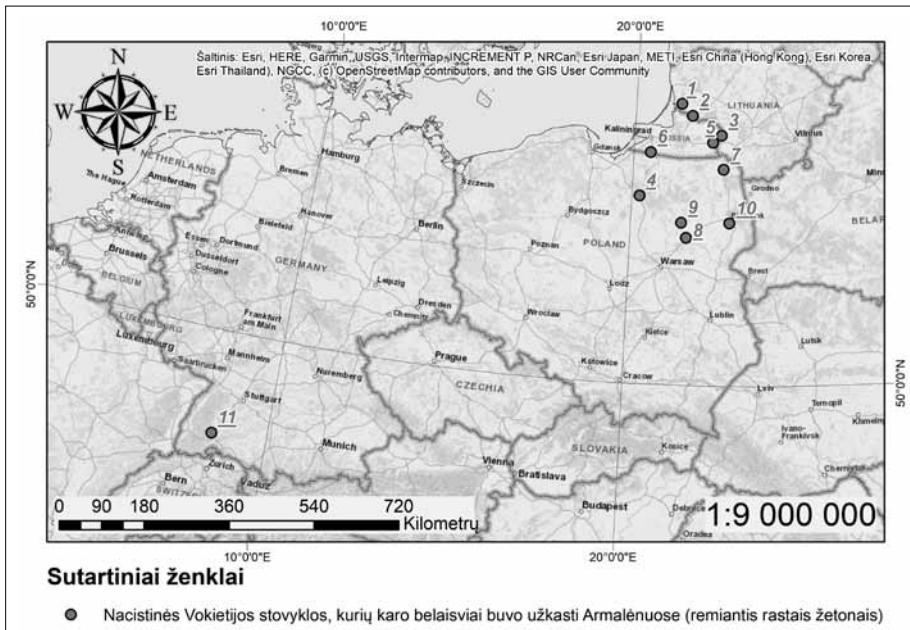
19 Čičiurkaitė, Ingrida. *Nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462) teritorijos, Šilutės r. sav., Armalėnų k., Žaliosios g. II-ojo pasaulinio karo belaisvių (aukų) (palaidojimo vietos detaliųjų archeologinių tyrimų) 2020 m. ataskaita*. t. I, dal. 1. Vilnius, 2021. p. 101.

20 Ibid., p. 101–102; Čičiurkaitė, Ingrida. *Nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462) teritorijos, Šilutės r. sav., Armalėnų k., Žaliosios g. II-ojo pasaulinio karo belaisvių (aukų) (palaidojimo vietos detaliųjų archeologinių tyrimų) 2020 m. ataskaita*. T. I, dal. 2. Vilnius, 2021. p. 76–204.

5. Prie palaikų rastos Lietuvos kariuomenės sagos ir aprangos audinio liekanos. I. Čičiurkaitės nuotr.

6. Prie palaikų rastas kryželis. I. Čičiurkaitės nuotr.

Nacistinės Vokietijos stovyklos, kurių karo belaisviai buvo užkasti Armalėnuose (remiantis žetonais)

kų kaime veikusios *Stalag 331 (I C) Heydekrug* karo belaisvių stovyklos. Kiti rasti žetonai leistų teigti, kad kita dalis užkastų kalinių buvo dar iš 10 skirtingų dabartinės Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos Federacijos Kaliningrado srities teritorijose II pasaulinio karo metu veikusių karo belaisvių stovyklų²¹.

Be žetonų, rastos 4 raudonosios armijos identifikacinės kapsulės (3 il.).

Šalia palaikų surasta lietuviškų, belgiškų, lenkiškų ir Sovietų Sąjungos kariuomenių uniformų fragmentų, sagų (4–5 il.), sagtelių, kabliukų ir dirželių. Asmeninių daiktų aptikta itin mažai – keli žalvariniai kryželiai (6 il.), žiedai, cigarečių kandikliai, pieštukai ir smulkaus nominalo monetos.

Šalia palaikų aptikti vilnionių drabužių fragmentai (švarkų ir milinių), kumštinė pirštinė leidžia manyti, kad bent dalis palaikų buvo laidoti šaltuoju metu. Vadovaujantis istoriniais duomenimis, tikėtina, kad Antrojo pasaulinio karo belaisviai užkasti nuo 1942 m. rudens iki 1943 m. pavasario. Smurtinės mir-

ties požymių neaptikta, tikėtina, kad belaisviai mirė nuo ligų ir išsekimo.

Atlikus archeologinius detaliuosius tyrimus, kartu su palaikų ekshumacija bei antropologiniais tyrimais, 824 kalinių žetonai (1–2 il.), 4 raudonosios armijos identifikacinės kapsulės (3 il.) ir 482 kiti radiniai (4–6 il.), buvo perduoti į Šilutės Hugo Šojaus muziejų²².

Reprezentatyviausi iš paminėtų artefaktų papildys planuojamą praplėsti Macikų lagerių ekspoziciją.

Išvados

2020 m. birželio–spalio mėn. Armalėnų k., Žaliojoje g., saugomoje nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462)

22 Čičiurkaitė, Ingrida. *Nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462) teritorijos, Šilutės r. sav., Armalėnų k., Žaliosios g. II-ojo pasaulinio karo belaisvių (aukų) (palaidojimo vietos detaliųjų archeologinių tyrimų) 2020 m. ataskaita*. T. I, dal. 1. Vilnius, 2021. p. 102.

21 Žr. lentelę ir žemėlapi.

teritorijoje buvo vykdomi detalieji archeologiniai tyrimai, kurių metu buvo atidengti, ekshumuoti, antropologiškai ištirti ir galiausiai deramai palaidoti visi II pasaulinio karo aukų palaikai, aptikti Žaliojoje g.

Atlikus tyrimus nustatyta, kad Žaliosios g. dalyje II pasaulinio karo metu 66 kapuose, iš kurių 4 buvo individualūs, 62 – masiniai (dvejuose iš jų palaikų neaptikta), buvo užkasti arba palaidoti 1199 belaisviai.

Greta palaikų aptikta 836 metaliniai Antrojo pasaulinio karo nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklose kalėjusių asmenų identifikavimo žetonai. Juose iškalti lagerio ir belaisvio numeriai. 69,7 % mirusiųjų palaidoti su žetonais. Deja, tikslus palaikų identifikavimas įmanomas tik aptikus archyvinių dokumentų su kalinių sąrašais. Sprendžiant iš prie palaikų rastų žetonų, didžioji dalis užkastų kalinių buvo iš gretimame Macikų kaime veikusios *Stalag 331 (I C) Heydekrug* karo belaisvių stovyklos. Kiti rasti žetonai leistų teigti, kad kita dalis užkastų kalinių buvo dar iš 10 skirtingų dabartinės Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos Federacijos Kaliningrado srities teritorijose II pasaulinio karo metu veikusių karo belaisvių stovyklų.

Be žetonų, rastos 4 Raudonosios armijos identifikacinės kapsulės.

Šalia palaikų surasta lietuviškų, belgiškų, lenkiškų ir Sovietų Sąjungos kariuomenių uniformų fragmentų, sagų, sagtelių, kabliukų ir dirželių. Asmeninių daiktų aptikta itin mažai – keli žalvariniai kryželiai, žiedai, cigarečių kandikliai, pieštukai ir smulkaus nominalo monetos.

Šalia palaikų aptikti vilnionių drabužių fragmentai (švarkų ir milinių), kumštinė pirštinė leidžia manyti, kad bent dalis palaikų buvo laidoti šaltuoju metu. Vadovaujantis istoriniais duomenimis, tikėtina, kad Antrojo pasaulinio karo belaisviai užkasti nuo 1942 m. rudens iki 1943 m. pavasario. Smurtinės mirties požymių neaptikta, tikėtina, kad belaisviai mirė nuo ligų ir išsekimo.

Atlikus archeologinius detaliuosius tyrimus, palaikų ekshumaciją bei antropologinius tyrimus, 824 kalinių žetonai, 4 raudonosios armijos identifikacinės kapsulės ir 482 kiti radiniai buvo perduoti į Šilutės Hugo Šojaus muziejų. Reprezentatyviausi iš paminėtų artefaktų papildys planuojamą praplėsti Macikų lagerių ekspoziciją.

Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklų kalinių žetonai, 2020 m. rasti Armalėnuose

Nr.	Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos, kurių kalinių žetonai, 2020 m. rasti Armalėnuose	Vietovės pavadinimas				Dalis nuo visų rastų žetonų (procentais)
		vokiečių k.	lietuvių k.	lenkų k.	rusų k.	
1	STALAG 331 Heydekrug (1941 m. pab. – 1943 m. STALAG IC Heydekrug)	Heydekrug (iš tiesų Matzicken)	Šilutė (iš tiesų Macikai (Šilutės r. sav.))	–	–	74,5 %
2	OFLAG 53 Pogegen	Pogegen	Pagėgiai (Pagėgių sav.)	–	–	6,9 %;
3	OFLAG 60 Schirwindt	Schirwindt (iš tiesų – prie Kudirkos Naumiesčio)	Širvinta (iš tiesų – prie Kudirkos Naumiesčio (Šakių r. sav.))	–	Кутузово (iš tiesų – prie Kudirkos Naumiesčio)	3,5 %;
4	STALAG IB Hohenshtein	Hohenshtein	Olštynėkas (Varmijos Mozūrų vaivadija, Lenkija)	Olsztynek	–	2,9 %
5	OFLAG 52 Ebenrode	Ebenrode	Stalupėnai (dab. Nesterovas, Kaliningrado sritis, Rusijos Federacija)	–	Нестеров	1,4 %
6	STALAG IA Stablack	Stablack	Stablaukis (dab. Dolgorukova, Kaliningrado sritis, Rusijos Federacija)	–	Долгоруково	0,8 %
7	OFLAG 68 Sudauen	Sudauen	Suvalkai (Palenkės vaivadija, Lenkija)	Suwałki	–	0,7 %
8	STALAG 324 Ostrow Masowiecka	Ostrow Masowiecka	Mazovijos Ostruva (Mazovijos vaivadija, Lenkija)	Ostrów Mazowiecka	–	0,5 %

9	OFLAG 57 Scharfenwiese	Ostrolenka, Scharfenwiese (1941–1945 m.)	Ostrolenka (Mazovijos vaivadija, Lenkija)	Ostrołęka	–	0,4 %
10	STALAG 316 <i>Bialystok</i>	<i>Bialystok</i>	Balstogė (Palenkės vaivadija, Lenkija)	Białystok	–	0,1 %
11	STALAG VB Villingen	Villingen (nuo 1972 m. Villingen- Schwenningen)	Filingenas (nuo 1972 m. Filingenas- Šveningenas) (Badeno- Viuirtembergo žemė Vokietija)	–	–	0,1 %

Šaltinių ir literatūros sąrašas

- Abromavičius, Egidijus. *Armalėnų k., Žaliojoje g., Šilutės r. sav. archeologinių žvalgomųjų tyrimų 2012 m. ataskaita*. Klaipėda, 2014
- Čičiurkaitė, Ingrida. *Nacistinės Vokietijos stovyklos karo belaisvių užkasimo vietos ir kapų (39462) teritorijos, Šilutės r. sav., Armalėnų k., Žaliosios g. II-ojo pasaulinio karo belaisvių (aukų) (palaidojimo vietos detaliųjų archeologinių tyrimų) 2020 m. ataskaita*. T. I, dal. 2. Vilnius, 2021
- Priėmimo-perdavimo ilgai saugoti aktas, 2020 m. spalio 28 d. Nr. 7. *Šilutės Hugo Šojaus muziejus*, 2020, Nr. 7, l. 1
- Abromavičius, Egidijus. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lagerių Šilutės r. Macikų k. kapinių archeologiniai tyrinėjimai. In: *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Atsakingoji red. Edita Jankauskienė. Vilnius, 2015, p. 144–154.
- Andriejauskaitė, Jurgita. Šiurpi istorinė atmintis: po keliu rasti daugiau nei tūkstančio karo belaisvių palaikai perlaidoti Macikuose [interaktyvus], 2020 09 25, [žiūrėta 2021 06 04]. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/siurpi-istorine-atmintis-po-keliu-rasti-per-tukstancio-karo-belaisviu-palaikai-perlaidoti-macikuose-56-1382370>.
- Arbušauskaitė, Arūnė; Bubnys, Arūnas. Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos Šilutės apylinkėse 1939–1944 m. In: *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Atsakingoji red. Edita Jankauskienė. Vilnius, 2015, p. 18–59.
- Bubnys, Arūnas. Karo belaisvių stovyklos Macikuose 1941–1948 m. In: *Tarptautinė konferencija „Antrojo pasaulinio karo belaisviai nacių ir sovietų lageriuose 1939–1948 m.“*. Šilutė, [interaktyvus], 2015, [žiūrėta 2021 04 20]. Prieiga internete: https://rememor.eu/wp-content/uploads/2015/06/p12_arunas_bubnys_LT.pdf.
- Ežerinskė, Rūta. Macikų lagerių aukų pagerbimas priminė karo žiaurumus ir laisvės trapumą [interaktyvus], 2020 10 04, [žiūrėta 2021 06 04]. Prieiga internete: <https://www.silutesnaujienos.lt/lt/maciku-lageriu-auku-pagerbimas-primine-karo-ziaurumus-ir-laisves-trapuma/>.
- Macikuose pašventinta perlaidotų karo belaisvių palaikų kapavietė [interaktyvus], 2020 09 29, [žiūrėta 2021 06 04]. Prieiga internete: <https://www.silute.lt/naujienos/macikuose-pasventinta-perlaidotu-karo-belaisviu-palaiku-kapaviete/7369>.

WHAT ARTIFACTS WILL COMPLEMENT MACIKAI CAMP DISPLAY? THE CASE OF ARCHAEOLOGICAL DETAILED RESEARCH OF THE BURIAL PLACE AND GRAVES OF PRISONERS OF WAR IN THE NAZI GERMAN CAMP IN 2020 IN ARMALĒNAI VILLAGE (ŠILUTĒ DISTRICT)

Ingrida Čičiurkaitė

Public institution Cultural Heritage Care Service

Mantas Užgalis

Šilutė Hugo Scheu Museum

Rokas Kraniauskas, Darius Balsas, Marius Petkus

MB Arksaika

June to October 2020 detailed archaeological excavations were carried out in the protected area of the burial place and graves of prisoners-of-war in the Nazi German camp (39462) on Žalioji str. in Armalėnai village. During the excavations, the all-discovered remains of the victims of World War II were uncovered, exhumed, anthropologically investigated, and, finally, properly buried.

After conducting the research it was established that in Žaliosios str. during World War II 1199 prisoners were buried in 66 graves, 4 of which were individual and all remaining were mass graves.

It was revealed that 836 metal badges identifying those imprisoned in Nazi prisoner-of-war camps during World War II were found near the remains. The numbers of the camp and a prisoner were carved on the badge. Unfortunately, accurate identification of the remains is possible only after the discovery of archival documents with lists of prisoners. Judging from the badges found near the remains, most of the buried prisoners were from the Stalag 331 I C Heydekrug prisoner-of-war camp in

the neighbouring village of Macikai. Other badges found would suggest that another part of the buried prisoners were from 10 different prisoner-of-war camps operating in the territories of the present-day Lithuania, Poland, and Russian Federation in Kaliningrad region during World War II. In addition to the badges, four Red Army identification capsules were found.

Fragments of woollen clothing found near the remains suggest that at least some of the remains were buried in cold weather. Also, fragments of Lithuanian, Belgian, Polish and Soviet uniforms, buttons, buckles, hooks and straps, several brass crosses, rings, cigarette holders, pencils and small denomination coins were found.

After detailed archaeological excavations, together with the exhumation of the remains and anthropological investigation, 824 prisoner badges, four Red Army identification capsules and 482 other finds were transferred to Hugo Scheu museum in Šilutė. The most representative of the mentioned artifacts will complement Macikai' camp exposition.

PINIGŲ LOBIŲ EKSPONAVIMAS LIETUVOS NACIONALINIAME M. K. ČIURLIONIO DAILĖS MUZIEJUJE ATKŪRUS NEPRIKLAUSOMYBĘ

Dr. Ignas Narbutas

Lietuvos nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus
K. Donelaičio g. 64, Kaunas, LT-44248
ignas.narbutas@ciurlionis.lt

Anotacija

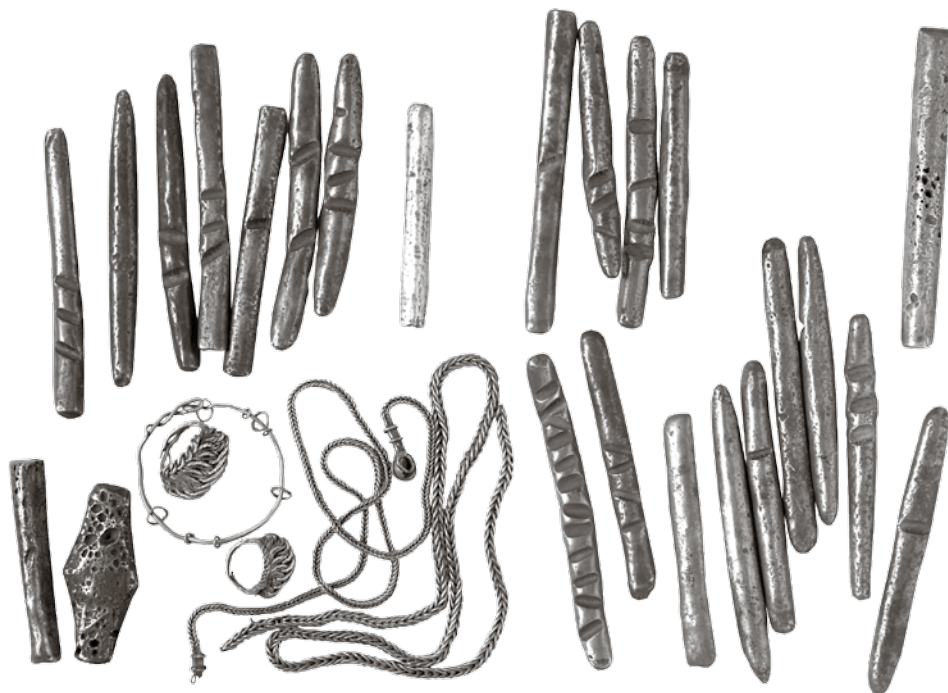
Apžvalginis straipsnis, skirtas pristatyti pinigų lobių, saugomų Lietuvos nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, eksponavimo patirtį per 20 metų (nuo 2001 iki 2021 m.). Kaunui tapus laikinąja Lietuvos respublikos sostine, Kauno muziejai tapo pagrindine archeologinių radinių saugojimo ir kaupimo vieta, todėl čia sukaupti didžiausi tarpukaryje rasti lobiai. Ilgus metus visuomenei nerodyti lobiai pradėti eksponuoti 2001 metais, Apžvalgoje išvardinami parodyti per dvidešimt metų ir dabar eksponuojami lobiai, jie trumpai apibūdinami, nurodomos ekspozicijų datos.

Įvadas

Per ilgą okupacijos laikotarpį Lietuvos nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje surinkti pinigų lobiai buvo saugomi saugyklose ir žinomi tik siauram archeologų ir numizmatų ratui. Šiuo metu muziejaus rinkiniuose saugomi radiniai iš 36 lobių,

į muziejų daugiausiai patekusių tarpukario ir karo metais. Kaunui tapus laikinąja Lietuvos Respublikos sostine, Kauno muziejai tapo pagrindine archeologinių radinių saugojimo ir kaupimo vieta, todėl čia sukaupti didžiausi tarpukaryje rasti lobiai. Dėl dailės muziejaus pobūdžio ir galimybių užtikrinti eksponatų saugumą nebuvimo sovietmečiu, jie ilgą laiką nerasdavo vietos ekspozicijose ir parodose. Baigiantis XX a., kai muziejuje pradėjo dirbti numizmatikos ekspertas prof. Stanislovas Sajauskas, padėtis pradėjo keistis. Jo pastangomis 2001 m., minint Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus 80 metų sukaktį, buvo atverta paroda „Lietuvos pinigai. XII a. pabaiga – XX a. pirmą pusę“, kurioje pirmą kartą lankytojai išvydo piniginius lydinius ir monetas iš muziejuje sukauptų 36 lobių. Parodoje „Lietuvos pinigai XII a. pabaiga – XX a. pirmą pusę“ 2001 gruodžio–2003 vasario mėn. rodyti radiniai iš 5 lobių:

1) **Drageliškių lobis** (XII–XIV a.), rastas 1934 m. gegužės 15 d. Drageliškių kaime (Zarasų apskr.). Jis ypač vertingas mokslui, nes nebuvo

*1. Drageliškių lobis.
Audriaus Kapčiaus nuotr.,
Lietuvos nacionalinis
M. K. Čiurlionio dailės
muziejus*

2. „Aleksoto lobis“. Fot. Audrius Kapčius, Lietuvos nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

išskaidytas ir muziejuje saugomas visas. Tai vienas pagrindinių muziejuje saugomų lobių, iliustruojančių Lietuvos pinigų apyvartos pradžią XII–XIV a.. Lobi sudaro 21 lietuviški pusapvaliai sidabro lydiniai (A9-40818 – A9-40838), Naugardo grivna (A9-40839), 0,5 Naugardo grivnos (A9-40840), Kijevo grivna (A9-40841), aukso lydinys (A10-415), elektrono lydinys (A10-414); dvi sidabrinės grandinėšės (Tt-7751, Tt-7752), du sidabriniai žiedai (Tt-7753, Tt-7754), sidabrinė apyrankė su 5 žiedeliais (Tt-7755)

2) **Benediktinių lobis** (XVI a.), rastas 1995 m. kovo 1 d. Kaune: 5 Žygimanto Augusto monetos – ispaniškas Karolio V taleris, 1564 m. kontrasignuotas Vilniaus kalykloje (A9-43725), Vilniaus kalyklos keturgrašis, 1568 m. (A9-43324), du trigrašiai, 1564 m. (A9-43322, A9-43724), pusgrašis, 1561 m. (A9-43321), Kremnicos kalyklos Vengrijos dukatai –Ferdinando I (1526–1564), 1539 m., (A10-519), Maksimiliano (1564–1576), 1568 m. (A10-510), Nyderlandų provincijų dukatai – Olandijos, 1588 m. (A10-508), Vakarų Fryzijos, 1588 (A10-503) ir 1596 m. (A10-507), Zelandijos, 1559 m. (A10-506), Utrechto, 1596 m. (A10-505) ir 1597 m. (A10-504).

3) „**Aleksoto**“ lobis. 127 monetų lobis ir juvelyrų darbo indelis, rasti 1977 m. sausio 15 d. Kaune, Nemuno krantinėje, platinant Pergalės krantinės gatvę prie Aleksoto tilto (dab. Karaliaus Mindaugo pr. ties Vytauto Didžiojo tiltu). Iš darbininkų perėmė ir perdavė muziejui Liudas Šulinskas. Monetos: pusdenariai,

šilingai, grašiai, pusantrakai. Lenkija, XVII a. (Nn 89176 (A9-42599) – Nn 89301 (A9-42724)), varinis sidabruotas, kaip spėjama, Hamburgo meistrų darbo XVII a. indelis (Nn 89302).

4) 10 sidabro monetėlių iš **Šančių lobio**, rasto 1933 m. kovo 24 d. Kaune (A9-9157, A9-9132, A9-9192, A9-9200, A9-9134, A9-9124, A9-9170, A9-9193, A9-9156, A9-9199).

5) 16 denarų iš **Verkių lobio**, rasto 1941 m. gegužės 24 d. Verkiuose (A9-32578, A9-32335, A9-32926, A9-33154, A9-33485, A9-33593, A9-33868, A9-33897, A9-33902, A9-34027, A9-34274, A9-33932, A9-19161, A9-19157, A9-15810, A9-19151).

2006 m. dėl muziejaus centrinių rūmų rekonstrukcijos prasidėjus kaustymui, parodinė skyriaus veikla susilpnėjo, bet skyriuje saugomi lobiai toliau buvo pristatinėjami visuomenei. Naujai atvertame Kauno miesto muziejuje nuo 2007 m. gegužės iki 2011 lapkričio mėn. parodyti trys lydiniai ir 89 monetos iš Kaune rasto Šančių lobio. Muziejaus 90 metų jubiliejinėje parodoje „Mirabile Visu / Nuostabu matyti“ nuo 2011 m. gruodžio 14 d. iki 2012 m. liepos 27 d. buvo rodomi du lobiai. Pirmąkart parodytas visas Šančių lobis su lobiau juvelyriniais dirbiniais bei monetos ir juvelyriniai dirbiniai iš išskirtinio XV–XVII a. auksinių monetų ir brangiųjų metalų dirbinių Nasvytalių lobio.

Šančių lobis. 1933 m. kovo 24 d. Jonas Giedraitis ir Jonas Vilkevičius, žvejodami Nemune, kran-

3. Šančių lobis. Rimantės Ropytės nuotr., Lietuvos nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

te rado lobį: sidabrinę apyrankę iš suktos vielos, Kijevo tipo pajuodintą ir paausuotą sidabrinę apyrankę, 4 Moldavijos kunigaikščio Petro Mušato (1373–1392) monetas, 86 lietuviškas PEČAT tipo monetas, didžiąją tribriaunę lietuvišką kapą ir 4 tribriaunes puskapes. Lobis iš karto pateko į Kauno miesto muziejų, o 1939 m., jungiant muziejus, buvo perimtas kartu su visu Kauno miesto muziejaus turtu.

Nasvytalių lobis: Lobis buvo rastas 1926 m. Nasvytalių k., Šilalės apskr., Kvėdarnos seniūnijoje. Radėjas ūkininkas Juozas Radžius slėpė lobį, ir tik jam pradėjus pardavinėti auksines monetas pradėjo sklįsti gandai apie brangų radinį. Policija gavo įsakymą surinkti loby likučius, o Tauragės apskrities viršininkas Valstybinę archeologijos komisiją informavo, kad pavyko aptikti parduotas 308 auksines monetas, 2 auksinius žiedus su akmenimis, 12 sidabro šaukštų ir sidabro grandinė. M. K. Čiurlionio dailės galerijos direktorius Paulius Galaunė, nuvykęs į Tauragę 1927 m. gruodžio 1 d., aprašė lobį, akte išvardydamas 298 auksinius Dancigo, Liūbeko, Kelno, Utrechto, Miunsterio, Viurcburgo, Zaleburgo, Torūnės, Venecijos, Tirolio, Vengrijos dukatus, cechinus, Savoijos skudą,

Osmanų imperijos altūnus ir kt. monetas, kurios kartu svėrė 1025 gramus. Visas lobis buvo įkainotas 6263,4 Lt ir perduotas galerijai švietimo ministro patvirtintu aktu. Muziejus turėjo lėšų tik daliai loby išpirkti, todėl už 3200 Lt nupirko 228 monetas, o 70 dubletų gražino iš radėjo Radžiaus lobį perpirkusiam savininkui, kun. A. Mylimui.

Tuokart pristatyti du vertingiausi muziejuje saugomi lobiai nesusilaukė platesnio visuomenės susidomėjimo. Tačiau 2018 m. Žygimanto Augusto laikais paslėptas monetų lobis, rastas Kauno centre, sukėlė nemažą visuomenės ir žiniasklaidos susidomėjimą, veikiausiai dėl to, kad buvo iškastas vietoje, pro kurią kasdien praeina tūkstančiai žmonių. Vykdamas Kauno Laisvės alėjos remonto-rekonstrukcijos darbus atkarpoje nuo Maironio iki E. Ožeškienės gatvių, 2018 m. birželio 25 d. ryte Laisvės alėjoje, ties pastatu Nr. 87 kasant griovį inžinerinėms komunikacijoms, rastas monetų lobis – apie 350 monetų. Kasimo darbus vykdė AB „Kauno tiltai“ elektros darbininkas Ramūnas Stankevičius ir ekskavatoriaus mechanizatorius Virginijus Mongirdas. Jie apie radinį pranešė KPD Kauno TP vyr.

4. Nasvytalių lobis. Rimantės Ropytės nuotr., Lietuvos nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

valstybinei inspektorei A. Naureckaitėi. Darbai buvo nedelsiant sustabdyti, radinio vieta apverta ir saugoma. Vietos apžiūrą vykdė archeologas Dainius Balčiūnas ir „Metalo iešiklių naudotojų klubo“ (MINK) narys Jevgenijus Laurs. Apžiūros vietoje iškastose iš elektros kabelio tranšėjos žemėse buvo rastos sidabrinės monetos. Iš viso rasta 749 monetos ir indo, kuriame lobis paslėptas, šukės¹. Išgirdus apie rastą lobį, Lietuvos nacionalinis M. K. Čiurlionio muziejus kreipėsi į Kultūros ministeriją su prašymu, kad jis būtų perduotas saugoti Nacionaliniam M. K. Čiurlionio dailės muziejui.

Kultūros ministerijos sudaryta komisija² nustatė, kad lobyje rastos monetos vertė 40 650 EUR. Komisijos narys, Lietuvos nacionalinio muziejaus Numizmatikos skyriaus vyresnysis muziejininkas, Eduardas Remecas, nustatė,

1 Archeologas A. Žalnierius. Kauno senamiesčio (20171) teritorijos, Kauno m. sav., Kauno m. 2018 m. Archeologinių žvalgymų leidimas LA-28 Papildymas Nr.7 Laisvės al.87 Archeologinių žvalgymų ataskaita. 2018-06-28
2 Komisijos pirmininkas Robertas Motuzas – Departamento Kontrolės skyriaus vyriausiasis valstybinis inspektorius; Vytautas Aleksiejūnas – Lietuvos nacionalinio muziejaus Istorijos skyriaus vyresnysis muziejininkas; Dalia Grimalauskaitė – Lietuvos nacionalinio muziejaus Numizmatikos skyriaus vedėja; Eduardas Remecas – Lietuvos nacionalinio muziejaus Numizmatikos skyriaus vyresnysis muziejininkas; Saulius Rimas – Kauno miesto savivaldybės administracijos Kultūros paveldo skyriaus vedėjas. - Kultūros paveldo departamento prie Lietuvos kultūros ministerijos 2018-10-22 Aktas Nr. R6-62.

kad monetos apima laikotarpį nuo XV a. iki 1566 m. Šio lobyje monetų sudėtis yra būdinga XVI a. II pusės pinigų apyvartai. Manoma, kad lobis priklauso valakų reformos periodui. Šio XVI a. 6–8 deš. laikotarpio lobyje Lietuvoje rasta apie 20, tačiau dauguma iš jų žinoma tik iš rašytinių šaltinių. Lietuvos muziejuose saugomi tik septynių lobyje monetų kompleksai: Vilniaus (Maironio g. 1553 / 1979), Miesteliškių (Pasvalio r., 1565 / 1939), Telšių (1565 / 1985), Vanagų (Trakų r., 1565 / 1963), Labardžių (Šilalės r., 1570 / 1942), Ūdrijos (Alytaus r., 1570 / 1977), Daugalionių II (1559 / 2001). Iš jų tik Vanagų ir Labardžių lobiai pasižymi didesne monetų įvairove, būdinga Kaune rastajam lobyje, tačiau jam neprilygsta. Nė viename šių lobyje tarp ankstyviausių monetų neužfiksuota lenkiškų Jogailos pusgrašių, kurių yra Kauno lobyje. Lobyje dominuoja (54%) smulkiausių nominalų (denarai ir 2 denarai) monetos. Taip pat rastos vidutinės vertės monetų – pusgrašių, grašių (61 vnt., 8%), dvigrašis ir trigrašių (7 vnt.). Išskirtina yra tai, kad lobyje dominuoja smulkiausio nominalo monetos. Dažniausiai, šio laikotarpio, lobyje vyrauja pusgrašio nominalo monetos. Lobis ypatingas tuo, kad jame rasta Žygimanto Augusto 1565 m. 2 grašių moneta. Tokios monetos Lietuvoje buvo rastos tik dviejuose lobyje, bet nei viena iš jų į Lietuvos muziejus nepateko. E. Remeco nuomone lobyje išsiskiria ir dėl didelės smulkiausio nominalo monetų – denarų – įvairovės, nes kai kurių kaldinimo monetų monetos yra itin retos.³

3 Pagal: Kultūros paveldo departamento prie Lietuvos kultūros ministerijos 2018-10-22 Aktas Nr. R6-62.

Kultūros ministerijai nusprendus lobį perduoti saugoti Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, buvo surasti rėmėjai, galintys padengti ¼ lobia vertės radėjui. Pagal 4.65 Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso straipsnį, lobia radėjams turėjo atitekti 1 ketvirtadalis lobia. Atsižvelgiant į tai, kad lobia buvo rastas darbo metu ir bendrovei „Kauno tiltai“ turint leidimą vykdyti renovacijos darbus Laisvės alėjoje, lobia radėju laikoma pati bendrovė. UAB „Kauno tiltai“ kilniaširdiškai atsisakė jiems, kaip radėjams, priklausančios dalies ir muziejui atsiųstame rašte teigė, kad „[b]endrovė, veikdama gera valia ir suprasdama didelę lobia kultūrinę-istorinę vertę bei reikšmę Lietuvos valstybei, (...) atsisako jai (...) išmokėtinos lobia dalies, t. y. 10 165,50 Eur. Bendrovė vertina tai kaip paramą Nacionaliniam M. K. Čiurlionio dailės muziejui.“

Kai Laisvės alėjoje rastas lobia pasiekė muziejų, siekiant pasinaudoti išaugusiu visuomenės susidomėjimu, nutarta lobį kuo greičiau parodyti publikai. Gautos monetos buvo suregistruotos į muziejaus gavimo knygas, suskirstytos ir sudėliotos į atskirus vokelius. Lobia monetų valymo ir tyrinėjimo darbai – laiko ir lėšų reikalaujantis procesas, todėl buvo nuspręsta pirmajam pristatymui apsiriboti dalies įdomesnių monetų nuvalymu ir konservavimu. 97 lobia monetų nuvalė ir konservavo metalo restauratorė Asta Vasiliauskaitė. Per du mėnesius nuo lobia patekimo į muziejų buvo parengta ekspozicija, kurios dizainą sukūrė UAB „Ekspobalta“ architektai Saulius Valius, Kristijonas Svalbonas ir grafikos dizaineris Juozapas Švelnys. Lobia eksponavimą parėmė UAB „Monetų namai“. Buvo parengtas informacinis standas su informacija apie lobia suradimą ir lobia monetų kilmę su informaciniu terminalu, rodančiu nuvalytųjų lobia monetų atvaizdus. Visuomenei Laisvės alėjos lobia buvo rodomas 2019 m. kovo 2 d. – birželio 22 d. ir susilaukė didžiulio lankytojų susidomėjimo. Po to lobia nebuvo uždarytas saugyklose, bet, laimėjus projektą, visos lobia monetos buvo nuvalytos ir padengtos apsaugine danga, sertifikuotoje laboratorijoje buvo ištirta monetų metalo sudėtis. Vykdam projektą „Visuomenės poreikius atitinkančios virtualios kultūrinės erdvės vystymas“, informacija apie lobia monetas 2021 m. bus suvesta į LIMIS sistemą ir taps prieinama visuomenei ir tyrinėtojams.

Visuomenės susidomėjimas Laisvės alėjoje rastu lobia leido į naujai rengiamą nuolatinę muziejaus ekspoziciją įtraukti ir kitus muziejaus Numizmatikos rinkiniuose saugomus lobia. Nuo 2019 m. gruodžio 13 d. vykstančioje ekspozicijoje „Lietuvos dailė XIV–XIX a.“ rodomi 4 pagrindiniai saugomi lobiai: Šančių lobia, Nasvytalių lobia, Drageliškių lobia ir „Aleksoto“ lobia.

5. Gudų lobia. Fot. Audrius Kapčius. M. K. Čiurlionio dailės muziejus

Kartais atsiranda proga į dienos šviesą ištraukti mažiau mokslininkams žinomą, bet ne ką mažesnę vertę turintį lobį. Panašaus laikotarpio kaip Drageliškių lobia yra Skaudvilės lobia, rastas 1936 m. statant Skaudvilėje parapijos špitolę, kuris sudarytas iš 12 sveikų pusapvalės lazdelės formos lydinių (91,42–118,9 g masės), 3 lydinų fragmentų (apie 60 g masės) (A9-17 – A9-24; A9-27; A9-29; A9-31 – A9-33; A9-35 – A9-36) ir juvelyrinių sidabro dirbinių. Šis lobia visuomenei buvo pristatytas vienos dienos renginyje, vykusiame Skaudvilės krašto muziejuje 2020 m. rugsėjo 12 d., miesto šventės „Mūsų būties vieta – Skaudvilė“ metu.

2021 m. kovo 20 d., po pandemijos vėl atvėrus muziejų lankytojams, atidaryta ir nauja LDK pinigų istorijos paroda ekspozicijoje „Lietuvos dailė XIV–XIX a.“, kurioje vietą rado ir pinigai iš Laisvės alėjoje rastojo bei kitų rinkiniuose saugomų lobia. Ekspozicijos dizainą parengė UAB „Ekspobalta“. Pristatant seniausius pinigus, rodomi muziejuje saugomi sidabro lydiniai iš didžiausio mokslinėje literatūroje aprašyto sidabro lydinių lobia, datuojamo XIII a. viduriu. Tai lobia, rastas 1930 m. pavasarį Ribiškėse, šalia Vilniaus⁴. Tada rasta daugiau kaip 530 lietuviškų lydinių, svėrusių apie 50 kg. Manoma, kad tai – Lietuvos kunigaikščio izdo dalis. Pagrindinė lobia dalis saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos Mokslo muziejuje. Eksponuojami 6 šio lobia lydiniai, patekę į muziejų 1938 m. per kunigo Kraujalio kolekciją (A9-19145 – A9-19150). Greta jų eksponuojamas 3 lydinų lobia, 1927 m. rastas Veliuonoje (Kauno apskr.).

Nuolatinėje ekspozicijoje pirmą kartą pristatomas Gyvolių piliakalnyje prie Gudų k., Vieksnių sen., Mažeikių r., rastas skandinaviško tipo kaltinių sidabrinių lydinių, susuktų į spirales apyrankes, lobia, pavadintas **Gudų lobia** (A9-13104 – A9-13111).

4 Karazija, Povilas, 1930 m. Vilniaus lobia. Vilnius, 1932. – 38 psl., 39 lentelės.

Ilgą laiką tai buvo vienintelis XI–XII a. skandinaviškų pinigų lobis, rastas Lietuvoje. Šie piniginiai sidabro lydiniai (vidutinis svoris 114 g) yra vieni pirmųjų Lietuvos prekybinių mainų liudininkai.

Rengiant LDK pinigų istorijos ekspoziciją, lobiai buvo pagrindinis šaltinis, leidžiantis parodyti lankytojams senosios numizmatikos įvairovę. Į dienos šviesą iš saugyklų ištraukti lobiai žadina lankytojų vaizduotę ir susidomėjimą numizmatika. Šiuo metu muziejaus lankytojai gali apžiūrėti radinius iš 7 pinigų lobių. Taip Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus numizmatai tęsia prieš dvidešimt metų profesoriaus Stanislovo Sajausko pradėtą muziejuje saugomų lobių pristatymą visuomenei.

Išvados

Tarp gausybės muziejuje saugomų eksponatų saugomi lobiai, kol jų neparodai ekspozicijose, tampa

paslėpti ne tik nuo plačiosios visuomenės, bet ir nuo tyrinėtojų, kolegų. Kartais net ir kolegos numizmatai nebežino koks lobis, kuriame muziejuje yra saugomas. Nuo 2001 metų pradėtas muziejuje saugomų lobių viešinimas, juos eksponuojant, yra svarbus darbas visuomenei pristatant paveldą. Rengiant LDK pinigų istorijos ekspoziciją lobiai yra pagrindinis šaltinis, leidžiantis parodyti lankytojams senosios numizmatikos įvairovę. Į dienos šviesą iš saugyklų ištraukti lobiai žadina lankytojų vaizduotę ir susidomėjimą numizmatika. Šiuo metu muziejaus lankytojai gali apžiūrėti radinius iš 7 pinigų lobių. Taip Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus numizmatai tęsia prieš dvidešimt metų profesoriaus Stanislovo Sajausko pradėtą muziejuje saugomų lobių pristatymą visuomenei. Šiandien rodoma maža dalis iš visų saugomų lobių, todėl galvojama apie virtualias parodas, kuriomis būtų galima pristatyti likusius lobius.

Šaltiniai ir naudota literatūra

Karazija, Povilas. 1930 m. Vilniaus lobis. Vilnius, 1932. – 38 psl., 39 lentelės.
Vasiliauskaitė, Gintarė. Kokias paslaptis slepia Kauno lobiai? Kauno diena. 2019 03 01, [žiūrėta 2021 05 28]. Prieiga internete: <https://kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miesto-pulsas/kokias-paslaptis-slepia-kauno-lobiai-903428?>

Žalnierius, Algirdas. Kauno senamiesčio (20171) teritorijos, Kauno m. sav., Kauno m. 2018 m. Archeologinių žvalgymų leidimas LA-28 Papildymas Nr.7 Laisvės al. 87 Archeologinių žvalgymų ataskaita. 2018-06-28.

EXHIBITION OF MONETARY TREASURES AT M.K. ČIURLIONIS NATIONAL MUSEUM OF ART AFTER THE RESTORATION OF INDEPENDENCE

Dr. Ignas Narbutas

M. K. Čiurlionis National Museum of Art

During the long period of occupation, the monetary treasures collected at M. K. Čiurlionis National Museum of Art were stored in repositories and known only to a narrow circle of archaeologists and numismatists. Due to the nature of the art museum, they did not find a place in the expositions and exhibitions for a long time. At the end of the 20th century, when the numismatic enthusiast prof. Stanislovas Sajauskas started working in the museum, the situation began to change. Thanks to his efforts, in 2001, commemorating the 80th anniversary of M. K. Čiurlionis National Museum of Art, the

exhibition “Lithuanian money in late 12th century – the first half of the 20th century” was opened, where for the first time visitors saw monetary alloys and coins from the treasures of Drageliškės, Kaunas Benedictine Monastery and Aleksotas.

Thanks to Stanislovas Sajauskas, the treasures stored in the museum have been explored and used in the museum’s expositions. The museum’s collections currently hold money from 36 treasures, most of which went to the museum during the interwar and war years, of which 7 treasures are on display to the public.

NACIONALINIO M. K. ČIURLIONIO DAILĖS MUZIEJAUS ARCHEOLOGIJOS RINKINIO ISTORIJA IR PERSPEKTYVOS

Eglė Misevičienė

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus
K. Donelaičio g. 64, Kaunas, LT-44248
sidlauskaite.egle@gmail.com

Anotacija

Straipsnyje apžvelgiamas Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archeologijos rinkinio susiformavimas, radinių patekimas į muziejų aplinkybės. Pristatoma archeologijos kolekcija, kuri gausi Kauno senamiesčio archeologiniais radiniais ir jos pristatymas visuomenei.

Reikšminiai žodžiai: Nacionalinis M.K. Čiurlionio dailės muziejus, muziejaus rinkiniai, archeologijos rinkinys, Kauno archeologija, kokliai.

Šiame straipsnyje norėčiau apžvelgti Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archeologijos rinkinio formavimąsi. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugoma dalis Kauno senamiesčio archeologinių radinių bei nedidelė dalis radinių iš kitų Lietuvos vietovių. Archeologiniai radiniai į muziejų pateko įvairiais keliais, vieni buvo įgyti iš Kauno miesto muziejaus, Paminklų projektavimo ir restauravimo instituto, Valstybės archeologijos komisijos, kiti iš vykdytų archeologinių ekspedicijų ar privačių asmenų.

Norint sužinoti kada buvo įgyti pirmieji archeologijos eksponatai reikėjo nusikelti į pačio muziejaus kūrimosi pradžią. Yra žinoma, kad 1921 m. įkūrus M. K. Čiurlionio galeriją, jai buvo perduoti archeologiniai radiniai ir kitos meno vertybės, pradėtos rinkti Valstybės archeologijos komisijos¹. 1936 m. buvo atidarytas Vytauto Didžiojo kultūros muziejus. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus pagrindą sudarė M. K. Čiurlionio galerijos, Kauno miesto ir Valstybinio muziejų turtai². Iš Kauno miesto muziejaus buvo gauti archeologiniai, liaudies meno ir istoriniai

1 Kišonienė R. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archeologijos rinkinių formavimo apžvalga. Kauno miesto muziejaus pirmieji eksponatai // Lietuvos muziejų rinkinių kaupimas ir tyrimas. Atradimai, problemos, perspektyvos. 2001 05 3-4, Trakų istorijos muziejus, p. 19.

2 Prieiga internete: <https://istorineprezidentura.lt/galerija/prezidentinis-marsrutas/193-14-vytauto-didziojo-kulturos-muziejus.html> [žiūrėta 2021 05 25].

1. Nišinis koklis.
XVI a. I p. „Šv. Ona,
pati trečioji“.
R. Ropytės nuotr.

eksponatai. Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje buvo suformuoti keturi skyriai: Istorinis, Etnografinis, Priešistorinis ir Meno. 1938 m. Priešistorinio skyriaus vedėju tapo archeologas Jonas Puzinas. Šį skyrių sudarė archeologiniai radiniai nuo pirmykščių iki istorinių laikų, XVI–XVII a. laidojimo radiniai. Iš viso – 14 136 eksponatai³. Yra žinoma, kad 1939 m. gegužės 26 d. aktu Kauno miesto Tarybos įgaliotinis Dr. Jonas Puzinas, kaip Kauno miesto muziejaus konservatorius perdavė Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Istoriniam skyriui buvusius Kauno muziejaus numizmatikos ir kitus istorinius rinkinius. Šiame akte, yra paminėti 137 vnt. keramikos archeologiniai radiniai. Tai koklių, puodynų fragmentai iš Veliuonos, Punios, Papušynio bei pora puodyninių koklių, kurie įvardinti „garsintuvais“ bei tamsaus molio ketursienis indas. Tačiau dokumente daugiau duomenų nėra pateikta apie eksponatus. J. Puzino vadovaujamas Priešistorinis skyrius tvarkė gautus rinkinius iš Valstybės archeologijos komisijos. Dauguma buvo gauti be metrikų, todėl atrinktus archeologinius radinius reikėjo suklasifikuoti, inventorizuoti, pa-

3 Kamarauskienė D. *Istorijos štrichai*. 2011, p. 108.

2. Nišinis koklis.
XVI a. I p. Siužetas
su nukryžiuotuoju.
Radimvietė:
Kauno senamiestis.
40 kvartalas.
1974 m.
R. Ropytės nuotr.

3. Karūninis koklis.
XVII a. radimvietė:
Kauno senamiestis.
41 kvartalas.
1978–1979 m.
A. Kapčiaus nuotr.

ruošti ekspozicijai⁴. 1938 m. iš šių atrinktų archeologinių eksponatų buvo paruošta nuolatinė ekspozicija. Ekspozicijoje buvo eksponuojama daugiau kaip 1,5 tūkst. eksponatų, ji buvo „gana gausiai lankoma“⁵.

Septintame deš. Priešistorinis skyrius kartu su ekspozicija buvo perduoti Valstybiniam Kauno istorijos muziejui⁶. 1961 m. Valstybinis M.K. Čiurlionio dailės muziejus dalį archeologijos rinkinių (813 vnt.) perdavė Istorijos muziejui.⁷ Tačiau dalis radinių liko muziejuje dėl nežinomų priežasčių. Istorinis skyrius retsykiais buvo papildomas naujais archeologiniais radiniais.

1975 m. tuometinis esantis Istorijos skyrius skilo į Taikomosios dailės ir numizmatikos, tokiu būdu archeologiniai rinkiniai išsisklaidė po skyrius. Taigi taip susiklostė, kad muziejuje archeologijai skirta skyriaus nėra, dėl to gana sunku nusakyti bendrą archeologinių radinių skaičių, nes jų turi ir Taikomojo meno, ir Numizmatikos, ir Vaizduojamojo meno skyriai.

1978 m. Kauno rotušės rūsiuose atidarius Keramikos muziejų, keraminiai archeologiniai radiniai 1979 m. iš Taikomosios dailės skyriaus buvo perduoti

4 Kišonienė R. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archeologijos rinkinių formavimo apžvalga. Kauno miesto muziejaus pirmieji eksponatai // Lietuvos muziejų rinkinių kaupimas ir tyrimas. Atradimai, problemos, perspektyvos. 2001 05 03–04, Trakų istorijos muziejus, p. 19.

5 Kamarauskienė D. *Istorijos štrichai*. 2011, p. 56.

6 Kulikauskas P., Zabiela G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*, 1999.

7 Kišonienė R. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archeologijos rinkinių formavimo apžvalga. Kauno miesto muziejaus pirmieji eksponatai // Lietuvos muziejų rinkinių kaupimas ir tyrimas. Atradimai, problemos, perspektyvos. 2001 05 3–4, Trakų istorijos muziejus, p. 19.

naujai įkurtam keramikos sektoriui. Dauguma jų pateko į pagalbinį fondą (650 vnt.), o kiti, atsižvelgiant į išliekamąją vertę, į pagrindinį (27 vnt). Tai įvairūs kokliai bei jų fragmentai, čerpės, buitinės keramikos fragmentai iš Veliuonos, Punios, Šiluvos, Pupušnio, Norkūnų piliakalnio, Kauno pilies teritorijos. Dalis radinių neturi radimvietes žyminčių dokumentų. Archeologiniai radiniai nors ir retai, bet vis papildydavo Keramikos sektorių. 1992 m. rinkinį papildė keturi pirkti XVII a. kokliai iš Klaipėdos senamiesčio. 1994 m. buvo įgyta XIX a. krosnies užbaigimo karūna, iš Pagirių kaimo, kumečių vaikams skirtoje mokykloje. 1996 m. gauta 36 vnt. XIX a. Kreivių kaimo krosnies kokliai. 1997 m. iš Kauno paminklų restauravimo instituto gauti keturi renesansiniai keraminiai langų apvadaai su imperatoriaus Ferdinando I ir jo sutuoktinės Onos Jogailaitės portretais.

1999 m. Kauno paminklų restauravimo ir projektavimo institutas perdavė gausų archeologijos radinių rinkinį Nacionaliniam M. K. Čiurlionio dailės muziejui, Taikomosios dailės skyriui. Tuo metu Kauno paminklų restauravimo ir projektavimo instituto archeologų grupę sudarė Algirdas Žalnierius (grupės vadovas), Dainius Balčiūnas, bei dailininkė Veronika Trečiokienė.⁸ Tai ilgalaikių archeologinių kasinėjimų bei nedidelių apimčių įvairių inžinierinių žemės darbų archeologinės priežiūros, žvalgybinių archeologinių tyrimai. Gausiausią šio rinkinio dalį sudaro medžiaga iš Kauno senamiesčio archeologinių kasinėjimų, bet taip pat yra dalis radinių ir iš kitų Lietuvos vietovių – Ukmergės senamiesčio, Raudonės bei Panemunės pilių, Veliuonos I ir II piliaviečių, Raudondvario,

8 Kišonienė R. Archeologiniai radiniai Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje // Lietuvos muziejų rinkiniai. Etninis paveldas muziejuose. 2006, Lietuvos liaudies muziejus, p. 76.

4. Karūninis koklis. XVII a. Radimvietė: Kauno senamiestis. Perkūno namai. 1965 m. A. Kapčiaus nuotr.

5. Frizinis koklis. XVII a. radimvietė: Kauno senamiestis. 43 kvartalas. A. Kapčiaus nuotr.

Lentainių, Jaučiakių piliakalnių senovės gyvenviečių ir kt. Taip pat yra radinių iš architektūrinio Pažaislio ansamblio, bei Kauno piliakalnių gyvenviečių: Eiguliai, Pajiesys, Veršvai.

Šiuo metu taikomojo meno skyriaus archeologinės keramikos rinkinį sudaro 657 pagrindinio fondo eksponatai, bei apie 11 tūkstančių pagalbinio fondo eksponatų. Rinkinys gausus savo įvairumu, kurio daugumą sudaro įvairi buitinė ir architektūrinė keramika bei nedidelė dalis yra stiklo, smiltainio, metalo dirbinių. Rinkinyje gausu XIV–XV a. puodyninių koklių – ne tik su kvadratine, bet ir gana dekoratyvių, su rozetės pavidalo anga, taip pat visai nedidelėms krosnims skirtų koklių su smailėjančiu kakleliu⁹. Verta paminėti gotikinius lovinius – nišinius koklius puoštus reljefine figūra. Bene būdingiausia šių koklių tematika – religinė, bet taip pat yra koklių su alegoriniu motyvu, pvz. grifono atvaizdu. Nemažai yra herbinių koklių, pvz. koklis su Žygimanto Augusto monograma ar Lenkijos valstybės herbu. Taip pat gausu karnizinių, plokštinių koklių su stilizuotu augaliniu (dažnas motyvas su gyvybės medžiu – gėle, išaugančia iš vazono), animalistiniu (paukščiais, liūtais), kiliminio treliažo dekoru. Karniziniai kokliai taip pat

buvo puošiami vienaragiais arba delfiniais, išdėstytais abiejose gyvenimo medžio pusėse¹⁰. Nemaža dalis yra XIV–XIX a. buitinių indų – puodynės, lėkštės, bokalai, nedidelės keramininės taurelės, trikojai indai ir jų fragmentai, taip pat - taupyklių, žvejų tinklo svarašlių, čerpių, profliuotų plytų.

Keramikos muziejuje buvo įrengta nuolatinė senosios keramikos ekspozicija, kur lankytojai galėjo susipažinti su 225 Kauno senamiesčio archeologiniais radiniais. 2015 metais ekspozicija buvo atnaujinta, bet 2016 m. uždarius muziejų, šios ekspozicijos, deja, nebeliko. Šiuo metu šio rinkinio eksponatai – įvairūs kokliai, lėkštės bei renesansiniai keraminiai langų apvadai eksponuojami Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejaus naujoje nuolatinėje ekspozicijoje “Lietuvos dailė XIV–XIX a.”. Šie archeologiniai radiniai atspindi XIV–XIX a. Kauno miesto materialinę kultūrą, miestiečių gyvenimą ir yra labai svarbūs tiriant miesto raidą, kasdienybę, prekybinius ryšius. Apžvelgta tik nedidelė šio archeologijos rinkinio eksponatų dalis. Viliuosi, kad ateityje akademinės bendruomenės susidomėjimas šiuo rinkiniu didės, o visuomenei bus daugiau pristatoma ir parodoma turimos archeologinės vertybės ir jų istorija.

9 Bertašius M. *Dingęs miestas*. 2013, p. 141.

10 Bertašius M. Kauno koklio dekoras// *Darbai ir dienos*, Kaunas, nr. 26, 2001, p. 43.

Literatūros sąrašas:

Bertašius M. *Dingęs miestas*. 2013, p. 141.

Bertašius M. Kauno koklio dekoras. *Darbai ir dienos*, Kaunas, nr. 26, 2001, p. 43.

Kišonienė R. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archeologijos rinkinių formavimo apžvalga. Kauno miesto muziejaus pirmieji eksponatai. *Lietuvos muziejų rinkinių kaupimas ir tyrimas. Atradimai, problemos, perspektyvos*. 2001 05 3-4, Trakų istorijos muziejus, p. 19.

Kišonienė R. Archeologiniai radiniai Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje. *Lietuvos muziejų rinkiniai. Etninis paveldas muziejuose*. 2006, Lietuvos liaudies muziejus, p. 76.

Kamarauskienė D. *Istorijos štrichai*. 2011, p. 108.

Kulikauskas P., Zabiela G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. 1999.

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Taikomojo meno skyriaus inventorinės knygos.

Prieiga internete [žiūrėta 2021 05 25]: <https://istorineprezidentura.lt/galerija/prezidentinis-marsrutas/193-14-vytauto-didziojo-kulturos-muziejus.html>.

HISTORY OF THE ARCHAEOLOGY COLLECTION OF M. K. ČIURLIONIS NATIONAL MUSEUM OF ART

Eglė Misevičienė

M. K. Čiurlionis National Museum of Art

The article presents the development of the archaeological collection of M. K. Čiurlionis National Museum of Art. The first exhibits were acquired in 1921, after the establishment of M. K. Čiurlionis Gallery. Archaeological finds entered the museum in various ways, some from Kaunas City Museum, the Institute of Design and Restoration of Monuments, others from archaeological research or private individuals, and others.

There is no department dedicated to archaeology in the museum – most of the archaeological exhibits are stored in the Department of Applied Arts. The largest part of this collection consists of material from archaeological excavations in Kaunas Old Town, also a significant part of the finds are from other areas of Lithuania – Ukmergė Old Town,

Raudonė and Panemunė castles, Jaučiakiai mounds, ancient settlements, etc. This collection consists of archaeological ceramics: household and architectural articles, also a small part of glass, sandstone, metal articles.

All these archaeological finds are especially important for historical research, especially for the research of the development of Kaunas city and the way of life of the citizens. Archaeological exhibits were exhibited at the Museum of Ceramics, unfortunately, in 2016, after the museum closed, this exposition did not remain. At present, the exhibits of this collection – tiles, plates and Renaissance ceramic window sills – are exhibited in the permanent exposition “Lithuanian Art in the 14th–19th Centuries” at M. K. Čiurlionis National Museum of Art.

ARCHEOLOGINIŲ RADINIŲ KELIAS Į KAUNO MIESTO MUZIEJŲ

Povilas Gadliauskas

Kauno miesto muziejus

K. Petrausko g. 31, Kaunas, LT-01100

p.gadliauskas@kaunomuziejus.lt

Anotacija

Šiame straipsnyje trumpai pristatomas Kauno miesto muziejaus archeologijos fondas: kada jis pradėtas kaupti, iš kur ir kokie radiniai kaupiami Kauno miesto muziejaus archeologijos fonde, kokios yra archeologijos fondo plėtros perspektyvos. Taip pat aprašomas procesas, kuriuo archeologiniai radiniai patenka į Kauno miesto muziejaus fondus – pradedant archeologiniais tyrimais, baigiant individualių žmonių atsitiktinai rastomis archeologinėmis vertybėmis. Toliau nagrinėjamos problemos, su kuriomis susiduriama radinių priėmimo proceso metu, pavyzdžiui, atsitiktinės archeologų klaidos, neinventorizuotų radinių problema, individualių žmonių noras pristatyti archeologines vertybes tiesiai į muziejų bei su tuo susijusios problemos. Pabaigoje pristatomi išskirtiniai pastarųjų metų archeologiniai radiniai, patekę į Kauno miesto muziejaus archeologijos fondus per pastaruosius keletą metų, tokie kaip XIV a. upeivio inkaras, Santakos lobis ir kt.

Reikšminiai žodžiai: Kauno miesto muziejus, archeologija, eksponatai, priėmimo procesas, radiniai.

Kauno miesto muziejaus įkūrimas

Kauno miesto muziejaus istorijos pradžia galima laikyti 1882-uosius, kai Kaune pradėtos įrenginėti tvirtovės. Šių statybų metu dirbę ekspertai iškastose tranšėjose pastebėjo įvairių paleontologijos radinių bei pradėjo juos rinkti, surinkta kolekcija Peterburgo imperatoriškosios archeologijos komisijos nutarimu perduota miesto valdybai. Perduotos kolekcijos pagrindu 1897 m. liepos 30 d. įkurtas pirmasis Kauno miesto muziejus, kuriam paskirta patalpa miesto rotušėje. Muziejus palaipsniui plėtėsi, tačiau, gausėjant eksponatų, turimos patalpos pasidarė ankštos ir jose įrengti didesnes ekspozicijas tapo neįmanoma. 1936 metais, įsteigus Kultūros muziejų, Miesto muziejus buvo likviduotas, o jo eksponatai išskirstyti. Dabartinis Kauno miesto muziejus atkurtas 2005 m. spalio 20 dieną, o pirmiesiems lankytojams duris at-

vėrė 2008 m. vasario 15 dieną. Tuomet muziejus pristatė ekspoziciją „Kaunas laiko ženkluose: nuo ištakų iki 1940 metų“, skirtą paminėti Kauno savivaldos 600-osioms metinėms.

Kauno miesto muziejaus fondai

Istorijos fondas įkurtas dar 2007 metais, pradėti kaupti pirmieji eksponatai. Pirmoji archeologinių tyrimų medžiaga muziejų pasiekė 2012 m. Šie tyrimai vykdyti archeologo Mindaugo Bertašiaus Kauno senamiestyje, Daugirdo gatvės 2 numeriu bei Rotušės aikštės 9 numeriu pažymėtame sklype. Pirmuoju priėmimo-perdavimo aktu priimta 304 eksponatai, o per visus metus eksponatų priimta 558. Bėgant metams, archeologinių radinių į fondus buvo priimama vis daugiau. Dėl vis didėjančio archeologinių radinių skaičiaus 2017 m. įkurtas archeologo etatas, o 2018 metais nuspręsta atskirti archeologinius radinius nuo istorinių bei įkurti archeologijos fondą.

Kauno miesto muziejuje kaupiami radiniai susiję su Kaunu bei Kauno rajonu. Archeologijos fondas nuolatos plečiasi, kiekvienais metais radinių priimama vis daugiau. Per praėjusius metus iš archeologų priimta apie 4000 radinių. Kadangi muziejuje yra tik du etatai: muziejininko-archeologo bei archeologijos fondo saugotojos, radinių įtraukimo į fondus procesas yra labai ribotas, per metus į muziejaus fondus įtraukiama apie 1500 eksponatų, taigi kiekvienais metais priėmimo-perdavimo aktu priimtų, tačiau į fondus neįtrauktų eksponatų kiekis didėja, jie kaupiami. Į fondus stengiamasi įtraukti seniausiai priimtus radinius, tačiau, nesikeičiant situacijai, prognozės – niūrios, kadangi muziejaus bei fondų patalpos ribotos: būtina laikui bėgant jas plėsti bei kurti papildomus etatus, skirtus apdoroti visą gaunamą archeologinę medžiagą.

Archeologinių radinių priėmimo procesas

Priėmimo procesas, greičiausiai, visiems gerai pažįstamas. Pirmiausiai archeologai, pabaigę archeologinius tyrimus, surastą medžiagą pristato į muziejų, tuomet priimant radinius jiems išrašomas priėmimo-perdavimo aktas. Laikui bėgant radiniai

palaiptiesiems pristatomi rinkinių komisijai, kuri sprendžia, ar įtraukti radinius į fondus ir kuriam fondui radiniai turėtų priklausyti – pagrindiniam (GEK) ar pagalbiniam (PEK). Galiausiai po rinkinių komisijos posėdžio radiniai įtraukiami į muziejaus fondus bei jų informacija įvedama į LIMIS sistemą. Dera paminėti, kad archeologinius radinius muziejui pristato ne tik archeologai, bet ir Kultūros paveldo departamentas. Dažniausiai tai būna atsitiktinai rasti radiniai, kuriuos privatus asmenys pristato į KPD skyrių, jame radiniai ištiriami, užfiksuojama jų radimvietė, galiausiai nusprendžiama, kuriam muziejui jie turėtų atitekti.

Radinių priėmimo problemos

Anksčiau aptartame radinių priėmimo procese susiduriama su tam tikromis problemomis. Kaip vieną iš problemų galima įvardinti atsitiktines, žmogiškas archeologų klaidas, tokias kaip radinių numeravimo, aprašo klaidas. Viena iš sudėtingiausių problemų radinių priėmimo procese – tikslus priimamų radinių suskaičiavimas priėmimo metu. Jeigu priimama kelios dešimtys radinių, jų suskaičiavimas daug sunkumų nekelia, tačiau jei priimama keletas tūkstančių radinių, jų peržiūrėjimas, suskaičiavimas bei palyginimas su radinių sąrašu užimtų ypatingai daug laiko, o atsiradus neatitiktumui iškiltų problema, dažnu atveju tenka pasitikėti archeologo profesionalumu ir atsakingumu.

Kita problema, su kuria tenka susidurti primant radinius iš archeologų – tai neinventorizuoti bei į radinių sąrašą nepatenkantys radiniai. Rašant priėmimo-perdavimo aktą, jame įrašome inventorizuotų radinių skaičių, tačiau kartais, pradėjus tyrinėti medžiagą, paaiškėja, kad tarp inventorizuotų radinių pasitaiko neinventorizuotų – neįformintų priėmimo-perdavimo akte. Norint juos priimti į fondus, dažnai iškyla problemų – archeologai neatsimena, iš kur jie atsirado, neranda laiko užsukti į muziejų ir įforminti neinventorizuotus radinius nauju priėmimo-perdavimo aktu, ir t. t.

Paskutinė aptariama problema – individualių asmenų surasti radiniai. Manau, daugelis muziejininkų bent kartą gavo laišką ar žinutę su pasiūlymu ar pageidavimu tiesiogiai į muziejų pristatyti tam tikrus radinius. Dažniausiai tai būna metalo ieškikliais aptikti radiniai. Šiandieninė įstatyminė bazė reikalauja, kad atsitiktinai radus kultūrinę, istorinę ar archeologinę vertę turinčius radinius, privalu juos pristatyti į Kultūros Paveldo departamento skyrių. Didžioji dalis asmenų nori apeiti šį procesą ir radinius pristatyti tiesiai į muziejų. Reikėtų pabrėžti, kad surasti radiniai privalo patekti į Kultūros paveldo departamentą dėl to, kad muziejai neturi galimybės ištirti bei užfiksuoti

1. Kirvis su meistro ženklų.
E. Adomulytės nuotr.

2. Upeivių inkaras.
E. Adomulytės nuotr.

ti radinio radimo aplinkybių bei koordinatų, kurios būtinos norint radiniui suteikti mokslinės vertės, nes archeologinis radinys be konteksto bei radimvietės praranda didžiąją dalį savo vertės. Kaip gerosios praktikos pavyzdį galima paminėti Metalo ieškiklių naudotojų klubo (MINK) 2020 metais surengtą sąskrydį, kurį stebėjo oficialių archeologijos institucijų atstovai. Renginio metu buvo rasta įvairių archeologinę vertę turinčių radinių. Kiekvieno archeologinio radinio radimo koordinatės buvo užfiksuotos, o patys radiniai perduoti Kultūros paveldo departamentui. Praėjus kuriam laikui, gavome pasiūlymą į muziejų priimti renginio metu surinktus radinius.

Įdomiausi Kauno miesto muziejaus eksponatai

Vienas iš įdomiausių eksponatų – barzdos tipo kirvis. Jis rastas dr. Lino Girlevičiaus archeologinių tyrimų, vykdytų Šv. Gertrūdos g. 51A, metu. Šis kirvis ypatingas tuo, kad ant jo yra išlikęs meistro ženklas – trys brūkšniai, sueinantys į vieną tašką, primenantys strėlę ar rodyklę. Šios smaigalyje ir priešinguose brūkšnių galuose išmušta po 3 duobutes, dar kelios duobutės iškalto padrikai. (1 il.)

3. Santakos lobis. E. Adomulytės nuotr.

Kitas įdomus eksponatas – upeivių inkaras, rastas Neries ir Nemuno santakoje. Šis eksponatas ypatingas tuo, kad yra itin retas (žinoma tik keletas panašių radinių kaimyninėse šalyse). Inkaro konstrukcijoje yra išlikusios medienos, pagal kurią, naudojant C14 radioaktyviosios anglies datavimą, pavyko gana tiksliai datuoti inkarą. Jis datuojamas XVI a. pab. (2 il.)

Paskutinis įdomus eksponatas, tiksliau, eksponatų sandauga – Santakos lobis. Jis rastas 2019 m., atliekant detaliuosius archeologinius tyrimus Lietuvos krepšinio namų statybos vietoje. Lobį rado archeologai Dainius Balčiūnas, Algirdas Žalnierius bei MINK klubo narys Jevgenijus Laurs. Lobį sudarė 71 moneta: 19 vnt. Čekijoje kaldintų Prahos grašių, bei 52 vnt. Vytauto Didžiojo denarų. Šis lobis – pats didžiausias bei vertingiausias monetų lobis, saugomas Kauno miesto muziejuje. (3 il.)

Šaltinių sąrašas:

Internetinė svetainė „Apie muziejų“, [žiūrėta 2021 11 15]. Prieiga internete: <https://kaunomuziejus.lt/apie-muzieju/muziejaus-istorija/>.

MINK. *Asociacijos „Metalo ieškiklių naudotojų klubas“ 2020 metų veiklos apžvalga*. 2021 m., p. 29–35.

Girlevičius, Linas. *Kauno senamiesčio (2017) teritorijos, Kauno m. sav. Kauno m. sklypo Šv. Gertrūdės g. 51 A 2016m. detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita*. Vilnius, 2017.

THE ROAD OF ARCHAEOLOGICAL FINDS TO KAUNAS CITY MUSEUM

Povilas Gadliauskas
Kaunas City Museum

This article briefly presents the Archaeological Fund of Kaunas City Museum. The process by which archaeological finds enter the museum's funds is described. Furthermore, the problems that are the most commonly encountered by museologists in accepting archaeological exhibits into museum collections are described. Finally, the exclusive archaeological finds of recent years, which have been included in the archeological funds of Kaunas City Museum, are presented.

The first part presents the archaeology fund of Kaunas City Museum, when it started to be collected, from where and what finds are stored in the archaeology fund of Kaunas City Museum, what are the development perspectives of the archaeology fund.

The second part describes the process by which archaeological finds enter the funds of Kaunas

City Museum, starting with archaeological research and ending with archaeological values accidentally found by individual people. The documentation process that turns an archaeological value into part of the archaeological fund is described.

The third part analyses the problems encountered in the process of accepting finds, such as the accidental mistakes of archaeologists, the problem of non-inventoried finds, the desire of individuals to present archaeological values directly to the museum, and related problems.

The last, fourth part, presents the most interesting archaeological finds that have entered the archaeological funds of Kaunas City Museum during the last few years, such as the boatman's anchor of the 14th century, Santaka's treasure, etc.

NAUJAUSIŲ LAIKŲ KONFLIKTŲ ARCHEOLOGIJA: RADINIAI IR JŲ PASAKOJIMAS RASEINIŲ MUZIEJAUS EKSPOZICIJOJE

Loreta Kordušienė

Raseinių krašto istorijos muziejus
Muziejaus g. 3, Raseiniai, LT-60123
raseiniumuz@gmail.com

Anotacija

Straipsnyje aptariamos Naujausių laikų konfliktų archeologijos radinių patekimo į Raseinių krašto istorijos muziejų aplinkybės, sugretinamos dviejų LLKS reikšmingų objektų – visos Lietuvos partizanų vado Jono Žemaičio-Vytauto bunkerio Šapališkės miške ir Prisikėlimo apygardos vado Leonardo Grigonio-Užpalio bei jo bendražygių bunkerio Daugėliškių miške – atstatymo ir tyrinėjimo istorijos. J. Žemaičio vadavietė Šapališkės miške atstatyta patriotiškai nusiteikusių asmenų ir organizacijų iniciatyva, tik surenkant atkasamus radinius; Daugėliškių bunkeris kruopščiai ištyrinėtas profesionalų archeologų, kariškių, surenkant radinius ir tik tada atstatytas. Raseinių krašto istorijos muziejaus ekspozicijoje pristatomi šių objektų archeologiniai radiniai įprasmina pokario istoriją; inovatyvūs sprendimai pasakojimą papildė, vaizdžiai iliustruoja, aktualizuoja.

Reikšminiai žodžiai: Naujausių laikų konfliktų archeologija, Jonas Žemaitis, Šapališkės miško bunkeris, Leonardas Grigonis, bunkeris, Raseinių krašto istorijos muziejus.

Vokiečių poetas Frydrichas Šileris yra pasakęs: „Atsitiktinumo juk nėra. Tai, kas kartais atrodo vien aklas atsitiktinumas, išplaukia iš gilios versmės“. Dvi istorijos – lyg aklas atsitiktinumas, tačiau išplaukiančios iš gilios praeities versmės.

Viena istorija. Prieš 11 metų balandžio viduryje į Raseinių krašto istorijos muziejų užsuko grupė entuziastingai nusiteikusių žmonių: archeologai Vyckintas Vaitkevičius, archeologijos magistrantas Gediminas Petrauskas, bakalauro studijas baigianti Aistė Čepulytė (vėliau – Petrauskienė), kino operatorius Justinas Lingys, grupės „Skylė“ nariai Aistė Smilgevičiūtė ir Rokas Radzevičius. Jų kelionės tikslas tąkart buvo Palapišės miške buvusios partizanų stovyklavietės žvalgytuvės prieš planuojamą šios vietos archeologinį tyrimą. Į muziejų svečiai užsuko važiuodami pro šalį, ieškodami papildomų žinių. Sutapimas, kad po savaitės į Raseinių krašto istorijos muziejų paskambino Ariogalos gimnazijos istorijos mokytoja

1. Daugėliškių bunkerio archeologinių kasinėjimų metu: Gediminas Petrauskas, Aistė Petrauskienė (Čepulytė), Vyckintas Vaitkevičius ir Vyckintas Vaitkevičius (jaun.). 2010 m., B. Kulpinskaitės fotografija.

pasidomėti, kokios procedūros reikalingos prieš pradėdant atstatinėti partizanų bunkerį. Tuomet perdaviau Vyckinto Vaitkevičiaus kontaktus, imtasi veikti.

Archeologų komanda, vadovaujama Gedimino Petrausko, prie bunkerio tyrimų dirbo nuo balandžio 28-osios iki rugsėjo 5-osios savaitgaliais ir savo atostogų metu. Susumavus kasinėjimų laiką, susidaro 34 dienos. Ištyrinėta 17,9 kv. m. plotas bei metalo ieškikliu išvalgyta 750 kv. m. bunkerio aplinka¹. (1 il.) Archeologai, tyrinėdami bet kurio laikotarpio objektą, ieško dviejų dalykų: radinių ir struktūrų. Struktūros, pvz.: laužavietė, pastato liekanos, pamatai, taisyklingos dėmės, kurias paliko pastatas, duobė, – tai tarsi nekilnojamas turtas. Po atliktų bunkerio atstatymo darbų, nužudytų partizanų perlaidojimų ar net ir po archeologinių kasinėjimų kitos galimybės patikrinti duomenis nelieka. Vieninteliu šaltiniu tapo archeologinių tyrimų atsakaita. Iki 2010 m. tokių atskaitų atkasant kapus, atstatant bunkerius nebuvo.

1 Petrauskas, Gediminas. *Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio stabo bunkerio (UK 33152) (Daugėliškių miškas, Raseinių r., Ariogalos sen.) archeologinių tyrimų 2010 m. atskaita*. Vilnius, 2012, p. 12.

Daugėliškių bunkerio tyrimo atveju nustatyti bunkerio vietos pjūviai, radinių išsidėstymo planai: kur gulėjo kuris daiktas, kur įsmigusi kokia kulka. Radiniai – tiesiog įvairiausi daiktai, kuriuos galima paimti ir tyrinėti toliau. Kasinėjimų metu surinkta ir per tris kartus muziejui perduota 1090 įvairaus dydžio ir sunykimo laipsnio radinių. Tai bunkerio konstrukcijos elementai, uniformos-aprangos detalės, religiniai atributai, buities, higienos reikmenys, medicinos priemonės, ginkluotės likučiai ir kt. Šimtas labiausiai pažeistų eksponatų iškart buvo nuvežti restauruoti į LNDM P. Gudyno restauravimo centrą. Tarp restaravimui perduotų eksponatų buvo stiklo šukių, kurios archeologams pasirodė kaip dviejų vazų gėlėms fragmentai. Taip perdavimo akte ir buvo aprašyta². Restauratoriai, sudėlioję stiklo šukes, gavo vieną labai prozišką daiktą: lignoninėse naudojama vyrišką priemonę – basoną-„antelę“. Čia tinka anekdotas apie archeologiją: „Mokslininkai galiausiai nustatė, kad visi dinosaurai atrodė vienodai, tiesiog restauratoriai skirtingai juos surinkdavo“.

Archeologinių tyrimų rezultatai buvo lyginami su Lietuvos ypatingajame archyve saugomų operatyvinių ir baudžiamųjų bylų informacija bei gyvo partizanų ryšininko Albino Kęstučio Bersėno-Stirniuko prisiminimais. Karinės taktikos ir ginkluotės žinovas viršila Ernestas Kuckailis išnagrino daugiau nei 400 šaudmenų ir granatų dalių išsidėstymą ir atkūrė Daugėliškių bunkerio šturmo metu vykusių kautynių eigą. Jam pavyko nustatyti netgi šūvio, kurį vienas iš partizanų nukreipė į save, kulka ir šovinio tūtelę³. Būtų buvę labai gaila, jei atliktas toks didžiulis, išsamus, įvairiapusis darbas būtų likęs prieinamas tik kaip ataskaita specialistams. Raseinių krašto istorijos muziejaus muziejininkai, pasitarę su šio istorinio atvejo tyrėjais, nutarė ieškoti galimybės išleisti knygą. Po keleto nesėkmingų bandymų gauti lėšų leidiniui, pagaliau 2017 m. gavome dalinį finansavimą iš Lietuvos kultūros tarybos. Metų pabaigoje trijų mokslininkų Aistės Petrauskienės, Gedimino Petrausko ir Vykinto Vaitkevičiaus monografija „Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai“ į muziejų parvažiavo iš leidyklos, o 2018 m. Vilniaus knygų mugėje buvo pristatyta visuomenei. Archeologas Gintautas Zabiela apie monografiją rašė: „Itin kruopščiai parengta knyga „Partizanų bunkeris Daugėliškių miš-

2 Ekspонатų priėmimo aktas Nr.59. *Raseinių krašto istorijos muziejaus Ekspонатų priėmimo aktų knyga*, 2010-12-01, Nr.59.

3 Petrauskienė, Aistė; Petrauskas, Gediminas; Vaitkevičius, Vykintas. *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai*. Vilnius, 2017, p. 90.

2. Daugėliškių bunkerio archeologinių radinių stendas Raseinių krašto istorijos muziejaus ekspozicijoje. 2021 m., L. Kordušienės fotografija.

ke“ yra tas pamatinis darbas, į kurį neišvengiamai turės lygiuotis visi tolesni, tiek partizanų paveldo, tiek Naujausiųjų laikų, archeologijos darbai⁴.

Kita, ankstesnė, istorija. 1996 m. vasarą du netolimo Girdžių miestelio gyventojai Vytautas Mačiulis ir Vytautas Lekutis atnešė keletą žemėtu, neišvaizdžių daiktų. Pasakojo, kad jie surinkti atstatant visos Lietuvos partizanų vado Jono Žemaičio bunkerį.

Vytautas Mačiulis ir Vytautas Lekutis dar 1992 m. Šapališkės miške, Jurbarko ir Raseinių rajonų paribyje, atrado partizanų generolo Jono Žemaičio paskutiniąją vadavietę, bunkerį, kur 1953 m. gegužės 30 d. buvo suimtas Jonas Žemaitis-Vytautas. 1995 m. Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Jurbarko skyriaus entuziastai sumanė atsatayti partizanų vyriausiojo vado bunkerį autentiškoje vietoje⁵.

Vytauto Lekučio fotografijoje užfiksuota, kad atkasant bunkerį buvo surinkta apie 30 radinių⁶. (2 il.) Kadangi abu vyrai – atsitiktinai – Raseinių krašto istorijos muziejuje buvo matę Kęstučio apygardai skirtą ekspoziciją ir čia eksponuojamą J. Žemaičio bunkerio maketą, tai nusprendė Raseinių muziejui

4 Petrauskienė, Aistė; Petrauskas, Gediminas; Vaitkevičius, Vykintas. *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai*. Vilnius, 2017, viršelis.

5 Karopčikienė, Danutė. Partizanų vado bunkerį surado miško mylėtojas. *Šviesa*, 2009-03 07, Nr. 18 (7343), p. 3.

6 Petrauskas, Gediminas. *Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio stabo bunkerio (UK 33152) (Daugėliškių miškas, Raseinių r., Ariogalos sen.) archeologinių tyrimų 2010 m. ataskaita*. Vilnius, 2012, p. 12.

3. J. Žemaičio bunkerio Šapališkės miške radiniai, surinkti atstatant bunkerį 1994 m. 1994 m., V. Lekučio fotografija.

perduoti pusę bunkerio daiktų: du radioakumuliatorių, vielutės galą, sulenktą geležtę, kareivišką katiuką, nupjautą gertuvę, šaukštą, plastikinį muilinės dangtelį, du dantų šepetukus, šukų gabalėlį, rašalinę, keletą stiklinių vaistų buteliukų⁷. Kur yra kita dalis radinių, surinktų atkasant bunkerį, nepavyko išsiaiškinti. Būtų prasminga šiuos autentiškus artefaktus visuomenei pristatyti vienoje vietoje. Muziejui perduotus radinius priskyrėme prie archeologijos eksponatų, nors archeologiniai tyrimai, fiksavimas nebuvo atliktas. Šie J. Žemaičio paskutinio bunkerio daiktai būtų iškalbingesni, jeigu juos būtų metodiškai surinkę ir užfiksavę profesionalai. Tuo metu turbūt nei atstatantieji bunkerį, nei mes, muziejininkai, tų daiktų vertės dar nebuvome pajėgūs suvokti. Jono Žemaičio vaidmuo pokario partizaninei kovai, o sykiu – jo atminimą įprasminančių daiktų reikšmė ryškėjo (ir teberyškėja) pamažu, gilinantis, suprantant, įsijaučiant.

Daiktai iš Jono Žemaičio bunkerio surado vietą Raseinių krašto istorijos muziejaus ekspozicijoje, skirtoje Antrajam pasauliniam karui ir pokario pasipriešinimui. Jie eksponuoti greta kitų partizanų gyvenimą atspindinčių daiktų.

2014 m., po muziejaus renovacijos, naujai kuriant visą muziejaus ekspoziciją, reikšmingą jos dalį skyrėme partizaniniam judėjimui. Muziejuje susiformavo jau gausesnis rinkinys partizanų istoriją liudijančių autentiškų artefaktų.

7 Ekspонатų priėmimo aktas Nr.19. *Raseinių krašto istorijos muziejaus Ekspонатų priėmimo aktų knyga*, 1996-03-19, Nr.19.

Svarbiausi iš jų – Jono Žemaičio paskutiniosios vadavietės Šapališkės miške ir Prisikėlimo apygardos vado Leonardo Grigonio paskutinės vadavietės Daugėliškių miške radiniai. Iššūkis muziejininkams: patraukliai, šiuolaikiškai visa tai pateikti lankytojams. Abiejų vadaviečių partizanų gyvenimą liudijantys archeologiniai eksponatai atsidūrė greta ir yra sąmoningai ar nesąmoningai lyginami.

Gausus Daugėliškių bunkerio radinių rinkinys profesionalų kompleksinio tyrimo dėka įgalina muziejine „kalba“ papasakoti laisvės kovų istorijos epizodą su jautriomis ir proziškomis detalėmis⁸. (3 il.) Siekdami kompensuoti radinių ir tyrimo trūkumą, kad būtų informatyviau ir svariau, J. Žemaičiui skirtą ekspozicijos dalį 2018 metais sustiprinome scena virtualioje realybėje – Jono Žemaičio ir jo bendražygių paskutiniųjų minučių bunkeryje prieš suėmimą rekonstrukcija. Šiuo stereoskopiniu filmuku „pataikėme į dešimtuką“. Jau buvome pateikę paraišką, kai sužinojome, kad LR Seimas 2019-uosius paskelbė Jono Žemaičio-Vytauto metais.

Filmuota buvo autentiškoje vietoje – atstatytame Šapališkės miško bunkeryje. Bunkerio aplinkai ir nuotaikai atkurti atsivežėme ir keletą tikrų šio bunkerio eksponatų. Projekto biudžetas buvo gana ribotas, todėl filmavimams pasitelkėme savanorius: istorikas Darius Juodis, dalyvaujantis istorinėse rekonstrukcijose, tapo

8 Petrauskas, Gediminas. *Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio stabo bunkerio (UK 33152) (Daugėliškių miškas, Raseinių r., Ariogalos sen.) archeologinių tyrimų 2010 m. ataskaita*. Vilnius, 2012, p. 12.

4. Virtualios realybės scenos, skirtos Jonui Žemaičiui-Vytautui, filmavimo akimirkos: istorikas Darius Juodis, aktorės Giedrė Kederytė ir Adelina Skalandytė, Mangirdas Matusevičius. 2018 m., L. Kordušienės fotografija.

5. Raseinių krašto istorijos muziejaus ekspozicijoje 2020 metais sukurta 3D projekcija – Jono Žemaičio partizaninės kovos apžvalga. 2021 m., L. Kordušienės fotografija.

generolu Jonu Žemaičiu, o dvi profesionalios jaunos aktorės Giedrė Kederytė ir Adelina Skalandytė atliko jo bendražygių Marijonos Žiliūtės ir Elenos Palubeckaitės vaidmenis⁹. (4 il.) Projektas pasiteisino – virtualiai „persikelti“ į partizanų bunkerį ir „tapti“ įvykių liudininku įdomu įvairaus amžiaus lankytojams.

2020 metais ekspozicijos dalį, skirtą Jonui Žemaičiui, dar labiau išplėtėme: autentiškų jo aplinkos daiktų kuriamą įspūdį papildė animuotos 3D projekcijos ir interaktyvus stendas. Vienoje projekcijoje – J. Žemaičio partizaninės kovos apžvalga, kitoje – iš visų pusių, tarsi laikant rankose, apžiūrimi bunkerio radiniai¹⁰. (5 il.)

Raseinių krašto istorijos muziejuje per beveik 30 metų sukaupia 1690 eksponatų, priskiriamų

9 Petrauskas, Gediminas. *Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio stabo bunkerio (UK 33152) (Daugėliškių miškas, Raseinių r., Ariogalos sen.) archeologinių tyrimų 2010 m. ataskaita*. Vilnius, 2012, p. 12.

10 Petrauskas, Gediminas. *Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio stabo bunkerio (UK 33152) (Daugėliškių miškas, Raseinių r., Ariogalos sen.) archeologinių tyrimų 2010 m. ataskaita*. Vilnius, 2012, p. 12.

Naujausiųjų laikų konfliktų archeologijai: 14 radinių iš partizanų generolo Jono Žemaičio-Vytauto paskutinės vadavietės Šapališkės miške, 1090 radinių iš Daugėliškių bunkerio archeologinių tyrimų, 584 radiniai iš tyrinėtų pokario partizaninės veiklos vietų Raseinių r. ribose.¹¹ Per šį laikotarpį keitėsi mokslininkų ir visuomenės požiūris į partizaninės kovos vietų pagerbimą, išsaugojimą, tyrinėjimo metodus. Daugėliškių miško bunkerio tyrimai tapo kompleksinių tyrimų pavyzdžiu. Pokario meto spausdintų ir rankraštinų dokumentų, fotografijų išsaugojo žmonės, aptikta archyvuose, o daiktų, liudijančių partizanų gyvenimą, yra labai mažai ir jie pavieniai, atsitiktiniai. Laisvės kovų vietų archeologiniai radiniai užpildo šią spragą. Jie unikalūs ne savo daiktinėmis savybėmis, o todėl, kad yra susieti su konkrečia vieta, su konkrečiais asmenimis, įvykiais ir tarpusavyje, vienas su kitu. Šie radiniai pasakoja istoriją, ypač tada, kai naujam gyvenimui juos prikelia profesionalai.

11 *Raseinių krašto istorijos muziejaus Ekspонатų priėmimo aktų knyga*, 1996, 2010, 2012, 2016, 2021.

Literatūros sąrašas:

Karopčikienė, Danutė. Partizanų vado bunkerį surado miško mylėtojas. *Šviesa*, 2009 03 07, Nr. 18 (7343).

Raseinių krašto istorijos muziejaus Ekspонатų priėmimo aktų knyga, 1996, 2010, 2012, 2016, 2021.

Petrauskienė, Aistė; Petrauskas, Gediminas; Vaitkevičius, Vykin-tas. *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai*. Vilnius, 2017.

Petrauskienė, Aistė; Petrauskas, Gediminas. Naujausiųjų laikų konfliktų archeologija: Lietuvos partizaninio karo tyrimo atvejais. *Lietuvos archeologija*, 2014, T. 40, p. 221–253.

Petrauskas, Gediminas. *Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio stabo bunkerio (UK 33152) (Daugėliškių miškas, Raseinių r., Ariogalos sen.) archeologinių tyrimų 2010 m. ataskaita*. Vilnius, 2012.

MODERN CONFLICT ARCHAEOLOGY: FINDS AND THEIR STORY IN THE EXPOSITION OF RASEINIAI MUSEUM

Loreta Kordušienė

Raseiniai Regional History Museum

Over 20 years, Raseiniai Museum has collected 1,690 exhibits belonging to the modern conflict archaeology: 14 finds from the last command post of partisan general Jonas Žemaitis-Vytautas in Šapališkės forest, rebuilt in 1994, 1,090 finds from Daugėliškės bunker archaeological research in 2010, and 584 finds from the investigated post-war partisan sites within the boundaries of Raseiniai district. During this period, the attitudes of scientists and the public towards the respect, preservation and research methods of partisan warfare sites have changed. Printed and manuscript documents and photographs were preserved by people, others have been found in archives. However, there have been very few things that testify to the life of partisans and they are accidental. Archaeological finds at freedom-fighting sites fill this gap. They are unique not because of their characteristics, but because they are linked to a specific place, specific people, events, and each other. These finds “tell” a story, especially, when they are “resurrected” by professional archaeologists, who record, localize and describe every object. After excavations, only accurate documentation leaves the opportunity to verify the facts or raise new hypotheses.

In the exposition of Raseiniai Museum, archaeological artifacts of post-war history tell about the daily life, struggle, life and death of partisans. The most significant focus in the exposition is dedicated to the personality of partisan general Jonas Žemaitis. The impression created by the authentic objects of his environment is complemented by animated 3D projections, an interactive educational stand; the virtual reality scene takes the visitor to the events that took place on May 30, 1953.

Thanks to the complex research of professionals, the rich collection of Daugėliškės bunker finds enables to tell an episode of the history of freedom struggles with the smallest sensitive and prosaic details in a museum “language”. The created images of the post-war period are completed by the monograph “Partisan Bunker in Daugėliškės Forest: Study and Sources of Complex Research” by three scientists – A. Petrauskienė, G. Petrauskas, and V. Vaitkevičius. This exposition and book is an argument that research into the history of conflicts in the 20th century must be complex, combining the scientific methods of archaeology, history, ethnography, and even warfare.

ORIGINALAS IR REKONSTRUKCIJA ALYTAUS KRAŠTOTYROS MUZIEJUJE. PRAKTIKA, GALIMYBĖS IR PERSPEKTYVA

Artūras Balčiūnas

Alytaus kraštotyros muziejus
Savanorių g. 6, Alytus, LT-62142
arturas.balciunas@alytausmuziejus.lt

Alytaus kraštotyros muziejaus veikloje pirmą kartą su originalo ir jo rekonstrukcijos panaudojimu susidurta dar 1999 m., o nuo 2008 m. tai tampa įprasta praktika. Tuomet naujai įrengtoje ekspozicijoje „Gyvenimas apibus Nemuno. Alytus archyvų, bibliotekų ir muziejų dokumentuose“ panaudojant archeologinę ir ikonografinę medžiagą buvo sukurti XIV a. LDK kario (Alytaus pilies gynėjo) bei XVI a. miestietės kostiumai. Kiekvieną kartą rengiant naujas parodas ar ekspozicijas kyla tie patys klausimai: kokia originalo bei jo rekonstrukcijos vieta kuriamame produkte ir kokią žinią norima perduoti lankytojui? Naudojant rekonstrukcijas susiduriama su eksponavimo, saugojimo, užsakymo, gamybos, kokybės ir finansinių galimybių problemomis.

Šios problemos, aktualios daugeliui kultūros įstaigų, aptariamoms remiantis Alytaus kraštotyros muziejuje įgyvendintų projektų patirtimi: ekspozicijos „Gyvenimas abipus Nemuno. Alytus archyvų, bibliotekų ir muziejų dokumentuose“, archeologinės ekspozicijos „Kai sieloms neliko medžių“, pasakojančios Pietų Lietuvos istoriją nuo akmens amžiaus iki Alytaus miesto ištakų. Didelę patirtį suteikė konkrečiai į origi-

nalą ir jo rekonstrukciją orientuotos parodos: „Archeologiniai peiliai ir jų rekonstrukcijos“ bei „Kaukų ir kitų Alytaus rajono piliakalnių radiniai“. Rekonstrukcijos ir originalo vaidmuo aktualus ir kitose muziejaus veiklose: edukaciniuose užsiėmimuose, mokslinėse konferencijose, archeologinės rekonstrukcijos festivaliuose.

Kuriant ekspozicijas, parodas, edukacinius užsiėmimus, originalo ir rekonstrukcijos santykis gali būti įvairiapusis. Pavyzdžiui, originalas ir rekonstrukcija yra viename daikte (iš šukių rekonstruota keramika), originalas ir rekonstrukcija yra toje pačioje arba atskirose erdvėse, originalo nėra, bet yra išlikusi ikonografinė medžiaga arba rašytiniai šaltiniai. Taip pat kyla klausimas – kada originalo rekonstrukciją galima laikyti iki galo atlikta? Straipsnyje naudosimės šia teorija: visiška rekonstrukcija yra tada, kai ji pagaminta laikantis visų jai iškeltų reikalavimų: formos ir matmenų išlaikymo, medžiagiškumo, autentiškos atlikimo technikos, kai yra išlikęs pats originalas, turima archeologinių tyrimų medžiaga, ikonografija.

1999 m. edukaciniame užsiėmime, skirtame supažindinti su baltų gentimis ir parodyti naudotus papuošalus, rekonstrukcijos buvo pagamintos pagal

1. 1999 m. pagamintos ir edukaciniam užsiėmimui skirtos rekonstrukcijos. Rekonstrukcijų autorius juvelyras – archeologas Evaldas Babenskas. Gitos Jakučionienės nuotr.

2. Atkurtas XVI–XII a. Alytaus miestietės kostiumas.
Artūro Balčiūno nuotr.

Alytaus kraštotyros muziejuje esančius radinius ir Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomų radinių ikonografinę medžiagą (1 il.). Buvo pagamintos Seiliūnų (Lazdijų r. sav.), Alekionių-Radastų (Alytaus r. sav.) pilkapynų ir kitų archeologinių vietovių papuošalų kopijos. Rekonstrukcijos pagamintos gana kokybiškai, išlaikant medžiagiškumą ir formas. Edukaciniam užsiėmimui priblėsus, šie dirbiniai ilgą laiką gulėjo muziejaus fonduose ir tik 2020 m. pradėti naudoti naujame edukaciniame užsiėmime „Viduramžių paslaptys papuošaluose“. Be šios edukacijos, originalas ir rekonstrukcija naudojami dar dviejuose užsiėmimuose: „Senovės kario apranga ir ginkluotė“ ir „Būk archeologu“. Pirmame naudojama tik rekonstrukcija, antrame – į pagrindinį fondą nepatekusios keramikos šukės.

Ekspozicijoje rekonstrukcija pirmą kartą panaudota 2008 m. – ilgainiui parodoje „Gyvenimas apibus Nemuno. Alytus archyvų, bibliotekų ir muziejų dokumentuose“. Atkuriant XVI–XVII a. miestietės kostiumą (2 il.) ir 14 a. LDK karį „Alytaus pilies gynėją“ remtasi archeologiniais radiniais ir ikonografinė medžiaga. Miestietės kostiumui papuošalų kopijos pagamintos pagal Alytaus kapinyno XIV–XVII a. radinius, saugomus Alytaus muziejaus fonduose, o avalynė – pagal 1989 m. Vilniuje rastą radinį. Gali būti,

kad tai buvo pirmas bandymas Lietuvos muziejinių klostės praktikoje atkurti to laikmečio miestietės moters kostiumą. Iš viso moters kostiumui panaudotos 9 archeologinių radinių rekonstrukcijos. Karys atkurtas daugiausia remiantis ikonografinė medžiaga (LDK kunigaikščio Kęstučio antspaudu). Tai du skirtingi rekonstrukcijų pavyzdžiai, atspindintys originalo ir rekonstrukcijos santykį. Vienu atveju remtasi aiškios kopijomis, o kitu – į tam tikrą interpretaciją leidžiančia nuklysti ikonografinė medžiaga. Šie du variantai kelia klausimą: ar šios rekonstrukcijos – lygiavertės? Rekonstrukcija nėra pagrindinis ekspozicijos akcentas, o tik ją papildo. Miestietės kostiumo atveju rekonstrukcija atlieka ne tik vizualinę funkciją, bet ir „pasakoja“ įvyki, paminėtą to meto rašytiniuose šaltiniuose.

2013 m. rengiant archeologinę ekspoziciją „Kai sieloms neliko medžių“, tarp 178 originalių radinių panaudotos ir 11 rekonstrukcijos. Skirtumas akivaizdus, bet tai – pirmas kartas muziejaus praktikoje, kai originalas ir rekonstrukcija pateikiama toje pačioje erdvėje. IV a. tribriaunio strelės antgalio iš Radžiūnų piliakalnio (Alytaus m.) ir pasaginės segės rekonstrukcijos panaudotos kultūrinius sluoksnius pristatančiame stende. Strėlės antgalis pagamintas nesilaikant matmenų ir medžiagiškumo. Likusios keturios rekonstrukcijos: IV a. gludintos keramikos puodelis iš Dzirmiškių pilkapyno (Alytaus r. sav.) ir XIV–XVII a. Alytaus miesto kapinyno verpstukas, aukskarai bei aštuoniakampės segė naudojami kaip suvenyrai. Dzirmiškių pilkapyno puodelis pagamintas nesilaikant medžiagiškumo, panaudoti laikmečiui nebūdingi dažai ir glazūra. Šioje ekspozicijoje rekonstrukcija taip pat atlieka papildantį vaidmenį. Pagrindinis akcentas – originalo ir istorinės informacijos pateikimas. Taip pat ekspozicijoje panaudotos 5 keramikos rekonstrukcijos. Tai minėto Dzirmiškių puodelio originalo rekonstrukcija, brūkšniuotos bei grublėtos keramikos puodynės iš Balkasodžio ir Bakšių neįtvirtintų gyvenviečių I tūkst. pirmą pusėje (Alytaus r. sav.).

2018 m. muziejuje parengta tik originalui ir rekonstrukcijai skirta I tūkst. – XVIII a. archeologinių peilių ir jų rekonstrukcijų paroda. (3 il.) Tai buvo pirmą tokio pobūdžio paroda Lietuvoje. Joje panaudotas 151 originalas ir 41 rekonstrukcija. Eksponuoti archeologiniai radiniai iš Alytaus kraštotyros, Vytauto Didžiojo karo, Lietuvos nacionalinio ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų muziejų fondų. Rekonstrukcijos skolintos iš Lietuvos nacionalinio kultūros centro, Kaišiadorių muziejaus, kuršių genties rekonstrukcijos klubo „Pilsots“, senovės baltų kovų draugovės „Jotvos sūnūs“. Savo darbus prista-

3. Parodos „Archeologiniai peiliai ir jų rekonstrukcijos“ fragmentas. Artūro Balčiūno nuotr.

4. Diržo pagal 1967–1969 m. Kaukų piliakalnio tyrinėjimo radinius rekonstrukcija „Kaukų ir kitų Alytaus rajono piliakalnių radiniai“ parodoje. Rekonstrukcijos autoriai: juvelyras – archeologas E. Babenskas ir Giedrius Navickas. G. Navicko nuotr.

tė peiliadirbys Vykintas Motuza, kalviai Marius Balčiūnas, Adomas Sviklas ir Tomas Vosylius. Parodoje originalas ir rekonstrukcija lygiaverčiai, eksponuoti toje pačioje erdvėje. Pirminis parodos tikslas – padaryti kuo tikslesnes radinių kopijas. Kadangi daugelis eksponuotų radinių išlikę ne sveiki (sunykusios rankenos, aptrupėjusios geležtės), tai rekonstrukcijos atveju vyravo interpretacija. Peilių rankenos gamintos neatlikus medienos ar kaulo tyrimų, geležtės – iš šiuolaikinio legiruoto plieno, gamyba atlikta pasitelkiant šiuolaikines technologijas. Dalis peilių geležčių pagamintos laikantis matmenų pagal išlikusius radinius. Tai Alytaus m. XVI–XVII a. kapinyno peilis su kauline rankena, Alytaus piliakalnio papėdės gyvenvietės VII–VIII a. peiliukas, Bazorų kapinyno (Alytaus r. sav.) XV a. peiliukas, Krikštonių pilkapyno (Lazdijų r. sav.) V–VII a. peilis, Pamusių pilkapyno (Varėnos r. sav.) V–VII a. kovos peilis (vienašmenis kalavijas) bei Balkasodžio neįtvirtintos gyvenvietės (Alytaus r. sav.) I–IV a. peiliukas. Tarp interpretacijų paminėtina to paties Krikštonių pilkapyno peilio rekonstrukcija su viršutinėje ašmenų dalyje, abiejose

pusėse išlikusiu grioveliu. Išlikusioje peilio geležtėje priekinė ašmenų dalis nutrupėjusi. Parodoje prie dalies rekonstrukcijų, papildant originalo ir rekonstrukcijos pasakojimą, pakabinamuose plakatuose buvo pateikta archeologinių kasinėjimų medžiaga (nuotraukos, brėžiniai ir kita informacija). Parodą papildė ir rekonstrukcijų, kurių nebuvo galimybės parodyti, nuotraukos. Dalyje nuotraukų išskirtos archeologinių peilių detalės (peilius pagaminusių amatininkų ženklai, rankenų puošybos elementai, išlikusių odinių peilių makščių detalės). Taip pat pateiktos ir archeologinių kostiumų nuotraukų reprodukcijos, kuriose išsiskyrė peilių dėvėjimo ypatumai.

Rengiant panašaus pobūdžio parodas, taip pat ir platesniame rekonstrukcijos kontekste aktualūs užsakymo, gamybos, kokybės ir finansinių galimybių klausimai. Lietuvoje meistrų, užsiimančių rekonstrukcija, nėra daug. Pvz., žemesnės kokybės arba mažiau kruopštumo reikalaujantiems juvelyriniams dirbiniais meistrų galima rasti nemažai. Kalvystės srityje situacija tikrai nedžiugina. Tarkim, vieno peilio su makštimis kaina gali siekti 200 eurų, bet tai negarantuoja, kad turėsite kokybiškai pagamintą produktą. Kita vertus, jei tektų užsakinėti rekonstrukciją, paremtą įvairiais radio tyrimais, kaina gali išaugti kelis kartus. Taip pat teks apsiginkluoti kantrybe laukiant pagamintos rekonstrukcijos.

2020 m. Archeologijos muziejuje (Alytaus kraštotyros muziejaus filialas) bendradarbiaujant su Lietuvos nacionaliniu muziejumi parengtoje „Kaukų ir kitų Alytaus rajono piliakalnių radinių“ parodoje tarp 217 archeologinių radinių eksponuotos 29 rekonstrukcijos. Paroda rengta ir derinta prie spalio mėn. 10–11 d. vykusio Atkuriamosios istorijos festivalio „Kaukai“ (Alytaus r. sav., Miroslavo sen.). Dauguma rekonstrukcijų naudotos kaip edukacinės priemonės. Tai 1967–1969 m. archeologinių kasinėjimų Kaukų piliakalnyje metu rastų I tūkst. – XIII amžiaus 23 radinių rekonstrukcijos. (4 il.) Rekonstrukcijas gamino juvelyras-archeologas Evaldas Babenskas. Taip pat buvo pagaminta apžiestos keramikos puodynės rekonstrukcija pagal Kaukų piliakalnio radinį (autorė keramikė Kristina Motuzienė-Matuzevičienė). Puodynė pagaminta pagal originalą atitinkančius matmenis, atkartoti ornamentavimo elementai. Parodą papildė trys peilių rekonstrukcijos iš prieš tai aptartos „Archeologinių peilių ir jų rekonstrukcijų“ parodos, 2 keramikos originalų rekonstrukcijos iš VII–XII a. Alytaus piliakalnio papėdės gyvenvietės ir žiedinių šarvų rekonstrukcija, naudojama edukaciniame užsiėmime „Senovės kario apranga ir ginkluotė. Žiedinių šarvų gamyba“. Žiedinių šarvų rekonstrukcija eksponuota kartu su tyrimų metų Kaukų piliakalnyje aptiktomis žiedinių šarvų liekanomis. Pastebėjome labai įdomų

5. 2020 m. spalio mėn. 10–11 d. vykusio atkuriamosios istorijos festivalio „Kaukai“ akimirka. Prie dešinėje esančio kario juosmens pakabintas kovos peilis (vienašmenis kalavijas) eksponuotas „Archeologinių peilių ir jų rekonstrukcijų“ parodoje. Igno Balčiūno nuotr.

dalyką: edukaciniam užsiėmimui skirtų žiedinių šarvų žiedelių matmenys idealiai sutapo su Kaukų piliakalnyje aptiktų šarvų žiedelių matmenimis. Vieno apsilankymo parodoje metu iš lankytojų buvo gautas pasiūlymas daryti Kaukų piliakalnio šarvų rekonstrukciją pagal ano meto technologiją. Be abejo, kaina būtų siekusi daugiau nei tūkstantį eurų. Natūraliai kyla klausimas, ar verta, nes tą patį rezultatą galima gauti už mažesnę kainą, tik pagamintą šiuolaikinėmis technologijomis. Todėl užsakinėjant rekonstrukciją pravartu žinoti, kokiam tikslui ji gaminama. Ar rekonstrukcija bus naudojama praktiniais tikslais, ar gaminama atlikus originalo tyrimus ir rekonstrukcijos paskirtis įgaus mokslinę, tiriamąją vertę?

Atkuriamosios istorijos festivalio „Kaukai“ metu visuomenei pristatyta dalis muziejaus parodose

eksponuotų rekonstrukcijų. Tai jau minėti Krikštonių pilkapyno du V–VII a. peiliai, Pamusių pilkapyno V–VII a. kovos peilis (vienašmenis kalavijas), Alytaus piliakalnio papėdės gyvenvietės VII–XII a. bei Balkasodžio neįtvirtintos gyvenvietės I–IV a. peiliukai, Kaukų piliakalnio 1967–1969 m. tyrimų radinių rekonstrukcijos. Taip pat – į parodas nepatekę tos pačios Balkasodžio neįtvirtintos gyvenvietės ietigalis, Dzirmiškių pilkapyno IV a. ietigalis ir Savilionių k. (Alytaus r. sav.) rastas V–VII a. siauraašmenis pentinis kirvis. Festivalio metu visos visuomenei pristatytos rekonstrukcijos yra naudojamos ne tik edukacinei veiklai, bet ir pagal jų tiesioginę paskirtį (5 il.). Kaukų piliakalnio archeologinių radinių atveju matome puikų pavyzdį, kada originalas ir rekonstrukcija yra susiejami su istorine informacija ir archeologine vieta.

Muziejaus eksponatų rekonstrukcijos yra naudojamos ir įvairiose konferencijose, seminaruose. Pavyzdžiui, 2019 m. rugsėjo mėn. konferencijoje „Kelionė Nemunu“ skaitytame pranešime „1958 m. Nemuno potvynis ir atrasti lobiai“ buvo pademonstruotos Balkasodžio neįtvirtintos gyvenvietės, atidengtos tų metų potvynio, ietigalio ir peiliuko rekonstrukcijos.

Apibendrinant, aptartose muziejaus veiklose panaudoti 546 originalūs archeologiniai radiniai, 7 originalo keramikos rekonstrukcijos (muziejaus fonduose jų saugoma kelios dešimtys) ir 96 pagal archeologinius radinius gamintos rekonstrukcijos. Iš jų 32 rekonstrukcijos eksponuotos kartu su originalu. Joms kelti aukščiausi kokybės reikalavimai. 21 rekonstrukcija eksponuota kartu su originalu, susiejant ją ir su archeologine vieta. Tik 6 rekonstrukcijos pateiktos su archeologinių tyrinėjimų ir ikonografinę medžiagą. 4 originalų rekonstrukcijos naudotos reklamos pagrindais, kaip suvenyrai. 12 dirbinių naudojami edukacinėje veikloje. 27 rekonstrukcijos priklauso Alytaus kraštotyros muziejui.

Alytaus muziejaus praktikoje kol kas nėra visiškai atliktos rekonstrukcijos. Tikėtina, ateityje ji atsiras ir tokia rekonstrukcija taps eksponatu. Jeigu ateities technologijos, pvz., 3D spausdintuvai kardinaliai nepakeis situacijos ir nekils naujas klausimas: ar tokį produktą galima laikyti rekonstrukcija?

Naujausias planuojamas Alytaus kraštotyros muziejaus projektas rekonstrukcijos tema – 2019 m. Pamerkių k. (Varėnos r. sav.) Merkių upės pašonėje atrasto medinio XII a. šulinio konstrukcijos rekonstrukcija. Tikėtina, tai taps svarbia planuojamos naujos ekspozicijos dalimi

THE ORIGINAL AND ITS RECONSTRUCTION IN ALYTUS REGIONAL MUSEUM. PRACTICE, POSSIBILITIES AND PERSPECTIVE

Artūras Balčiūnas

Alytus Regional Museum

The article analyses the use of originals and their reconstructions in the activities of Alytus Regional Museum since 1999. When organizing exhibitions and expositions, the issue is often addressed what is the place of the original and its reconstruction in the product under creation and what message is to be conveyed to the visitor? The use of reconstructions faces the problems of the display, storage, ordering, production, quality, and financial possibilities.

These problems, which are relevant to many cultural institutions, are presented on the basis of the experience of projects implemented in Alytus Regional Museum: the exposition “Life on Both Sides of Nemunas. Alytus in Archive, Library and Museum Documents”, archaeological exposition “When there are no Trees Left for Souls” about the history of Southern Lithuania from the Stone Age to the origins of Alytus. Extensive experience was provided by exhibitions focused on the original and its reconstruction: “Archaeological Knives and their Reconstructions” and “The Findings of Kaukai and other Alytus District Mounds”. The role of reconstruction and original is also relevant in other activities of the museum: educational classes, scientific conferences, archaeological reconstruction festivals.

When creating expositions, exhibitions, educational activities, the relationship between the original and the reconstruction can be multifaceted. For example, the original and the reconstruction are

in one object (ceramics reconstructed from shards), the original and the reconstruction are in the same or separate spaces, the original does not exist, but iconographic material or written sources have remained. The question also arises, when can the reconstruction of the original be considered complete? The article is based on the theory that a complete reconstruction is when it is made in accordance with all the requirements set for it: retention of shape and dimensions, materiality, authentic performance technique, the survived original itself, the available archaeological research material and iconography.

The museum activities have used 546 original archaeological finds, 7 reconstructions of original ceramics (several dozen of them are preserved in the museum funds) and 96 reconstructions made according to archaeological finds. Of these, 32 reconstructions have been exhibited together with the original. The highest quality requirements have been raised for them. 21 reconstructed articles have been exhibited together with the original, linking it with the archaeological site. Only 6 reconstructions have been presented with archaeological research and iconographic material. 4 original reconstructions have been used on advertising grounds as souvenirs, whilst 12 articles have been used in educational activities. 27 reconstructions belong to Alytus Regional Museum. However, in the practice of Alytus Regional Museum, there has not yet been a complete reconstruction.

MARIJA GIMBUTIENĖ – REKETĖS KAPINYNŲ TYRINĖTOJA

Sandė Trubilaitė

Vytauto Didžiojo karo muziejus
K. Donelaičio g. 64, Kaunas, LT-44248
trubilaite@gmail.com

Anotacija:

Straipsnyje pristatoma šių metų pradžioje sukurta ir viešai prieinama virtuali paroda, skirta M. Alseikaitės-Gimbutienės metams pažymėti. Originalaus ir unikalaus dienoraščio pagrindu aptariamai mokslininkės vykdyti archeologiniai tyrimai Reketės (Kretingos r.) kapinyne ir rasti geležies amžių menantys radiniai.

Reikšminiai žodžiai: virtuali paroda, LIMIS, dienoraštis, geležies amžius, archeologija.

Įvadas

UNESCO 40-osios generalinės konferencijos metu (2019 m. lapkričio 12–27 d.) Paryžiuje buvo paskelbtas UNESCO ir valstybių narių minimų sukakčių sąrašas, į kurį įtrauktos 59-ios pasaulio kultūrai, švietimui, mokslui, istorinei atminčiai svarbios datos. Į šį sąrašą taip pat pateko svarbi sukaktis: 2021 m. – archeologės, antropologės, archeomitologijos pradininkės Marijos Birutės Alseikaitės-Gimbutienės (1921–1994) 100-osios gimimo metinės (remiant Latvijai, Ukrainai, Vokietijai ir Ramiojo vandenyno universiteto absolventų institutui (JAV)). Todėl 2021-uosius Lietuvos Respublikos Seimas paskelbė archeologės Marijos Alseikaitės-Gimbutienės metais. Nepaisant įvairių gyvenimo iššūkių, Marija Gimbutienė pasaulio archeologijos kontekste paliko ryškų pėdsaką interpretuodama ir aiškindama iškastų radinių prasmę bei iškėlusi Kurganų hipotezę. Profesorė atliko archeologinius tyrimus Balkanų šalyse, Graikijoje, kurių pagrindu nagrinėjo matriarchalinių pirmykščių bendruomenių tikėjimus, indoeuropiečių atsiradimo Europoje kelius. Taip pat M. Gimbutienė iškėlė hipotezę, kad neolito laikais Europoje klestėjo taiki civilizacija, kurios pagrindas buvo meninė kūryba ir nematerialios vertybės.¹ Minint šios iškilios, visame pasaulyje žinomos mokslininkės

¹ *Archeologės Marijos Gimbutienės 100-osios gimimo metinės (1921–1994)*. In: <https://www.unesco.lt/apie/unesco-ir-lietuva/unesco-minimos-sukaktys/2021-m-marijos-birutes-alseikaites-gimbutienes-1921-1994-100-osios-gimimo-metines>.

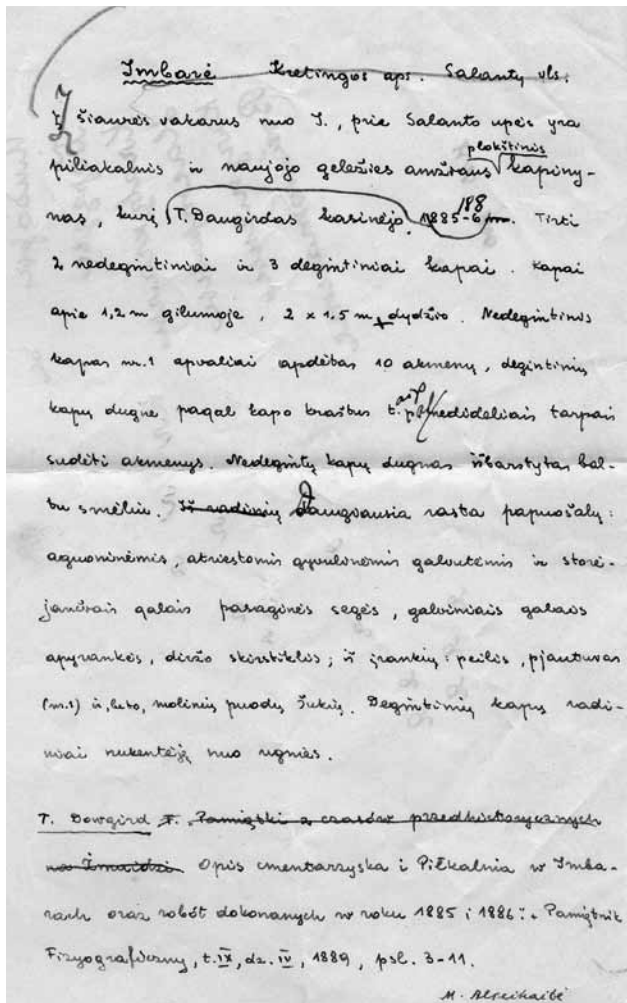
100-ąsias gimimo metines Vytauto Didžiojo karo muziejaus archeologijos rinkinys parengė virtualią parodą „Marija Gimbutienė – Reketės kapinyno tyrinėtoja“ Lietuvos integralioje muziejų informacinėje sistemoje (LIMIS).

Dienoraščio atradimas

Pradinė parodos idėja – supažindinti visuomenę su dar nematytais ir niekur neeksponuotais akmenis ir bronzos amžių, t. y. Marijos Gimbutienės nagrinėtų archeologinių laikotarpių, radiniais – ilgainiui pakito. Gilinantis į mokslininkės biografinius faktus, ieškant įdomesnės, dar negirdėtos informacijos, vieną dieną į

1. Reketės kapinyno 1942 m. archeologinių tyrimų dienoraščio viršelis. Vytauto Didžiojo karo muziejaus spaudos rinkinys, inventorinis nr. S-29783-fragm1;

2. Dienoraščio puslapis, pasirašytas M. Alseikaitės vardu. Vytauto Didžiojo karo muziejaus spaudos rinkinys, inventorinis nr. S-29783-fragm16;

rankas pateko sena užrašinė su pavaizduota rašomąja plunksna ir užrašu „Reketės kasinėjimų dienoraštis. 1942 metai“ ant viršelio (1 il.). Šiuo atveju svarbu paminėti, kad Marija Gimbutienė Lietuvoje detaliai tyrusi tik vieną archeologinį objektą – Reketės kapinyną 1942 metais. Tokios detalės kaip vienas užrašinės puslapis, pasirašytas M. Alseikaitės vardu (2 il.), ir archeologo Adolfo Tautavičiaus prie Reketės senkapio 1942 metų kasinėjimų ataskaitos paliktas prierašas, jog mokslininkė šią užrašinę ir per tyrimus rastus artefaktus perdavė muziejui², teigtų, kad tai – autentiškas ir unikalus vienintelį Marijos Gimbutienės vykdytų archeologinių tyrimų Lietuvoje rankraštis. Pati užrašinė yra nedidelė, plėšomais lapais, autorės raštas dailus ir smulkus. Savo kasinėjimų pastabas rašė itin kruopščiai ir nuosekliai, nepraleisdama net mažų detalių. Pavyzdžiui, dienoraštyje rašoma, kad

2 Alseikaitė-Gimbutienė, Marija. *Reketės senkapio 1942 m. kasinėjimų ataskaita*. P. 2.

nuo moters kape nr. 42 rastų griaučių „nuėmus kaukolę, po pakaušio viduriu, apačioje aptiktas žalvarinės vielos gabalėlis, o prie vielos pastebėti keli smulkūs angliukai“³. Toliau mokslininkė mini, kad „šiaip po kaukole nei angliukų, nei kitokių organinių medžiagų nepastebima“⁴. Užrašinėje yra informacijos apie Imbarės piliakalnį (Kretingos r.), aprašyti gyvatgalviai kapliai ir keli lapeliai atsiktinių užrašų.

Reketės kapinyno archeologiniai kasinėjimai ir radiniai

Aptartos užrašinės atradimas paskatino į parodą pažiūrėti šiek tiek kitomis akimis ir pakeitė parodos pirminę idėją – nuspręsta leisti visuomenei susipažinti su Reketės kapinyno (Kretingos r.) kasinėjimų metu surinktomis vertybėmis, saugomomis Vytauto Didžiojo karo muziejaus archeologijos rinkinyje.

Ekspedicijos metu aptikti vieno vyro, dviejų moterų ir vaiko kapai bei atsiktiniai radiniai iš kelių perkasų. Vyro kape nr. 41 rasti: II grupės lankinė žieduoti segė datuojama IV a. pab. – V a. pirma puse⁵ (3 il.), peilis ir ant dešinėsios rankos piršto užmautas įvijinis žiedas, datuojamas V–X a. Kape taip pat buvo rasti ir keturi vienas šalia kito išsidėstę akmenys (tyrėja nemano, jog jie priklauso aptariamam kapui) bei smulkių angliukų liekanų kairėje klubikaulio pusėje. Moters kape nr. 42 rasti: neornamentuotas verpstukas, datuojamas V–IX a., du įvijiniai žiedai (užmauti vienas ant kairės, o kitas ant dešinės rankos pirštu), lazdelinis smeigtukas (4 il.) bei jau aptartas vielos gabalėlis po kaukole. Kape taip pat buvo rasta ir „grūdo didumo angliukų“⁶. Kitame moters kape nr. 43 rasti: neornamentuota juostinė apyrankė, datuojama V–VI a., du įvijiniai žiedai (vienas iš jų buvo užmautas ant kairės rankos didžiojo piršto), du lazdeliniai smeigtukai, neornamentuotas verpstukas, šalia – adata (verpstukas su adata galėjo būti sudėti į tošinę arba medinę dėžutę, kadangi šalia rasta labai smulkių medžio ar medžio žievės liekanų), kaklo apvara, susidedanti iš įvijų, trijų gintarinių ir trijų mėlyno stiklo karolių, o po kairiuoju blauzdikauliu, kapo duobės dugne – neaiškios paskirties trikampas geležies (?) gabalėlis. Galvos srityje ir iš dalies ties kojomis rastas nemažas kiekis smulkių angliukų. Šiuose

3 *Reketės kasinėjimų dienoraštis 1942 m.* In Vytauto Didžiojo karo muziejaus Spaudos rinkinys, inventorinis numeris S-29783-fragm8.

4 Ibid.

5 Tautavičius, Adolfas. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius, 1996, p. 195.

6 *Reketės kasinėjimų dienoraštis 1942 m.* In Vytauto Didžiojo karo muziejaus Spaudos rinkinys, inventorinis numeris S-29783-fragm8.

3. Lankinė žieduotoji segė.
Reketės kapinynas, vyro kapas
nr. 41. Vytauto Didžiojo karo
muziejaus archeologijos rinkinys,
inventorinis nr. AR-1671-153;

4. Lazdelinis smeigtukas. Reketės
kapinynas, moters kapas nr. 42. Vytauto
Didžiojo karo muziejaus archeologijos
rinkinys, inventorinis nr. AR-1671-157.

tyrimuose rastas ir vaiko kapas Nr. 44, kuris, pasak profesorės, galėjo būti apdėtas akmenų vainiku, nes aplink vaiko kaukolę buvo rasta dešimt gražiai sudėtų akmenų. Po apatinio žandikauliu rastas mėlyno stiklo karoliukas, taip pat rasta kaklo apvija, susidedanti iš dviejų mėlyno stiklo įvijų (suplotų pailgų karoliukų) ir dviejų žalvarinių vielos įvijų, datuojamų V a. Smulkių angliukų daugiausia aptikta prie galvos. Atsitiktiniai radiniai rasti perkasoje nr. II (įmovinis kirvis) ir III (įmovinis ietigalis ir pjautuvo dalis). Tirtose perkasoje aptikta nemažai „atskirų smulkių žmogaus kauliukų“⁷ ir angliukų. Greičiausiai tai suardytų kapų liekanos.

7 *Reketės kasinėjimų dienoraštis 1942 m.* In: Vytauto Didžiojo karo muziejaus Spaudos rinkinys, inventorinis numeris S-29783-fragm10.

Išvados

Būdama 21-erių, M. Gimbutienė detaliam ištyrė dalį Reketės kapinyno. Straipsnio autorės nuomone, šio dienoraščio atradimas yra reikšmingas ne tik archeologijos, bet ir visos Lietuvos kultūros paveldo kontekste. Tikėkimės, jog ateityje šis geležies amžių menantis kapinynas bus tyrinėjamas ir savo atradimais nustebins dar ne kartą. LIMIS virtualioje erdvėje eksponuojami V–IX amžiumi datuojamų dviejų moterų (kapai Nr. 42 ir 43) ir vieno vyro (kapas Nr. 41) kapų įkapės (jau aptarti kovos ginklai, buitės įrankiai ir papuošalai) bei atsitiktiniai perkasoje (nr. II ir III) rasti darbo ir kovos geležiniai dirbiniai (iš viso 16 radinių). Pagrindinis parodos eksponatas – suskaičiuojamas 1942 metų Reketės kasinėjimų dienoraštis, kuriame aprašyti rasti keturi kapai, tirtos perkastos, taip pat surašyti rasti radiniai. Parodą galite apžiūrėti adresu <https://vdkm.limis.lt/>, paieškos laukelyje įvedę parodos pavadinimą „Marija Gimbutienė – Reketės kapinyno tyrinėtoja“.

Literatūros sąrašas

Alseikaitė-Gimbutienė, Marija. *Reketės senkapio 1942 m. kasinėjimų ataskaita*. Vytauto Didžiojo karo muziejaus archeologinių ataskaitų archyvas. P. 2.

Archeologės Marijos Gimbutienės 100-osios gimimo metinės (1921–1994) [interaktyvus], [žiūrėta 2021 01 25]. Prieiga internete: <https://www.unesco.lt/apie/unesco-ir-lietuva/unesco-minimos-sukaktys/2021-m-marijos-birutes-alseikaites-gimbutienes-1921-1994-100-osios-gimimo-metines>.

Reketės kasinėjimų dienoraštis 1942 m. In: Vytauto Didžiojo karo muziejaus Spaudos rinkinys, inventorinis numeris S-29783. Tautavičius, Adolfas. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius, 1996, p. 195.

MARIJA GIMBUTIENĖ – A RESEARCHER OF REKETĖ CEMETERY

Sandė Trubilaitė

Vytautas Magnus War Museum

The 40th General Conference of UNESCO (12–27 November 2019) in Paris published a list of anniversaries mentioned by UNESCO and its member states, which includes 59 dates important for world culture, education, science, and historical memory. This list includes an important anniversary: in 2021, the 100th anniversary of the birth of Marija Birutė Alseikaitė-Gimbutienė, an archaeologist, anthropologist and initiator of archeometry was commemorated. Commemorating the birth anniversary of this prominent, world-famous scientist, the archaeology collection of Vytautas the Great War Museum prepared a virtual exhibition “Marija Gimbutienė – a Researcher of Reketė Cemetery” in the Lithuanian Integrated Museum Information System (LIMIS).

The original idea of the exhibition has changed over time, so it was decided to introduce the public to the unique diary of Reketė Cemetery (Kretinga district) excavation, written by Marija Gimbutienė in 1942, which has not yet been exhibited anywhere. The exhibition also presents the finds collected during the detailed research of Reketė cemetery.

The article analyses the burial items of two women (graves No. 42 and No. 43) and one man (grave No. 41) dating to the 5th–9th centuries (combat weapons, household tools and ornaments) and accidentally found work and fighting iron items in the graves (No. II and No. III) that were collected in the excavations led by Marija Gimbutienė in Reketė cemetery, as well as the main focus of the exhibition – the digitized authentic diary of Reketė excavations of 1942.

**LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIŲ
MOKSLINIAI TYRIMAI**

**SCIENTIFIC RESEARCH OF
LITHUANIAN MUSEUMS
COLLECTIONS**

KARIO PRESTIŽAS. VARPINIŲ TAURIŲ KULTŪROS BRONZINIS DURKLAS

Giedrius Kujelis

Rokiškio krašto muziejaus

Tyzenhauzų g. 5, Rokiškis, LT-42115

g.kujelis@muziejus.rokiskyje.lt

Anotacija

Šiandieną Rokiškio krašto muziejaus fonduose yra per 110 tūkstančių įvairius Rokiškio krašto istorijos laikotarpius atspindinčių eksponatų. Muziejuje sukaupta nemaža archeologinių radinių kolekcija. Seniausi iš jų, datuojami 3500 m. pr. Kr., – iš elnio plaštakos kaulo pagaminti strėlių antgaliai (RKM-211, RKM-714), rasti Jaros akmens amžiaus gyvenvietėje dar 1933 metais. Fonduose saugoma ir bronzos amžiui priskiriamų įvairių dirbinių iš akmens ir kaulo, tačiau bronzinių/žalvarinių dirbinių iki šiol nebuvo.

Šiame straipsnyje pristatytomas unikalus Rokiškio krašto muziejaus eksponatas – ankstyviausias iki šiol žinomas Lietuvos teritorijoje rastas radinys iš metalo – varpinių taurių archeologinei kultūrai (2800–1800 m. pr. Kr.) priskiriamas bronzinis durklas.

Raktiniai žodžiai: durklas, bronzos, Rokiškis, archeologija, muziejus.

Radimo aplinkybės ir atradimo džiaugsmas

2021-ieji metai Rokiškio krašto muziejui prasidėjo su trenksmu. Lietuvos kultūros departamento Panevėžio-Utenos skyriaus atstovai Rokiškio krašto muziejui perdavė radinį – žalvarinį / bronzinį strėlės ar ieties antgalį (?), rastą Rokiškio rajone, Pandėlio seniūnijoje (konkreči vieta yra žinoma, tačiau kol kas oficialiai neskelbiama). Šiuo metu planuojama artefakto radimo vietoje organizuoti žvalgomojus archeologinius tyrimus. (1 il.)

Šį radinį nedirbamame lauke metalo ieškikliu aptiko pil. Orestas Pauliukas, Aukštaitijos metalo ieškiklių naudotojų asociacijos įkūrėjas. Metalo artefaktų paieška – O. Pauliuko laisvalaikio pomėgis. Džiugu, kad šis radinys neatsidūrė kokioje nors privačioje kolekcijoje, bet, kaip reikalauja įstatymai, buvo perduotas teritoriniam Kultūros paveldo departamento skyriui, kur yra nustatoma radinio istorinė bei kultūrinė vertė. Nustačius ją, radinys perduodamas rajono, kuriame buvo rastas artefaktas, muziejui.

1. Bronzinis durklas, rastas Rokiškio r. (RKM 61393). T. Rimkaus nuotr.

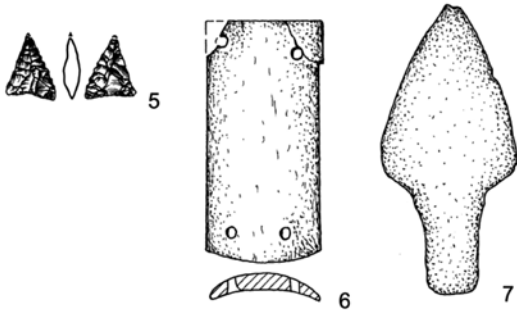
Kai artefaktas pateko į muziejininkų rankas, supratome, kad tai tikrai vertingas bronzos amžiaus radinys, tačiau buvo manoma, kad tai yra strėlės ar ieties antgalis. Pasikonsultavus su archeologais paaiškėjo, kad analogiški radiniai yra priskiriami durklų tipui ir siejami su ankstyvojo bronzos amžiaus laikotarpio varpinių taurių archeologine kultūra, gyvavusią vakarų ir centrinėje Europoje 2800–1800 m. pr. Kr.¹ Tokiu atveju šis radinys yra ankstyviausias iki šiol žinomas ankstyvojo bronzos amžiaus radinys iš metalo Lietuvos teritorijoje.

Kalbant apie Lietuvą, artimiausias šiai kultūrai priskiriamas analogiškas radinys yra rastas pietryčių Lenkijoje, Samoborzec vietovėje². Varpinių taurių kultūros atstovai su to meto Lietuvos teritorijoje gyvenančiomis kultūromis ryšį tikrai turėjo, yra aptikta keletas pavienių radinių, priskiriamų šiai kultūrai, tačiau iki šiol radinių iš bronzos aptikta nebuvo. (2 il.)

Durklas bronzinis (?), rombo formos su plačia įkote (ilgis x plotis x storis – 63 x 22 x 2 mm). Iš abiejų pusių yra suformuoti ašmenys. Durklo ašmenys glotnūs, įkotė grublėta, matomos įtvėrimo žymės.

1 Urbańczyk, Przemysław. *The past societies. Polish lands from the first evidence of human presence to the early middle ages*. Warszawa, 2017. P. 322. Labaune Matthieu. *Bell Beaker metal and metallurgy in Western Europe. Current researches on Bell Beakers*. Proceedings of the 15th International Bell Beaker Conference: From Atlantic to Ural. Santiago de Compostela, 2013. P. 48, 181, 183.

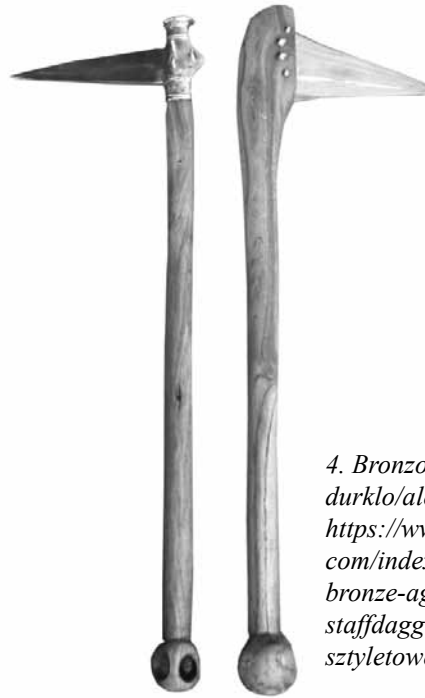
2 Ibid.

2. Kario ekipuotės pavyzdžiai iš Samborzec (Lenkija) varpinių taurių kultūros kapo. Urbańczyk, Przemysław. *The past societies. Polish lands from the first evidence of human presence to the early middle ages.* Warszawa, 2017. P. 322.

3. Varpinių taurių kultūros durklų rekonstrukcijos. <https://stonehengebookjanebrayne.wordpress.com/2013/07/24/telling-the-archers-tale/>

4. Bronzos amžiaus kotinio durklo/alebardos rekonstrukcija. <https://www.bladesmithsforum.com/index.php?/topic/41150-bronze-agehalberds-stabdolch-staffdaggerber%C5%82o-sztyletowescepter-dagger/>

Durklas galėjo būti įtvirtas į medinį ar kaulinį / raginį kotą, fiksacijai naudojant dervos klįjus ir odinius dirželius. Durklo funkcija – duriamasis / pjaunamasis įrankis, naudojamas sumedžioto gyvūno kailiui nudirti ir kitiems smulkiems darbams. Prof. habil. dr. Algirdo Girininko nuomone, tokio tipo durklai galėjo būt įtvirtami ne į kriaunas kaip peilis ar rankinis durklas, o kaip Veliuonos ar kiti Uneticės kultūros durklai, panašiai kaip alebardos. (3 ir 4 il.)

Varpinių taurių kultūra

Bronzos amžius – tai pirmasis žmonijos istorijos laikotarpis, kuriame pradėta naudoti metalą. Šiuo laikotarpiu bronza tapo pagrindine medžiaga, iš kurios buvo gaminami ginklai, papuošalai ir darbo įrankiai. Anksčiausiai bronza pradėta naudoti Pietų Mesopotamijoje (6 tūkstantmetis pr. Kr.)³. Bronzos amžius Lietuvoje apima 2000–450 m. pr. Kr. laikotarpį, kuris skirstomas į ankstyvąjį (2000–1700/1650 m. pr. Kr.), vidurinį (1700/1650–900 m. pr. Kr.) ir

vėlyvąjį (900–500/450 m. pr. Kr.) bronzos amžių⁴. Žmonės bronzos amžiaus laikotarpiu vertėsi gyvulininkyste ir žemdirbyste, augino galvijus, kiaules, arklius, avis, ožkas, šunis, javus (kviečius, miežius, soras), linus ir kanapes. Rytų Lietuvoje pagrindiniai verslai išliko medžioklė ir žvejyba. Bronzos amžiuje išryškėjo vakarų (pilkapių kultūra) ir rytų (brūkšniuotosios keramikos kultūra) baltų etniniai masyvai⁵. Anksčiau buvo teigiama, kad pirmieji bronzos dirbiniai į Lietuvos teritoriją pateko XVIII a. pr. Kr. iš Skandinavijos ir vidurio Europos regionų. Tačiau naujais duomenimis paankstina bronzos amžiaus Lietuvoje pradžios datavimą. Gali būti, kad šis naujas radinys dar kartą privers iš naujo peržiūrėti bronzos amžiaus laikotarpio Lietuvoje datavimą. (5 il.)

Terminą *Varpinių taurių kultūra* (*Glockenbecher*) pagal šiai kultūrai būdingų keramikos gaminių formą – apversto varpo taurės, pirmą kartą pasiūlė vokiečių senųjų kultūrų tyrinėtojas ir archeologas Paul

3 <https://www.vle.lt/straipsnis/bronzos-amzius/>.

4 Girininkas, Algirdas. *Lietuvos archeologija t. II. Ankstyvasis metalų laikotarpis.* Klaipėda, 2013. P. 30-36.

5 <https://www.vle.lt/straipsnis/bronzos-amzius/>.

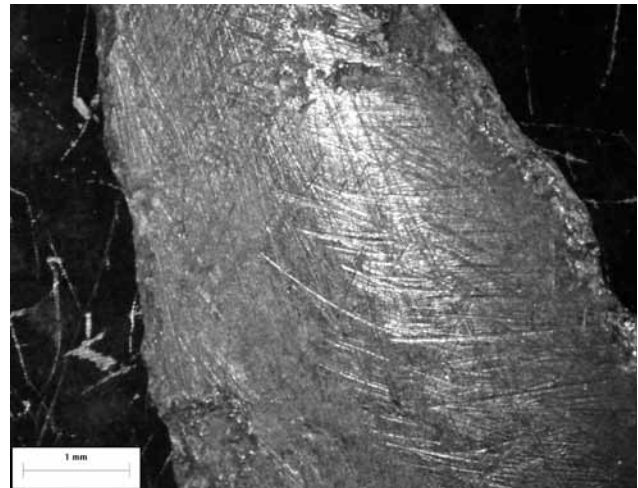

6. Varpinių taurių kultūros Amesbury (Jungtinė Karalystė) lankininko kapo schema. <http://www.bradshawfoundation.com/news/index.php?id=The-Amesbury-Archer>

Heinrich Adalbert Reinecke⁶. Kultūra buvo plačiai paplitusi visoje vakarų ir centrinėje Europoje, pradedant Iberijos regionais ir šiaurine Afrikos dalimi, baigiant Dunojaus lygumomis, Didžiosios Britanijos ir Airijos salomis, taip pat Sicilijos ir Sardinijos salomis. Ilgiausiai ši kultūra gyvavo Britanijos salyne. Žymiausias šios kultūros archeologinis paminklas yra Stounhendžo akmeninis megalitinis statinys, kurį sudaro ratu išdėstyti didžiuliai akmeniniai žiedai. Iberijoje ši kultūra paliko daugybę megalitinių laidojimo kalvų, vadinamų *motillas*⁷. Manoma, kad šios kultūros, kuri yra chronologiškai susijusi su vėlyvojo neolito-ankstyvosios bronzos laikotarpiu, apie 2350–1800 m. pr. Kr., atitinka pačių pirmųjų metalinių dirbinių plėtros laikotarpį. Šio tipo dirbiniai paveikė Uneticės kultūros metalinių dirbinių formą. Taip pat varpinių taurių kultūra įtaką darė Trzcinieco bei pamarių kultūrai, jos veikiamą susiformavo vėlyvojo bronzos amžiaus Vakarų baltų

6 https://en.wikipedia.org/wiki/Bell_Beaker_culture.

7 https://ru.wikipedia.org/wiki/Традиция_колоколовидных_кубков.

7. Durklo fotografija atlikta mikroskopu Olympus SZX-16. T. Rimkaus nuotr.

pilkapių kultūra, kurios arealas apėmė siaurą Baltijos pajūrio ruožą – nuo Sembos iki Kuršo⁸.

Tyrimai

Klaipėdos universitetui vykdant projektą „I tūkstantmečio po Kr. lydinų metalurgijos ir technologijų progreso tyrimai visuomenės socioekonominės raidos kontekste“ (vad. prof. dr. Audronė Bijūnienė) tyrimams buvo paimtas ir mūsų aprašomas objektas. Durklui buvo atlikti rentgeno fluorescencijos (XRF) tyrimai. Tirta nešiojamu L3t Niton (XL3-94109) spektrometru, naudojant bendrą metalų filtrą. Kiekvienas taškas tirtas 30–35 sekundes. Šie tyrimai parodė, kad vario lydinį, iš kurio pagamintas durklas, sudaro: varis (62,37–55,39 %), cinkas (0,27–0,19 %), alavas (41,15–34,88 %), švinas (0,23–0,20 %), geležis (0,62–0,25 %), nikelis (0,08 – 0,05 %), stibis (2,02–1,59 %) ir titanis (0,35–0,26 %). Gauti duomenys rodo, kad tai yra alavinės bronzos lydinys su kitų metalų priemaisomis. (6 ir 7 il.)

Vietoj išvadų

Rokiškio rajone rastas ir Rokiškio krašto muziejui perduotas bronzinis durklas gali būti ankstyviausias iki šiol žinomas dirbinys iš metalo, aptiktas Lietuvos teritorijoje. Analogiški radiniai yra priskiriami varpinių taurių kultūrai, gyvavusiai 2800–1800 m. pr. Kr., kuri driekėsi nuo Iberijos ir Šiaurės Afrikos iki Britanijos ir Vidurio Europos regionų. Lietuvos teritorijoje yra aptikta keletas radinių iš ne metalo, priskiriamų šiai kultūrai; tai rodo, kad varpinių taurių kultūros atstovai turėjo ryšių su tuometinės Lietuvos teritorijoje gyvenusių kultūrų atstovais.

8 Girininkas, Algirdas. *Lietuvos archeologija II tomas. Ankstyvasis metalų laikotarpis*. Klaipėda, 2013. P. 241.

Rentgeno fluorescencijos spektrometrinė (XRF) analizė parodė, kad artefaktas pagamintas iš bronzos lydinio. Įvairios sudėties bronziniai lydiniai būdingi bronzos amžiui.

Rokiškio krašto muziejus, artefakto radimo vietoje, planuoja atlikti žvalgomočius archeologinius tyrimus. Šiuo metu vykdomos intensyvios mokslininkų, kurie norėtų ir galėtų imtis šių tyrimų, paieškos. Tikėtina, kad tai gali būti ne vienintelis radinys ir ne tyrinėti žemės klodai slepia dar daug mūsų krašto istorijos paslapčių.

Bronzinis varpinių taurių kultūros durklas eksponuojamas Rokiškio krašto muziejuje. Kviečiame apsilankyti ir gyvai susipažinti su šiuo unikaliu ankstyvojo bronzos amžiaus radiniu.

Literatūros sąrašas

Bell Beaker culture. https://en.wikipedia.org/wiki/Bell_Beaker_culture.
Girininkas, Algirdas. Lietuvos archeologija t. II. Ankstyvasis metalų laikotarpis. Klaipėda, 2013.
Labaune, M. Bell Beaker metal and metallurgy in Western Europe. Current researches on Bell Beakers. Proceedings of the 15th International Bell Beaker Conference: From Atlantic to Ural. Santiago de Compostela, 2013.

Luchtanas, Aleksejus. Bronzos amžius. <https://www.vle.lt/straipsnis/bronzos-amzius/>.
Urbańczyk, Przemysław. The past societies. Polish lands from the first evidence of human presence to the early middle ages. Warszawa, 2017.
Традиция колоколовидных кубков. https://ru.wikipedia.org/wiki/Традиция_колоколовидных_кубков.

WARRIOR'S PRESTIGE. THE BRONZE DAGGER OF BELL BEAKER CULTURE

Giedrius Kujelis

Rokiškis Regional Museum

This year, the representatives of Panevėžys-Utena branch of Lithuanian Department of Culture handed over to Rokiškis Regional Museum a find – a brass/bronze boom/spear tip (?) found in Rokiškis district, Pandėlis eldership. This find was detected by a metal detector in a non-working field by Orestas Pauliukas. After consultations with archaeologists, it was revealed that analogous finds belong to the dagger type and are associated with the archaeological culture of the Early Bronze Age bell beakers that existed in Western and Central Europe between 2800 and 1800 B.C. In terms of Lithuania, the closest analogous find belonging to this culture was found in Samoborzec area in south eastern Poland.

The term Bell Beaker Culture (Germ. *Glockenbecher*) according to the shape of ceramic products typical of this culture – inverted bell beaker – was first proposed by Paul Heinrich Adalbert Reinecke, a researcher and archaeologist of German ancient cultures. The culture was widespread throughout western and central Europe, from the Iberian regions and northern Africa to the Danube plains, the British and Irish islands, and the islands of Sicily and Sardinia. This culture existed in the British isles for the longest

time. The most famous archaeological monument of this culture is the Stonehenge stone megalithic building, which consists of huge stone rings arranged in a circle. Representatives of the Bell Beaker Culture did have a connection with the cultures living in the territory of Lithuania at that time, several individual finds belonging to this culture have been found, but so far no bronze finds have been discovered.

Klaipėda University was implementing the project “The research of alloy metallurgy and technological progress of the 1st millennium B.C. in the context of socio-economic development of the society” (led by Prof. Dr. Audronė Bijūnienė), therefore, the object under description was also taken for research. X-ray fluorescence (XRF) investigations were performed on the dagger. The data obtained show that it is a tin-bronze alloy with impurities of other metals.

The bronze dagger found in Rokiškis district and handed over to Rokiškis Regional Museum may be the earliest known metal object found in the territory of Lithuania. The dagger is exhibited in Rokiškis Regional Museum. We invite you to visit and get acquainted with this unique find of the early Bronze Age.

„LITO TĖVO“ VYTAUTO PETRULIO PALTAS – NEPAPRASTOS GYVENIMO ISTORIJOS LIUDININKAS

Rima Binkienė

Biržų krašto muziejus „Sėla“
J. Radvilos g. 3, Biržai, LT-41175
r.binkiene@birzumuziejus.lt

Anotacija

Biržų krašto muziejaus „Sėla“ ekspoziciją papildė išskirtiniai ir puikiai išsaugoti artefaktai, liudijantys apie iš Biržų krašto kilusio, pirmosios nepriklausomos Lietuvos Vyriausybėje (1918–1940) Finansų, prekybos ir pramonės ministru dirbusio valstybės veikėjo, dažnai vadinamo „lito tėvu“ Vytauto Petrulio (1890–1941) gyvenimą ir tragišką likimą. Ministro prabangų juodos vilnos paltą ir dar keletą kitų asmeninių daiktų iš JAV atvežė V. Petrulio sūnus Mindaugas (g. 1937) ir anūkas Algirdas (g. 1961) Petruliai. Šeima, keletą dešimtmečių saugojusi šiuos daiktus namuose Amerikoje, nutarė sugrąžinti į tėvo, senelio gimtąją žemę. Turbūt galima teigti, kad palto kelionė, prasidėjusi 1944-aisiais šeimai traukiantis iš Lietuvos, baigėsi 2020-aisiais, kai tapo Biržų krašto muziejaus ekspozicijos dalimi.

Straipsnio tikslas – per vieną eksponatą, paltą, atskleisti Vytauto Petrulio gyvenimo faktus, darbo, karjeros ypatumus, patirtus išbandymus, likusius amžininkų prisiminimus apie jį bei pasidalinti jauniausio sūnaus Mindaugo Petrulio atsiminimais apie jų šeimą, per II pasaulinį karą pasitraukusią į Jungtines Valstijas. Kiekvienas muziejuje esantis artefaktas, daiktas turi savo ilgesnę ar trumpesnę istoriją. Džiugu, kai ją galima pratęsti, papildyti ir sužinoti daugiau svarbių detalių. Į Biržų krašto muziejų „Sėla“ 2020-ųjų pavasarį atvyko svečiai iš JAV – buvusio ministro Vytauto Petrulio sūnus Mindaugas (g. 1937 m.) ir anūkas Algirdas (g. 1961 m.) Petruliai. Jie atvežė ypatingą dovaną – V. Petrulio žieminį juodos vilnos paltą, kurį ministro žmona, 1944-ais metais su sūnumis besitraukdama iš Lietuvos ir nieko nežinodama apie vyro tragišką likimą, paėmė kartu su kitais asmeniniais daiktais. Gautos dovanos šiuo metu eksponuojamos ir puikiai bei reikšmingai papildė ekspoziciją, kuri dar giliau atskleidžia pirmosios Nepriklausomos Lietuvos laikmetį, mena valstybę kūrusio Žmogaus gyvenimą. Nusprendus parengti straipsnį apie šį naują eksponatą, pradėjus rinkti medžiagą, pasinaudojus Biržų krašto muziejaus „Sėla“ Vabalninko skyriuje saugoma H.

1. Mindaugas ir Algirdas Petruliai. 2020 m kovo mėn.
Biržų muziejuje. E. Lansbergienės nuotr.

Paulausko knyga „Vytautas Petrulis“, kurios leidybą savo lėšomis 2003 m. rėmė JAV gyvenantis V. Petrulio sūnus Vytautas ir išleido Lituanistikos tyrimo ir studijų centras Čikagoje, kilo mintis kreiptis ir į Lietuvoje gyvenančią giminaitę p. Nijolę Petruilytę-Štriupkuvienę, kuri jau senokai lankosi Biržuose su Petruilių šeimos žmonėmis iš JAV. Prasidėjo malonūs susirašinėjimai, ir pažadas tarpininkauti su jais Amerikoje dėl platesnės palto istorijos išsipildė – Vytauto Petrulio sūnus Mindaugas šių metų pavasarį atsiųstame elektroniniame laiške puikiai išlaikyta lietuvių kalba parašė prisiminimus. Ir štai Daikto istorija tęsiasi... (1 il.)

Tačiau iš pradžių vertėtų apžvelgti palto savininko, ministro Vytauto Petrulio, gyvenimo faktus, darbo, karjeros ypatumus, patirtus išbandymus bei amžininkų prisiminimus apie jį.

Būsimasis prieškarinio Lietuvos valstybės veikėjas, pirmosios Nepriklausomos Lietuvos Respublikos (1918–1940) penkių Vyriausybių finansų, prekybos ir pramonės ministras, XI Ministrų kabineto pirmininkas Vytautas Petrulis gimė 1890 metų vasario 3 dieną Biržų apskrityje Čypėnų valsčiaus Katališkių kaime, pasiturinčio ūkininko šeimoje, kuriai priklausė 30 ha žemės. Pradžios mokyklą lankė Kupiškėje. Mirus tėvui, gabų dešimtmetį berniuką toliau visokeriopaipai rėmė ir skatino mokslams brolis kunigas Alfonsas – būsimas 1918 metų Vasario 16-osios Akto signataras. Kai Vytautas mokėsi Mintaujos gimnazijoje, iš paskutinės klasės buvo pašalintas už veiklą prieš carinį režimą. Dėl to jam teko mokytojauti, kol, eksternu išlaikęs gimnazijos baigiamuosius egzaminus, išvažiavo studijuoti ekonomikos mokslų į Maskvos komercinį institutą. Jį baigęs liko dirbti Maskvoje, vėliau persikėlė į Peterburgą. Trumpą laiką dirbdamas Voroneže, organizavo buhalterinės apskaitos kursus prie lietuviškos gimnazijos bei dirbo Lietuvių draugijoje nukentėjusiems nuo karo šelpti.

1918 metų vasarą grįžęs į Lietuvą, V. Petrulis dirbo „Lietuvos aidą“ žurnalistu. 1919 m. įsteigė ir devynis mėnesius redagavo kultūros ir politikos laikraščio „Tauta“ septynis numerius. Vėliau šį darbą atidavė tęsti Juozui Tumui-Vaižgantui.

Dinamiškai keičiantis Lietuvos valstybės kūrimo įvykiams, V. Petrulis buvo pakviestas į Vyriausybės kanceliariją: dirbo Finansų komisijoje, kuri domėjosi bankų steigimo reikalais, buvo išrinktas pirmojo nacionalinio banko – Lietuvos prekybos ir pramonės banko – valdybos nariu ir tais pačiais, 1919-ais, metais III Ministrų kabinete jam patikėtos Finansų ministerijos valdytojo pareigos.

1920 metais, organizuojant Lietuvos prekybos ir pramonės banko skyrių Klaipėdoje, V. Petruliui teko išvykti dirbti į Klaipėdą. Tuo metu Klaipėdos kraštas nepriklausė Lietuvos Respublikai, tačiau vaidino vis svarbesnį vaidmenį. Dirbdamas uostamiestyje, Vytautas Petrulis nebuvo atitrūkęs nuo politikos reikalų, aktyviai dalyvavo tarptautinių santykių svarstymuose, todėl greitai pajuto, kad klausimas dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos darosi vis karštesnis. Tikslia informacija apie politinę-ekonominę situaciją šiame krašte jis dalinosi su tuo metu dviejų ministerijų (finansų, prekybos ir pramonės bei susisiekimo) ministru Ernestu Galvanausku. Jie nuo seno buvo geri pažįstami. Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos 1923 ir 1925 m., kai Vytautas Petrulis pradėjo vadovauti XI ministrų kabinetui, proga klaipėdiškių lietuvių organizacija siuntė sveikinimą: „Ypatingai mes išreiškiame viltį, kad jūs kaip reikiant dabosit mūsų krašto reikalus, labiau pavyks sutrumpinti laikotarpį sujungiant abiejų kraštų lietuvius į

vieną bendrą tautos kūną ir vieną bendrą per amžius nedalomą valstybę“¹.

Labiausiai tikėtina, kad V. Petrulio apsisprendimui grįžti iš Klaipėdos į Vilnių turėjo E. Galvanausko autoritetas ir rimtas kvietimas VII Ministrų kabinete vadovauti Finansų, prekybos ir pramonės ministerijai. Nekyla abejonių, kad šiuos du politinius veikėjus siejo stiprus pasitikėjimas vienas kitu. E. Galvanauskas rašė:

Jis buvo vienas geriausių talkininkų mano sudarytose vyriausybėse. Plataus masto, energingas, greitai susivokiąs ir painiuose ūkio klausimuose, pagauņas esminę mintį, V. Petrulis nedelsdamas vykdė pavestus uždavinius. V. Petrulis buvo atviras klastingiems žmonėms, siūlantiems daryti neteisėtus veiksmus, jis tvojo stačiai į kaktą.

Prieš pat lito įvedimą pergyveno įvairius užsienio prekybininkų gundymus, bet kyšių ir pelningų sandėrių siūlytojus tiesiog išvydavo. Maža to, jis panaudojo griežtas priemones kovai prieš spekuliantus, bandžiusius pasipelnyti iš lito įvedimo.²

Šios ministerijos portfelį Vytautas Petrulis išlaikė penkiose vyriausybėse.

Beje, XI Ministrų kabinete jam teko būti ir Ministru Pirmininku, ir Finansų ministru. Vytautas Petrulis pradėjo vadovauti Vyriausybei 1925 m. vasario 4 d. Užimdamas svarbias Ministro Pirmininko pareigas, V. Petrulis pasirašė daug įstatymų, jų potvarkių, kitų dokumentų. Jam teko pačiam važinėti į Berlyną rūpinantis laikinųjų lito banknotų spausdinimu, nes reikėjo kuo greičiau įvesti savo krašto valiutą. Tačiau tuo metu sudėtinga Lietuvos, jaunos valstybės, vidinė ir užsienio padėtis, stiprūs opozicijos prieštaravimai nulėmė XI Ministrų kabineto darbą – neišdirbęs net vienerių metų, rugsėjo 19 d. jis atsistatydino. Priverstinai sužlugdyta karjera, kelerius metus keltos sufabrikuotos bylos, tardymai ir kaltinimai neįrodytais finansiniais nusikaltimais padėjo Vytautui Petruliui apsispręsti – jis atsiskyrė nuo viešojo gyvenimo.

Apibendrinant Vytauto Petrulio darbą vyriausybėse, galima teigti, kad buvo įvykdytas uždavinys Lietuvoje turėti savo valiutą. Pinigų įvedimo darbai vyko organizuotai bei atsakingai: sudarytos sutartys su užsienio spaustuvėmis dėl lietuviškųjų banknotų spausdinimo, organizuota Lietuvos banko veikla bei akcijų platinimas, įvestas sąskaitinis litas, parengtos taisyklės dėl auksinų keitimo į litus. Organizuotas tarptautinis konkursas lietuviškoms monetoms nukaldinti – iki 1925-ųjų centai buvo popieriniai.

1 Paulauskas, Henrikas. *Vytautas Petrulis*. Chicago, 2003, p. 60.

2 Ibid., p. 57.

Kitokio gyvenimo etapo pradžia prasidėjo, kai Petrulių šeima netoli Antrojo forto Kaune nusipirko apleistą Julijanavos palivarką su 50 ha žemės. Netrukus pas architektą Vytautą Landsbergį-Žemkalnį užsakė gyvenamojo namo projektą. Statybos darbams pasibaigus, 1928 m. pabaigoje Petrulių šeima gyveno Julijanavoje. Dviejų aukštų mūrinio namo pirmojo aukšto didelio salono sienas puošė žinomų dailininkų – P. Kalpoko, K. Šimonio, V. Eidukevičiaus – tapyti paveikslai. V. Petrulio vaikams ypač įsiminė didelis nežinomo dailininko paveikslas – Kristaus galva, kurį tėvas parsivežė iš Musninkų mirus jo broliui kun. Alfonsui Petruliui³. Pirmame aukšte įrengtas valgomasis, virtuvė, nedidelis kambarėlis svečiams. Antrame aukšte – vaikų kambariai.

Petrulių namuose svarbią vietą užėmė knygos, todėl buvo sukaupta didelė biblioteka su vertingais ekonomikos, filosofijos ir grožinės literatūros tomiais, daugelio prenumeruotų žurnalų ir laikraščių rinkiniai, telefonas, radijo aparatas „Telefunken“⁴.

Namuose Julijanavoje šeimnininkai dažnai sulaukdavo svečių. Nuo jų nenusisuko geriausi draugai bei bičiuliai, nepaisydami V. Petruliui ne kartą mestų kaltinimų bei šmeižtų. Vertindami draugiškus santykius, svečiavosi kompozitorius Stasys Šimkus su žmona, politikas Martynas Yčas, diplomatas Stasys Lozoraitis, architektas Vladas Švilpa, kuris sunkiais 1940–1941 metais priglaudė ir globojo V. Petrulio šeimą. Dažnai sulaukdavo kariškių kvietimo į Karininkų ramovę.

Vytautas Petrusis, visada ieškodamas teisingiausių ir racionaliausių sprendimų, nepuldamas į paniką, išlikdamas atkaklus, pasiekė, kad Julijanavos ūkis išaugtų iki 103 ha žemės ploto. Pasirinkęs pieno gamybos specializaciją ūkyje, augino kelias dešimtis geros veislės karvių, laikė kelis arklius, o dažnai prisimindamas Vabalninko kraštą ir gimtąjį Kateliškių kaimą, turėjo ir lengvą vežimaitį – „lineiką“. Ūkyje dirbo samdyti aštuoni nuolatiniai ir dešimt sezoninių darbininkų, kurie gyveno senuose palivarko pastatuose.

Julijanavos sodybos aplinkos priežiūra ir jos puoselėjimu, gėlių klombomis kartu su vyru rūpinosi žmona Ona Petrulienė, retesnius augalus parsiveždama iš Fredos botanikos sodo. Aptvortoje sodyboje buvo užveistas didelis vaismedžių sodas ir iškastas tvenkinys.

Petrulių šeimos virtuvėje šeimnininkavo po kun. Alfonso Petrulio mirties prieglobsčio netekusi jo virėja Aliusė. Taip pat po brolio mirties į namus atvyko gyventi ir ramiai senti motina Izabelė Petru-

lienė (1852–1937). Graži šeimyna laikėsi tradicijos, kad vakarienei visi susėstų prie bendro stalo – tėvai, trys sūnūs, nuolatinai gyvenanti Vytauto sesuo Adelė Balsevičienė. Mylima žmona ir mama Ona visą gyvenimą paskyrė šeimai, tad Petrulių sūnūs – vyresnėlis Algirdas (1923–1995), Vytautas (1926–2017) ir Mindaugas (g. 1937) – augo apgaubti rūpesčiu, dėmesiu, meile. Pirmuosius mokslus vaikai pradėjo namuose kartu su ateinančiais mokytojais, o nuo ketvirto skyriaus lankė privačią Marijos Pečkauskaitės mokyklą Ateities namuose.⁵ Vaikai namuose draugavo ir žaidė kartu su dvare dirbusių darbininkų vaikais – nebuvo jokių draudimų bei skirties. Bėgant gyvenimui Julijanavoje, o praeičiai prarijus valdiškus, dirbtinai sukeltus nemalonumus, valingas, atsakingas Vytautas Petrusis vėl tapo aktyvesnis ir veiklesnis: 1938 m. įkūrė prekybos ir eksporto bendrovę „Prekyba“, 1940 m. dalyvavo komisijos, paruošusios Pramonės banko įstatus, veikloje.⁶

Deja, 1940 m. vasarą okupavus Lietuvą ir bolševikams pradėjus pirmuosius masinius Lietuvos inteligentų suėmimus, Vytautui Petruliui liepos 30-oji diena buvo lemtinga – į Julijanavą atvyko sovietų saugumiečių grupelė. Vytautas Petrusis suimtas ir nuvežtas į Kauno kalėjimą A. Mickevičiaus gatvėje. O Petrulių namuose raudonarmiečiai užėmė ūkinį pastatą, į jį susikrovę savo karinę atributiką ir pastatę sargybą. Beje, kai tik sovietai įžengė į Lietuvą ir žmonės, supratę baisiųjų permainių grėsmes, pradėjo planuoti pasitraukimus į Vakarus, pažįstami taip pat patarinėjo Petruliams pasitraukti už Lietuvos ribų.

Tačiau tėvo prisiminimais apie kitokią nuomonę dėl pasitraukimo dalinosi jo vaikai. Sūnus Vytautas prisiminė tėvo pasakytą mintį: „Čia mano namai, visas gyvenimas, niekam aš nenusikaltau. Pagaliau užsienio bankuose neturiu nei cento...“⁷. Jaunelis Mindaugas, šiuo metu gyvenantis JAV, laiške pasakoja: „Jisai pasakė mano mamai, kad ji gal nedovanos jam, bet jis nieko blogo nėra padaręs komunistams. Tai ko reikia bijoti. [...]“⁸

Vos žinia apie vyro areštą pasiekė žmoną Oną Petrulienę, tuo metu su vaikais dėl saugumo laikinai išvažiavusią į Birštoną, visi netrukus grįžo į Julijanavą. Šeimai jų pačių namuose buvo palikti tik du kambarėliai, baldai jau išstampyti, tad miegoti teko ant grindų pasitiesus čiužinius. Karininkai su Petrulių šeima elgėsi normaliai, Ona Petrulienė gerai mokėjo

5 Ibid., p. 70.

6 Ibid., p. 71.

7 Ibid., p. 71.

8 El. laiškas, 2021 05 08 atsiųstas p. Nijolės Petruolytės-Štriupkuvienės šio straipsnio autorei Rimai Binkienei, kuriuo p. Nijolė persiuntė p. Mindaugo Petrulio surašytus prisiminimus.

3 Ibid., p. 67.

4 Ibid., p. 68.

2. Vytauto Petrulio paltas. A. Jakubelskienės nuotr.

rusų kalbą, o kariškiams buvo smalsu sužinoti, kaip žmonės čia gyveno, kokia čia buvo valstybė ir gyvenimo lygis.⁹

Vis dėlto 1940-ųjų rugsėjį naujosios okupacinės valdininkijos sprendimu Petrulių šeima galutinai išvaryta iš Julijanavos ir apsigyveno giminaičio architekto Vlodo Švilpos namuose. Jauniausias sūnus Mindaugas Petrulis prisimena:

Aš buvau tikrai trejų metų, kai tėvą areštavo ir pasodino į Kauno kalėjimą. Per kratą ir areštą pasirodė, kad mūsų šoferis buvo NKVD narys. Kai tėvas buvo suimtas ir Rusijos oro pajėgos perėmė mūsų namus (Julijanavos dvarą), pora rusų karininkų patarė mamai kuo greičiau dingti su šeima. Tą mama ir padarė. Algirdas jau buvo tapęs studentu Kaune. Mane ir Vytautą pasiuntė į Zarasus, o ji su asmeniškais daiktais persikėlė pas gimines (Švilpai) į Kauną. Tėvo paltas keliavo kartu su mama, nes ji galvojo, kad jeigu paleis

9 Ibid., p. 145.

tėvą iš kalėjimo, būtų gerai, jeigu jis vėl turėtų savo šiltą paltą, kai ateis žiema. Žinoma, tas neįvyko...¹⁰ (2 il.)

Kauno kalėjime kalinčiam vyrui Ona Petrulienė kasdien vis ką nors nunešdavo. Tai teikė viltį – juk kol priimami siuntinukai, tol žmogus niekur neišvežtas, o pasimatyti nebuvo jokių galimybių. Keletas mėnesių kalėjime, baisaus režimo gniaužtai, sovietinio saugumo tardymai, apklausos, specialiai blogintos gyvenimo sąlygos, matyti kankinimai padėjo Vytautui Petruliui suprasti, kad gintis ir turėti savo tiesą yra beprasmiška, tad reikia nors pasaugoti sveikatą nuo brutalių kankinimų.¹¹

1941 m. pavasarį Vytautui Petruliui paskelbtas nuosprendis – skiriami aštuoneri metai pataisos darbų lageryje Komi ASSR. Šeimai teliko tikėti ir laukti...

Jau būnant Komijos lageryje, V. Petruliui leista parašyti laišką (iki to laiko nebuvo jokio ryšio su artimaisiais) – nors ir pieštuku ant dviejų pageltusio popieriaus lapų, nors ir rusų kalba (kad lagerio administracija galėtų cenzūruoti). Tačiau tai buvo tarsi tiltas pasimatyti, pakalbėti, pajusti savo artimuosius, šeimą. Laiškas parašytas 1941 m. gegužės 2 dieną, antspaudas ant voko žymėjo išsiuntimo datą – birželio 6 d., o Lietuvoje, Kauno pašte, uždėtas antspaudas birželio 13 d. Ir kai šeima jau skaitė laišką, turbūt niekam tada nebuvo nė menkiausias nuojautos, kad šis laiškas liks paskutine Vytauto Petrulio atminimą saugančia relikvija... 1941-ųjų gruodžio 3 d. įvykdytas mirties nuosprendis sušaudant. (3 il.)

Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo akivaizdoje susiklosčiusios aplinkybės paspartino Oną Petrulienę su vaikais 1944-ųjų rudenį pasitraukti į Vakarų.

Mindaugas Petrulis prisimena:

Kai vokiečiai išlaisvino Lietuvą, po kiek laiko Algirdas ir grupė kitų studentų buvo pakviesti studijuoti Gratz universitete Austrijoje. Tai buvo puiki galimybė išvengti tarnauti vokiečių kariuomenėje. Taip ir paltas iškeliavo kartu su Algirdu į Austriją. Kai rusai vėl priartėjo prie Lietuvos, mes galėjome išvažiuoti į Austriją su suklastotais dokumentais. Faktinai, mes išvažiuojome su paskutiniu traukiniu iš Kauno. Tuoj po mūsų išvažiavimo rusai subombardavo Kauno geležinkelio stotį.

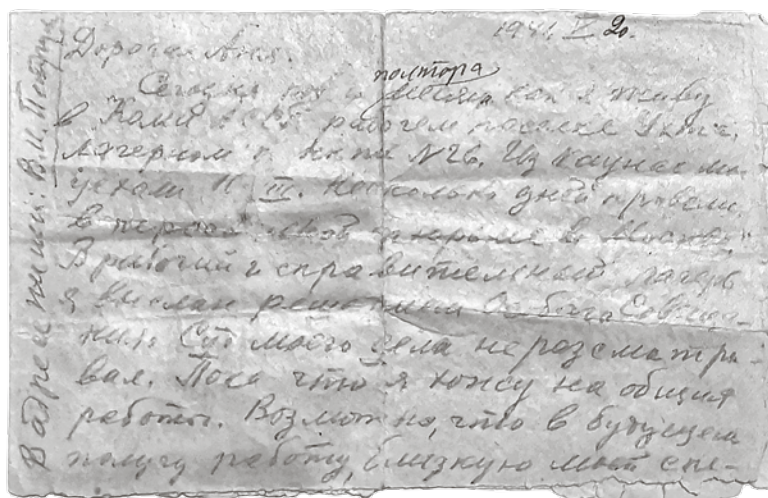
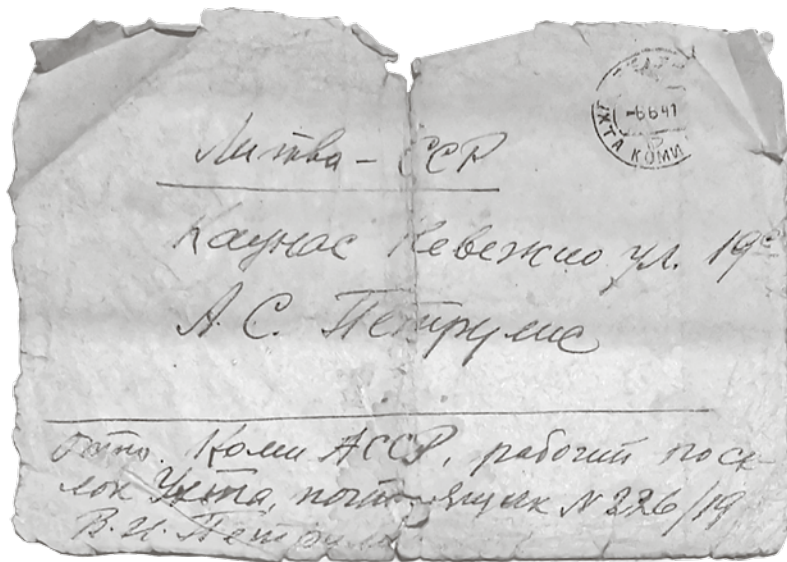
Gratze gyvenimas buvo normalus. Aš buvau vaikų darželyje. Vytas mokykloje, Algirdas universitete.¹²

Palto istorija tęsėsi Austrijoje, Grace. Jis išliko ir tada, kai užmesta bomba sudegino namą, ku-

10 El. laiškas 2021-05-08

11 Ibid., p. 146.

12 El. laiškas 2021-05-08.

3. Vytauto Petrulio laiškas. A. Jakubelskienės nuotr.

riame tuomet gyveno Petrulių šeima. Mindaugas Petrusis pasakoja: „Aš atsimenu, kaip aš grįžau namo ir žiūriu, nėra to namo, kur buvo mūsų butas. Tiesiog griuvėsiai. Mes visi buvome labai laimingi. Niekas nebuvo namuose, o tas paltas liko saugus pas Algirdą bendrabutyje.“¹³

Laikas tekėjo tarsi upė, kuri savo vandenį purslais taškė, čia juos pakeldama, čia nuleisdama, kaip ir slinko karo išblaškytų, priverstų bėgti žmonių dienos, mėnesiai, metai. Artėjo Antrojo pasaulinio karo pabaiga...

„Kai rusų kariuomenė grasino Austrijai, mes persikėlėme į mažą miestelį Bavarijoje ir ant karo galo į Miuncheną, – toliau laiške rašo Mindaugas Petrusis. – Miunchene buvo gana didelė lietuvių pabėgėlių kolonija, kur Vytas ir aš pradėjom lankyti lietuviškas mokyklas. 1948-ais Vytas baigė gimnaziją ir išvažiavo dirbti į Kanadą. O mes, ačiū Prezidentui Trumanui,

13 El. laiškas 2021-05-08.

1949-ais gavo leidimą persikelti į Ameriką. Plaukėm laivu ir buvo galima pasiimti visus asmeninius daiktus. Taip paltas atsirado Detroite. Iš pradžių tas paltas tikriausiai buvo per daug puošnus Detroite.

Reikia atsiminti, kad iš mūsų dauguma buvo pabėgėliai, kurie pradėjo dirbti paprastus darbus provincijos mieste. Su laiku, paltas pasidarė šiek tiek nemadingas. Tais metų metais paltas kabojo spintoje pas Algirdą. Kai Algirdas ir, su laiku, mama nutarė persikelti į šiltą Floridą, tai paltas pasiliko pas Vytautą irgi pakabintas spintoje.¹⁴

Po daugiau kaip pusšimčio metų šis nebylus Petrulių šeimos gyvenimo liudininkas – paltas, – du kartus perplaukęs Atlantą, pasiekė Biržus. Kokybiškos juodos vilnos palto su avikailio apykakle vidinėje kairėje pusėje prisiūta siuvėjo etiketė: „Leonas Eitmanas / Kaunas / Tel. 16-11“. Šis siuvėjas turėjo audinių parduotuvę Laisvės al. 27 Kaune.

14 El. laiškas 2021-05-08.

Petrulių šeimos nariai iš JAV – Mindaugas ir Algis Petručiai – lankydami Biržuose vaikščiojo po muziejų, džiaugdamiesi ir jaudindamiesi apžiūrėto ekspozicijoje esančius popierinius litus su Vytauto Petrulio parašo faksimile, fotografavosi prie stendo, kuriame eksponuojama Vasario 16-osios Akto signataro, kunigo Alfonso Petrulio nuotrauka. Po to laiške Mindaugas Petrulis rašė: „Po Vyto [brolio] mirties

aš ir Algis galvojom, kam būtų toks paltas įdomus Lietuvoje.“¹⁵ Jie pritarė giminaičių, gyvenančių Lietuvoje, idėjai perduoti daiktus Biržų krašto muziejui „Sėla“. Bėlieka pasidžiaugti, kad „lito tėvo“ Vytauto Petrulio paltas – išskirtinis ir puikiai išsaugotas eksponatas – matomas muziejaus lankytojams.

15 El. laiškas 2021-05-08.

Literatūros sąrašas

Paulauskas, Henrikas. *Vytautas Petrulis*. Chicago, 2003.

Seibutis, Antanas. *1918–1919 m. Biržų krašte*. Biržų krašto muziejus „Sėla“, 2008.

Vabalninko krašto kultūros ir istorijos fondas. *XX a. VABALNINKAS. Datos, įvykiai, žmonės*. Panevėžys, 2007.

THE COAT OF “THE FATHER OF THE LITAS” VYTAUTAS PETRULIS IS A REMARKABLE WITNESS TO THE HISTORY OF LIFE

Rima Binkienė

Biržai Region Museum “Sėla”

During the governance of the first independent Republic of Lithuania (1918–1940), as many as twenty-one Cabinet of Ministers were formed. In different years, the positions of ministers in various fields were held by prominent politicians and state figures from Biržai region. Even in five Lithuanian governments, Vytautas Petrulis (1890–1941) was Minister of Finance, Trade and Industry. And in the 11th Cabinet of Ministers, while being in this position, he also headed this Government. The significant work of this statesman and politician remained while introducing and arranging a stable Lithuanian currency – the litas, as the facsimile of his signature, is on the temporary banknotes issued by the Bank of Lithuania in 1922.

In spring 2020, guests from the US arrived at the museum: Mindaugas Petrulis (b. 1937), son of former minister Vytautas Petrulis, and Algirdas Petrulis (b. 1961), the minister’s grandson. They

brought a special gift: in 1944, when V. Petrulis’ family were retreating from Lithuania, his wife took the winter coat of her husband whose tragic fate she knew nothing about. For more than half a century, the family, blown to the US, protected a former luxury black wool coat with a sheepskin collar that they decided to return to their father’s, grandfather’s homeland. V.Petrulis’ family handed over to the museum for preserving several more personal belongings of the former minister, which they cherished.

This article also quotes memoirs sent by V. Petrulis’ youngest son Mindaugas, who lives in the US, by an email in May 2021.

These artifacts seen in the exposition of Biržai Region Museum “Sėla” perfectly and significantly help to present to visitors the era of first independent Lithuania, remind the life of the politician who created the state, the “the father of the litas” Vytautas Petrulis.

XXIV mokslinė konferencija

ARCHEOLOGINIS PAVELDAS LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIuose

Sudarytoja

Dr. Sigita Bagužaitė-Talačkienė

Recenzentas

Prof. dr. Rimvydas Laužikas

Redaktorė

Agnė Bernotaitė-Jakubčionienė

Santraukas į anglų kalbą vertė

Dr. Solveiga Sušinskienė

Tiražas 300 egz.

Išleido S. Martecko individuali įmonė

Spausdino BĮ UAB „Baltijos kopija“, www.kopija.lt

